

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland : een studie naar de Oudfrieze boeteregisters

Nijdam, J.A.

Citation

Nijdam, J. A. (2008, October 2). *Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland : een studie naar de Oudfrieze boeteregisters*. *Middeleeuwse studies en bronnen*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/13139>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/13139>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland

Een studie naar de Oudfrieese boeteregisters

Deel 2: Analyse van de Oudfrieese boeteregisters

HAN NIJDAM

Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland

Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland

Een studie naar de Oudfriesse boeteregisters

HAN NIJDAM

Hilversum
Verloren
2008

De uitgave van dit boek werd mogelijk gemaakt dankzij een bijdrage van
Stichting Woudsend Anno 1816, Dhr. J. Yntema (Fryske Krite Bussum),
Ottema-Kingma Stichting, Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds

Afbeelding op het omslag:
Wondenman (Wellcome Library, Londen)
Kampvechters in kerk van Westerwijtwerd (Foto Regnerus Steensma)
(zie ook afbeeldingen 15 en 22 in dit boek)

ISBN 978-90-8704-051-2.

© 2008 Han Nijdam en Uitgeverij Verloren
Postbus 1741, 1200 BS Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp Robert Koopman, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Van Waarden, Zaandam

No part of this book may be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

DEEL II

ANALYSE VAN DE OUDFRIESE BOETEREGISTERS

Inhoudsopgave

II ANALYSE VAN DE OUDFRIESE BOETEREGISTERS

Inleiding bij deel II	407
8 De Oudoostfrieſe boeteregisters	409
1 Het <i>Algemene Boeteregister</i>	409
1.1 Het <i>Algemene Boeteregister</i> : overlevering en eerder onderzoek	409
1.2 De Hunsingoër redactie	411
1.3 De Riustringer redacties (Oudfries en Nederduits)	415
1.4 De Emsingoër redactie	420
1.5 De Latijnse redactie	421
1.6 Een reconstructie	423
2 Het <i>Riustringer Boeteregister</i>	430
2.1 Het <i>Riustringer Boeteregister</i>	430
2.2 De structuur van het <i>Riustringer Boeteregister</i>	431
2.3 Muntsoorten	433
2.4 Ontleningen aan het <i>Algemeen Boeteregister</i>	434
2.5 De (chronologische) opbouw van het <i>Riustringer Boeteregister</i>	436
2.6 Conclusie	438
3 Het <i>Hunsingoër Boeteregister</i>	440
3.1 Het <i>Hunsingoër Boeteregister</i> en de Hunsingoër codices	440
3.2 De relatie tussen BH1 en BH3	442
3.3 De datering van het <i>Hunsingoër Boeteregister</i> : de Godsvrede	446
3.4 De relatie met andere Oudoostfrieſe boeteregisters	448
3.5 Conclusie: toch een boeteregister?	449
4 Het <i>Brokmer Boeteregister</i>	451
4.1 De <i>Brokmerbrief</i> en het <i>Brokmer Boeteregister</i>	451
4.2 Het <i>Brokmer Boeteregister</i>	452
5 Het <i>Emsingoër Boeteregister</i>	454
5.1 Het <i>Emsingoër Boeteregister</i>	454
5.2 Verdwaalde boetebepalingen in de Emsingoër handschriften	455
5.3 De redactie in Emsingoër 1	456
5.4 De redactie in Emsingoër 2	459
5.5 De redactie in Emsingoër 3	462
5.6 De relatie met de overige Oudoostfrieſe boeteregisters	465
5.7 De relatie met de Oudwestfrieſe boeteregisters	466
5.8 Conclusie: de ontwikkeling van het <i>Emsingoër Boeteregister</i>	466
6 Het <i>Boeteregister van Kampa Jeldric</i>	471
6.1 Het <i>Boeteregister van Kampa Jeldric</i> : een unieke tekst	471
6.2 De relatie met het <i>Algemene Boeteregister</i>	472
7 Het <i>Fivelgoër Boeteregister</i>	480
8 Conclusie: de Oudoostfrieſe boeteregisters	484
9 De Oudwestfrieſe boeteregisters	485
1 De indeling en overlevering van de Oudwestfrieſe boeteregisters	485
2 Groep A (Oostergo)	491
2.1 Groep A: de traditie van Oostergo	491
2.2 Het <i>Boeteregister van Leenwarderadeel</i> en het <i>Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel</i>	492

2.3 Het <i>Boeteregister van de grandscriwer</i>	496
3 Groep B (Wymbritseradeel)	498
3.1 Groep B: de traditie van Wymbritseradeel	498
3.2 Het <i>Boeteregister van Dongeradeel</i> , het <i>Boeteregister van Wymbritseradeel</i> en het <i>Boeteregister van de Hemmen</i>	500
3.3 Kleine tekstjes op drift: het <i>Interregionale Boeteregister Van Walddethum</i> en <i>Thit sint tha latha</i>	502
3.4 Het <i>Interregionale Boeteregister</i>	504
4 Groep C (Franekeradeel)	509
4.1 Het <i>Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen</i> , de <i>Bireknada Bota</i> en hun onderlinge relatie	509
4.2 Een pan-Westerlauwerse verzameling?	512
5 Groep D (Wonseradeel)	518
5.1 Het boeteregister van Wonseradeel	518
5.2 Het <i>Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel</i>	518
5.3 De oudere fase van het <i>Westerlauwers Boeteregister</i> : de Oudfriese en de Nederduitse redactie	520
5.4 De latere ontwikkeling van het <i>Westerlauwers Boeteregister</i> in de Oudfriese redactie	520
6 De ontleningen aan het <i>Algemene Boeteregister</i> en andere Oudoostfriese boeteregisters	524
7 Conclusie	527

Appendices bij deel II	529
Appendix 3 Kritische edities van enkele Oudfriese boeteregisters	529
1. De Latijnse redactie van het <i>Algemene Boeteregister</i> (H2 XIX)	529
2. De Nederduitse redactie van het <i>Algemene Boeteregister</i>	533
3. Fragment van het <i>Riustringer Boeteregister</i> (R4)	536
4. <i>Riustringer lijst van muntwaarden en compensaties</i> (R3)	538
5. Het <i>Boeteregister van Leeuwarderadeel</i> (U XXV) (groep A)	539
6. Het <i>Boeteregister van de grandscriwer</i> (U XXV, 135–177) (groep A)	545
7. Het <i>Boeteregister van Dongeradeel</i> (U XXVI) (groep B)	547
8. Het <i>Boeteregister van Wymbritseradeel</i> (U XXVIII) (groep B)	551
9. Het <i>Interregionaal Boeteregister</i> (U XVIII) (groep B)	554
10. De <i>Bireknade Bota</i> (D XIV) (groep C)	555
11. Het <i>Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel</i> (U XXVII) (groep D)	567

Inleiding bij deel II

In dit tweede deel van deze studie is de filologische verantwoording te vinden van wat in deel I over de Oudfrieze boeteregisters beweerd is met betrekking tot hun verspreiding, geldingsgebied, datering, ontwikkeling en onderlinge tekstuele relaties. Dat dit boek uit twee delen bestaat heeft alles te maken met de stand van het onderzoek naar het Oudfries. De Oudfrisistiek is nog altijd een klein vak. Nog steeds is het zo dat een onderzoeker zichzelf een weg moet banen door het bronnenmateriaal voor hij er wat zinnigs – in dit geval iets historisch-antropologisch zinnigs – over kan zeggen.

De boeteregisters zijn wel bijzonder stiefkinderlijk behandeld door eerdere onderzoekers, zeker wanneer men hun relatieve omvang binnen het Oudfrieze corpus beschouwt. Elk Oudfries rechtshandschrift telt een of meerdere boeteregisters, en in een enkel geval – het *Boeteregister van Kampa Jeldric* in Codex Fivelgo – neemt het een kwart van het gehele handschrift in beslag. Het uitpluizen van de tekstuele relaties tussen alle Oudfrieze boeteregisters was dan ook een flink karwei. De hier gepresenteerde uitkomsten ervan zullen hopelijk verder onderzoek naar het Oudfrieze corpus van dienst zijn.

Er is als gezegd voor gekozen om de resultaten van het filologische onderzoek in een apart deel te presenteren, teneinde het historisch-antropologische betoog van deel I niet al te zeer te onderbreken. De brug tussen de twee delen wordt gevormd door hoofdstuk 2 in deel I, en dan met name de tweede helft van dat hoofdstuk. Daar is namelijk het verhaal van de Oudfrieze boeteregisters te vinden, dat als een uitgebreide inleiding op deze hoofdstukken kan worden beschouwd. De kernpunten van die inleiding wil ik hier nog eens op een rijtje zetten, om daarmee inzichtelijk te maken hoe hoofdstukken 8 en 9, waaruit dit deel bestaat, zijn opgebouwd.

Het Oudfries bestaat uit twee subcorpora die twee grote dialectgroepen weerspiegelen: een Oudoostfrieze (= Oosterlauwerse) en een Oudwestfrieze (= Westerlauwerse) traditie. Beide tradities hebben hun eigen boeteregisters voortgebracht. De Oudoostfrieze boeteregisters worden behandeld in hoofdstuk 8 en de Oudwestfrieze in hoofdstuk 9.

Ten oosten van de Lauwers moet eeuwenlang een enkel boeteregister van kracht zijn geweest: het *Algemene Boeteregister*. Het wordt van oudsher gedateerd op de elfde eeuw, en dat zou gezien zijn verspreiding, met vele redacties die onderling flink van elkaar afwijken, zeker mogelijk zijn, ware het niet dat tegenwoordig bij een dergelijke hoge ouderdom voor een volkstalige tekst uit het Friese gebied grote vraagtekens geplaatst worden.

Waarschijnlijk zijn de regionale boeteregisters ontstaan als gevolg van de zich in de twaalfde en dertiende eeuw steeds verder verzelfstandigende landsgemeenten, die er een eigen rechtspraak op na hielden, en zo behoefte kregen aan een eigen boeteregister. De oudste regionale boeteregisters, het *Riustringer*, *Hunsingoër* en *Brokmer Boeteregister*, zijn relatief klein, slecht gestructureerd of beide. Het *Algemene Boeteregister* verloor door deze ontwikkeling wel langzaam zijn waarde. We vinden het dan ook niet meer terug in de handschriften die uit de vijftiende eeuw stammen.

In de jongere Oudoostfrieze handschriften vinden we daarentegen de jongere boeteregisters, namelijk het *Emsingoër Boeteregister* en het *Boeteregister van Kampa Jeldric*. Deze zijn waarschijnlijk in de veertiende eeuw ontstaan en in de vijftiende eeuw opgetekend. Deze boeteregisters zijn omvangrijk en goed gestructureerd. We kunnen daaraan zien dat de boeteregisters zich bleven ontwikkelen en in een levende rechtstraditie stonden.

Hoofdstuk 8 volgt de hierboven geschetste chronologie. Als eerste wordt het *Algemene Boeteregister* geanalyseerd. Daarna volgen de oudste regionale boeteregisters: het *Riustringer*, *Hunsingoër* en *Brokmer Boeteregister*. Tenslotte worden de jongste boeteregisters behandeld: het *Emsingoër Boeteregister* en het *Boeteregister van Kampa Jeldric*. Het hoofdstuk sluit af met een behandeling van het zogenaamde *Fivelgoër Boeteregister*, dat in Codex Fivelgo meteen op het *Boeteregister van Kampa Jeldric* volgt. Aangetoond wordt dat deze tekst nauwelijks als een boeteregister valt te bestempelen.

De Oudwestfrieſe ſituatie is geheel anders dat de Oudooſtfrieſe. Hier treffen we geen rechtshandschriften aan die aan een bepaald gebied zijn toe te wijzen, zoals de Emsingoër of Brokmer handschriften. Bovendien zijn de Oudwestfrieſe handschriften aanmerkelijk jonger dan de Oudooſtfrieſe: ze stammen alle uit de tweede helft van de vijftiende eeuw. De Oudwestfrieſe boeteregisters dragen namen die verwijzen naar de jonge delen uit die tijd: Leeuwarderadeel, Dongeradeel, Ferwerderadeel. De ſituatie lijkt op het eerste gezicht nogal onoverzichtelijk.

Toch bleek het mogelijk om binnen de Oudwestfrieſe boeteregisters vier groepen te onderscheiden, die A, B, C, en D genoemd werden, en die in tweede instantie de boeteregistertradities bleken te vertegenwoordigen van de dertiende-eeuwse landsgemeenten en landsdelen van Westerlauwers Frieſland: respectievelijk Oostergo, en de oude delen Wymbritseradeel, Franekeradeel en Wonseradeel van Westergo. Sommige van deze groepen waren reeds onderscheiden door eerdere onderzoekers, maar bij de onderhavige analyse van het materiaal vielen de laatste stukjes van de puzzel op hun plaats.

Hoofdstuk 9 is niet, zoals hoofdstuk 8, chronologisch opgebouwd. De boeteregisters worden hier behandeld per gereconstrueerde groep. In de paragrafen die aan deze groepen gewijd zijn wordt met behulp van de concordantietabellen aangetoond dat de diverse teksten inderdaad redacties zijn van oerteksten. Deze redacties – de overgeleverde Oudwestfrieſe boeteregisters – liggen soms meer en soms minder ver van elkaar af. Aan deze groepen hebben zich soms wat kleinere tekstjes gehecht. Deze worden besproken bij de traditie waaraan ze zich verbonden hebben.

Deel I ſluit af met een appendix waarin een kritiſche editie te vinden is van enkele – soms niet eerder uitgegeven – Oudfrieſe boeteregisters.

8 De Oudoostfrieſe boeteregisters

1 Het *Algemene Boeteregister*

1.1 Het *Algemene Boeteregister*: overlevering en eerder onderzoek

In zijn monumentale bronneneditie *Friesische Rechtsquellen* publiceerde Karl von Richthofen deze tekst onder de titel ‘Allgemeine Bußtaxen’ en muntte daarmee de naam.¹ Hij nam aan dat dit boeteregister, dat in verschillende Oudoostfrieſe handschriften voorkomt, in het gehele middeleeuwse Frieſe gebied tussen Vlie en Weser zouden hebben gegolden. Maar de tekst is niet overgeleverd in de Oudwestfrieſe handschriften. Afzonderlijke bepalingen uit het *Algemene Boeteregister* komen wel in de Oudwestfrieſe regionale boeteregisters voor maar zijn daar ontleend. Dat blijkt uit de tekstuele analyse van het Oudwestfrieſe materiaal die hieronder volgt.² Horst Haider Munske heeft bovendien overtuigend aangetoond dat de in het *Algemene Boeteregister* gebruikte rechtstermen Oudoostfrieſ zijn en dat geldt ook voor de termen in de bepalingen die in de Oudwestfrieſe boeteregisters terecht zijn gekomen.³ Alhoewel nu in kaart is gebracht hoe de aan het *Algemene Boeteregister* ontleende bepalingen binnen het Oudwestfrieſe corpus verspreid zijn, is vooralsnog niet duidelijk hoe deze daar terecht gekomen zijn.⁴

Het *Algemene Boeteregister* heeft tot nu slechts een onderzoeker kunnen verleiden er een monografie aan te wijden. Klaas Nauta maakte deze tekst in 1941 tot onderwerp van zijn dissertatie.⁵ In deze periode waren nog niet alle Oudfrieſe handschriften op betrouwbare wijze uitgegeven. De eerste helft van het werk is dan ook gewijd aan een beschrijving van de handschriften waarin het *Algemene Boeteregister* voorkomt, een uitgave van de verschillende teksten, gevolgd door een Duitse vertaling van Hunsingoër redactie, die samen met de Latijnse redactie door Nauta als uitgangspunt wordt genomen.⁶ Nauta geeft de Oudfrieſe, Latijnse en Nederduitse redacties uit. De overgang naar het tweede gedeelte van het werk wordt gevormd door een concordantietabel.⁷ In deze tabel wordt aangegeven welke bepaling uit de ene redactie overeenkomt met welke bepaling uit de andere redacties. Concordantietabellen zijn nuttige onderzoeksinstrumenten. Ze zijn in dit en het volgende hoofdstuk dan ook veelvuldig te vinden.

De inhoudelijke analyse van het *Algemene Boeteregister* beslaat in Nauta’s werk de laatste drie hoofdstukken.⁸ In de eerste plaats is er een hoofdstuk over de ‘Zusammenhang der Texte’, dat eindigt met een stemma (zie afbeelding 8.1). In het tweede hoofdstuk reconstrueert Nauta een oerredactie van het *Algemene Boeteregister*, die ik hieronder bediscussieer (§6). In het derde hoofdstuk analyseert Nauta de boetebedragen en probeert hij op grond hiervan twee oudere lagen in het *Algemene Boeteregister* te vinden. Het geheel wordt afgesloten met een uitgebreid glossarium.

Vóór Nauta was er wel reeds enige aandacht aan het *Algemene Boeteregister* besteed. Genoemd is al de uitgave door Von Richthofen.⁹ Daarnaast is er over het boeteregister geschreven door Hugo Jaekel en Rudolf His.¹⁰ Uit de tijd na het verschijnen van Nauta’s dissertatie moeten vooral Horst Haider Munskes onderzoek naar de Oudfrieſe rechtsterminologie genoemd worden en de editie van Codex Fivelgo door

¹ Von Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, 82–97.

² Zie hoofdstuk 9.6.

³ Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, 190.

⁴ Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, 195–196.

⁵ Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen. Texte und Untersuchungen*.

⁶ Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen*, 1–82.

⁷ Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen*, 81–82.

⁸ Nauta nummert zijn hoofdstukken niet. Indien een nummering zou worden toegevoegd zouden de drie laatste hoofdstukken de nummers 12, 13 en 14 hebben.

⁹ Von Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, 82–97.

¹⁰ Jaekel, ‘Die münzmetrologischen Anhaltspunkte’; His, ‘Untersuchungen zu den älteren Rechtsquellen Ostfrieslands’; His, *Das Strafrecht der Friesen*.

Bo Sjölin, die in zijn uitgebreide inleiding op de teksten van het handschrift een analyse van het *Boeteregister van Kampa Jeldric* geeft, dat hij beschouwt als de Fivelgoër redactie van het *Algemene Boeteregister*.¹¹ Deze tekst wijkt echter op enkele fundamentele punten van de andere drie redacties af en is bovendien aanzienlijk – ongeveer 150 jaar – jonger. Het gaat hier dan ook om een afzonderlijke tekst, die gestoeld is op het *Algemene Boeteregister*.¹² Kenmerkend voor de onderzoekers tot en met Nauta is een preoccupatie voor de in het *Algemene Boeteregister* (en de andere Oudfriese boeteregisters) vermelde boetebedragen, de aanwijzingen die dit opleverde voor de gehanteerde munteenheden en de mogelijkheid om de teksten op die manier te dateren.

De Oudfriese redacties van het *Algemene Boeteregister* zijn overgeleverd in Riustringer 1 (BAGr en BAGRb), Hunsingoër 1 en Hunsingoër 2 (BAGH) en Emsingoër 1 (BAGE).¹³ Daarnaast is er een Latijnse redactie (BAL) overgeleverd, eveneens te vinden in Hunsingoër 1 en Hunsingoër 2, en een Nederduitse redactie (BAGNR) in het Riustringer Nederduitse corpus.¹⁴ Alhoewel het evident om dezelfde tekst gaat, wijken de overgeleverde redacties nogal van elkaar af. Dit komt alleen al tot uiting in het aantal bepalingen dat elke redactie telt. Het verschil tussen de grootste en de kleinste redactie, BAGH en BAGr, is maar liefst 46 bepalingen. Dat betekent dat BAGH anderhalf maal groter is dan BAGr (een verhouding 3:2). De verschillen tussen de redacties komen nog op een andere manier tot uiting, namelijk in het aantal unieke bepalingen, de bepalingen dus die elke redactie niet deelt met een van de andere redacties.

Tabel 8.1.1. Totaal aantal en aantal unieke bepalingen per redactie van het *Algemene Boeteregister*

Redactie	Aantal	Uniek
BAGH	145	27
BAGE	134	21
BAL	131	16
BAGr	99	1
BAGNR	101	4

Deze kenmerken – de onderlinge afwijkingen tussen de redacties en de unieke bepalingen die bijna alle redacties hebben (en die grotendeels aan het einde van elke tekst te vinden zijn) – zijn, naast hetgeen in hoofdstuk 2 al over dit boeteregister is gezegd, opnieuw aanwijzingen dat het *Algemene Boeteregister* een tekst van een aanzienlijke ouderdom moet zijn. De ouderdom en het grote verspreidingsgebied – Oosterlauwers Friesland – bieden samen de verklaring voor de afwijkingen tussen de redacties. In de loop van ongeveer 200 jaar (tussen ca. 1100 en ca. 1300) zijn de redacties die in de verschillende *terrae* bijgehouden werden uit elkaar gegroeid. Dat deze aanname niet uit de lucht gegrepen is blijkt uit het verschil tussen het *Algemene Boeteregister* en het *Boeteregister van Kampa Jeldric*. Deze twee teksten liggen qua overlevering ongeveer 150 jaar uit elkaar en daar is enerzijds te zien dat het *Algemene Boeteregister* model heeft gestaan voor het werk van Kampa Jeldric, maar zijn anderzijds de verschillen groot.¹⁵ Natuurlijk verlopen niet alle ontwikkelingen even snel en blijft dit soort extrapolaties moeilijk te staven. Het voorbeeld maakt dan ook meer duidelijk dat de Oudfriese boeteregisters handschriftelijk over een periode van bijna twee eeuwen (ca. 1300 – ca. 1500) zijn overgeleverd en dat hun ontwikkeling niet is stil blijven staan in die periode. Bovendien maken de verschillende redacties en de prototeksten die daaruit te

¹¹ Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*; Sjölin, *Die 'Fivelgoer' Handschrift I. Einleitung und Text*, 54–59.

¹² Zie paragraaf 6..

¹³ R1 V, R1 XIV, H XIV, E1 VI. Ik zal in dit hoofdstuk naar deze redacties dus verwijzen als respectievelijk BAGr, BAGRb, BAGH, BAGE.

¹⁴ De Latijnse redactie (BAL): H2 XIX (alleen in de diplomatische editie van Hunsingoër 1 en 2 te vinden). De Nederduitse redactie (BAGNR) is te vinden in de vier zestiende- en zeventiende-eeuwse Riustringer Nederduitse handschriften die uit dat gebied zijn overgeleverd. Ze gaan waarschijnlijk terug op een legger die uit het midden van de vijftiende eeuw dateert. Ik volg hier de editie van het *Algemene Boeteregister* uit deze handschriften die te vinden is bij Borchling, *Die niederdeutschen Rechtsquellen Ostfrieslands*.

¹⁵ Zie voor het *Boeteregister van Kampa Jeldric* verder paragraaf 6.

reconstrueren zijn het ons mogelijk om in de tijd vóór de handschriftelijke overlevering te blikken. Het *Algemene Boeteregister* biedt als oudste Oudfriese boeteregister daartoe dus de meeste kans.

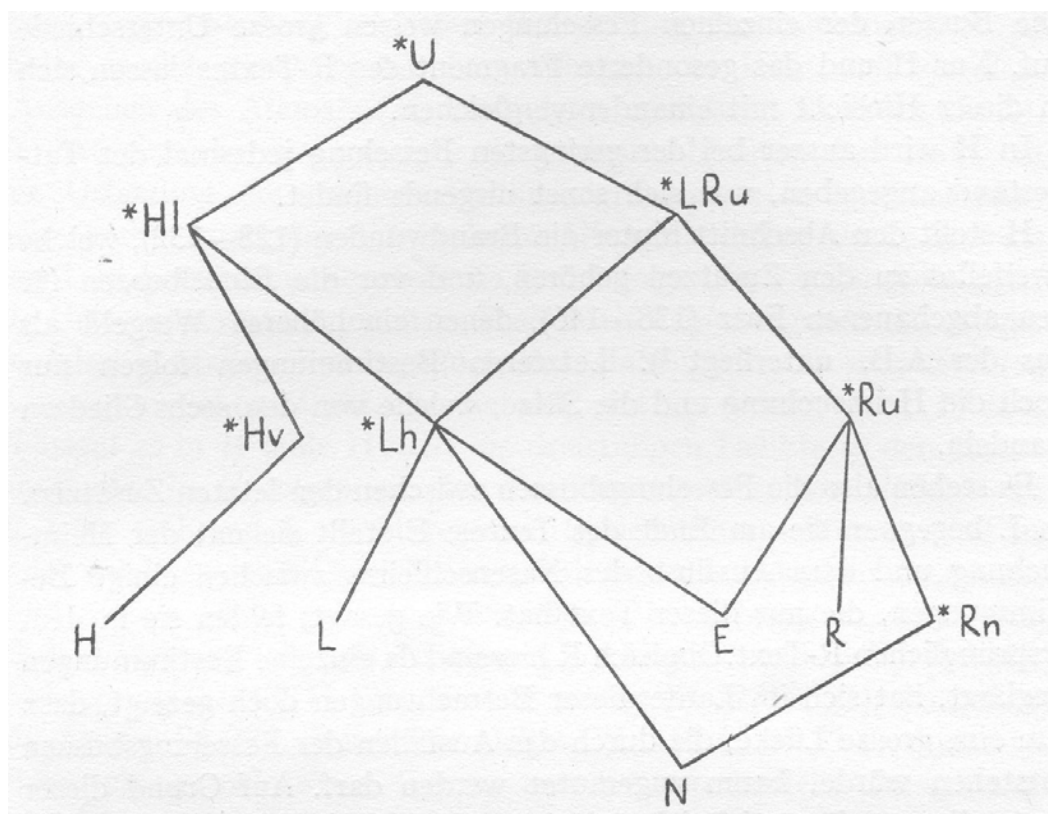
De grote verschillen tussen de overgeleverde redacties maken het onmogelijk een stemma op te stellen. Nauta doet in zijn dissertatie als gezegd een poging. Zijn stemma (afbeelding 8.1) toont naast de vijf overgeleverde redacties maar liefst zeven prototeksten: teksten die niet overgeleverd zijn maar waarvan het bestaan wordt aangenomen. Het is zinniger om vast te stellen dat de overlevering in twee subgroepen verdeeld kan worden. Enerzijds is er de Riustringer overlevering, dus zowel BAgR als BAgNR, die met zijn korte redacties (gemiddeld 100 bepalingen) te onderscheiden valt van de tweede groep, bestaande uit BAgH, BAgE en BAL. Deze drie redacties zijn langer (gemiddeld 137 bepalingen) en onderling nauwer verwant. Dat blijkt onder andere uit het aantal bepalingen dat de verschillende redacties exclusief met een andere redactie delen: BAgH en BAgE hebben zes bepalingen exclusief gemeenschappelijk (deze komen dus niet in de overige redacties voor), BAgH en BAL vier, en BAgE en BAL drie. Daartegenover staat BAgR, die geen een bepaling exclusief deelt met de andere redacties. BAgNR is een hybride tekst, die in zes bepalingen Latijnse woorden of zinsnedes heeft opgenomen en er daardoor blijk van geeft dat bij de Nederduitse vertaling niet uitsluitend gebruik is gemaakt van BAgR, maar ook van een Latijnse redactie die verwant was aan BAL. Hieronder bespreek ik eerst de verschillende redacties meer in detail, om uiteindelijk te kijken of het mogelijk is een oerredactie van het *Algemene Boeteregister* te reconstrueren en zo ja, in welke tijd die dan geplaatst zou moeten worden.

1.2 De Hunsingoër redactie

De Hunsingoër redactie BAgH is de meest uitgebreide redactie van het *Algemene Boeteregister*. Eerst is het echter zaak de tekst goed af te bakenen. Mede gelet op het feit dat Hunsingoër 1 en 2 veel kleine tekstjes bevatte, is het mogelijk dat de laatste twee bepalingen van BAgH in feite een zeer klein op zichzelf staand tekstje vormen over het afhouden van en de verlamming aan de zes ledematen (ogen, handen en voeten).¹⁶ Het tekstje sluit in dat opzicht aan bij een ander klein tekstje, dat wel eens een aparte eenheid zou kunnen vormen binnen de ingewikkelde overlevering van het *Hunsingoër Boeteregister* in dezelfde handschriften. Beide tekstjes verwijzen namelijk naar een verre voortijd: BAgH 144 begint met: *Tha ma thene scrifta aller erest sette* ‘Toen men de boeteregisters voor het eerst opstelde’ of ‘Toen men het systeem om wonden te taxeren begon’ en het andere tekstje begint met de woorden: *Tha ma ther alle ferna machte mitha fia fella, tha sette thi kenig kerl thes knapa ield bi scillengum* ‘Toen men alle vergripen met geld mocht vergoeden, toen stelde koning Karel het weergeld van een knecht / onvrije op [...] schellingen’.¹⁷ Beide

¹⁶ H XIV,144–145 (BAgH). De eerste van deze twee bepalingen begint in beide handschriften (Hunsingoër 1 en 2) met een initiaal die over twee regels loopt. Hoewel dit in de tekst een paar keer voorkomt (in beide handschriften telkens op dezelfde plaats), markeert het toch telkens een overgang naar een ander onderwerp. Kleine tekstjes worden echter ook door een dergelijke initiaal van elkaar gescheiden. Zie Hoekstra, *De eerste en tweede Hunsinger codex*, 81 en 166. Ook Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen*, 24, maakt een opmerking over het einde van BAgH.

¹⁷ H XII,1 (BHu). Hier geldt hetzelfde als ik in de vorige noot opmerkte: ook dit tekstje begint met een grotere initiaal en wordt bovendien gevolgd door een grotere initiaal, waardoor dit stukje tekst eveneens in de verdenking staat een op zichzelf staand tekstje te zijn. Zie Hoekstra, *De eerste en tweede Hunsinger codex*, 68 en 152–153. In het tekstje is overigens een bedrag weggevalen, door mij hierboven aangegeven met ‘[...]’. Dit is nog niemand opgevallen en de passage wordt dan ook verkeerd vertaald in Buma en Ebel, *Das Hunsingoer Recht*, 75: ‘Als man alle Verbrechen mit Geld sühnen konnte, da setzte König Karl das Wergeld des Mannes in Schillingen fest’. Het Oudfries *knapa* betekent echter ‘knecht’ en niet ‘man’. Dat blijkt ook uit het vervolg van de tekst: na het weergeld voor een *knapa* wordt namelijk het weergeld voor een *frimon* ‘vrije man’ gegeven, gevolgd door de weergelden van een priester, waarbij een differentiatie naar de verschillende wijdingen wordt gemaakt. Dezelfde omissie van het bedrag en overeenkomstige vertaalfout door de editoren zijn te vinden in de parallelle tekst in Codex Fivelgo (F XI,10): Sjölin, *Die ‘Fivelgoer’ Handschrift I*, 333 en Buma en Ebel, *Das Fivelgoer Recht*, 139.

Afbeelding 8.1: Stemma van het *Algemene Boeteregister* volgens Klaas Nauta. Uit: Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen*, 96.

*U = Oerredactie

*HI = Voorfase van BAgH die door (de legger van) L gebruikt is

*LRu = Gemeenschappelijke voorfase van L en R

*Hv = 'Zwischenstufe'

*Lh = Voorfase van L waarin gebruik gemaakt is van *HI

*Ru = Legger van BAgR en *Rn

*Rn = Riustringer legger van N

H = Hunsingoër redactie (BAgH)

L = Latijnse redactie (BAI)

E = Emsingoër redactie (BAgE)

R = Riustringer redactie (BAgR)

N = Nederduitse redactie (BAgNR)

tekstjes verwijzen dus naar de instelling van het weergeld en de wondencompensaties.¹⁸ De genoemde twee bepalingen, BAgH 144 en 145, zijn bovendien onafhankelijk van de rest van het *Algemene Boeteregister* opgenomen in een Ommelander compilatietekst die bekend staat als *Augustinus c.a.*¹⁹

BAgH valt niet alleen op door zijn omvang, maar ook door zijn opbouw. In de eerste plaats zijn de bepalingen over de *erthfel* (iemand op de grond gooien), *swimslek* (iemand zo hard slaan dat hij bewusteloos neervalt) en *wapeldepene* (iemand in het water gooien) naar het begin van de tekst verschoven.²⁰ Dat is niet gebruikelijk. Normaliter worden in de boeteregister eerst het lichaam behandeld en daarna de eerkrenkende vergrijpen zoals de hierboven genoemde. Wanneer de structuren van de verschillende

¹⁸ Zie hierover ook hoofdstuk 3.2.2.

¹⁹ Zie Johnston, *Codex Hummercensis*, 507–522; met name 508.

²⁰ H XIV, 11–19 (BAgH).

redacties met elkaar vergeleken worden blijkt dan ook dat BAgH uit de pas loopt in vergelijking met de andere redacties.

Ondanks deze afwijkende structuur kende Nauta een groot gewicht toe aan BAgH. Hij nam deze redactie, samen met BA1, als uitgangspunt van zijn analyse. Dat had er onder andere mee te maken dat Nauta in navolging van His en Jaekel aannam dat de kern van het *Algemene Boeteregister* wellicht nog in de 9^e eeuw ontstaan zou kunnen zijn. Daarom kwam het opmerkelijk ‘heidense’ karakter van BAgH hem goed uit.²¹ BAgH mist namelijk de bepaling die zegt dat de middelste drie vingers van de rechterhand extra zwaar beboet worden vanwege *tha sinunga, ther ma thermitthi deth with thene diouel* ‘de zegening die men daarmee doet tegen de duivel’.²² Bovendien wijkt BAgH af van de andere redacties bij de elf *wendan* die kunnen optreden als gevolg van een verwonding aan de *walduwaxe* ‘ruggenmerg’. De andere redacties noemen elf *wendan*; alleen BAgH zegt twaalf *wendan* op te sommen. BAgH heeft bovendien een afwijkend paar *wendan* vergeleken met de andere redacties: *en skeipe ni uppa gleda ise* ‘niet op het schip en niet op het gladde ijs’, waar BAgE, BAgR, BAgNR en BA1 *a huse ni a godeshuse* ‘niet in huis en niet in de kerk’ hebben.²³ Maar deze zaken bij elkaar opgeteld leveren in BAgH geen twaalf, maar slechts elf *wendan* op. Waar is dan de twaalfde *wend* in BAgH? Het antwoord is simpel: de verslechtering van de vijf zintuigen, die reeds in de voorafgaande bepaling uitgebreid behandeld was, wordt aan het begin van de *wendan*-opsomming weer herhaald. Nauta concludeerde uit het feit dat BAgH de kerk als *wend* mist en het feit dat de tekst het ‘mooiere’ (‘Germaansere’) getal van twaalf *wendan* heeft in plaats van elf, dat deze redactie een oudere traditie weergaf, maar zag daarbij klaarblijkelijk over het hoofd dat BAgH in feite ook elf *wendan* noemt plus de verslechtering van de vijf zintuigen.²⁴ Helaas voor Nauta is BAgH niet de door het christendom onbeïnvloede tekst die hij er graag in leek te willen zien. Nauta gaf zich er geen rekenschap van dat ook de traditie van de vijf zintuigen uit de klassieke literatuur komt.

Het voorgaande neemt echter niet weg dat BAgH wel een interessante redactie is. De lengte ervan valt namelijk te verklaren door een aantal ontwikkelingen die een prelude zijn op wat een eeuw tot anderhalve eeuw later zou uitmonden in het langste Oudfrieze boeteregister, dat van Kampa Jeldric. Ten eerste vult BAgH ontbrekende dossiers toe. Dat is op zich niet vernieuwend. Veel boeteregisters doen dit. BAgH voegt bepalingen toe over brandwonden en de voet. Maar daarnaast is in BAgH het begin van het systematiseren van bijverschijnselen waar te nemen, dat uiteindelijk in het *Boeteregister van Kampa Jeldric* volledig uitgebouwd is. In de boeteregisters worden namelijk bijverschijnselen genoemd, die als gevolg van de toegebrachte verwondingen kunnen optreden. Voorbeelden zijn *bete and kelde* ‘overgevoeligheid voor hitte en koude’, *abel and insepta* ‘verhoogd en verdiept littekenweefsel’, *wederwondelinge* ‘gevoeligheid voor weersveranderingen’ en *thria lithwega* ‘drie lidverstuikingen’. Deze bijverschijnselen zijn in het *Boeteregister van Kampa Jeldric* tot een uitgebreid systeem uitgewerkt en worden bij elk lichaamsdeel herhaald. Dat is in het *Algemene Boeteregister* nog niet het geval. Veel van de bijverschijnselen komen slechts een maal voor. BAgH heeft telkens enkele extra attestaties van deze bijverschijnselen. Deze worden met name veroorzaakt door de dossiers over brandwonden en verwondingen aan de voet die BAgH toevoegt, waar het systematisch opsommen van bijverschijnselen al duidelijk aanwezig is:

131. *Gef thi fot befara there fotwirst al of is, thet forme tha sogen meta fiwer penningar end fiftene enza.*

132. *Thrira sinebrekan: tuelef scillengar.*

133. *Thrira bena breke alsa.*

134. *Thrira bena utgung alsa.*

135. *Thrira lithwega: achtene enza.*

136. *Tha bagesta lemethe: en skilleng end en and tuintech enzena.*

137. *Tha wederwondelenga: tuelef scillengar.*

138. *Tha homelenga: tuelef scillengar.*

139. *Thene bagesta gersfel: achtetene enza.*

²¹ Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen*, 87 en 137.

²² BAgR 67(9m) / BAgE 85

²³ R1 V,53–54 (BAgR); E1 VI,68–69 (BAgE); H2 XIX,57–58 (BA1: *nec in domo nec in ecclesia*); BAgNR 60–61 (*ame huse an godeshuse*). Zie ook hoofdstuk 5.5.2.

²⁴ Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen*, 85–87, 107.

131. Als de voet geheel afgeslagen is bij de enkel, dan moeten ten eerste de zeven maatwonden gecompenseerd worden met 4 penningen en 15 ons.
132. Drie peesbreuken: 12 schellingen.
132. Drie peesbreuken: 12 schellingen.
133. Drie botbreuken: evenveel.
134. Het naar buiten treden van drie botsplinters: evenveel.
135. Drie verwondingen die een stijf gewricht tot gevolg hebben: 18 ons.
136. De hoogste graad van verlamming: 1 schelling en 21 ons.
137. Gevoeligheid voor weersverandering: 12 schellingen.
138. Verminking: 12 schellingen.
139. De hoogste graad van een afgehouden ledemaat: 18 ons.

Dat de ontwikkeling van BAgH naar het *Boeteregister van Kampa Jeldric* niet unilineair is blijkt uit de behandeling van de verwonding *mosdolch* ‘kneuzing’. Bij het *Boeteregister van Kampa Jeldric* is de *mosdolch* een verwonding waarbij de huid heel gebleven is. Ten gevolge hiervan kunnen verschillende bijverschijnselen getaxeerd worden. In het *Algemene Boeteregister* is de *mosdolch* oorspronkelijk een kneuzing van het hoofd geweest, getuige het feit dat in de redacties behalve BAgH de verwonding uitsluitend bij de verwondingen aan het hoofd wordt genoemd. In BA1 wordt *mosdolch* zelfs expliciet omschreven als *contusio nervorum capitis* ‘kneuzing van de zenuwen van het hoofd’.²⁵ BAgH voert de *mosdolch* echter op bij het hoofd en bij de behandeling van de romp.²⁶ Daar is het dus klaarblijkelijk een kneuzing in meer algemene betekenis geworden, die behalve bij het hoofd ook bij de romp kon optreden. En dat is juist de ontwikkeling die het *Boeteregister van Kampa Jeldric in extremis* heeft doorgevoerd: het bij elk lichaamsdeel taxeren van bijverschijnselen die in het *Algemene Boeteregister* nog slechts bij een lichaamsdeel genoemd worden. Die ontwikkeling is in BAgH al waarneembaar, en dat verklaart voor een groot deel de relatieve uitgebreidheid van deze redactie.

Tabel 8.1.2: Structuur BAgH

Bepalingen	Onderwerp
1–10	hoofd
11–13	<i>erthfel</i> (iemand op de grond gooien)
14–16	<i>swimslek</i> (iemand zo hard slaan dat hij bewusteloos neervalt)
17–19	<i>wapeldepene</i> (iemand in het water gooien)
20–22	baard
23	<i>basefeng</i> (een vrouw onzedelijk betasten)
24–38	hoofd
39	<i>waldmuxe</i> (verwonding aan het ruggenmerg met uitvalsverschijnselen)
40	doof oor door slag op hoofd
41–53	oog
54–61	oor
62–67	neus
68–71	lip
72	tong
73–75	tanden
76–88	arm
89–95	duim en vingers
96–109	buik, ingewanden en longen
110	<i>soldede</i> (iemand bewusteloos slaan: verwant aan de <i>swimslek</i>)
111–112	vrouw (hoofdbedekking afrukken, verkrachting)
113–114	voetzool kerven
115	dichtnaaien van een wond (compensatie voor 3 naaldsteken)

²⁵ H2 XIX,88 (BA1).

²⁶ H XIV,5 en 109 (BAgH).

116–117	kleding beschadigen
118–122	restant hoofd (<i>homelenga, wonwara, wonspreke, spedelspring, severes utrene</i>)
123–125	brandwonden
126–130	<i>bende</i> (kluisteringen)
131–139	voet
140–143	<i>bemsekene</i> (huisvredebreuk)
144–145	epiloog: verlies van de zes ledematen = 1/2 weergeld, verlamming = 1/3 weergeld

1.3 De Riustringer redacties (Oudfries en Nederduits)

De Riustringer redacties staan als gezegd apart van de overige redacties. BAgR²⁷ en BAgNR tellen 99 en 101 bepalingen en zijn daarmee relatief klein. BAgNR is in de eerste plaats een Nederlandse vertaling van een redactie van BAgR en volgt deze tekst voor het grootste deel trouw. Daarnaast heeft BAgNR uit een Latijnse redactie die nauw verwant was aan BAl geput. Ik kom daar hieronder op terug. Soms missen BAgR en BAgNR gezamenlijk bepalingen die de andere drie redacties wel hebben en soms ook vertonen of BAgR of BAgNR omissies ten aanzien van elkaar. Om de een of andere reden was de Riustringer traditie er daarmee een van krimp en niet van aanwas van tekst.

Tekst BAgRb is een klein tekstje met slechts 20 bepalingen (en daarmee te klein om een zelfstandig boeteregister te vormen).²⁸ Er komen geen bepalingen met betrekking tot verwondingen van het lichaam in voor, maar slechts anderssoortige vergripen zoals *soldede* (iemand bewusteloos slaan), *bende* (kluisteringen) en *wapeldepene* (iemand in het water gooien). Het wordt van oudsher opgevat als een verdwaald aanhangsel van BAgR: Von Richthofen gaf het al bij het *Algemene Boeteregister* uit.²⁹ Ook Nauta gaat er van uit dat het bij BAgRb om een deel van de Riustringer redactie van het *Algemene Boeteregister* gaat.³⁰ Het aantal bepalingen dat een rechtstreekse relatie met het *Algemene Boeteregister* vertoont (BAgH, BAgE, BAl en BAgNR) is echter gering. Bovendien zijn de tekstuele relaties hier lang niet zo duidelijk als dat normaal het geval is. Het gaat hier om vijf bepalingen over verschillende soorten *bende* (kluisteringen), die BAgH deelt met soms BAgE en soms met BAl, waarbij zowel bewoordingen als boetebedragen nogal uiteenlopen tussen de verschillende redacties. In het volgende hoofdstuk over het *Riustringer Boeteregister* zullen we zien dat BAgRb evengoed als een aanhangsel bij dat boeteregister gezien kan worden, omdat ook het *Riustringer Boeteregister* uitsluitend het fysieke lichaam behandelt. Het lijkt er dus eerder op dat het een specifiek Riustringer ontwikkeling is om de boeteregisters te beperken tot wondlijsten. Ik sluit BAgRb dan ook uit van de concordantie en vergelijking tussen de verschillende redacties van BAg.³¹

BAgR is soms kernachtig. Waar de andere redacties de drie graden van respectievelijk *erthfel* (iemand tegen de grond slaan), *wapeldepene* (iemand in het water duwen) en *swimslek* (een slag die bewusteloosheid veroorzaakt)³² elk afzonderlijk opsommen, wordt in BAgR opgemerkt dat *swimslek*, *erthfel* en *wapeldepene* op dezelfde manier getaxeerd dienen te worden, zodat met de daarop volgende drie bepalingen over de drie graden van *swimslek* meteen *erthfel* en *wapeldepene* behandeld zijn.³³

De volgende bepalingen moeten zijn weggevallen in BAgR, want ze zijn wel in de overige vier redacties te vinden:

²⁷ R1 V (BAgR).

²⁸ R1 XIV (BAgRb).

²⁹ Von Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, 95–97.

³⁰ Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen*, 26.

³¹ Omdat BAgRb uitsluitend bepalingen over eerkrenkende handelingen kent en daarom geen informatie over het menselijk lichaam en het taxeren van wonden bevat, is dit tekstje niet van direct belang voor een groot deel van de analyse in dit onderzoek. De bepalingen worden wel meegenomen in die delen van de analyse waarvoor ze van belang zijn.

³² E1 VI,116–118, 107–109, 110–112 (BAgE). Zie de concordantietabel (8.1.8) voor de bepalingen in de overige redacties.

³³ R1 V,72–75 (BAgR).

- 1) BAgE 20 (over het naar buiten treden van botsplinters).³⁴
- 2) BAgE 31 (over het afsnijden van het onderste ooglid).

Deze bepaling vormt bovendien een paar met de voorgaande, die over het afsnijden van het bovenste ooglid gaat, en die wel in BAgR te vinden is. BAgR heeft in die voorgaande bepaling bovendien het bedrag opgenomen dat eigenlijk bij het onderste ooglid hoort, namelijk 5 schellingen en 4 penningen, terwijl de compensatie voor het bovenste ooglid 4 ons is. Hier is dus sprake van een afschrijffout waardoor twee op elkaar lijkende bepalingen samengetrokken zijn tot een.

- 3) BAgE 54 (over het lopen van bloed uit de neusgaten).
- 4) BAgE 65 (over het afsnijden van de lip).

Er is ook een drietal bepalingen dat niet alleen in BAg, maar ook in BAgNR ontbreekt. Deze bepalingen moeten in het gezamenlijke voorstadium van deze redacties al zijn weggevallen:

- 1) BAgE 73, 74, 74a (over drie graden van het kleiner worden van ledematen ten gevolge van een wond, *lithsmelingē*).
- 2) BAgE 77 (het stijf worden van ledematen).
- 3) BAgE 106 (drie steken van een naald om een wond dicht te naaien moeten gecompenseerd worden).

De Nederduitse redactie

De Nederduitse redactie BAgNR stelt ons niet alleen in staat om een beter beeld te krijgen van de oorspronkelijke Riustringer redactie van BAg (we zagen immers dat BAgNR vier omissies van BAgR aan het licht bracht), maar is om nog een paar redenen interessant. In de eerste plaats heeft de schrijver van (de legger van) BAgNR niet alleen een op BAgR gelijkende redactie van het *Algemene Boeteregister* gebruikt, maar ook een Latijnse redactie die nauw verwant was aan BA1. Een kenmerk van BAgNR deelt hij alleen met BAgE, zodat er wellicht ook nog een derde tekst gebruikt is. Vervolgens geeft BAgNR een aantal verklaringen van specifieke Oudfriese rechtstermen, die soms verhelderend zijn. Een keer slaat BAgNR hier de plank echter volledig mis. Ten slotte zet BAgNR ons op het spoor van een bepaling uit het *Algemene Boeteregister* die in alle andere redacties verdwenen is.

Er zijn zeven gevallen waar uit blijkt dat voor BAgNR ook een Latijnse redactie gebruikt is:

- 1) In de bepaling over het doorsnijden van de drie rimpels van het voorhoofd geeft BAgNR de Latijnse term voor 'rimpels': *Eyn wunde vor deme vorbouede ouer de dre rumpelen offt rug as*.³⁵ BA1 heeft hier: *Pro trium rugarum qualibet* 'Voor elk der drie rimpels'.³⁶
- 2) De bepaling over de vijf zintuigen begint in BAgNR met Latijn: *Quinque sensus. De viff synne dar ynne letthinghe is xxxvj schilling*.³⁷ BA1 heeft hier: *Quinque sensuum cuiuslibet deprauatio*.³⁸ Overigens somt BAgR in deze bepaling de zintuigen in het Latijn op, terwijl dat noch in BA1 noch in BAgNR gedaan wordt: *Thera fif sinverdena iahwelikes bote sex and thritich skillinga: uisus, auditus, gustus, odoratus et tactus; sione, here, smek, brene, fele*.³⁹
- 3) In de bepaling over lidverstuiking treffen we opnieuw Latijn aan: *Vor de dre litweghe, idest trium m e m b r o r u m m o b i l i t a t e*.⁴⁰ BA1 heeft hier: *Pro trium membrorum mobilitate uidelicet lithwega*.⁴¹ Hier volgt BAgNR het Latijn van BA1 dus letterlijk, en laat het Nederduitse *vor*, dat een vertaling is van *pro* 'voor' keurig volgen door het in de ablativus gestelde *mobilitate*. Dit in tegenstelling tot de Oudfriese redacties, die simpelweg *Thria lithwega* 'Drie lidverstuikingen' hebben (een nominativus meervoud dus).⁴²

³⁴ Ik geef in deze overzichten slechts de attestatie in een redactie. De overige kunnen opgezocht worden in concordantietabel 8.1.8.

³⁵ BAgNR 8. Het Latijn tussen het Nederduits is ter verduidelijking vet gemaakt.

³⁶ H2 XIX,6 (BA1).

³⁷ BAgNR 23.

³⁸ H2 XIX,20 (BA1).

³⁹ R1 V,18(1r) (BAgR).

⁴⁰ BAgNR 66.

⁴¹ H2 XIX,68 (BA1).

⁴² R1 V,60(9f) (BAgR).

- 4) De term *mosdolch* wordt zowel in BA1 als in BAgNR uitgelegd: *Vor moeszdolch, id est pro concussione neruorum capitis*.⁴³ BA1 heeft hier een minieme afwijking: *Pro mosdolch id est contusione neruorum capitis vij vncie*.⁴⁴ Bij het lettertype waarin verschillende van de Oudfriese verzamelhandschriften (waaronder Hunsingoër 1 en 2) geschreven zijn, konden <c> en <t> makkelijk verward worden.
- 5) Ook de term voor ‘kraakbeen’ wordt in BAgNR met behulp van het Latijn verduidelijkt: *De gristel des oren, id est cartilago, vntweye*.⁴⁵ BA1 heeft hier: *Pro cartilaginis fractura*.⁴⁶
- 6) De verminking van het oor wordt op een vergelijkbare manier verhelderd: *De stemplinghe, id est pro truncatione auris*.⁴⁷ BA1 heeft hier *Pro truncatione*.⁴⁸ De toevoeging *auris* mist dus in BA1 en is een aanwijzing dat BAgNR niet BA1 maar een verwante redactie gebruikt heeft.
- 7) In het laatste geval gaat het om een bepaling over een verwonding aan de ogen waar BAgNR het Latijn van BA1 vertaald heeft en niet de overige Oudfriese redacties volgt: *Dat oghe bealdenn men toegsloten myt deme oechlede, edder eyn oghe datmen nicht todoen kan, offte dat schentlick schade is vnd alle tidt bewecllick, is xii schillinge*.⁴⁹ BA1 heeft hier: *Pro oculo qui remansit uel qui clausus est uel cilium obstupuit et oculum claudere nequit uel deformen colorem ostendit uel motum facit xii solidi*.⁵⁰

Ook uit anderssoortige aanwijzingen blijkt dat de schrijver van (de legger van) BAgNR niet alleen een redactie als BAgR op tafel heeft gehad. In een bepaling over de breuk van drie botten wordt in BAgNR gesteld dat daarvoor een aanklachtseed gezworen moet worden. Deze opmerking ontbreekt in BAgR, maar is wel te vinden in BAgH, BAgE en BA1.⁵¹ Hierboven noemde ik de bepaling over de beschadiging van de vijf zintuigen. De volgorde waarin de zintuigen worden opgesomd blijkt relevant. BAgH, BAgR en het rijtje in het Latijn in BAgR (zie hierboven) hebben: zien, horen, smaak, geur, tast. BAgE en BAgNR hebben daarentegen deze volgorde: zien, horen, geur, smaak, tast.⁵²

Zoals al gemeld geeft BAgNR in een aantal gevallen verklaringen voor Oudfriese rechtstermen:

- 1) Ofri. *metewunde: Eyn mathe dollinghe ... dath is eyn wunde de eyner kothe eynes vinghers lanck is* ‘Een maatwond dat is een wond die een vingerkoot lang is’.⁵³
- 2) Ofri. *belebrede: De bellembrede, dat is de bueth de ouer dat bregen is* ‘De bellembrede, dat is de huid die over het brein zit’.⁵⁴
- 3) Ofri. *abel and incepta: Abel ad incepta, dat is eynn wunde de bunckuast is offte de yn edder vthgroet ys* ‘Abel ad incepta, dat is een wond die vergroeid is aan het bot of die naar binnen of naar buiten gegroeid is’.⁵⁵
- 4) Ofri. *bete and kelde: Heeth vnd kolth nicht mogen vordragen* ‘Hitte en koude niet verdragen kunnen’.⁵⁶
- 5) Ofri. *fiaeth: Eyn veeth is myth slichten worden vulborden den eth den de anderen ghedaen hebben tho voren, als de tughe gedaen hebben* ‘Een fiaeth is met eenvoudige woorden instemming betuigen met de eed die de anderen eerder afgelegd hebben, die de getuigen hebben afgelegd’.⁵⁷
- 6) Ofri. *erna: de erna, dat is de wortelle* ‘de erna, dat is de wortel [van de kies]’.⁵⁸

⁴³ BAgNR 90.

⁴⁴ H2 XIX,88.

⁴⁵ BAgNR 36.

⁴⁶ H2 XIX,32 (BA1).

⁴⁷ BAgNR 38.

⁴⁸ H2 XIX,34 (BA1).

⁴⁹ BAgNR 32.

⁵⁰ H2 XIX,29 (BA1). Vergelijk hier BAgR: *Jef hit is al bileken, jef hit is glisande, jeftha bit brit, sa is thi wliwlemelsa tian skillinga*. R1 V,26(2h) (BAgR).

⁵¹ BAgNR 11. Zie de tabel 8.1.8 voor de bepalingen in de overige redacties.

⁵² BAgNR 23. *Duth syn de viff synne: seen horen ruken smecken tasten*.

⁵³ BAgNR 6.

⁵⁴ BAgNR 17.

⁵⁵ BAgNR 21.

⁵⁶ BAgNR 22.

⁵⁷ BAgNR 54.

⁵⁸ BAgNR 52.

- 7) Ofri. *wifstrevene*. *Wyses streunge, dat is de eyner frouwen ore buuen offt byreth van orem bouede bringet vnd blotet* ‘*Wyses streunge*, dat is wanneer iemand bij een vrouw haar kap of muts van haar hoofd trekt en haar zo ontbloot’.⁵⁹

In een geval lijkt BAgNR het Oudfries niet goed begrepen te hebben. Ik geef eerst de bepaling van BAgR: *Berd ebarnd ieftha kenep ofebreken* ‘baard verbrand of snor afgebroken’.⁶⁰ BAgNR heeft hier: *Den baerth vorbranth offt vorsengeth vnd den knoep den men dar anne drecht afgebroken*.⁶¹ Het Ofri. *kanep* is een term voor ‘snor’ die in die vorm alleen in het Oudfries en het Oudengels voorkomt.⁶² Het is de vertaler niet aan te rekenen dat hij niet gezien heeft dat het woord verwant was met het Mnd. *knevel* ‘snor’. Wellicht was het woord in zijn legger verschreven tot *<knaep>? De draai die hij er aan geeft spreekt wel tot de verbeelding: ik stel me er een lange baard bij voor die in elkaar is geknoopt of waar een kraal in is gestoken om hem bij elkaar te houden.

Ten slotte zet BAgNR ons als gezegd op het spoor van een in alle andere redacties van het *Algemene Boeteregister* verdwenen bepaling, die er toch ooit toe behoord moet hebben: *Haer afftheen. Wurmen eynen manne eynen top hares affthuet so dat ome volget huet hare vnd bloth, dat schal men beteren myt xxiiij schilling, offt twee ede schalmen doen to bothen*.⁶³ Deze bepaling komt binnen het *Algemene Boeteregister* alleen voor in deze redactie. Maar hij komt vaker voor in het gehele Oudfriese corpus, namelijk in de redactie van het *Riustringer Boeteregister* die in het handschrift Riustringer 1 te vinden is en in het tekstje Riustringer 3.⁶⁴ Het gaat hier echter om een ontlening aan het *Algemene Boeteregister*, zoals ik in de volgende paragraaf aan zal tonen. Alleen door de overlevering van het *Riustringer Boeteregister* goed onder de loep te nemen wordt namelijk duidelijk dat het om een bepaling moet gaan die oorspronkelijk tot het *Algemene Boeteregister* behoorde. Deze bijna verloren gegane bepaling toont twee dingen: ten eerste dat er meer redacties zijn geweest van het *Algemene Boeteregister* dan nu zijn overgebleven en ten tweede dat we van deze bepaling niet meer geweten zouden hebben dat hij oorspronkelijk bij het *Algemene Boeteregister* hoorde als we de Nederlandse redactie niet hadden gekend. We hadden het alleen kunnen vermoeden op basis van de vaststelling dat het cluster bepalingen in de genoemde redactie van het *Riustringer Boeteregister* aan het *Algemene Boeteregister* ontleend is.

Tabel 8.1.3: Structuur BAgR

Bepalingen	Onderwerp
1–18(1a-r)	hoofd
19–28(2a-j)	oog
29–35(3a-g)	oren
36(4)	baard
37–41(5a-e)	neus
42–44(6a-c)	lip
45–47(6d-f)	tanden
48–49(6g-h)	baard
50(6i)	tong
51–52(7a-b)	doof oor door slag op hoofd
53(8a)–54(8b)	<i>walduwaxe</i> (verwonding aan het ruggenmerg met uitvalsverschijnselen)
55–61(9a-g)	armen
62–69(9h-o)	duim en vingers
70(10a)	snot (<i>severes utrene</i>)
71(10b)	adem (<i>omma utgong</i>)
72–75(11a-d)	<i>swimslek</i> (iemand zo hard slaan dat hij bewusteloos neervalt) en <i>wapeldepene</i> (iemand in het water gooien)

⁵⁹ BAgNR 91.

⁶⁰ R1 V,36(4) (BAgR).

⁶¹ BAgNR 41.

⁶² Boutkan en Siebinga, *Old Frisian Etymological Dictionary*, 211 (s.v. *kenep*).

⁶³ BAgNR 99.

⁶⁴ Zie hieronder, paragraaf 2.

76(12)	voetzool kerven
77–85(13a-i)	buik, maag, ingewanden
86–87(14a-b)	longen
88–90(15a-c)	varia: <i>stefslek</i> (slag met een staf); <i>mosdolch</i> (verwonding die een blauwe plek oplevert); <i>homelinga</i> (verminking)
91–92(16a-b)	vrouw
93(17)	voetzool: drie rimpels kerven
94–96(18a-c)	<i>wonspreke</i> ; <i>spedelspring</i> ; <i>wonware</i>
97(19)	vechten met tanden, messen of scherpe wapens
98(20)	<i>soldede</i> (iemand bewusteloos slaan: verwant aan de <i>swimslek</i>)
99(21)	epiloog: opmerking over soorten penningen waarin de compensaties betaald moeten worden

Tabel 8.1.4: Structuur BAGRb

Bepalingen	Onderwerp
1(1)	moord
2(2)	iemand verbranden in zijn huis
3–7(3a–e)	<i>bende</i> (kluisteringen)
8–10(4a–c)	<i>erthfel</i> (iemand op de grond gooien)
11(5)	iemand in het water gooien vanaf een schip (speciaal geval van <i>wapeldepene</i>)
12(6)	<i>soldede</i> (iemand bewusteloos slaan: verwant aan de <i>swimslek</i>)
13(7)	verschillende vergrijpen die alle 5 mark kosten
14–15(8a–b)	<i>wapeldepene</i> (iemand in het water gooien)
16–18(9a–c)	bepalingen over een vrouw; veroorzaken v.e. miskraam
19–20(10a–b)	<i>weivendene</i> (wegversperring) en gijzelname

Tabel 8.1.5: Structuur BAGNR

Bepalingen	Onderwerp
1–23	hoofd
24–33	oog
34–40	oren
41	baard
42–47	neus
48–50	lip
51–53	tanden
54–55	baard
56	tong
57	lip
58–59	doof oor door slag op hoofd
60–61	<i>walduwaxe</i> (verwonding aan het ruggenmerg met uitvalsverschijnselen)
62–67	armen
68–73	vingers
74–77	<i>swimslek</i> (iemand zo hard slaan dat hij bewusteloos neervalt) en <i>wapeldepene</i> (iemand in het water gooien)
78	voetzool kerven
79–88	buik, maag, ingewanden, romp
89–90	varia: <i>stefslek</i> (slag met een knuppel); <i>mosdolch</i> (verwonding die een blauwe plek oplevert); <i>homelinga</i> (verminking?)
91–92	vrouw
93	voetzool: drie rimpels kerven
94–95	<i>wonspreke</i> ; <i>spedelspring</i>
96	vechten met tanden, messen of scherpe wapens
97–98	<i>soldede</i>

99	pluk haar afsnijden zodat hoofdhuid en bloed volgen
100	opmerking over soorten penningen: <i>Rednathes en Kauinges slachta</i>
101	opmerking over soorten <i>bendes</i> (kluisteringen)

1.4 De Emsingoër redactie

De Emsingoër redactie, BAgE, neemt samen met BAl een tussenpositie in de overlevering van het *Algemene Boeteregister* in. Terwijl BAgH opvalt door zijn afwijkende structuur en enkele specifieke karakterkenmerken en de Riustringer redacties (BAgR en BAgNR) door hun beknoptheid, lijken BAgE en BAl de oorspronkelijke tekst het best bewaard te hebben. BAgE telt 134 bepalingen en valt slechts in een opzicht op: de eerste tien bepalingen van BAgE zijn afkomstig uit een redactie van het *Emsingoër Boeteregister*. Hoe deze bepalingen hier zijn terecht gekomen is niet duidelijk. Het gevolg is onder meer dat de tanden nu op twee plaatsen behandeld worden en dat deze bepalingen inhoudelijk niet overeenstemmen.⁶⁵ De manier waarop de tanden worden getaxeerd in de eerste groep bepalingen sluit duidelijk aan bij de behandeling van de tanden die in het *Emsingoër Boeteregister* gevonden wordt. Opnieuw is het dus de vraag of we hier niet te maken hebben met een afzonderlijk tekstje dat ten onrechte bij het *Algemene Boeteregister* gevoegd is. Het handschrift Emsingoër 1 bevat nog meer kleine tekstjes dan Hunsingoër 1 en 2.⁶⁶ In het handschrift wordt echter geen scheiding aangebracht op de plek waar het eigenlijk *Algemene Boeteregister* begint, terwijl in Emsingoër 1 nieuwe teksten of zelfs paragrafen in geval van bijvoorbeeld de *Zeventien Keuren* en de *Vierentwintig Landrechten* beginnen met een initiaal over twee regels.⁶⁷

BAgE is als gezegd het nauwst verwant aan de redacties BAgH en BAl. Daarbinnen zijn er een paar aanwijzingen voor een extra nauwe band tussen BAgE en BAl. Naast de drie unieke bepalingen die BAgE en BAl delen zijn het vooral enkele opvallende bewoordingen die op de relatie tussen deze twee redacties wijzen.⁶⁸ Zo hebben alleen BAgE en BAl de opmerking over het niet verder taxeren van verwondingen aan het oog als het geheel uitgestoken is:

BAgE

38. *Gef hit is al vte, tuintich ieldmerka; sa ne mey hit firra a nene scrifta stonda.*⁶⁹

BAl

27. *Pro oculo qui totus defluxit xx geldmerka.*

28. *Tunc non potest ultra in scripto precedere.*

38./27. Als het oog geheel uitgestoken is: 20 geldmark; (28) dan mogen er verder geen verwondingen aan het oog getaxeerd worden.⁷⁰

Verder hebben alleen BAgE en BAl het over het doorslaan van de bovenlip, terwijl alle andere redacties het over de lip hebben. Dat laatste lijkt logischer, omdat er geen bepaling over de onderlip volgt.⁷¹

Ten slotte mist BAgE de volgende bepalingen omdat ze in de overige vier redacties wel te vinden zijn:⁷²

- 1) BAgH 24 (Blijvende kaalheid door een verwonding aan het hoofd).⁷³
- 2) BAgH 28 (Doorsnijden van drie rimpels in het voorhoofd).
- 3) BAgH 95 (Afslaan van een stuk huid).

⁶⁵ E1 VI,4–7 en 59, 61 (BAgE).

⁶⁶ Zie paragraaf 5.

⁶⁷ Sipma, *De eerste Emsinger codex*, 37–41.

⁶⁸ E1 VI,128–130 (BAgE) en H2 XIX,96–98 (BAl).

⁶⁹ E1 VI,38 (BAgE).

⁷⁰ H2 XIX,27–28 (BAl).

⁷¹ E1 VI,56 (BAgE).

⁷² Hierbij mag de bepaling ook in a) BAgH en BAl en b) of BAgR of BAgNR staan.

⁷³ Ik geef in deze overzichten slechts de attestatie in een redactie. De overige kunnen opgezocht worden in concordantietabel 8.1.8.

- 4) BAgH 100 (*abel and insepta*: verhoogd en verdiept littekenweefsel bij een wond aan de romp).
- 5) BAgH 103 (Het doordringen van het wapen door de *other wach* ‘tweede wand’ van de buik).
- 6) BAgH 113 (Het snijden van de voetzool).
- 7) BAgH 121 (Het naar buiten vloeien van speeksel ten gevolge van een wond aan de mond).

Tabel 8.1.6: Structuur BAgE

Bepalingen	Onderwerp
1–10	Emsingoër boetebepalingen
11–29	hoofd
30–41	oog
42–48	oor
49	baard
50–55	neus
56–58	lip
59–61	tanden
62–63	baard
64	tong
65	lip
66–67	doof oor door slag op hoofd
68–69	<i>waldumaxe</i> (verwonding aan het ruggenmerg met uitvalsverschijnselen)
70–79	arm
80–86	duim en vingers
87–95	buik, ingewanden en longen
96–101	varia: <i>stefsleke</i> , <i>wonspreke</i> , <i>mosdolch</i> , <i>homelinga</i> , <i>wonware</i> , <i>wongare</i>
102–103	vrouw
104	<i>omma thempene</i> (stokken van de adem)
105	voetzool: drie rimpels kerven
106	dichtnaaien van een wond (compensatie voor 3 naaldsteken)
107–109	<i>wapeldepene</i> (iemand in het water gooien)
110–112	<i>swimsleke</i> (iemand zo hard slaan dat hij bewusteloos neervalt)
113–115	<i>soldede</i> (iemand bewusteloos slaan: verwant aan de <i>swimsleke</i>)
116–118	<i>erthfel</i> (iemand op de grond gooien)
119–121	<i>weiwendene</i> (wegversperring)
122–123	vrouw (<i>basefeng</i> ‘onzedelijk betasten’ en <i>berdwendene</i> ‘beschadigen van een foetus’)
124–127	<i>bende</i> (kluisteringen)
128–130	<i>hemsekene</i> (huisvredebreuk)
131	snot (<i>severes utrene</i>)
132–134	epiloog: <i>waldumaxe</i> , 11 <i>wendan</i> , deur kapot maken

1.5 De Latijnse redactie

De handschriften Hunsingoër 1 en Hunsingoër 2 bevatten een aantal teksten in het Latijn. Het gaat hier om de kern van het Oudfriese rechtscorpus: de *Zeventien Keuren*, de *Vierentwintig Landrechten*, het *Algemene Boeteregister* en het *Karelsprivilege*. Men ging er aan het einde van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw van uit dat de Latijnse teksten de oorspronkelijke waren. Sterker nog, op grond van die Latijnse teksten in de Hunsingoër handschriften nam men aan dat alle Oudfriese teksten vanuit een oorspronkelijke Latijnse legger vertaald waren. Dit zou betekenen dat er een Latijnstalig tussenstadium zou hebben gezeten tussen de oorspronkelijke mondeling overgedragen Friese rechtsteksten en de in het Oudfries opgeschreven teksten.⁷⁴ Twee teksten uit het Latijnse cluster in de Hunsingoër handschriften zijn of zeker of waarschijnlijk oorspronkelijk in het Latijn gesteld: het aan het *Decretum* ontleende tekstje *Quoniam contra*

⁷⁴ Zoals ook al in hoofdstuk 2.1 opgemerkt is deze opvatting recentelijk opnieuw naar voren gebracht door Rolf Bremmer, *Hir is eskriven*, 107–110.

falsam assertionem (waar geen Oudfriesse redactie van bekend is) en het *Karelsprivilege*. Tegenwoordig gaat men er echter van uit dat de Latijnse teksten van de *Zeventien Keuren*, de *Vierentwintig Landrechten* en het *Algemene Boeteregister* vertalingen zijn uit het Oudfries. De vele onvertaalde Oudfriesse termen die tussen het Latijn opduiken zijn al een duidelijke vingerwijzing. Zo behandelt Annelies Roeleveld in haar artikel de ongeveer 50 Oudfriesse termen die in de Latijnse teksten hetzij onvertaald zijn gelaten, hetzij als extra glosse bij de Latijnse vertaling geplaatst zijn.⁷⁵ Zij laat echter de Latijnse vertalingen die niet met Oudfriesse termen geglosseerd worden buiten beschouwing. Dat is jammer, want de Latijnse redactie van het *Algemene Boeteregister* levert ook in de Latijnse tekst nog een extra aanwijzing dat de tekst vanuit het Oudfries in het Latijn vertaald is. Zo wordt een verwonding aan het *belebreda fel* ‘hersenvlies’,⁷⁶ vertaald met *pro lapsu pie matris* ‘voor de val van het hersenvlies’.⁷⁷ Het Oudfries *fel* betekent in veel gevallen inderdaad ‘val’, zoals in de samenstelling *gersfel*, dat letterlijk ‘val op het gras’ betekent en slaat op een afgehouden ledemaat.⁷⁸ Maar *fel* is een homoniem en we hebben hier te maken met het andere etymon, dat ‘vel, huid’ betekent.⁷⁹

De Latijnse redactie van het *Algemene Boeteregister* is dus uit het Oudfries vertaald. De Oudfriesse legger is echter niet overgeleverd. Het was niet BAgH, zoals zou mogen worden verwacht op grond van het feit dat beide redacties in hetzelfde handschrift opgetekend zijn. Ook de afwijkingen met BAgR en BAgE zijn aanzienlijk. Zoals te zien is in concordantietabel 8.1.8 heeft de Latijnse redactie 17 bepalingen die niet in BAgH, BAgR of BAgE te vinden zijn.

Ten slotte nog een opmerking over de exacte grenzen van BAl. De laatste drie bepalingen van tekst H2 XIX (BAl) in de editie van Hoekstra behoren niet tot het boeteregister maar vormen een klein apart tekstje. In bepaling 132–134 worden drie zaken opgesomd (*Tres sunt cause*) die ‘bekrachtigd moeten worden met 40 mark’ (*habent confirmari cum lx^s marvis*). Bedoeld is dat op deze zaken een borg van 40 mark wordt gesteld, die moet worden betaald indien de overeenkomst door een van beide partijen verbroken wordt. Het gaat achtereenvolgens om de verkoop van een stuk land, om dingyrede en om een huwelijksvereenkomst. Deze drie bepalingen beschouw ik dan ook, net als Nauta dat al deed, niet als onderdeel van het *Algemene Boeteregister* en laat ze verder buiten mijn analyse.⁸⁰ Het feit dat in Codex Fivelgo een parallel voor deze bepalingen te vinden is in een andere context dan het *Algemene Boeteregister* bevestigt deze conclusie.⁸¹

Tabel 8.1.7: Structuur BAl

Bepalingen	Onderwerp
1–20	hoofd
21–29	oog
30–36	oor
37–40	baard
41–46	neus
47–49	lip
50–52	tanden
53	tong
54	lip
55–56	doof oor door slag op hoofd
57–58	<i>waldumaxe</i> (verwonding aan het ruggenmerg)
59–69	arm
70–76	duim en vingers
77–86	buik, ingewanden en longen

⁷⁵ Roeleveld, ‘*Providentia et Plicht*’, Algra, *Zeventien keuren en vierentwintig landrechten* 77–126.

⁷⁶ H XIV,34 (BAgH).

⁷⁷ H2 XIX,15 (BAl).

⁷⁸ Boutkan en Siebinga, *Old Frisian Etymological Dictionary*, 99 (s.v. *fal*).

⁷⁹ Boutkan en Siebinga, *Old Frisian Etymological Dictionary*, 103 (s.v. *fel*).

⁸⁰ Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen*, 37, drukt dit tekstje wel na BAl af, maar nummert ze apart. Hij noemt ze (37n4) ‘ein kleines Fragment’.

⁸¹ F XVI,1 (*Het ‘allegaatje’ uit F*, App. 773). Zie hierover ook: Algra, *Oudfries recht*, 311.

87–90	varia: <i>stefslek, mosdolch, homelinga, wonware</i>
91–93	vrouw (hoofdbedekking afrukken, verkrachting, omarming)
94–95	<i>swarte sweng</i> (begieting met onrein vocht)
96–98	<i>hemsekene</i> (huisvredebreuk)
99–100	brand- en snijwonden
101	<i>lithwei</i>
102	beschadigen van de huid (<i>fellis offlecht</i>)
103–104	voetzool (kerven en drie rimpels in de voetzool kerven)
105	dichtnaaien van een wond (compensatie voor 3 naaldsteken)
106–108	<i>soldede</i> (iemand bewusteloos slaan: verwant aan de <i>swimslek</i>)
109–110	roof
111–113	varia (<i>wonspreke, breraf, spedelspring</i>)
114–116	<i>wapeldepene</i> (iemand in het water gooien)
117–119	<i>swimslek</i> (iemand zo hard slaan dat hij bewusteloos neervalt)
120–124	varia (<i>benis onstal</i> , ontbloting van een vrouw, ademen in een wond, <i>gersfel</i>)
125–127	kleding beschadigen
128–131	<i>bende</i> (kluisteringen) en <i>bertafeng</i> (hard vastpakken)

1.6 Een reconstructie

Nauta komt in zijn studie over het *Algemene Boeteregister* tot een stemma, een reconstructie van de oorspronkelijke tekst en zelfs tot uitspraken over mogelijke voorstadia van deze oerredactie. Zoals gezegd heb ik mijn twijfels bij het nut van een stemma waar tegenover vijf overgeleverde redacties zeven protoredacties staan. Dat alleen al geeft aan dat de overgeleverde redacties te ver van elkaar staan om een echt stemma te kunnen opstellen. We moeten niet verder gaan dan te zeggen dat de Riustringer redacties (BAGr en BAGNR) apart staan van de overige drie (BAGH, BAGe en BAi), en dat BAGH in deze tweede groep eveneens een aparte positie inneemt. Er van uitgaande dat BAGe en BAi de oorspronkelijke toestand het beste bewaard hebben, moeten zij het uitgangspunt zijn voor een reconstructie van een voorfase van deze tekst. In deze paragraaf wil ik de reconstructie van Nauta bespreken om zo te komen tot enkele aanpassingen.

Tabel 8.1.8: De reconstructie van Nauta

Bepalingen	Onderwerp
1–26	hoofd
27–39	oog
40–47	oor
48–50	baard
51–56	neus
57–60	lip
61	tong
62–64	tanden
65–67	arm
68–74	ledematen
75	maatwond
76–81	hand
82–93	romp
94–101	diverse bepalingen
102–103	voet
104	drie steken van de naald
105–108	restant mond: <i>wonspreke, spedelspring, severes utrene, omma thempene/utgong</i>
109–117	gewelddelicten: <i>wapeldepene, swimslek, ertbfel</i>

In tabel 8.1.7 is de structuur van de reconstructie van Nauta weergegeven.⁸² De nummers van de paragrafen zijn opgenomen in de concordantietabel van het *Algemene Boeteregister* (8.1.8), zodat de betreffende paragraafnummers van de verschillende redacties terug te vinden zijn.

Nauta's reconstructie moet op enkele punten aangepast worden. Hij rekent enerzijds enkele bepalingen ten onrechte tot de oertekst terwijl hij anderzijds enkele bepalingen niet opneemt die daarvoor wel in aanmerking komen. De criteria die ik hierbij hanteer zijn de volgende: in aanmerking om te worden gerekend tot de reconstructie komen bepalingen die in vier van de vijf redacties voorkomen of bepalingen die a) in ieder geval in twee van de groep BAgH, BAgE en BA1 voorkomen én b) in BAgR of in BAgNR. In een enkel geval is er iets anders aan de hand, zoals de bepaling over het afsnijden van een lok haar, die alleen in BAgNR voorkomt en daarnaast in een redactie van het *Riustringer Boeteregister*. Nauta rekent ten slotte vijf bepalingen tot de oertekst waarvoor ik geen reden zie.⁸³ Het gaat in vier van de vijf gevallen om bepalingen die slechts in een redactie voorkomen, meestal BAgH, en in een geval om een extra taxatie van het bijverschijnsel *wedervondelinga* 'gevoeligheid voor weersverandering'.

Nauta gaat er van uit dat BAgH het dichtst bij de oertekst staat en dat de andere redacties via een verder van de oertekst verwijderde tussenfase ontstaan zijn zonder hiervoor een expliciete argumentatie aan te voeren.⁸⁴ Het lijkt mij dan ook zinniger uit te gaan van de ons overgeleverde teksten en op te merken wat ik al eerder gedaan heb: BAgH, BAgE en BA1 vormen een subgroep, BAgR en BAgNR een tweede. Binnen de eerste groep valt BAgH op vanwege zijn afwijkende structuur en lengte. Dat betekent dat BAgE en BA1 in aanmerking komen om de oorspronkelijke tekst het best bewaard te hebben, waarbij dan de uitval verdisconteerd moet worden van bepalingen die wel in een significant deel van de overige redacties voorkomen. Op grond van die criteria kom ik tot een reconstructie die te vinden is in de concordantietabel 9.1.8. Het is goed om hierbij nog eens op te merken hoe zeer de redacties van elkaar divergeren en hoeveel tijd er dus tussen de oertekst en de overgeleverde redacties moet zitten. Als mijn reconstructie klopt, blijven er namelijk in totaal nog 83 bepalingen, verspreid over de vijf redacties over, die niet tot de oertekst behoren.

Nauta sluit drie bepalingen buiten zijn reconstructie die mijns inziens wel in aanmerking komen om er in opgenomen te worden.⁸⁵ Dat is ten eerste de bepaling over het afsnijden van een lok haar (*top heres*) zodat hoofdhuid en bloed erop volgen. Dat deze bepaling ooit deel heeft uitgemaakt van het *Algemene Boeteregister* blijkt zoals gezegd alleen uit het feit dat hij in BAgNR te vinden is en in een redactie van het *Riustringer Boeteregister* in een cluster bepalingen die aan het *Algemene Boeteregister* ontleend zijn.⁸⁶ Aangezien Nauta alleen het *Algemene Boeteregister* geanalyseerd heeft en de regionale boeteregisters nog niet zo goed toegankelijk waren als nu, valt dat hem niet aan te rekenen. Maar opnieuw geeft het aan hoe gebrekkig onze kennis van de oorspronkelijke tekst is en dat we dus met de reconstructie slechts bij benadering in de buurt van die oertekst kunnen komen. Voor de andere twee bepalingen geldt simpelweg dat ze ontbreken in BAgH, terwijl ze wel significant vertegenwoordigd zijn in de overige redacties (dus in BAgE en BA1 en in BAgR en/of BAgNR). Het gaat om de verwonding *sinewega* 'zenuwbeschadiging' aan het hoofd en om het beschadigen van de drie middelste vingers van de rechterhand, die extra hoog gecompenseerd moeten worden *umbe tha seinenga, therma ther mithe dua scel withene diuuel* 'vanwege de zegening die men ermee doet tegen de duivel'.⁸⁷

Ten slotte wil ik nog kort de 83 bepalingen bespreken die niet tot de oertekst maar die wel in de diverse redacties te vinden zijn. Waar komen ze vandaan en waarom zijn ze opgenomen? In de eerste plaats zijn aan verschillende redacties dossiers toegevoegd over eerkrenkende handelingen. De oertekst van het *Algemene Boeteregister* bevatte al bepalingen over *erthfel*, *soldede* en *swimslek*, slagen die zo hard zijn dat iemand op de grond valt of zelfs het bewustzijn verliest, en *wapeldepene* 'iemand in het water gooien'. De

⁸² Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen*, 98–101.

⁸³ Het gaat om de nummers 20, 36, 43, 97, 107 in de kolom 'Nauta' in concordantietabel 8.1.8.

⁸⁴ Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen*, 89 en 96.

⁸⁵ Het gaat om de nummers 3, 14, 81 in de kolom 'Reconstructie' in concordantietabel 8.1.8.

⁸⁶ Zie §2.4..

⁸⁷ E1 VI,85 (BAgE).

verschillende redacties voegen hier bepalingen over *bende* ‘kluistering’,⁸⁸ *bemsekene* ‘huisvredebreuk’,⁸⁹ *weinwendene* ‘wegversperring’,⁹⁰ en *swarte sweng* ‘boosaardige begieting’⁹¹ aan toe. Bepalingen over dit soort eerkrenkende handelingen treffen we ook aan in verschillende andere Ooster- en Westerlauwerse boeteregisters en bijna altijd kunnen we zien dat het latere toevoegingen zijn. Hoewel sommige dossiers in meer dan een redactie voorkomen blijkt uit afwijkende bewoordingen of compensatiebedragen dat ze niet makkelijk tot een gezamenlijke legger te herleiden zijn.

Sommige bepalingen komen slechts in twee redacties voor. Opnieuw zijn dit bepalingen over bekende onderwerpen. Zo is het verschijnsel *benis onstal* in verschillende boeteregisters te vinden.⁹² Deze technische term verwijst naar een wond waarbij het wapen tot op het bot is gegaan, maar er geen botsplinters vrijgekomen zijn. Van een bepaling is het op het eerste gezicht niet helemaal duidelijk of hij nu zowel in BAgR als in BAgE voorkomt, of dat we met twee verschillende bepalingen te doen hebben. BAgE heeft het over *omma thempene* ‘het blokkeren van de adem’ en BAgR over *omma utgong* ‘het naar buiten treden van de adem (door de wond)’.⁹³ Nauta schakelt deze beide bepalingen gelijk met *Pro spiratione alicuius in vlnere* ‘voor het bij iemand anders in de wond blazen’ in BA1.⁹⁴ Bij nadere beschouwing van de overige boeteregisters blijken deze drie bepalingen geen van drieën gelijk te zijn. In het eerste geval gaat het om het blokkeren van de ademstroom die uit mond of neus komt. Dit vergriip, dat in het *Boeteregister van Kampa Jeldric* als *omma stempene* te vinden is, komt in de andere boeteregisters consequent in connectie met neus of mond voor en is dus in BAgE op drift geraakt in de tekst, tenzij hij hoort bij de daarvoor genoemde bepaling over een poging tot verkrachting van een vrouw die zich daarbij verzet. Het blokkeren van de adem zou daarbij kunnen horen, omdat het goed denkbaar is dat een man in de worsteling de hand over neus en mond van de vrouw legt in een poging haar onder bedwang te krijgen. Het naar buiten treden van de adem ten gevolge van een wond op plekken waar dat niet natuurlijk is, meestal de buik of de borst, is een fenomeen dat in de boeteregister vaker wordt omschreven. Dat is wat bedoeld is met *omma utgong* in BAgR. De bepaling in BA1 staat op zichzelf en het is de vraag of we hier met een unieke bepaling te maken hebben, of dat de vertaler van BA1 het Oudfries *omma utgong* niet goed begrepen heeft. Op alledrie de vergriipen wordt een compensatie van 12 schellingen gezet en dat was waarschijnlijk de reden dat Nauta ze als een en dezelfde bepaling zag.

We blijven in de sfeer van de vrouw bij de laatste twee typen bepalingen die door twee redacties gedeeld worden, namelijk het vergriip *basefeng* ‘een vrouw onzedelijk betasten’⁹⁵ en *wedskredene* ‘het kapot snijden van de kleren van iemand’ (dit kon een man of een vrouw betreffen).⁹⁶ Opnieuw komen beide bepalingen in veel andere boeteregisters voor. Maar de compensaties voor de *basefeng* in BAgH en BAgE wijken volledig van elkaar af. Waar BAgH een bepaling over *wedskredene* heeft, is het vergriip in BA1 in drie graden onderverdeeld, waarbij een reeks 4 – 16 – 22 penningen, of 1 – 2 – 3 onschuldseiden gecreëerd is, terwijl het vergriip in BAgH op 16 penningen of 1 onschuldseed wordt getaxeerd. Ook hier is het dus onwaarschijnlijk dat de bepalingen deel hebben uitgemaakt van de oertekst. Anderzijds tonen ze aan dat er een traditie van het compenseren van wonden bestond, die overal in de boeteregisters zijn neerslag gevonden heeft. Het *Algemene Boeteregister* was de eerste Oudfries optekening van een oude maar levende traditie, die voortdurend in ontwikkeling was. Dit komt onder andere tot uiting in de extra bepalingen die aan de diverse redacties van zijn toegevoegd en die niet tot de oerredactie behoorden. Wanneer we deze moeten dateren blijft onzeker.

⁸⁸ E1 VI,124–127 (BAgE). Voor deze en de volgende noten geldt: zie tabel 8.1.8 voor eventuele parallele bepalingen in de andere redacties. Verder in BAgNR 101 een overzicht van de verschillende soorten *bende*.

⁸⁹ E1 VI,128–130 (BAgE), H XIV,140–143 (BAgH).

⁹⁰ E1 VI,119–121 (BAgE).

⁹¹ H2 XIX,94–95 (BA1).

⁹² H XIV,26 (BAgH).

⁹³ E1 VI,104 (BAgE); R1 V,71(10b)(BAgR).

⁹⁴ H2 XIX,122 (BA1).

⁹⁵ H XIV,23 (BAgH); E1 VI,122 (BAgE).

⁹⁶ H XIV,116 (BAgH); H2 XIX,125–127 (BA1).

Tabel 8.1.9: Concordantietabel *Algemeen Boeteregister*

BAG	H XIV BAGH	R1 V BAGR	E1 V BAGE	H2 XIX Bal	BAGNR	Nauta	Reconstructie
11	1		11	1	1	1	1
2	2	2	12		2	2	2
213					99		3
66	3		13	2	3	3	4
77	4		14	3	4	4	5
88	5		15	4	5	5	6
99	6		16	5	6	6	7
10	10	7	17		7	7	8
29	28	8		6	8	8	9
25	24			8	10	10	10
26	25	9	18	7		9	11
31	30	10	19	9	11	11	12
30	29		20	10	12	12	13
32			21	11	13		14
33	31	11	22	12	14	13	15
34	32	12	23	13	15	14	16
35	33	13	24	14	16	15	17
36	34	14	25	15	17	16	18
37	35	15	26	16	18	17	19
38	36	16	27	17	21	18	20
28	27	17	28	18	22	19	21
40	38	18	29	20	23	21	22
43	41	19	30	21	24	26	23
44	42		31	22	25	27	24
45	43	20	32	23	26	28	25
46	44	21	33	24	27	29	26
48	46	22	34	25	28	31	27
49	47	24	35	26	30	32	28
50	48	25	36		31	33	29
217	49	25	37			34	30
47	45	23	38	27	29	30	31
209	45	23	38	28		30	32
51	50	26	39	29	32	35	33
53	52	27	40		33	37	34
54	53	28	41			38	35
55	54	29	42	30	34	39	36
56	55	30	43	31	35	40	37
57	56	31	44	32	36	41	38
58	57	32	45	33	37	42	39
60	59	33	46	34	38	44	40
61	60	34	47	35	39	45	41
62	61	35	48	36	40	46	42
21	20	36	49	38	41	47	43
207	20	36	49	39	41	47	44
22	21	48	62	40	54	48	45
23	22	49	63	37	55	49	46
63	62	37	50	41	42	50	47
64	63	38	51	42	43	51	48
67	66	40	52	45	45	54	49
65	64	39	53	43	44	52	50
66	65		54	44	46	53	51
68	67	41	55	46	47	55	52
69	68	42	56	47	48	56	53
70	69	43	57	48	49	57	54
71	70	44	58	49	50	58	55
72	71		65	54	57	59	56

74	73	45	59	50	51	61	57
75	74	46	60	51	52	62	58
76	75	47	61	52	53	63	59
73	72	50	64	53	56	60	60
42	40	51	66	55	58	24	61
216	40	52	67	56	59	25	62
215	39	53	68	58	61	23	63
41	39	54	69	57	60	22	64
77	76	55	70	59	62	64	65
78	77	56	71	60	63	65	66
79	78	57	72	61	64	66	67
80	79		73	62		67	68
81	80		74	63		68	69
82	81		74a	64		69	70
83	82	58	75	65	65	70	71
84	85	59	76	67		71	72
85	86		77	66		72	73
86	87	60	78	68	66	73	74
87	88	61	79	69	67	74	75
88	89	62	80	70	68	75	76
89	90	63	81	71	69	76	77
90	91	64	82	72	70	77	78
91	92	65	83	73	71	78	79
92	93	66	84	74		79	80
93		67	85	75	72		81
94	94	68	86	76	73	80	82
95	95	69		102	73	81	83
96	96	77	87	77	79	82	84
97	97	78	88		80	83	85
100	100	79		78	81	84	86
98	98	80	89	79	82	85	87
99	99	82	90	80	84	86	88
101	101	81	91	81	83	87	89
102	102	83	92	82	86	88	90
103	103	84		83	87	89	91
106	106	85	93	84	85	90	92
107	107	86	94	85	88	91	93
108	108	87	95	86		92	94
113	113	76		103	78	101	95
114	114	93	105	104	93	102	96
4	4	88	96	87	89	93	97
121	120	94	97	111	94	104	98
122	121	95		113	95	105	99
5	5	89	98	88	90	94	100
118	118	90	99	89		95	101
119	119	96	100	90		96	102
111	111	91	102	91	91	99	103
112	112	92	103	92	92	100	104
115	115		106	105		103	105
20	19		107	114		108	106
19	18		108	115		109	107
18	17		109	116		110	108
17	16	73	110	117	75	111	109
16	15	74	111	118	76	112	110
15	14	75	112	119	77	113	111
110	110	98	113	106	97	98	112
210	110	98	113	107	98	98	113
14	13		116			114	114
13	12		117			115	115

12	11		118			116	116
123	122	70	131			106	117
150			1				
151			2				
152			3				
153			4				
154			5				
155			6				
156			7				
157			8				
158			9				
159			10				
120			101			97	
218			104				
185			114				
186			115				
160			119				
161			120				
162			121				
24	23		122				
163			123				
129	127		124				
130	128		125	130			
132	130		126	128			
131	129		127				
164			128	96			
165			129	97			
166			130	98			
167			132				
168			133				
169			134				
39	37			19		20	
190				93			
191				94			
192				95			
193				99			
194				100			
208				101			
195				108			
196				109			
197				110			
198				112			
27	26			120			
200				121			
201				122		107	
202				123			
203				124			
204	116			125			
116	116			126			
205	116			127			
206				129			
128	126			131			
3	3						
52	51					36	
59	58					43	
187	83						
188	84						
104	104						
105	105						

109	109						
117	117						
125	123						
126	124						
127	125						
133	131						
134	132						
135	133						
136	134						
137	135						
138	136						
139	137						
140	138						
141	139						
142	140						
143	141						
144	142						
145	143						
146	144						
147	145						
124		71					
11		72			74		
148		97			96		
149		99			100		
211					9		
212					20		
214					101		

2 Het *Riustringer Boeteregister*

2.1 Het *Riustringer Boeteregister*

Het *Riustringer Boeteregister* bevat uitsluitend een wondlijst. Het bevat geen bepalingen met betrekking tot eerkrenkende handelingen of geweldsdelicten, zoals huisvredebreuk, iemand in het water gooien of kluisteringen. Deze karaktertrek deelt dit boeteregister met het *Boeteregister van Kampa Jeldric* (BKJ). Deze observatie betekent ook dat de aard van tekst R1 XIV (BAgRb), die van oudsher als een op drift geraakt gedeelte van het *Algemene Boeteregister* gezien wordt, heroverwogen moet worden. Het is immers even goed mogelijk dat deze tekst gezien moet worden als behorende bij het *Riustringer Boeteregister*, of misschien wel bij beide teksten. In dat geval is er in de Riustringer traditie naar gestreefd om de bepalingen waaruit dit tekstje bestaat los te weken van de wondlijst. Een zelfde ontwikkeling is waar te nemen in Codex Fivelgo, waar het *Boeteregister van Kampa Jeldric* (BKJ) ook alleen verwondingen van het lichaam behandelt, terwijl het daaropvolgende *Fivelgoër Boeteregister* (BF) juist uitsluitend bepalingen met betrekking tot eerkrenkende handelingen en andere vormen van geweldspleging heeft.

Het *Riustringer Boeteregister* is in drie redacties overgeleverd. Het komt voor in Riustringer 1, een handschrift dat dateert van ongeveer 1300. Deze redactie (R1 VI: hierna BRu1) telt 78 bepalingen. In het handschrift Riustringer 2 (oorspronkelijk uit 1327) komt een redactie voor (R2 I: hierna BRu2) die 83 bepalingen telt. Een fragment van het *Riustringer Boeteregister* kwam in 1982 aan het licht. Vier strookjes perkament bleken na te zijn samengevoegd het grootste gedeelte van een pagina uit een verdwenen Oudoostfries handschrift te vormen, waarop een deel van het *Riustringer Boeteregister* te lezen was.⁹⁷ Dit fragment staat in de literatuur tegenwoordig als Riustringer 4 (R4) bekend.⁹⁸ Het fragment R4 bestaat uit 34 bepalingen. Uitgaande van een gemiddelde van 80,5 bepalingen (het gemiddelde van BRu1 en BRu2) bevat R4 afgerond 43% van de gehele tekst. Dit betekent dat het gehele boeteregister ongeveer 5 pagina's van het handschrift ingenomen zou hebben, aangezien er nu een onvolledig, aan twee zijden beschreven vel overgeleverd is. R4 komt grotendeels overeen met de andere redacties, waarbij voor bepalingen in R4 soms alleen een parallel te vinden is in BRu1, soms alleen in BRu2. R4 heeft 3 unieke bepalingen (32, 33 en 19). Bepaling 19, de laatste van de recto-zijde, is door de verminkte overlevering deels onleesbaar: *Th ... ther ut gunge alsa felo*. Deze bepaling heeft geen parallellen in de andere redacties en de vraag is dan ook wat er uit het middenrif, waar deze bepaling over gaat, *ut gunge*, 'naar buiten treedt'. De term *utgung* slaat in de boeteregisters meestal op het wapen dat aan de andere kant weer uit de wond treedt, op het uittreden van de adem, of op het naar buiten treden van botsplinters. In het geval van R4 is het naar buiten treden van de adem of lucht al in R4 17 behandeld. Het meest voor de hand liggend is het weer naar buiten treden van het wapen, hoewel er in het gehele corpus aan boeteregisters geen enkele letterlijke parallel te vinden is.⁹⁹ Dit hoeft op zich niet te verwonderen want het *Riustringer Boeteregister* heeft net als de andere boeteregisters enkele bepalingen die nergens anders voorkomen.

Ten slotte is er nog een tekstje dat als Riustringer 3 (R3) bekend staat.¹⁰⁰ Het tekstje is geschreven in Middelnederduits gekleurd Oudfries en is een combinatie van een lijst met muntwaarden (24 bepalingen) en enkele boetebepalingen (6 bepalingen), waarbij de muntwaarden dus verreweg in de meerderheid zijn.¹⁰¹ De enige directe parallel met het *Riustringer Boeteregister* lijkt te worden gevormd door de tweede paragraaf van de tekst, die bijna letterlijk overeen komt met een bepaling in BRu1:

⁹⁷ Gerbenzon, 'Oudfriesse handschriftfragmenten'.

⁹⁸ Bremmer, *A Bibliographical Guide to Old Frisian Studies*, 192, muntte de aanduiding R4.

⁹⁹ Gerbenzon, 'Oudfriesse handschriftfragmenten', 274.

¹⁰⁰ R3 werd in 1898 door Gottfried Sello gepubliceerd, die het had ontdekt in een handschrift uit Jever uit de vijftiende eeuw dat nu verdwenen is. Later werd het door Ferdinand Holthausen met emendaties opnieuw gepubliceerd. Sello, *Studien zur Geschichte von Oestrungen und Rüstringen*, 78–79; Holthausen, 'Altfriesische Münzwerte und Bußsätze'.

¹⁰¹ Zie ook Gerbenzon, *Apparaat voor de studie van Oudfries recht II*, 21, die R3 zowel opvoert als een overlevering van het *Riustringer Boeteregister* (App. 667) als van het *Lijstje van muntwaarden* (App. 668).

BRu1

3(1c) *Sa hwersa ma ena monne top heres ofstat, thet ther folgath her and swarde and blod thredda, thet is fuwer and twintich skillinga bote ieftha twene etha.*¹⁰²

R3

2. *Sa wersa ma ena monne enne top heres ofstat, thet heme folgath her and swarde and blod thredda, thet is fwer and twintich schilling jeftha tuene etha.*¹⁰³

Wanneer men bij een man een haarlok afhouwt, zodat haar, hoofdhuid en als derde bloed elkaar volgen, dan is de compensatie 24 schellingen of twee onschuldseden.

Maar we zagen in het vorige hoofdstuk dat deze bepaling ook voorkomt in de Nederduitse redactie van het *Algemene Boeteregister*. Bovendien zijn, zoals we hieronder zullen zien, de eerste zes bepalingen van BRu1 hoogstwaarschijnlijk ontleend aan dat boeteregister. Dan wordt ook de verwijzing in paragraaf 4 van Riustringer 3 niet meer eenduidig: *In faxfangis bote, der fintma den schilling van try grata, fywer pannyng* ‘In *faxfangis bote* vindt men een schelling van 3 groten en 4 penningen’. De woorden *faxfangis bote* zijn de beginwoorden van BRu1, maar de eerste zes bepalingen van dit register zijn als gezegd ontleend aan het *Algemene Boeteregister* en ook dat register begint met de woorden *faxfangis bote*. Dat Riustringer 3 in elk geval naar een handschrift zoals Riustringer 1 verwijst blijkt uit de zinsnede *Reddnates und Kanynges pannynges* ‘penningen geslagen door Rednath en Kawing’.¹⁰⁴ Deze twee muntmeesters komen voor in de tweede van de *Zeventien Keuren* en daarnaast alleen in de Riustringer redactie van het *Algemene Boeteregister*.¹⁰⁵ De schrijver van Riustringer 3 heeft dus hoogstwaarschijnlijk Riustringer 1 (of een daar op lijkend handschrift) gekend. Riustringer 3 is echter geen redactie van het *Riustringer Boeteregister*. De enige directe parallel met dat register berust op een ontlending aan het *Algemene Boeteregister*. Met andere woorden: R3 kan zowel een tekst zijn die leunt op het *Algemene Boeteregister* als op het *Riustringer Boeteregister*. Het is wel duidelijk een Riustringer tekst, omdat de lijst met muntwaarden muntsoorten noemt die we uitsluitend uit Riustringen kennen, zoals de *skilling nichtgoldis* en de *skilling cona*. Ik neem R3 echter niet mee in mijn analyse van het *Riustringer Boeteregister*. Meer onderzoek naar deze tekst is wel gewenst.¹⁰⁶

Er is tot nu toe überhaupt weinig aandacht aan het *Riustringer Boeteregister* besteed. Wybren Jan Buma, de editor van de diplomatische edities van Riustringer 1 en Riustringer 2 en samen met Wilhelm Ebel van de kritische editie van beide teksten, besteedt weliswaar bij de beschrijving van de inhoud van de handschriften enige aandacht aan de teksten, maar zo summier, dat het voor het onderhavige onderzoek weinig oplevert.¹⁰⁷ De meeste informatie geeft Buma in de inleiding op de diplomatische editie van Riustringer 2, waar hij de relaties tussen de redactie van het *Riustringer Boeteregister* in Riustringer 2, die in Riustringer 1 en het *Algemene Boeteregister* aangeeft.¹⁰⁸ Verderop beschrijft hij enkele bijzonderheden van het ‘Friese strafrecht’, waarbij hij ingaat op fenomenen zoals het opmeten van wonden.¹⁰⁹

2.2 De structuur van het *Riustringer Boeteregister*

De structuur van het *Riustringer Boeteregister* is in kaart gebracht door Buma. Hij verdeelde de paragrafen van BRu1 en Bru2 onder in 13 clusters, die hij in zijn editie van Riustringer 2 bovendien expliciet omschrijft.¹¹⁰ Deze 13 clusters leggen inderdaad de structuur van het register bloot, zodat ik Buma hieronder volg. Buma (en Ebel) nummert echter alleen bij de edities van de Riustringer handschriften met

¹⁰² R1 VI,3(1c) (BRu).

¹⁰³ R3,2.

¹⁰⁴ R3,4.

¹⁰⁵ R1 V,99(21). Zie verder Henstra, *The Evolution of the Money Standard in Medieval Frisia*, 67–68, die Rednath als een negende-eeuwse muntmeester tracht te identificeren.

¹⁰⁶ Zie appendix 3 voor een nieuwe kritische editie van deze tekst.

¹⁰⁷ Diplomatische edities: Buma, *De eerste Riustringer codex*; Buma, *Het tweede Riustringer handschrift*; kritische editie: Buma en Ebel, *Das Riustringer Recht*.

¹⁰⁸ Buma, *Het tweede Riustringer handschrift*, 25–26.

¹⁰⁹ Buma, *Het tweede Riustringer handschrift*, 46–48.

¹¹⁰ Buma, *Het tweede Riustringer handschrift*, 25–26.

een combinatie van letters en cijfers (dus 1a, 1b, etc.). Deze nummering is hier vervangen door een doorlopende.

Tabel 8.2.1: Structuur BRu1

Bepalingen	Nrs. editie	Onderwerp
1–13	(1a–m)	hoofd
14–16	(2a–c)	kaak en tanden
17–18	(3a–b)	ogen
19–21	(4a–c)	oren
22–25	(5a–d)	neus
26–28	(6a–c)	lippen (en spraak)
29–34	(7a–f)	nek en sleutelbeen
35–45	(8a–k)	borstkas en middenrif
46–59	(9a–n)	arm en vingers (plus tenen)
60–61	(10a–b)	rug
62–68	(11a–g)	onderlijf
69–74	(12a–f)	been
75–78	(13a–d)	overige bepalingen

Tabel 8.2.2: Structuur BRu2

Bepalingen	Nrs. editie	Onderwerp
1–8	(1a–h)	‘schedel en voorhoofd’
9–11	(2a–c)	‘het oog’
12–17	(3a–f)	‘het oor’
18–21	(4a–d)	‘de neus’
22–28	(5a–g)	‘de mond’
29–30	(6a–b)	‘doofheid’
31–41	(7a–k)	‘achterhoofd, nek en wervelkolom’
42–49	(8a–h)	‘borstholte en middelrif’
50–57	(9a–h)	‘de arm’
58–64	(10a–g)	‘vingers en tenen’
65–72	(11a–h)	‘schouder, ruggenmerg, buikholte’
73–79	(12a–g)	‘de benen’
80–83	(13a–d)	‘algemene bepalingen over lichte en zware mishandeling vanaf een doodslag tot een buil’

Tabel 8.2.3: Structuur R4

Bepalingen	Onderwerp
1–5	neus
6–8	lippen (en spraak)
9–13	nek
14–28	romp (bovenlijf en onderlijf)
29–35	been

De indeling van Buma vormt een goede basis voor de analyse van de structuur van het *Riustringer Boeteregister*. Een vergelijking van de hierboven afgedrukte structuren toont veel overeenkomsten, maar ook enige verschillen. Wat in BRu2 onder de noemer ‘de mond’ (22–28(5a–g)) wordt samengebracht, is in BRu1 opgesplitst in ‘kaak en tanden’ (14–16(2a–c)) en ‘lippen’ (26–28(6a–c)). Dit moet ook in R4 het geval zijn geweest, daar alleen de bepalingen over de lippen en de spraak bij elkaar staan, en die over de kaak en de tanden in R4 ontbreken. Deze hebben waarschijnlijk in het stuk tekst dat aan de behandeling van de neus vooraf gaat gestaan, net zoals dat in BRu1 het geval is. Verder heeft Buma in BRu2 ‘de arm’ en ‘vingers en tenen’ in aparte clusters geplaatst, terwijl hij ze in BRu1 bij elkaar groepeerde. In beide

redacties volgen ze echter op elkaar. Wanneer de structuren van de drie redacties vergeleken worden blijkt het mogelijk een structuur voor de reconstructie van het *Riustringer Boeteregister* op te stellen, die er als volgt uit ziet:

Tabel 8.2.4: Reconstructie *Riustringer Boeteregister*

Cluster	Onderwerp
1	hoofd
2	ogen
3	oren
4	neus
5	kaak en tanden
6	lippen (en spraak)
7	romp 1 (nek en bovenlijf)
8	arm en vingers
9	romp 2 (rug en onderlijf)
10	been
11	overige bepalingen

De behandeling van de romp wordt dus onderbroken door de behandeling van de arm en de vingers. Het opmerkelijke van R4 is nu, dat de behandeling van de arm en vingers ontbreekt, en dat de bepalingen over de romp overeen komen met degene die in de andere twee redacties om de bepalingen over de arm en vingers heen staan (romp 1 en romp 2 dus). Het lijkt er daarom op dat R4 de behandeling van de arm buiten die van de romp heeft geplaatst. Aangezien dit gedeelte van R4 zich uitstrekt over de beide zijden van het fragment is het in theorie mogelijk dat de behandeling van de arm gestaan heeft in de regels die tussen de recto- en de versozijde weggevalen zijn, omdat dat gedeelte van de pagina niet bewaard is gebleven. De kans hierop is echter gering. Wanneer immers de bepalingen over de arm in de kortst mogelijke vorm (met de nadruk op BRu1, omdat die het dichtst bij R4 lijkt te staan) achter elkaar worden geplaatst, levert dat een tekst op die minimaal tien regels in het handschrift moet hebben ingenomen. Hoewel het moeilijk is de oorspronkelijke afmeting van het handschrift te reconstrueren vermoedt Gerbenzon dat er vijf regels van de verso-zijde zijn weggevalen, zodat hier nooit de behandeling van de arm op gepast kan hebben.¹¹¹ Bovendien zou de plaats waar R4 de arm behandelt dan een andere zijn geweest dan in BRu1 en BRu2: daar valt de behandeling van de arm tussen de bepalingen die overeen komen met R4,24 en R4,25, en die dus niet op de grens tussen de recto- en de versozijde vallen.

2.3 Muntsoorten

Een opmerkelijke karaktertrek van het *Riustringer Boeteregister* is de berekening van de compensaties in *skilling wicht goldis* en *skilling kona*, twee muntwaarden die nergens anders in de Oudfriese bronnen worden aangetroffen en dus een specifiek Riustringer fenomeen zijn.¹¹² Daarnaast rekent BRu2 in een kleine 20 gevallen een bedrag in *skilling wicht goldis* en *skilling kona* om naar *lad* 'lood' en *merk* 'mark'. Aanwijzingen in de verschillende bepalingen en de tekst *Lijstje van muntwaarden* in Riustringer 2¹¹³ stellen ons in staat om de volgende overzicht op te stellen:

Tabel 8.2.5: Muntwaarden in het *Riustringer Boeteregister*

1 panning wichtgoldis	= 4 skillinga kona
3 panningar wichtgoldis	= 1 lad
1 skilling wichtgoldis	= 4 lad

¹¹¹ Gerbenzon, 'Oudfriese handschriftfragmenten', 264.

¹¹² Henstra, *The Evolution of the Money Standard in Medieval Frisia*, 318–327.

¹¹³ R2 IV (*Lijstje van muntwaarden*, App. 668).

1 skilling wichtgoldis	= 1 ieldmerk
1 skilling wichtgoldis	= 40 skillinga kona
7,5 skillinga wichtgoldis	= 5 merk
12 skillinga kona	= 1 lad

De *skilling wicht goldis* was een ‘goudschelling’: een hoeveelheid goud met het gewicht van 12 zilveren penningen. De betekenis van de *skilling kona* is problematischer. Velen hebben zich er het hoofd over gebroken; filologen over de betekenis van het woord, en numismaten en economische historici over de waarde van deze munt. Waarschijnlijk was het een rekeneenheid van 12 Friese zilveren penningen, maar de aanduiding *kona* betekent hoogstwaarschijnlijk tevens dat een *skilling kona* tegelijk een standaardmunt of ander waarde-object was.¹¹⁴ Marken waren er in vele soorten en maten. Welke marken hier precies bedoeld worden is niet helemaal duidelijk, maar het moeten er verschillende zijn, gegeven de equivalenten in *skilling wichtgoldis*. De *ieldmerk* was de mark waarin het weergeld in het *Algemeen Boeteregister* berekend was, namelijk 40 *ieldmerk* (van elk 144 penningen). Een *lad* ten slotte was 1/16e deel van een mark.

2.4 Ontleningen aan het *Algemeen Boeteregister*

De redacties van het *Riustringer Boeteregister* vertonen enkele ontleningen aan het *Algemene Boeteregister*. Omdat het *Riustringer Boeteregister* relatief klein is, laten deze ontleningen zien hoe de opsteller van de tekst dossiertjes opbouwde over de verschillende lichaamsdelen (ogen, oren, neus). Hierdoor komen we op het spoor van de ontstaansgeschiedenis van het *Riustringer Boeteregister*. Het blootleggen van de opbouw van de tekst vereist een combinatie van opsporingsmethoden.

De eerste zes bepalingen van BRu1 hebben geen parallellen in BRu2 of R4, maar vertonen overeenkomsten met de eerste bepalingen van het *Algemene Boeteregister*.¹¹⁵ Het vermoeden dat het hier om ontleningen gaat wordt versterkt door het feit dat alleen in deze zes bepalingen onschuldleden worden aangegeven. Dat treffen we verder nergens in het *Riustringer Boeteregister* aan, terwijl het wel gebruikelijk is in het *Algemene Boeteregister*. Ook enkele bepalingen die uitsluitend in BRu2 voorkomen zijn waarschijnlijk uit het *Algemene Boeteregister* overgenomen.¹¹⁶ Het gaat om: R2 I,6(1f); 7(1g); 28(5g); 29(6a); 30(6b); 31(7a); 32(7b). De bepalingen 28–32 vormen een aaneengesloten cluster, wat op zich al een aanwijzing is voor ontlening. Vaak staan ontleende bepalingen namelijk in een groepje bij elkaar. Bepalingen 29 en 30 gaan over een slag op het hoofd die doofheid in een oor veroorzaakt. Het andere oor moet dan een jaar lang gecontroleerd worden. Indien dit alsnog doof wordt, moet ook voor dit tweede oor een compensatie worden betaald. Bepalingen 30 en 31 gaan over een verwonding aan de *waldunwaxe* ‘ruggenmerg’ en daaruit voortkomende verlamningsverschijnselen, hetzij uitval van de zintuigen, hetzij uitval van een of meerdere van de elf *wendan*. Bovendien wordt in R2 I,29(6a) en 30(6b) met marken gerekend, die daarna in de regionale *skilling (wichtgoldis)* worden omgerekend: *Sa bach ma thet other plicht to nemande ier and di; dauath thet are thenne binna iere ande di, sa is thiū bote achta and twintogeste twede merk, thet is thiū ieldmerk, thiū is en skilling* ‘Dan moet men voor het andere oor een jaar en een dag borg staan; wordt dat oor doof binnen een jaar en een dag, dan is de compensatie 27 2/3 mark, dat is de *ieldmerk*, die is 1 *skilling (wichtgoldis)*’. We zullen zien dat ook deze omrekening een aanwijzing voor ontlening is.

Bepaling R1 VI,68(11g) gaat over *nettaskredene* ‘het doorsnijden van het darmnet’. Het is een herhaling van R1 VI,65(11d), met als enige verschil dat in R1 VI,68(11g) de compensatie 9 *skillinga kona* bedraagt en die in R1 VI,65(11d) 1 *skilling wichtgoldis*. Deze herhaling, met een afwijkend compensatiebedrag gesteld in *skillinga kona*, wijst eveneens op een mogelijke ontlening aan het *Algemene Boeteregister*.

Wanneer we namelijk de compensatiebedragen in het *Riustringer Boeteregister* in kaart brengen levert dat interessante patronen op. Als eerste valt op dat de (af)schrijver van BRu2 zich er wat gemakkelijk van af heeft gemaakt. Uit de concordantie van het *Riustringer Boeteregister* (zie tabel 8.2.7) blijkt dat waar BRu1 *skilling wichtgoldis* heeft, BRu2 alleen *skilling* heeft. Dat is verwarrend, want een *skilling wichtgoldis* was veel

¹¹⁴ Henstra, *The Evolution of the Money Standard in Medieval Frisia*, 101–102, 318–327. Voor de vertaling ‘goudschelling’, zie Buma, *Het tweede Rüstringer handschrift*, 125 (s.v. *skilling (wicht)goldis*).

¹¹⁵ R1 VI,1(1a); 2(1b); 3(1c); 4(1d); 5(1e); 6(1f) (BRu).

¹¹⁶ Buma, *Het tweede Rüstringer handschrift*, 26.

meer waard dan een eenvoudige schelling. Dat gaat dan ook mis in het al eerder genoemde cluster R2 I,28–32; de reeds genoemde ontleningen aan het *Algemene Boeteregister*. Eerder nog, namelijk in §6 en 7, gaf BRu2 de bedragen die ontleend waren aan met *skillinga cona*. Dus waar het *Algemene Boeteregister* een bedrag in schellingen heeft, wordt dat door de schrijver van BRu2 omgezet in *skillinga cona*. *Wederwondlinge* ‘gevoeligheid voor weersverandering’ wordt nu in BRu2 getaxeerd op *fiuwer and twinthich skillinga cona* ‘24 *skillinga cona*’.¹¹⁷ Maar het gaat mis in het tweede cluster ontleningen in BRu2. In §28 zet de schrijver nog netjes de compensatie voor *spedelspring* ‘vloeien van speeksel’ om in 36 *skillinga cona*. Daarna (§28 en 29) volgen echter twee bepalingen die berekend worden in marken. En dan vergeet de schrijver in §30 en 31, over de verwonding aan de *walduwaxe* ‘ruggenmerg’ en de daaruit voortvloeiende bijverschijnselen schellingen om te zetten in *skillinga cona*. Nu is de verwonding aan de *walduwaxe* opeens getaxeerd op 36 *skillinga*, lees *skillinga wichtgoldis*. Dat is een absurd hoog bedrag: de hoogste compensatie in BRu is 15 *skillinga wichtgoldis* en die wordt gegeven voor een verlamde arm, een verlamd been of een verlamming van de rug. De *walduwaxe* valt qua ernst ongeveer in die categorie en 36 *skillinga wichtgoldis* kan dus niet kloppen. De schrijver van BRu2 heeft dat zelf waarschijnlijk ook gemerkt, want vanaf §33 geeft hij de *skilling wichtgoldis* plotseling aan met *skilling goldis*. Hij was zich er waarschijnlijk opeens bewust van dat de ene schelling de andere niet is. In ieder geval is hij vanaf dat moment tot aan het einde van de tekst zorgvuldiger in zijn aanduidingen.

De observatie dat bij bepalingen die ontleend zijn uit het *Algemene Boeteregister* bedragen in *skillinga* omgezet zijn in *skillinga cona*, althans in BRu2, houdt tevens in dat we op zoek kunnen gaan naar compensatiebedragen die typerend zijn voor het *Algemene Boeteregister*, omdat de oorspronkelijke aantallen zijn blijven staan. Die blijken er inderdaad te zijn. Het *Riustringer Boeteregister* werkt voornamelijk met de volgende reeks bedragen in *skillinga wichtgoldis*:

- 1) 0,5 *skilling wichtgoldis* (4x)
- 2) 1 *skilling wichtgoldis* (15x)
- 3) 1 *skilling wichtgoldis* en 18 *skillinga cona* (1x)
- 4) 2 *skillinga wichtgoldis* en 18 *skillinga cona* (3x)
- 5) 2 *skillinga wichtgoldis* - 1,5 *panninga wichtgoldis* (1x)
- 6) 4 *skillinga wichtgoldis* - 3 *panninga wichtgoldis* (8x)
- 7) 5 *skillinga wichtgoldis* - 4 *skillinga cona* (1x)
- 8) 5 *skillinga wichtgoldis* (1x)
- 9) 7,5 *skillinga wichtgoldis* (10x)
- 10) 15 *skillinga wichtgoldis* (3x)

De reeksen 2, 4, 8, 12, 24, 36 zijn atypisch voor het *Riustringer Boeteregister* maar typisch voor het *Algemene Boeteregister*. Inderdaad treffen we dergelijke bedragen aan waar we reeds ontleningen aan dat laatste boeteregister verwachtten, soms omgezet naar *skillinga cona*, soms niet omgezet, zodat er *skillinga* is blijven staan. In het geval van BRu1 is dat geen probleem omdat *skillinga wichtgoldis* daar altijd als zodanig zijn aangegeven; in BRu2 levert dat, zoals we zagen, wel verwarring op.

Als ontleningen zich op deze manier verraden, kunnen we systematisch op zoek gaan naar atypische bedragen voor het *Riustringer Boeteregister*, aangegeven in *skillinga cona*. We zagen immers dat dat voor BRu2 de gebruikelijke manier is om ‘vreemde’ schellingen weer te geven. Een gang door de bepalingen waarvan de compensaties gesteld zijn in *skillinga cona* levert vijf bepalingen op die BRu1, BRu2 en soms ook R4 gemeenschappelijk hebben. De leidraad is dus bedragen van 12, 24 of 36 schellingen, aangeduid met *skillinga cona*. Vier van deze bepalingen staan in groepjes van twee bij elkaar (clustering was ook een fingerwijzing!). We vinden met betrekking tot de neus bepalingen over het naar binnen stromen van het bloed, dat in elk neusgat 12 *skillinga cona* oplevert en het verstoppen van de luchtstroom in elk neusgat dat op 36 *skillinga cona* wordt getaxeerd.¹¹⁸ Daarna komen we, terwijl dat in BRu2 al uitvoerig behandeld was, nogmaals de taxering van de *walduwaxe* tegen. Ditmaal zijn echter geen van de mogelijke bijverschijnselen genoemd en staat er slechts: *Thera walduwaxa bote sex and thritich skillinga cona* ‘De

¹¹⁷ R2 I,6(1f) (BRu).

¹¹⁸ R1 VI,24 en 25 (BRu).

compensatie voor de verwonding aan het ruggenmerg is 36 *skillinga cona*.¹¹⁹ Ten slotte stuiten we op twee bepalingen over de verwonding van het *inrif* ‘ingewanden’ en de *nettaskredene* ‘snijden van het darmnet’.¹²⁰ Voor de bepaling over het *inrif* geldt opnieuw dat het bedrag niet overeenkomt met dat in het *Algemene Boeteregister*: daar is het namelijk 24 schellingen (12 in BAgH) terwijl het op 36 *skillinga cona* wordt getaxeerd in het *Riustringer Boeteregister*. En dan volgt op de bepaling over het *inrif* die over de *nettaskredene*. Hij komt alleen voor in BRu1, maar afgezien van deze geïsoleerdheid verraaft deze bepaling zich door zijn bedrag niet als een ontlening: hij heeft namelijk het typisch Riustringer bedrag van 9 *skillinga cona*. Maar de term *nettaskredene* blijkt alleen voor te komen in het *Algemene Boeteregister* of teksten die daarvan afhankelijk zijn, zoals het *Boeteregister van Kampa Jeldric*. Bovendien herhaalt BRu1 zich hier, want drie bepalingen eerder is ook al dezelfde bepaling over *nettaskredene* te vinden, ditmaal gesteld op 1 *skilling wichtgoldis*.¹²¹ Net als BRu2 dus tweemaal de bepaling over de *walduwaxe* opneemt, neemt BRu1 *nettaskredene* twee maal op.

We kunnen nu de balans opmaken. Zowel BRu1 als BRu2 heeft bepalingen aan het *Algemene Boeteregister* ontleend. Dit viel op grond van een aantal kenmerken vast te stellen. Ten eerste zijn er de tekstueel-inhoudelijke overeenkomsten. Vervolgens worden in de ontleningen in BRu1 aantallen onschuldseden opgegeven, die verder ontbreken in het *Riustringer Boeteregister*. Ten derde zijn de compensatiebedragen een aanwijzing. Het *Riustringer Boeteregister* heeft een andere systematiek of reeksen bedragen dan het *Algemene Boeteregister*. De bedragen uit dat laatste register vallen daardoor op. Er zijn zo drie soorten ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* te onderscheiden:

- 1) BRu1,24, 25, 61, 67, 68, met parallellen in BRu2 en R4 (zie tabel 8.2.7)
- 2) BRu1,1, 2, 3, 4, 5, 6
- 3) BRu2,6, 7, 16, 17, 28, 29, 30, 31, 32

We moeten er daarbij van uit gaan dat de gemeenschappelijke ontleningen plaats vonden vóór de ontleningen die slechts voor de afzonderlijke redacties vast te stellen zijn. De ontleningen die bij 2 en 3 worden opgesomd kunnen echter min of meer tegelijkertijd plaatsgevonden hebben, op het moment dat er verschillende redacties van het *Riustringer Boeteregister* ontstonden en deze een eigen leven gingen leiden.

2.5 De (chronologische) opbouw van het *Riustringer Boeteregister*

Wanneer we het tot nu toe ontwikkelde instrumentarium (ontleningen, muntbedragen als leidraad, etc.) en de inzichten die we verworven hebben als een filter over het *Riustringer Boeteregister* leggen, levert dat een extra inzicht op in een gedeelte van de tekst. We zien hem bijna onder onze ogen ontstaan vanuit verschillende dossiers over de lichaamsdelen. Het *Riustringer Boeteregister* bevat namelijk vier maal een bepaling waarin gezegd wordt dat een weergeld of een breuk daarvan betaald moet worden. Drie daarvan komen uitsluitend voor in BRu2 (BRu2,9,12 en 18). Het zou verhelderend zijn geweest om te zien of R4 deze bepalingen al of niet had. Maar R4 begint met een verminkt overgeleverde eerste bepaling, die in de tekst juist op de plek staat van BRu2,18 (de compensatie voor het afslaan van de neus, gesteld op een half weergeld). Het enige dat leesbaar is, is het staartje van het compensatiebedrag: *thrium pannig wichtgoldis* ‘3 penningen *wichtgoldis*’.¹²² Het is bijna zeker dat we dit bedrag met behulp van de andere redacties kunnen reconstrueren tot: *fiuwer skillinga wichtgoldis oni thrium pannig wichtgoldis* ‘4 schellingen *wichtgoldis* min 3 penningen *wichtgoldis*’.¹²³ En aangezien de compensatie voor het verlies van de neus een half weergeld is (*en half iechtich geld*) kan R4,1 geen parallel voor BRu2,18 geweest zijn. Als R4 de bepaling over het verlies van de neus had, dan in ieder geval niet op dezelfde plek als in BRu2.

Buma vermoedt nu dat twee van deze drie unieke bepalingen in BRu2 ontleend zijn aan het *Algemene Boeteregister*.¹²⁴ Ik denk niet dat dat het geval is. De weergeldbedragen die in de bepalingen staan

¹¹⁹ R1 VI,61(10b) (BRu).

¹²⁰ R1 VI,67(11f) en 68(11g) (BRu).

¹²¹ R1 VI,65(11d) (BRu).

¹²² R4 1 (BRu).

¹²³ R1 VI,28(6c) (BRu).

¹²⁴ Buma, *Het tweede Rüstringer handschrift*, 26. Daar R4 ontdekt is na Buma's editie valt nu voor twee bepalingen in BRu2 die in 1954 nog uniek waren een parallel aan te wijzen in R4. Het gaat om BRu2 36(7f) = R4 9 en BRu2 78(12f) = R4 34.

zijn namelijk afwijkend van de systematiek in het *Algemene Boeteregister*. Daar staat het verlies van een van de zes ledematen (ogen, handen en voeten) op een half weergeld, terwijl het verlies van neus, tong en een oor op eenderde weergeld getaxeerd wordt. In het *Riustringer Boeteregister* vinden we iets anders:

1. oog uit = $\frac{1}{2}$ weergeld¹²⁵
2. arm af = $\frac{1}{2}$ weergeld¹²⁶
3. neus af = $\frac{1}{2}$ weergeld¹²⁷
4. oor af = 1 weergeld¹²⁸

Het uitsteken van het oog wordt inderdaad net als in het *Algemene Boeteregister* op een half weergeld getaxeerd, maar daarna is er sprake van het verlies van de arm (een bepaling die BRu1 en BRu2 dus gemeenschappelijk hebben) in plaats van de hand, zoals verwacht zou worden, en wordt het afslaan van de neus op een half in plaats van op eenderde weergeld getaxeerd. Het oor wordt ten slotte verhoudingsgewijs hoog getaxeerd, namelijk op een volledig weergeld. Hier is duidelijk een ander systeem gebruikt dan in het *Algemene Boeteregister*.

Tabel 8.2.6: Dossiers ‘oor’ en ‘neus’ in het *Riustringer Boeteregister*

BRu	BRu1	BRu2	R4	onderwerp	korte beschrijving	ontlening BAg	onderling afwijkend bedrag / bewoording	bedrag in <i>lad</i>
18		12		OOR	oor af			
19	19	13		OOR	half gehoor		X	
20	20	14		OOR	beschadiging		X	
21	21	15		OOR	perforeren			X
22		16		OOR	oor vrouw gescheurd	X		
23		17		OOR	‘valt ze op de grond’	X		
24		18		NEUS	neus af			
25	22	19	2	NEUS	perforeren			X
26	23	19	3	NEUS	perforeren			X
27	24	20	4	NEUS	bloed naar binnen	X		
28	25	21	5	NEUS	ademblokkade	X		

Wanneer we vervolgens kijken naar de bepalingen over de oren en de neus lijkt het bijna alsof we een glimp kunnen opvangen van de wordingsgeschiedenis van het *Riustringer Boeteregister*. Om dat zichtbaar te maken heb ik deze bepalingen in tabel 8.2.6 onder elkaar gezet, gecombineerd met een aantal variabelen. De eerste vier kolommen bevatten dezelfde gegevens als concordantietabel 8.2.7. In de volgende kolommen geef ik achtereenvolgens aan: (1) het onderwerp van de bepaling (neus of oor), (2) een korte beschrijving van de inhoud van de bepaling, (3) al of niet ontlening aan het *Algemene Boeteregister*, (4) afwijkende redacties in compensatiebedrag of bewoording en (5) compensatiebedragen in *lad* in plaats van in *skillinga wichtgoldis* of *skillinga cona*. Eerst iets over het laatste. Zoals gezegd rekent BRu2 geregeld bedragen in *skillinga wichtgoldis* om naar bedragen in *lad* en *merk*. Alleen in twee bepalingen in BRu1 vinden we bedragen in *lad* en wel in die over het perforeren van het oor of de neus. De bepaling over het perforeren van het oor komt in beide redacties voor. Die over het perforeren van de neus komt zelfs in alledrie de redacties – op deze plek in de tekst begint het fragment R4 – voor. De compensatiebedragen worden dus niet in *skillinga wichtgoldis* of *skillinga cona* gegeven, maar in *lad*. Waarschijnlijk hebben we hier met jongere bepalingen te maken. Verder valt uit tabel 8.2.6 op te maken dat in een aantal bepalingen BRu1 en BRu2 van elkaar afwijken in hetzij het compensatiebedrag, hetzij de bewoording. Waar BRu1 het heeft over *werdene* ‘beschadiging’ van het gehoor, heeft BRu2 *thionene and there here* ‘beschadiging van het

¹²⁵ R2 I,9(2a) (BRu).

¹²⁶ R I VI,46(9a) = R2 I,50(9a) (BRu).

¹²⁷ R2 I,18(4a) (BRu).

¹²⁸ R2 I,12(3a) (BRu).

gehoor'. Dit is significant omdat de tekstuele afwijkingen tussen de overgeleverde redacties verder minimaal zijn. We zien dus dat de bepalingen over de neus en de oren opgebouwd zijn uit jongere bepalingen en uit ontleningen aan het *Algemene Boeteregister*. Het is net alsof we de samensteller(s) van het *Riustringer Boeteregister* hier dossiers zien opbouwen.

2.6 Conclusie

Het *Riustringer Boeteregister* is een relatief klein boeteregister. De compleet overgeleverde redacties hebben 78 (BRu1) en 83 (BRu2) bepalingen. Na aftrek van de met zekerheid geïdentificeerde ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* blijven er respectievelijk 67 en 68 bepalingen over. Daarmee is de 'originale' kern van het boeteregister niet groot. Het is het kleinste van de contemporaine Oudoostfrie boeteregisters. Alleen het *Brokmer Boeteregister* is met 43 bepalingen kleiner, maar het is moeilijk om die twee teksten met elkaar te vergelijken, omdat laatstgenoemde tekst onderdeel uitmaakt van de omvangrijkere *Brokmerbrief* en dus niet de interne dynamiek van een zelfstandig boeteregister vertoont, namelijk de voortdurende neiging tot uitbreiding en systematisering. Het *Riustringer Boeteregister* vertoont een dergelijke dynamiek wel. Het volgt het menselijk lichaam van hoofd naar tenen. En het behandelt ook uitsluitend verwondingen aan het menselijk lichaam en heeft, op de bepaling over *faxfang* 'haartrekken' in BRu1 na die via ontlening aan het *Algemene Boeteregister* daar binnengeslopen is, geen bepalingen over eerkrenkende handelingen en andere geweldsdelicten. Het was mogelijk om twee fasen van ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* te onderscheiden. Vijf bepalingen die BRu1 en BRu2 gemeenschappelijk hebben wijzen naar een eerdere fase, terwijl later BRu1 en BRu2 onafhankelijk van elkaar respectievelijk zes en negen bepalingen opnamen.

Als we er van uit gaan dat de regionale Oudoostfrie boeteregisters zich in de loop van de dertiende eeuw ontwikkeld hebben en in ogenschouw nemen dat de handschriften met het *Riustringer Boeteregister* oud zijn – Riustringer 1 dateert van ca. 1300 en Riustringer 2 van 1327, terwijl R4 op paleografische gronden ook ergens rond die tijd gedateerd wordt – dan zouden we het ontstaansmoment van het *Riustringer Boeteregister* wel eens dicht op de huid kunnen zitten. Het is dan verleidelijk om in het *Riustringer Boeteregister* een regionaal dossier over verwondingen aan het lichaam te zien dat zich niet al te lang voor de optekening rond 1300 tot een zelfstandig regionaal boeteregister naast het interregionale *Algemene Boeteregister* had ontwikkeld – rond 1250? Het feit dat BRu2 enkele vergrijpen waarvoor een weergeld of een deel daarvan verschuldigd is toevoegt is in dit opzicht veelzeggend. Deze bepalingen zijn in een later stadium van de ontwikkeling van het *Riustringer Boeteregister* toegevoegd. Het is goed denkbaar dat het algemeen bekend was dat op bijvoorbeeld het afhakken van het oor een volledig weergeld stond en dat men het niet nodig achtte dit op te schrijven. Pas toen de interne dynamiek van het boeteregister zoveel momentum had gekregen dat men naar volledigheid streefde werden deze bepalingen alsnog opgenomen.

Tabel 8.2.7: Concordantie *Riustringer Boeteregister*

BRu	R1 VI	R2 I	R4	< Bag					
1	1			x	19	19	13		
2	2			x	20	20	14		
3	3			x	21	21	15		
4	4			x	22		16		x
5	5			x	23		17		x
6	6			x	24		18		
7	8	1			25	22	19	2	
8	9	2			26	23	19	3	
9	10	3			27	24	20	4	x
10	11	4			28	25	21	5	x
11	12	5			29	14	22		
12		6		x	30	15	23		
13		7		x	31	16	24		
14	13	8			32	26	25	6	
15		9			33	27	26	7	
16	17	10			34	28	27	8	
17	18	11			35		28		x
18		12			36		29		x
					37		30		x

38		31		x
39		32		x
40		36	9	
41	29	37	10	
42	30	38		
43	31	39	12	
44	7	33		
45		34		
46	32	35	11	
47	33	40	14	
48	34	41	13	
49	35	42	16	
50	36	44	17	
51	37	43	18	
52			19	
53	38	45		
54	39		15	
55	40	46		
56	41	67	20	
57	42	68	21	
58	43	48	22	
59	44	49	23	
60	45	47	24	
61	46	50		
62	47	51		
63		52		
64		53		
65	48	54		
66	49	55		
67	50	56		
68	51	57		
69	52	58		
70	53			
71	54	59		
72	55			
73	56	61		
74	57	62		
75	58	63		
76	59	64		
77	60	65		
78	61	66		x
79	62	69		
80	63	70	25	
81	64		26	
82	65		27	
83	66	71	28	
84	67	72		x
85	68			x
86	69	73	35	
87	70	74		
88	71	75		
89	72	76	29	
90	73	77	31	
91			32	
92			33	
93		78	34	
94	74	79	30	
95	75	80		
96	76	81		

97	77	82		
98	78	83		
99			1	
100		60		

3 Het Hunsingoër Boeteregister

3.1 Het Hunsingoër Boeteregister en de Hunsingoër codices

Feitelijk bestaat het *Hunsingoër Boeteregister* niet. Anders dan het *Algemene, Riustringer* en *Emsingoër Boeteregister* en het *Boeteregister van Kampa Jeldric* is er niet een vastomlijnde tekst die zo genoemd kan worden. In Hunsingoër 1 en 2 bevindt zich daarentegen een groot aantal kleinere teksten. Twee daarvan zijn collecties boetebepalingen en in die zin boeteregisters. De tekstjes zijn niet omvangrijk (ongeveer 90 bepalingen elk) en weinig gestructureerd. Een kleiner tekstje (25 bepalingen) wordt van oudsher ook als een boeteregister gezien.

De moeite die het kost om een *Hunsingoër Boeteregister* te definiëren confronteert ons met het karakter van de meeste Oudoostfrieze verzamelhandschriften – meer in het bijzonder de onderling sterk gerelateerde handschriften uit de streken Hunsingo, Emsingo en Fivelgo. Anders dan de inhoudsopgaven van de moderne edities wellicht doen vermoeden zijn de Oudoostfrieze verzamelhandschriften tekstueel eerder te vergelijken met het Friese kustgebied dan met verzamelingen van duidelijk afgebakende teksten. Alleen de *Zeventien Keuren* en *Vierentwintig Landrechten*, het *Algemene Boeteregister* en de *Urkeran* liggen namelijk als eilanden in een waddengebied van losse bepalingen die in een handschrift lijken samen te klonteren tot een tekst om vervolgens in een ander handschrift weer op te lossen. Deze bepalingen circuleerden vóór circa 1250 waarschijnlijk als gangbaar gewoonterecht en zijn in wisselende compilaties opgetekend. Na die datum vinden we naast dit gewoonterecht enkele verdragen en keuren die als eenheid zijn ontstaan (vaak ook weer tegen de achtergrond van dit gewoonterecht) en daarna als een tekst zijn overgeleverd. Voorbeelden hiervan zijn de *Hunsingoër Keuren van 1252*, de *Bisschopszoon van 1276*, de *Emsingoër Doemen van 1312* en het *Emsingoër Penningschuldboek*. In het Brokmer gebied leidden deze activiteiten op het gebied van compilatie en codificatie tot een Brokmer rechtstekst, de *Brokmerbrief*. Om dit verschijnsel te illustreren volgt hierna de inhoud van Hunsingoër 1.¹²⁹ De tekstnummers in de diplomatische editie, de paginanummers van het handschrift en de tekstnummers volgens de kritische editie zijn toegevoegd.¹³⁰

Tabel 8.3.1 Inhoudsopgave van Hunsingoër 1

Nr	Lat. / Fr.	Tekst	OTR	AR	Pg. hs. H1
1	Lat.	<i>De 17 Keuren</i>	I		1–8
2	Lat.	<i>Uitzonderingen op de 17^e keur</i>	II		8–9
3	Lat.	<i>Epiloog op de 17 keuren</i>	III		9–10
4	Lat.	<i>De 24 Landrechten</i>	IV		10–22
5	Lat.	<i>Het Algemene Boeteregister [BAI]</i>	V		23–30
6	Lat.	<i>Tres sunt causae</i>	V,132–134		30–31
7	Lat.	<i>Inhoudsopgave van de 17 Keuren en 24 Landrechten</i>	VI		31–33
8	Lat.	<i>Contra falsam assertionem</i>	VII		33–34
9	Lat.	<i>De Libertate Frisonum of Karelsprivilege</i>	VIII		34–43
10	Fries	<i>Proloog op de 17 Keuren en 24 Landrechten</i>	IX	I	44–46
11	Fries	<i>De 17 Keuren</i>	X	II	46–56
12	Fries	<i>De 24 Landrechten</i>	XI	III	56–70
13	Fries	<i>Quinque claves sapientiae 'De vijf sleutels der wijsheid'</i>	XII	IV	70–72
14	Fries	<i>Thi mon mei enes deis thria haweddeda dwa: straf- en erfrechtelijke raadsels</i>	XIII	V	72–73
15	Fries	<i>Uitzonderingen op de 16^e Keur</i>	XIV	VI	73–74
16	Fries	<i>Hunsingoër Boeteregister</i>	XV	VII	74–85
17	Fries	<i>Over erf- en huwelijksrecht</i>	XV,106–111	VIII	85–86

¹²⁹ Deze is gelijk aan die van Hunsingoër 2, behalve dan dat in Hunsingoër 2 de Oudfrieze teksten aan de Latijnse voorafgaan. De *Hunsingoër Keuren van 1252* sluiten beide handschriften af.

¹³⁰ Hoekstra, *De eerste en tweede Hunsinger Codex*, 110–172.

18	Fries	<i>Mortbdolch: over nachtelijke misdaden</i>	XV,112–16	IX,1–3	86–87
19	Fries	<i>Priesterboeten en kerkontwijding</i>	XV,117–127	IX,4–11	87–88
20	Fries	<i>Diverse boetebepalingen</i>	XV,128–140	IX,12–17	88–90
21	Fries	<i>Over een foetus</i>	XV,141–149	IX,18–19	90–91
22	Fries	<i>Over weergeld</i>	XV,150–166	IX,20–24	91–94
23	Fries	<i>Over de hoed van de abt</i>	XV,167–168	IX,25	94
24	Fries	<i>Over erfrecht</i>	XV,169–172	X	94–95
25	Fries	<i>De urkeran ‘overkeuren’</i>	XVI	XI	95–97
26	Fries	<i>Over het weergeld van verschillende standen</i>	XVII,1	XII,1	97
27	Fries	<i>Hunsingoër Boeteregister</i>	XVII,2–127	XII,2–90	97–109
28	Fries	<i>Uitzonderingen op de 17^e Keur</i>	XVIII	XIII	109–112
29	Fries	<i>Het Algemene Boeteregister [BAg]</i>	XIX	XIV,1–143	112–124
30	Fries	<i>Over verlies en verlamming van de zes ledematen</i>	XIX,158–159	XIV,144–145	124
31	Fries	<i>Aanklacht bij diefstal</i>	XX,1	XV	124–125
32	Fries	<i>Priesterboeten</i>	XX,2	XVI	125–126
33	Fries	<i>De tien geboden</i>	XXI	XVII	126–127
34	Fries	<i>Fon alra Fresena fridome</i>	XXII	XVIII	127–132
35	Fries	<i>De Hunsingoër Keuren van 1252</i>	XXIII	XIX	133–136

Tekstjes 16–24 zijn door Hoekstra samen als deel 1 van het *Hunsingoër Boeteregister* opgevat (H1 XV) en tekst 26 en 27 als deel 2 (H1 XVII).¹³¹ De bezorgers van de kritische editie maakten een andere tekstscheiding en onderscheidten zo drie Hunsingoër boeteregisters, te weten teksten 16 (H VII), 18–23 (H IX) en 26–27 (H XII) volgens de inhoudsopgave hierboven.¹³² Ook Gerbenzon spreekt zijn twijfels uit over de status van het *Hunsingoër Boeteregister*:

‘De verhouding tussen de twee delen (v[o]lg[en]s Hoekstra) of de drie delen (v[o]lg[en]s Buma en Ebel) is onduidelijk. Ook is onduidelijk, of niet de Zeven Keuren (Urkeren) – boven, nr. 632 – en de onder vermelde, door Buma en Ebel eruit gelichte stukken over erfrecht en huwelijksrecht (bij hen onderdeel VIII) en erfrecht (bij hen X) [...] als onderdelen van de Boetetaksen bedoeld zijn (hoe puur strafrechtelijk zijn de stukken, die wij boetetaksen noemen?).’¹³³

Hofmann volgde de onderverdeling van Buma en Ebel in zijn siglensysteem en noemde ze BH1, BH2 en BH3. BH2 als een apart boeteregister te beschouwen is onzinnig: een boeteregister van 25 bepalingen is een anomalie en bovendien blijkt uit tabel 8.3.1.InhH1 dat de door Buma en Ebel gecreëerde tekst H IX uit meer dan alleen boetebepalingen bestaat. Zowel naar inhoud als naar omvang zijn teksten 16 en 27 echter wel op te vatten als verzamelingen boetebepalingen, terwijl tekst 20 ook nog een klein dossiertje vormt. Omdat er in dit onderzoek voor gekozen is geen nieuwe tekstnummering en nummering van

¹³¹ Hoekstra, *De eerste en tweede Hunsinger Codex*, 142–152 (H1 XV) en 152–159 (H1 XVIII).

¹³² Buma en Ebel, *Das Hunsinger Recht*, 48, 62, 74.

¹³³ Gerbenzon, *Apparaat voor de studie van Oudfries recht II*, 43 (nr. 796).

bepalingen te creëren en vast te houden aan de nummering van teksten en bepalingen in de reeks *Altfrisische Rechtsquellen* (tenzij er in die reeks geen editie van het betreffende handschrift voorhanden is), en omdat het vaststellen van de exacte aard van de hier behandelde collecties losse bepalingen meer onderzoek vereist dan hier kon worden verricht, houden we ons aan de *usance* en analyseren we hieronder BH1 (H VII), BH2 (H IX) en BH3 (H XII) als het *Hunsingoër Boeteregister*.

3.2 De relatie tussen BH1 en BH3

Alleen BH1 en BH3 zijn als gezegd ‘echte’ boeteregisters. Wanneer we ze onderling vergelijken valt een aantal zaken op. Ten eerste zien we dat in geen van beide teksten een duidelijke structuur te ontdekken valt (zie tabellen 8.3.2 en 8.3.4). Verwondingen van het lichaam en eerkrenkende handelingen worden door elkaar genoemd en van het behandelen van het lichaam van hoofd naar tenen is nauwelijks iets te vernemen: ‘sie reihen unbedenklich Verletzungen ganz verschiedener Art aneinander’.¹³⁴ Wanneer we BH1 met BH3 vergelijken (zie tabel 8.3.5), zien we dat 21 bepalingen van BH1 dezelfde zijn als 19 bepalingen in BH3. Omdat de bepalingen niet hetzelfde genummerd zijn, overlappen soms meerdere in de ene redactie met maar een in de andere. Ik geef een paar in het oog springende voorbeelden:

BH1

8. *Thiu bageste wapeldepene and thi bagesta swimslec and tha bagesta bende: thira iahwelikes bote bi fiftene merkem binna godfretha ieftha mith fiftene ethum te undriuchtane.*

BH3

48. *Thi bagesta swimslec end tha bagesta bende end thiu bageste wapeldepene: thira iahvelikes bote tuia achtendabalue merk ieftha tuia achta ethar.*

8. De hoogste graad van *wapeldepene* en de hoogste graad van *swimslec* en de hoogste graad van *bende*: de compensatie van elk is 15 mark binnen de Godsvrede of met 15 eden de onschuld te bewijzen.

48. De hoogste graad van *swimslec* en de hoogste graad van *bende* en de hoogste graad van *wapeldepene*: de compensatie van elk is tweemaal 7 1/2 mark of tweemaal 8 onschuldleden.

BH1

40. *Thi thuma thrimen hond iefe gersfelle se.*

41. *Tha neste tuene en thrimen hond.*

42. *Tha endelega tuene thrimen hond ief se gersfelle se.*

43. *Onstondande alsa fule.*

BH3

12. *Ief thiu hond is sextech merka, sa is thi thuma en thrimen hond, tha nesta tuene en thrimin, tha endelega tuene en thrimin hond, hweder sa hia gersfelle send sa stondande.*

40. De duim komt op eenderde van de totale hand als hij afgeslagen is.

41. De twee vingers daarnaast: eenderde hand.

42. De laatste twee: eenderde van de totale hand als ze afgeslagen zijn.

43. Als ze nog aan de hand zitten: net zo veel.

12. Als de hand op 60 mark komt, dan is de duim eenderde hand, de twee vingers daarnaast eenderde, en de laatste twee eenderde hand, ongeacht of ze afgeslagen zijn of er nog aan zitten.

Een aantal zaken valt op. In de eerste plaats is de overeenkomst niet letterlijk. In andere voorbeelden zijn de afwijkingen zelfs nog groter: we zouden haast vermoeden dat ze regelrecht uit de mond van de Oudfriese *asega*, de ‘rechtspreker’ opgetekend zijn. Ten tweede kennen zowel BH1 als BH3 verdubbelde compensaties (zie het eerste voorbeeld hierboven). Alleen BH1 echter lost de rekensom op en geeft een op het oog enkelvoudige compensatie, die echter gevolgd wordt door de zinsnede *binna godfretha* ‘binnen

¹³⁴ His, ‘Untersuchungen zu den älteren Rechtsquellen Ostfrieslands’, 91.

de Godsvrede'. Daaruit kan opgemaakt worden dat het om een verdubbeling van een oorspronkelijke compensatie gaat. In een enkel geval is in BH3 sprake van een verdrie-, vervier- of zelfs verzesvoudiging.¹³⁵ Hieronder kom ik op de Godsvredeweg terug.

Tabel 8.3.2. Structuur BH1 (H VII)

Bepalingen	Onderwerp
1	verlies van zes ledematen: 1/2 weergeld
2	verlammingen van zes ledematen: 1/3 weergeld
3–4	hoogste en middelste graad van verlamming (<i>lemethe</i>)
5	vijf zintuigen
6	minste graad van verlamming (<i>lemethe</i>)
7	hoogste hoofdverlamming
8	hoogste <i>wapeldepene</i> , <i>swimslek</i> en <i>bende</i>
9	hoogste <i>buklemethe</i> plus de 11 <i>wendan</i>
10–11	vrouwenborsten
12–13	tong
14–19	armen en benen (gewrichtsverlamming, verslechtering van ledematen, nagel afslaan, botbreuk, stuk bot afslaan)
20	<i>abel and insepta</i> (verhoogd en verdiept littekenweefsel)
21–22	haar en baard verbrand
23–24	hersenvlies
25–26	oor
27	iemand op de buik springen (<i>bukhleþ</i>)
28–32	geslachtsdelen (mannen en vrouwen)
33–34	ontbloting van een vrouw (<i>blezene</i>)
35	<i>soldede</i>
36–39	verschillende vormen van roof (<i>raf</i>)
40–46	vingers
47	ruggenmerg (<i>waldumaxe</i>)
48–51	tanden
52	<i>slofbende</i> , <i>weiwendene</i> , <i>wapeldepene</i>
53–54	minste en middelste bewusteloosheid (<i>swim</i>) en <i>bringbende</i>
55	oor uitscheuren van een vrouw
56	neusvleugel uitscheuren
57–62	haartrekken, blauwe plekken en gezichtsverminking
63–66	maatwond aan de rimpels in voorhoofd, handen en voeten
67	verwonding aan de borst zodat adem onstnapt
68	neus
69	oor
70	hard klinkende slag
71–73	hoogste, middelste en minste slag op de hals
74	iemand in een waterplas gooien
75–76	hoogste en middelste <i>swarte sweng</i>
77–78	iemand met bier begooien
79–80	verlamming van knieholte en voet
81	oogkas
82	onderlip
83	maag en middenrif
84	iemand met modder begooien

¹³⁵ Verdrievoudigingen: H XII,5, 37, 44, 60, 64 (BHu). Verviervoudiging: H XII,69 (BHu). Verzesvoudiging: H XII,62 (BHu).

85	onkuis betasten
86	iemand met modder begooien
87–88	middelste en minste ontbloting
89	duizeligheid in het hoofd

Tabel 8.3.3. Structuur BH2 (H IX)

Bepalingen	Onderwerp
1	verwonding veroorzaakt door poging om iemand te vermoorden (<i>morthdolch</i>)
2	maximum boete: tweederde van een weergeld
3	diefstal
4–11	priesterboeten en kerkontwijding
12	slok darm en strottenhoofd
13	neus en lippen
14	stijfheid van de hals
15	met de voet op iemand stappen
16	dreigen met zwaard of speer
17	beroven van een bruid
18–19f	ongeboren kind
20–24	over de hoogtes van het weergeld en de betaling ervan
25	hoed van de abt geroofd

Tabel 8.3.4. Structuur BH3 (H XII)

Bepalingen	Onderwerp
1	over weergelden (apart tekstje)
2–5	neus
6–10	lippen en mond
11–22	hand en vingers
23	vijf zintuigen
24	oor
25–27	<i>swarte sweng</i>
28	verlammingen die 1/3 weergeld vereisen
29	verwondingen die alle 8 schellingen kosten
30	haarlok
31–33	rimpels in het voorhoofd
34	wenkbrauw
35	botbreuk in het hoofd
36	doof oor
37	verwondingen die alle driemaal 7 ½ mark kosten
38	kneuzing
39	nagel
40–41	<i>abel</i> en <i>insepta</i> (verhoogd en verdiept littekenweefsel)
42	bloedig oog
43	kerven in het bot
44–47	vrouw
48–58	drie graden van <i>swimslek</i> , <i>bende</i> en <i>wapeldepene</i>
59	verwondingen die alle 12 schellingen kosten
60–71	roof (<i>raf</i>)
72–75	zaken die alle 15 ons kosten
76–78	roof (<i>raf</i>)
79	iemand water in plaats van bier inschenken
80–85	<i>bende</i>
86	blijvende kaalheid (<i>sinkele</i>)

87	zaken die alle 3 2/3 schelling kosten
88	wegversperring (<i>weinwendene</i>)
89	grafschending
90	zaken die alle 15 ons kosten

Er is niet alleen een overlap tussen BH1 en BH3; BH3 herhaalt zichzelf ook nog eens. In BH3,54 en 55 en in BH3,84 en 85 worden dezelfde soorten kluistering (*bende*) beschreven. De bewoordingen wijken echter nogal af. Het volgende paar over beroving (*raf*) is echter nog opmerkelijker:

BH3

65. *Raf ene monne den on sine clathum: tuia fiarda tuede scillengar ieftha sex ethar.*

66. *Haudraf, londraf, busraf, sine dura innestet jeftha andern innebreszen: thrimine further a bote and riuchte.*

77. *Raf tha monne den on sine clathum: sogen scillengar end fiwer pennengar ieftha sex ethar.*

78. *Haudraf, sin brogerdel breszen ieftha sondema fonerent, sa tha dura tilstet, sa andern inebreszen, sa thet londraf: thira alra ec thrimine further.*

65. Roof aan een man aangedaan aan zijn kleding: tweemaal 3 2/3 schellingen of 6 onschuldleden.

66. Wegroven van de hoofdbedekking, landroof, huisroof, iemands deur ingestoten of het raam gebroken: eenderde meer compensatie en eden.

77. Roof aan een man aangedaan aan zijn kleding: 7 schellingen en 4 penningen of 6 onschuldleden.

78. Wegroven van de hoofdbedekking, zijn broekriem gebroken of zijn ondergoed weggerukt, of de deur ingestoten, of het raam gebroken, of de landroof: elk van deze zaken eenderde meer.

Ook hier spreekt bepaling 65 van een verdubbeling van de compensatie (2 x 3,66 schellingen) terwijl die verdubbeling in bepaling 77 al verrekend is (7 schellingen en 4 penningen). Omdat de toevoeging *binna godfretbe* of woorden van een dergelijke strekking ontbreken is dus nergens meer te zien is dat we te maken hebben met een verdubbeling van een oorspronkelijk bedrag. Ook valt op dat BH3 66 en 78 duidelijk dezelfde bepaling zijn, maar dat de bewoordingen weer aardig van elkaar afwijken.

Tabel 8.3.5: dubbele bepalingen in het Hunsingoër Boeteregister

H VII	H IX	H XII	is H XII
2		28	
5		23	
8		48	
16		39	
20		40, 41	
26		36	
39		61.62	
40		12	
41		12	
42		12	
43		12	
52		80	
56		4	
57	5	29	
58		86	
68		2, 3	
69		37	
70		59	
73		59	
82		8	
84	15	59	
		54	85

		55	84
		65	77
		66	78

De verschillende teksten die samen het *Hunsingoër Boeteregister* vormen bevatten dus duidelijke sporen van compilatiearbeid. Met andere woorden: het is aannemelijk dat BH1 en BH3 bestaan uit verzamelingen van losse bepalingen of clusters bepalingen. Dit past geheel in het beeld dat de inhoud van de Hunsingoër handschriften ons reeds gaf. Er zijn in BH1 en BH3 nauwelijks clusters bepalingen te onderscheiden. We konden vaststellen dat BH3 65/66 en 77/78 een cluster van twee bepalingen vormt dat tweemaal voorkomt. De bepalingen vóór en na deze bepalingen wijken echter weer zodanig van elkaar af, dat het niet mogelijk is een cluster af te bakenen dat groter is dan deze twee bepalingen.

3.3 De datering van het *Hunsingoër Boeteregister*: de Godsvrede

Is het mogelijk om het *Hunsingoër Boeteregister* te dateren? Ik denk dat het weinig zin heeft om te trachten BH1 en BH3 als tekst te dateren omdat er nauwelijks sprake is van op zichzelf staande eenheden. We kunnen wel opmerken dat sommige karaktertrekken archaïsch aan doen. Neem bijvoorbeeld het apart noemen van de verwondingen *abel* en *inseptha*, respectievelijk ‘verhoogd’ en ‘verdiept littekenweefsel’ in BH3:

BH3

40. *Abel alsa stor.*

41. *Inseptha alle lic.*

In alle andere Oudfriese boeteregisters zijn deze verwondingen tot een paar geworden en tot een bepaling, zoals ook al in BH1: *Abel end inseptha eider en and tuintech scillenga ieftha mith fiwr dedethem ti riuchtane*. Alleen in de *Lex Frisionum* worden deze verwondingen apart beschreven, dat wil zeggen: *inseptha* wordt beschreven en *sipido* genoemd, terwijl een bepaling over verhoogd littekenweefsel (*abel*) ontbreekt.¹³⁶

Het *Hunsingoër Boeteregister* heeft nog een andere unieke karaktertrek: een verdubbeling (en soms verveelvoudiging) van compensaties die samen blijkt te hangen met een Godsvrede. Als we deze Godsvrede kunnen dateren, weten we misschien ook bij benadering wanneer BH1 en BH3 ontstaan zijn. De bepalingen zelf zijn ouder, maar de verdubbelingen en de toevoeging *binna godfrethe* zijn een aanwijzing voor een datum *post quem* van het op schrift stellen van deze teksten. Wellicht ook was de Godsvredeweging een aanleiding om het *Hunsingoër Boeteregister* op te schrijven? Dirk Henstra heeft zich recent over de Godsvredewegingen in de Friese landen gebogen.¹³⁷ In het tekstje dat Henstra de *Fivelgoër Weergeldtraditie* noemt wordt een overzicht gegeven van de verschillende weergelden die in de loop der tijden bestaan hebben.¹³⁸ Henstra analyseert de fasen en probeert ze te dateren. Ik geef hier de tekst weer, met de fasen die Henstra onderscheidt en de datering die hij daar aan geeft tussen haken:

fon jelde.

1) *Therwmbu hu ma alle firna mith fia machte beta, tha keren tha liude allererst thet forme ield bi xij merkum. Therefter tha krungen tha frund sex merc therto, ther hia vnder himman delden.*

2) *Therefter worden tha ielde aket to xxxiiij merkum.*

3) *Therefter bi xxxvi merkum.*

4) *By fortega merkum setma thene vndscrifta, er ma thene godfrethe bigrep. Therbi setma thet halue ield bi xx mercum, thet thrimen ield bi xiiij thrimen merc.*

5) *Therefter, tha tha liude thristegaden tho monslachta and to othera quada dedum and thi panning ergade, tha bigripen se thene godfrethe and setma thet ield bi C punda and alne scrifta twibete.*

6) *Therefter setma thet ield bi CC merka and thene vndscrifta alderbi.*

¹³⁶ 34. *Si quis alium vulnerit, et ipsum vulnus sanatum cicatricem depressam et non reliquae carni aequam duxerit, quod sipido dicunt, ter IIII solidos componat.* ‘Als iemand een ander verwondt en die wond is als hij genezen is rondom dieper en niet even hoog als het overige vlees, wat men *sipido* noemt, dan moet hij driemaal 4 *solidos* betalen’. *Lex Frisionum*, Add. Sap. Tit. 3,34.

¹³⁷ Henstra, *The Evolution of the Money Standard in Medieval Frisia*, 313–318.

¹³⁸ F XVI,70 (Het ‘allegaatje’ uit F, App. 773).

7) *Therefter bi CCC merkum.*

8) *Therefter bi xx bagista mercum, thio merc bi xij pundum grenslachta. Tha xx merka sent xvi merc anglischis. Bi thisse ield ister set alle vntscifita.*

9) *Nu was vse ield bi xx merka anglischis.*

Over het weergeld.

1) Opdat men alle misdaden met geld zou mogen compenseren, stelde het volk het eerste weergeld op 12 mark. Daarna kregen de verwanten 6 mark daar boven op, die zij onder elkaar verdeelden.

[ca. 1000]

2) Daarna werd het weergeld verhoogd naar 24 mark.

[ca. 1100]

3) Daarna naar 36 mark.

[ca. 1150]

4) Op 40 mark zette men het wondschrift (boeteregister) voordat men de Godsvrede instelde. Daarbij stelde men het halve weergeld op 20 mark, eenderde weergeld op 13 1/3 mark.

[ca. 1160]

5) Daarna, toen de mensen zich overgaven aan doodslag en aan andere slechte zaken en de penning verslechterde, toen stelde het volk de Godsvrede in en stelde men het weergeld op 100 pond en alle verwondingen die in het boeteregister stonden op een dubbele compensatie.

[ca. 1220/1250]

6) Daarna stelde met het weergeld op 200 mark en paste men het boeteregister hier op aan.

[ca. 1250/1260]

7) Daarna op 300 mark.

[ca. 1260/1270]

8) Daarna op 20 hoogste mark, waarbij de mark gelijk was aan 12 Groningse ponden. Die 20 mark is gelijk aan 16 Engelse mark. Het boeteregister is aan dit weergeld aangepast.

[ca. 1270/1280]

9) Nu is ons weergeld 20 Engelse mark.

[ca. 1300]

Op grond van zijn analyse van de weergeldbedragen acht Henstra het onwaarschijnlijk dat de *godfretbe* in de Friese bronnen naar de eerste Godsvredeweging verwijst die in de 11^e eeuw in Europa ontstond. Hij wijst er op dat in de *Kroniek van het klooster Bloemhof* in 1224 en 1246 sprake is van Godsvredes die voor een paar jaar worden afgekondigd. Hoewel deze attestaties al in de correcte tijd in de correcte regio (de Ommelanden) te plaatsen zijn, vermoedt hij dat de Godsvrede die in fase 5) van de *Fivelgoër Weergeldtraditie* genoemd wordt een algemene Godsvredeweging moet zijn geweest die tussen ca. 1220 en 1250 gegolden moet hebben. Wat in ieder geval opvalt is dat het weergeld en breuken ervan die in fase 4) genoemd worden exact overeenkomen met het weergeld in het *Algemene Boeteregister*. Volgens de datering van Henstra zou het *Algemene Boeteregister* dus in de tweede helft van de twaalfde eeuw gedateerd moeten worden. Pas daarna werd de Godsvrede afgekondigd. Dat kan tegelijkertijd een goede aanleiding zijn geweest voor het op schrift stellen van het *Hunsingoër Boeteregister*: het *Algemene Boeteregister* was immers niet meer zonder meer te gebruiken (maar werd nog wel in twee redacties, een Oudfriese en een Latijnse, opgenomen in dezelfde handschriften).

De Godsvrede in de *Fivelgoër Weergeldtraditie* zou heel goed dezelfde geweest kunnen zijn als degene waar naar verwezen wordt in het *Hunsingoër Boeteregister*. Ten eerste wordt in de *Fivelgoër Weergeldtraditie* gesproken van een verdubbeling van de compensaties en dat is precies wat we in het *Hunsingoër Boeteregister* zien.¹³⁹ Verder is de jongste datering van de legger van Hunsingoër 1 en 2 vlak vóór 1300.¹⁴⁰ Als we bovendien gewicht toekennen aan het feit dat de *Hunsingoër Keuren van 1252* in Hunsingoër 2 aan het einde van het handschrift staan, dus na het Latijnse gedeelte dat volgt op het Oudfriese, en aannemen dat dit iets zegt over de manier waarop het Hunsingoër handschrift, dan zou een voorstadium van 'het' Hunsingoër handschrift zelfs al in de periode van de Godsvredeweging, dus tussen 1220 en 1250,

¹³⁹ Dit vinden we ook in het 19^e Landrecht: *Thet istet niugentendeste londriucht: Hvasa a herefretbe iefiba a godfretbe fivchte, sa bete bi tha monne mith tuwaldere bote ande umbe thene liudafretbe thriu pund tha frana, thet is en an tuintech scillenga thes kenenges bonnes* 'Dit is het 19^e Landrecht. Wie tijdens een legervrede of een Godsvrede vecht die moet de man die hij heeft aangevallen tweevoudig compenseren en vanwege de volksvrede 3 pond aan de *frana*, dat is 21 schelling vanwege de koningsban'. H III,19 (*De Vierentwintig Landrechten*, App. 630).

¹⁴⁰ Bremmer, *Hir is eskriven*, 130–133.

kunnen zijn ontstaan.¹⁴¹ In die periode was een boeteregister met de verdubbelde compensaties voor de Godsvrede waarschijnlijk nog actueel. Omdat de aanduiding *binna godfretbe* uniek is in de Oudfriese boeteregisters en vervelvoudigingen van compensaties verder alleen in de veel jongere Oudwestfriese boeteregisters voorkomen, is het niet onaannemelijk dat het op schrift stellen van BH1 en BH3 wel eens direct in relatie zou kunnen staan met het actueel zijn van een brede Godsvredeweging. De datering van Henstra (ca. 1220–1250) komt dan goed overeen met de datering van de oudste redactie van Hunsingoër 1 en 2.

Los van een absolute chronologie kunnen we voor BH1 en BH3 in ieder geval een relatieve chronologie opstellen. BH3 is ouder dan BH1, omdat BH3 compensaties verdubbelt terwijl BH1 die verdubbeling al heeft opgelost in een hogere compensatie en *binna godfretbe* toevoegt om aan te geven dat een verdubbeling van het oorspronkelijke bedrag heeft plaatsgevonden.¹⁴² Daarnaast noemt BH3 de bijverschijnselen *abel* en *insepta* los van elkaar, terwijl alle andere Oudfriese boeteregisters, dus ook BH1, ze als een paar opvoeren.

3.4 De relatie met andere Oudoostfriese boeteregisters

De meest in het oog springende relaties onderhoudt het *Hunsingoër Boeteregister* met het *Emsingoër Boeteregister* en met het zogenaamde *Fivelgoër Boeteregister*. Het laatste is bijna integraal in het eerste terug te vinden en is er dus van afgeleid. Hierop komen we hieronder terug, in §7, dat het *Fivelgoër Boeteregister* als onderwerp heeft. Deze bevindingen onderstrepen nog eens de nauwe onderlinge banden tussen de inhouden van de Hunsingoër, Fivelgoër en Emsingoër handschriften.

Aandacht verdient hier vooral de nauwe verwantschap tussen het *Hunsingoër Boeteregister* en het *Emsingoër Boeteregister*. Hierop is reeds door Rudolf His gewezen.¹⁴³ De relatie laat zich ten eerste in cijfers uitdrukken. Van de 89 bepalingen die BHu1 telt komen er 49 ook in het *Emsingoër Boeteregister* voor. Hiervan komen er 19 uitsluitend in het *Hunsingoër Boeteregister* en het *Emsingoër Boeteregister* voor. BHu2 heeft slechts 25 bepalingen en hiervan komen er 4 ook in het *Emsingoër Boeteregister* voor en uitsluitend in deze twee boeteregisters. Van de 90 bepalingen die BHu3 telt zijn er 59 terug te vinden in het *Emsingoër Boeteregister*. Hiervan zijn er 17 exclusief voor deze twee teksten.

De exclusieve relatie tussen het *Emsingoër Boeteregister* en het *Hunsingoër Boeteregister* komt tot uiting in enkele termen en zinsneden die verder nergens te vinden zijn: *halskrige* ‘stijfheid van de hals’, *biarblem* / *biarskeppene* ‘met bier werpen’, *fotsperne* ‘met de voet op iemand gaan staan’, *griphalt* ‘grijplam’, *havedraf* ‘beroving van hoofdbedekking’, *radrond* ‘een rode kerf’, *strumphalt* ‘strompellam’, *thruchskininge* ‘doorschijnendheid (door het kapotsnijden van de kleren van een vrouw’ en de uitdrukking *inna drame den* ‘in de slaap (van het slachtoffer) gedaan’. Daarbij moet opgemerkt worden dat de typen verwondingen of vergripen in de meeste gevallen wel in andere boeteregisters terug te vinden zijn, maar niet deze specifieke termen daarvoor. Een voorbeeld is *biarblem* / *biarskeppene*, dat we als type vergriep wel degelijk in verschillende teksten terugvinden, maar dan gecategoriseerd onder de *swarte sweng* ‘boosaardige begieting’ of – in de Oudwestfriese boeteregisters – simpelweg omschreven in andere bewoordingen.

Hierboven zagen we dat er niet alleen tussen BH1 en BH3 overlap zit, maar dat ook BH3 zichzelf herhaalt. Als we nog even naar deze twee van de vier betreffende bepalingen kijken, zien we dat de BH3 78 wat extra’s heeft ten opzichte van BH3 66, namelijk de zinsnede *sin brocgerdel breszen ieftha sondema fonerent*. Deze is terug te vinden in het *Emsingoër Boeteregister*: *Thet haudraf, thet ene monne sin sondema terent se ieftha sin brocgerdel tebrezen: thriu pund* ‘Wegroven van de hoofdbedekking, zijn ondergoed weggerukt of zijn broekriem gebroken: 3 pond’.¹⁴⁴ Bovendien is alleen in het Emsingoër en in het Hunsingoër materiaal een bepaling opgenomen over het inbreken van een venster (*andern brezen*).

¹⁴¹ Ik wil niet al te lang bij deze speculatie stil staan, maar het is een interessant gedachtenexperiment om te vervolgen. Het heeft namelijk ook consequenties voor het Latijnse gedeelte van Hunsingoër 1 en 2. Kunnen we aannemen dat de oudste legger alleen Oudfriese teksten bevatte en dat later, rond 1250 (namelijk vlak vóór de *Hunsingoer Keuren van 1252*) het Latijnse gedeelte toegevoegd is? Het zou in ieder geval een goede verklaring vormen voor het feit dat de Oudfriese en de Latijnse redacties van het *Algemene Boeteregister* zo van elkaar afwijken. Het zou ook nieuw licht werpen op de datering van het *Karelsprivilege* dat eveneens in het Latijnse gedeelte te vinden is.

¹⁴² Tot die conclusie komt ook His, ‘Untersuchungen zu den älteren Rechtsquellen Ostfrieslands’, 103.

¹⁴³ His, ‘Untersuchungen zu den älteren Rechtsquellen Ostfrieslands. II. Hunsgauer und Emshauer Bußtaxen’.

¹⁴⁴ E1 VII,126 (BEm).

In hoofdstuk 5 behandelden we de verwonding aan de ruggenmerg (*waldumaxe*), de *buklamethe* ('verlamming aan het onderlijf') en de uitvalsverschijnselen die daarvan het gevolg zijn, de elf *wendan*.¹⁴⁵ We zagen daar dat de elf *wendan* oorspronkelijk bij de verlamming aan het onderlijf thuis hoorden, en dat het *Hunsingoër Boeteregister* hiervan de oerredactie had. Dit was ook het geval voor de andere bepaling over een verwonding aan de rug, ten gevolge waarvan volgens de tekst een man bij elke stap zijn nek naar achteren en zijn hiel omhoog trekt en zich niet meer kan omkeren.¹⁴⁶ Deze bepaling vonden we in uitgebreide vorm terug in het *Emsingoër Boeteregister* – en alleen daar. In dit boeteregister zijn aan de bepaling de zeven 'wervelingen' of 'draaibewegingen' (*bwarlar*) toegevoegd waartoe een gewonde niet meer in staat zou zijn. In de redactie in Emsingoër 2 heeft het *Emsingoër Boeteregister* een opmerking over drie vermogens (*weld*) die iemand niet meer zou bezitten, en dit bleek ook weer terug te voeren op de tekst van het *Hunsingoër Boeteregister*. Iemand die nog over deze vermogens beschikte, konden we reconstrueren, kon zich nog omkeren en hoefde niet bij elke stap zijn nek achterover en zijn hiel omhoog te trekken. Al deze bepalingen vinden we uitsluitend in de twee hier genoemde boeteregisters, en we zien dat het *Emsingoër Boeteregister* bij herhaling inspiratie heeft geput uit het *Hunsingoër Boeteregister*.

3.5 Conclusie: toch een boeteregister?

De ontleningen door het *Emsingoër Boeteregister* aan het *Hunsingoër Boeteregister* dwingen ons er ten slotte toe de status van deze tekst met andere ogen te bekijken. Het *Emsingoër Boeteregister* ontleende bepalingen aan BH1, BH2 en BH3. Bovendien werd er niet alleen bij het opstellen van de oerredactie van het *Emsingoër Boeteregister* ontleend, maar ook bij de jongere redacties. Deze feiten kunnen geen andere conclusie toestaan dat er redacties van het *Hunsingoër Boeteregister* circuleerden, waar BH1, BH2 en BH3 alledrie onderdeel van uitmaakten. Deze conclusie blijft voorzichtig bij gebrek aan meer onderzoek naar de hierboven genoemde diffuse tekstverzamelingen in de Hunsingoër, Emsingoër en Fivelgoër handschriften.

Tabel 8.3.6: Concordantie *Hunsingoër Boeteregister* en *Emsingoër Boeteregister*

E1 VII	E2 III	E3 I	H VII	H IX	H XII						
3	3	3	39			44	62	78	56		4
4					62	47	65	97-100	48		
8	7	12	58		86		69	101			9
10	9	19	60			48	66	102	49		
11	10	14		15	59	50	68	104-105	50-51		
13	12	16	59			52	72	87-89			6
15	14	18			59	53	73	91	82		8
19	25	20	20		40-41	56	76	108	12		
	21	27	18			57	77	109	13		
20	26	29	62			63	83	115	22		
24	34	49-50	5		23	65	84	118		14	
		56	89			66	85	119		12	
29	39	58			24	67	86	128	1		11-12
	41	60	55			68	87	129	2		28
31	42	61-62	26		36	69	88	130	40		13
32	43	64	25			70	89	134	41		12,14-16
34	45	66	1				90	136	42-43		17-19
35	46	67			42	71	91	137	44		
	50	71	81			72	92	138	45		
41	59	76	68		2-3	73	93	139	46		
42	60	77			2	74	99	148	16		39
43	61				5	82	113,117	264-266	35		
						84	119	161	1		

¹⁴⁵ Zie hoofdstuk 5.5.2.

¹⁴⁶ H VII,47 (BH_u).

85	120	162	2		28
91	129	200	29		
95	133	204	28		
98	136	180	30		
99	137	181	31		
101	139	183	32		
		184	30		
102	140	185			44
103	141	186-188			76
	144	172	83		
105	145	170	67		
107	147	175	10		
		176	11		
	148	171	2		28
108	149	124	9		
109	151	123	47		
	152	208	27		7
111	157	205-206			72-74
112	158	207			72,75
113	161	286			79
115	163	283			26
116	164	284			25
117	165	285			27
118	166		78,85		87
125	175	216			65,77
126	176	217			66,78
127		190			60
128	177	191			64
129	178	192			70
130	179			17	
135	187	257			57
137	189	259			58
138	190	260			51-52
140	192	262			53
142	194	231-235			54,85
143	195	236			55,84
144	196	237			56
145	197	241	52		80
146	198	238			82
147	199	239			83

4 Het *Brokmer Boeteregister*

4.1 De *Brokmerbrief* en het *Brokmer Boeteregister*

Het *Brokmer Boeteregister* (BB) vormt een onderdeel van de *Brokmerbrief*, de keuren van de bewoners van Brokmerland.¹⁴⁷ Deze tekst is in het Brokmer 1 (ca. 1300) en Brokmer 2 (1345) overgeleverd. De juiste inschatting van het karakter van de *Brokmerbrief* hangt nauw samen met de bewoningsgeschiedenis van Brokmerland. De gangbare opvatting was lang dat Brokmerland vanaf de twaalfde eeuw ontgonnen was, voornamelijk vanuit Emsingo. De *Brokmerbrief* was vanuit die optiek een wetstekst die gemaakt was voor nieuw ontgonnen land. In dat nieuwe gebied zou niet langer teruggegrepen zijn op de klassieke teksten zoals de *Zeventien Keuren* en de *Vierentwintig Landrechten* (en het *Algemene Boeteregister*), maar werd een nieuwe, doorlopende wetstekst geconcipeerd. Johann Schomerus grijpt echter terug op de oudere opvatting dat Brokmerland al voor de twaalfde eeuw bewoond was geraakt en onderbouwt deze met nieuwe feiten.¹⁴⁸ Naast losse vondsten uit de Karolingische periode ondersteunt het bestaan van bewoningsterpen die van vóór de indijking van het land (10e eeuw) stammen het vermoeden dat het bij enkele plaatsnamen die in de registers van de kloosters Fulda en Werden (rond 900) genoemd worden, gaat om plaatsen in Brokmerland.¹⁴⁹ Schomerus komt hierdoor tot een andere karakterisering van de *Brokmerbrief*. Hij gaat er van uit dat Brokmerland voorheen deel uitmaakte van Emsingo en er pas later van afgescheiden werd.¹⁵⁰ Het verschil met de oudere opvatting met betrekking tot de aard en geldigheid van de *Brokmerbrief* is de aanname dat het Emsingoër en Pan-Fries recht (zoals de *Keuren* en *Landrechten*) ook in Brokmerland gold en toegepast werd in gevallen waarin de *Brokmerbrief* niet voorzag.

Tabel 8.4.1: Structuur van de *Brokmerbrief*

Cluster	Bepalingen <i>Brokmerbrief</i>	Beschrijving
1a	1–34	aanstelling en functioneren van de <i>redjeva</i>
1b	35–61	1a en 1b samen oudste kern <i>Brokmerbrief</i>
2a	62–78	
2b	79–173	verwant aan <i>Emsingoër Penningschuldboek</i>
3	174–216	<i>Brokmer Boeteregister</i>
4	217–227	epiloog, restbepalingen

Tot een vergelijkbare conclusie komt Elmar Seebold, die de structuur van de *Brokmerbrief* analyseert.¹⁵¹ Dat er een relatie is tussen de rechtsteksten uit Emsingo en bepaalde delen van de *Brokmerbrief* was al langer duidelijk. De *Brokmerbrief* valt uiteen in vier delen. Het eerste deel loopt tot en met §61.¹⁵² Dit deel werd ook door eerdere onderzoekers als de oudste kern van de *Brokmerbrief* gezien. Seebold onderscheidt bovendien twee subgroepen in dit tekstgedeelte. De eerste subgroep loopt van §1 tot en met §34 en betreft bepalingen met betrekking tot de aanstelling en het functioneren van de *redjeva* ‘rechter’, een ambt dat jaarlijks rouleerde onder de Vrije Friezen van Brokmerland. Daarna volgt een groep bepalingen die voornamelijk over gewelddaden gaan (§35–61). Deze groep vertoont soms overeenkomsten met het *Emsingoër Boeteregister*, zoals de bepalingen over huisvredebreuk.¹⁵³ Met betrekking tot de laatste paragraaf van dit gedeelte oppert Seebold dat de paragraaf op deze plaats in de tekst tussengeschoven is omdat er in een van de eerdere afschriften ruimte was opengelaten tussen de verschillende onderdelen van de *Brokmerbrief*, en er dus aan het einde van de pagina waar dit eerste tekstgedeelte ophield (§60) ruimte over was om een extra bepaling (§61) op te nemen.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Gerbenzon, *Apparaat voor de studie van Oudfries recht II*, nr. 695. Zie verder voor een recent overzicht van de studie naar en een Nederlandse en Friese vertaling van de *Brokmerbrief*: Vries, *Asega, is het dingtijd?*, 58–60; 162–285.

¹⁴⁸ Schomerus, ‘Fragen zum Brokmer Recht’.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 71.

¹⁵⁰ *Ibid.*, 75.

¹⁵¹ Seebold, ‘Der Aufbau des altfriesischen Brokmerbriefs’.

¹⁵² De paragraafnummering is volgens Buma en Ebel (ed. en vert.), *Das Brokmer Recht*.

¹⁵³ Seebold, ‘Der Aufbau des altfriesischen Brokmerbriefs’, 383.

¹⁵⁴ *Ibid.*, 392–393.

Het tweede gedeelte van de *Brokmerbrief* valt opnieuw uiteen in twee subgroepen. In zijn geheel loopt dit gedeelte van §62 tot en met §173. De tweede subgroep van dit gedeelte vertoont grote overeenkomsten met het zogenaamde *Emsingoër Penningschuldboek* (§79–173).¹⁵⁵ De eerste subgroep doet dit niet (§62–78).

Als derde volgt het gedeelte dat het *Brokmer Boeteregister* genoemd wordt (§174–216), waarbij §174 een brug vormt. Deze bepaling heeft duidelijk betrekking op het betalen van boetes, maar staat wel in het *Penningschuldboek* en hoort in die zin nog bij het tweede gedeelte van de *Brokmerbrief*.¹⁵⁶ Het *Brokmer Boeteregister* vertoont geen overeenkomsten met het *Emsingoër Boeteregister*, afgezien van algemene bepalingen die in bijna elk boeteregister te vinden zijn. Het vierde en laatste gedeelte van de *Brokmerbrief* wordt gevormd door een groep restbepalingen, die er hoogstwaarschijnlijk later aan toegevoegd zijn (§217–227).

4.2 Het *Brokmer Boeteregister*

De structuur en de karakterisering van de *Brokmerbrief* is om twee redenen van belang. Omdat nu aangetoond is dat de *Brokmerbrief* is opgebouwd uit meerdere, oorspronkelijk onafhankelijke gedeelten, is het gerechtvaardigd te spreken van een *Brokmer Boeteregister*. Ten tweede is er de kwestie van de relatie met het *Algemene Boeteregister*. Seebold herhaalt de opvatting dat het bij de regionale Oudoostfriesse boeteregisters gaat om aanvullingen op en veranderingen ten aanzien van dit boeteregister.¹⁵⁷ Dit veronderstelt echter, dat het *Algemene Boeteregister* ook in het Brokmer gebied gegolden heeft, hoewel het handschriftelijk niet overgeleverd is. Dit brengt ons weer bij de vraag waarom er uit het Brokmer gebied geen handschriften overgeleverd zijn met de klassieke Oudfriesse teksten zoals de *Zeventien Keuren*, de *Vierentwintig Landrechten* en het *Algemene Boeteregister*. Op dit punt komt Seebold via een iets andere route tot het zelfde standpunt als Schomerus. Seebold verdeelt de Oudoostfriesse handschriften in twee groepen: 1) handschriften die de zogenaamde pan-Friesse teksten bevatten (*Keuren*, *Landrechten* en het *Algemene Boeteregister*), namelijk Riustringer 1, Emsingoër 1, Hunsingoër 1, Hunsingoër 2 en Codex Fivelgo, en 2) handschriften die meer regionaal gekleurde teksten bevatten, namelijk Riustringer 2, Emsingoër 2 en Emsingoër 3.¹⁵⁸ Hij komt tot de conclusie dat Brokmer 1 en Brokmer 2 tot de tweede groep behoren, en dat voor het Brokmer gebied een handschrift uit de eerste groep ontbreekt.¹⁵⁹

Circuleerden er handschriften met pan-Friesse teksten in Brokmerland? Die vraag valt niet te beantwoorden, maar we kunnen wel met deze invalshoek naar het *Brokmer Boeteregister* kijken. Als we de structuur in tabel 8.4.2 bekijken valt op dat het register klein is – het heeft slechts 44 bepalingen. Verder zijn er drie onderdelen te onderscheiden:

- a) §174–206 verwondingen aan het lichaam,
- b) §207–213 vergrijpen tegen lijf en leden zoals de *soldede* en de *wapeldepene*,
- c) §214–216 een restgroep die later is toegevoegd.¹⁶⁰

Op microniveau is de structuur echter zeer rommelig (zie tabel 8.4.2). De kenmerken (weinig structuur, kleine omvang) staan kortom niet de conclusie toe dat het *Brokmer Boeteregister* een volwaardig en voldragen boeteregister is.¹⁶¹ In die zin is de veronderstelling dat het naast het *Algemene Boeteregister*

¹⁵⁵ *Ibid.*, 368–381.

¹⁵⁶ E2 IX,48; E3 V,59 (*Emsingoër Penningschuldboek*, App. 701).

¹⁵⁷ Seebold, ‘Der Aufbau des altfriesischen Brokmerbriefs’, 382.

¹⁵⁸ Zie ook Johnston, ‘Old Frisian Law and the Frisian Freedom Ideology’; Johnston, ‘The Old Frisian Law Manuscripts’, voor eenzelfde typering van de Oudfriesse handschriften. Deze is overigens goed toepasbaar op de Oudoostfriesse handschriften, maar niet op de Oudwestfriesse, waar het onderscheid tussen handschriften met Oudfries gewoonterecht en die met Romeins-Canonistisch recht een tweede variabele is.

¹⁵⁹ Seebold, ‘Der Aufbau des altfriesischen Brokmerbriefs’, 392.

¹⁶⁰ *Ibid.*, 382.

¹⁶¹ Het is dan ook jammer dat Lisi Oliver in haar werk *The Beginnings of Old English Law*, 38, juist het *Brokmer Boeteregister* heeft uitgekozen als representatief Oudfries boeteregister in haar vergelijking van diverse wondlijsten en boeteregisters.

gefungeerd heeft niet onzinnig. De inhoud ondersteunt deze aanname: het *Brokmer Boeteregister* bevat veel bepalingen die niet in het *Algemene Boeteregister* te vinden zijn.

Tabel 8.4.2: Structuur *Brokmer Boeteregister*

Bepalingen	Onderwerp
174	over boetes
175–177	hoofd
178–180	tong en spraak
181	over boetes
182	zes ledematen (handen, voeten, ogen)
183	ogen
184	duim, lippen, oor, neus
185	oog
186	duim, lip, oor, neus
187–188	metewunde
189–193	tanden
194–196	vingers (en tenen)
197–201	lichaamsdelen waar botverwonding (<i>benfrotha</i>) op kan treden
202–203	verlammingen ten gevolge van wonden aan de okselpees (<i>benzesine</i>) en ruggenmerg (<i>waldandsine</i>)
204	arm en hand
205	doordringende wonden
206	brandwonden
207	zaken die alle 4 penningen kosten (<i>blodelsa</i> , <i>wedling</i> , <i>festslek</i> , <i>blem</i>)
208	bewusteloosheid die op de dood lijkt (<i>dathswima</i>)
209	<i>swarte sweng</i>
209b	<i>wapeldepene</i>
210	op de grond vallen (<i>delefel</i>)
211	<i>soldede</i>
212–213	afrukken van hoofdbedekking van de vrouw (<i>wifstrewene</i> en <i>hokka</i>)
214	ongeboren kind
215	zaken die alle 1/3 weergeld kosten (<i>strikhalt</i> , <i>stefgendze</i> , <i>stareblind</i> , <i>breinsiamia</i> , <i>lungensiamia</i> , arm onbruikbaar)
216	wonden die tot binnen in het lichaam reiken (<i>innvrezē ded</i>)

5 Het *Emsingoër Boeteregister*

5.1 Het *Emsingoër Boeteregister*

Het *Emsingoër Boeteregister* (BEm) behoort samen met het *Boeteregister van Kampa Jeldric* tot de jongere generatie boeteregisters, die in handschriften uit de vijftiende eeuw zijn overgeleverd. Het is in drie Oudfriese redacties overgeleverd, die telkens iets in ouderdom verschillen en daardoor inzicht geven in de ontwikkeling van dit boeteregister. Elke nieuwe redactie is uitgebreider dan de vorige: die in Emsingoër 1 (hierna: BEm1) telt 171 bepalingen, die in Emsingoër 2 (hierna: BEm2) 219 en de redactie in Emsingoër 3 (hierna: BEm3) heeft er 287. BEm2 en BEm3 zijn in ongeveer contemporaine handschriften overgeleverd, beide gedateerd op ca. 1450. BEm2 vertegenwoordigt echter een ouder stadium in de ontwikkeling van de tekst. BEm3 toont zich niet alleen door zijn omvang de jongste redactie, maar ook door de verschillende Nederduitse invloeden en het vermijden van archaïsche Oudfriese termen.

Er is tot nu toe weinig onderzoek gedaan naar het *Emsingoër Boeteregister*. Rudolf His bestudeerde als gezegd de relatie tussen het *Hunsingoër Boeteregister* en het *Emsingoër Boeteregister*.¹⁶² In een appendix op de diplomatische editie van Emsingoër 3 stelde Klaas Fokkema een concordantie op de drie redacties van het *Emsingoër Boeteregister* op.¹⁶³ Daarnaast is door Van Buijtenen getracht de opbouw van Emsingoër 1 te verklaren, waarbij het *Emsingoër Boeteregister* een sleutelpositie in zijn bewijsvoering speelde.¹⁶⁴ Twee bepalingen aan het slot van de redactie in Emsingoër 3, waarin sprake is van de Oudfriese woorden *bund* en *bitze*, hebben geleid tot een korte polemiek.¹⁶⁵ Willy Krogmann was van mening dat het hier ging om een ‘hond’ en een ‘teef’, terwijl Wybren Buma betoogde dat de woorden opgevat moesten worden als ‘stok’ en ‘hak’. Krogman heeft ook in andere artikelen, die hij in de jaren vijftig en zestig publiceerde, aandacht besteed aan het *Emsingoër Boeteregister*.¹⁶⁶ Deze studies zijn echter voor het overgrote deel gebaseerd op de aanname dat er een Latijnse legger aan de Oudfriese teksten vooraf gegaan is, een hypothese die tegenwoordig weinig aanhang heeft.

Aan het *Emsingoër Boeteregister* werd ten slotte – als enig regionaal boeteregister – in 1965 een monografie gewijd.¹⁶⁷ Johann Schomerus vergeleek niet alleen de Oudfriese redacties onderling, maar ook twee van de drie Nederduitse die zijn overgeleverd. Deze laatste maken deel uit van het kleine Emsingoër Nederduitse corpus, bestaande uit vier handschriften.¹⁶⁸ Deze redacties zijn hieronder om twee redenen grotendeels buiten beschouwing gelaten. De oudste redactie – A – voegt weinig toe aan onze kennis van het *Emsingoër Boeteregister*, maar bevestigt hooguit observaties die vanuit het Oudfriese materiaal werden gedaan. De jongere redacties – BC en D – vertonen in toenemende mate compilatiewerk, waarbij de traditionele rechtsteksten werden opgegeven en werden samengesmeed tot voor middeleeuws Emsingo actuele rechtsverzamelingen. Deze ontwikkeling leidde uiteindelijk tot het Oostfriese Landrecht van graaf Edzard Cirkse (1491–1528), dat in het begin van de zestiende eeuw werd opgesteld. De redacties BC en D zijn hier daarom geheel buiten beschouwing gelaten. Schomerus’ werk is daarmee slechts in beperkte mate bruikbaar voor het onderhavige onderzoek.

Hieronder worden eerste de drie redacties besproken, alsmede de relatie met de overige Oudoostfriese en met de Oudwestfriese boeteregisters. Op basis van de inzichten die we daar opdoen, wordt aan het einde van deze paragraaf de ontwikkeling van *Emsingoër Boeteregister* geschetst. Daarbij worden de resultaten van Schomerus’ onderzoek meegenomen waar ze een bijdrage kunnen leveren. Eerst moeten we echter kijken naar enkele tekstjes met verdwaald boeteregistermateriaal in de Emsingoër overlevering.

¹⁶² His, ‘Untersuchungen zu den älteren Rechtsquellen Ostfrieslands. II. Hunsgrauer und Emsgrauer Bußtaxen’.

¹⁶³ Fokkema, *De derde Emsinger codex*, 102.

¹⁶⁴ Van Buijtenen, ‘De structuur van den eersten Emsinger codex’.

¹⁶⁵ Krogmann, ‘Zu den Emsgrauer Bußen’; Krogmann, ‘Der strittige hund’; Buma, ‘De *bund* yn’e Iemsgoaër boeten’; Buma, ‘De riedselige *bund*’.

¹⁶⁶ Krogmann, ‘Eine lateinische Vorstufe ostfriesischer Bußregister’; Krogmann, ‘Volksetymologische Umdeutungen einer friesischen Bußtaxe’.

¹⁶⁷ Schomerus, *Der Aufbau des Emsinger Bußregisters*. Zie ook hierboven, §3.3.

¹⁶⁸ Johnston, ‘The Middle Low German Translations’, 590–591; Borchling, *Die niederdeutschen Rechtsquellen Ostfrieslands*, 3–145.

5.2 Verdwaalde boetebepalingen in de Emsingoër handschriften

Sommige Oudfriese handschriften bevatten clustertjes boetebepalingen die niet in een boeteregister ondergebracht zijn, maar op een andere plaats in het betreffende handschrift terecht gekomen zijn. Dit fenomeen treedt ook op in Emsingoër 1 en in Emsingoër 3.

Als eerste zijn er de eerste tien bepalingen van de Emsingoër redactie van het *Algemene Boeteregister* (BAgE; E1 VI,1–10). Deze bepalingen behoren niet tot dat laatste register, maar moeten beschouwd worden als op drift geraakte regionale Emsingoër boetebepalingen. Voor niet alle bepalingen is echter een directe parallel in een van de overgeleverde Oudfriese redacties van het *Emsingoër Boeteregister* te vinden. Sommige bepalingen vertonen overeenkomsten met bepalingen uit het *Hunsingoër Boeteregister* of het *Boeteregister van Kampa Jeldric*.¹⁶⁹ Dit toont weer eens de nauwe relaties tussen het materiaal in de Hunsingoër, Emsingoër en Fivelgoër handschriften.

Een ander groepje boetebepalingen in Emsingoër 1 is te vinden in E1 X,5–8. Tekstje X in Emsingoër 1 telt slechts 8 bepalingen. Het wordt door Buma en Ebel in hun kritische editie van de titel ‘Zusätze’ voorzien.¹⁷⁰ Het betreft toevoegingen op de landrechten (1–4) en op de boeteregisters (5–8). Dit tekstje heeft ook zijn weg gevonden in het *Emsingoër Boeteregister*, zoals we hieronder zullen zien.

Aandacht moet in dit verband ook worden gevraagd voor tekst II in Emsingoër 3. Dit tekstje met 22 bepalingen, dat dus direct volgt op BEm3, heeft van de editoren de titel ‘Ergänzungen zu den Landrechten und den Bußtaxen’ meegekregen.¹⁷¹ De tekst begint met de zin *Thet is londriucht anda mei ma ac riuchte for morthdede* ‘Dit is landrecht en men mag het ook berechten als ware het een moordzaak’. Dan volgt een opsomming van drie gevallen van moord, waarop deze regel lijkt te slaan.¹⁷² De daarop volgende bepaling lijken wel door associatie tot stand gekomen te zijn. Het laatste geval van moord (E3 II,3) betreft namelijk een geval van *berdwendene*, het doden van een ongeborn vrucht. Daarna volgen bepalingen over gevallen waarin een vrouw zelf de agressor is, en daardoor haar verhoogde compensatie verspeelt, alsmede haar recht op compensatie voor het doden van de ongeborn vrucht. Daarna volgen nog enkele gevallen van doodslag. Hierna lijkt er een caesuur te zijn. Plotseling behandelt de tekst beledigende handelingen, zoals het beschadigen van andermans kleding (E3 II, 14–19). Deze opsommingen worden dan weer onderbroken door bepalingen over het vernielen van andermans brug, plank of dam naar een weiland (E3 II, 20–21). Om kort te zijn, E3 II is een tekst die qua inhoud inderdaad, zoals de titel al aangeeft, ergens tussen de *Keuren* en *Landrechten* en tussen de boeteregisters in zit.¹⁷³ (Zie ook het schematische overzicht van de structuur van de tekst in tabel 8.5.1.)

Tabel 8.5.1: Structuur E3 II

Bepalingen	Onderwerp
1–3	drie gevallen van moord
3–7	bepalingen over gewelddaden tegen en door een vrouw
8–11	doodslag in de familie (vrouw of schoonfamilie) en de gevolgen daarvan voor het recht op erfenis
12	doodslag in een vogelhut, stal of schuur
13	lijkroof
14–17	beschadigen van andermans kleding
18	beledigende handelingen die een compensatie van 4 penningen vereisen
19	beledigende handelingen die een compensatie van 3 2/3 penning vereisen
20–21	vernielen van andermans brug, plank of dam naar een weiland
22	beledigende handelingen die een compensatie van 12 penningen vereisen

¹⁶⁹ Bijvoorbeeld de term *havedlemethe* in E1 VI,9, die alleen in F X,351 (BKJ) en H VII,7 en H XII,35 te vinden is (beide BHu).

¹⁷⁰ Buma en Ebel (ed. en vert.), *Das Emsiger Recht*, 97.

¹⁷¹ *Ibid.*, 199.

¹⁷² E3 II, 1–3 (*Vierentwintig Landrechten*, App. 630).

¹⁷³ Gerbenzon, *Apparaat*, 9 (nr. 630) en 28 (702), rekent de tekst onder voorbehoud vanaf bepaling 7 tot het *Emsingoër Boeteregister*.

Er is een opmerkelijke overeenkomst tussen E1 X en E3 II: beide tekstjes beginnen met de zin *Thet is londriucht*, waarna een opsomming van gevallen begint. E1 X gaat door tot een ‘ten vierde’, terwijl E3 II na een ‘ten derde’ al afhaakt. In beide tekstjes volgen daarna de meer boeteregisterachtige bepalingen. Deze tekstjes moeten ontstaan zijn nadat de *Zeventien Keuren* en *Vierentwintig Landrechten*, maar ook de boeteregisters – die laatste tijdelijk – gefixeerd waren. Overigens is het materiaal uit E1 X,6–8 weer in de redactie van het *Emsingoër Boeteregister* in Emsingoër 1 terechtgekomen. We moeten er van uitgaan dat het bij beide tekstjes gaat om aangroeisels op het recht, die pas in tweede instantie werden ondergebracht bij een tekst waarmee ze inhoudelijk de meeste verwantschap vertoonden. Deze dynamiek werd voor de *Zeventien Keuren* en *Vierentwintig Landrechten* een halt toegeroepen door de gefixeerde aantallen bepalingen. Hierdoor bleven alleen de boeteregisters over om extra bepalingen in kwijt te kunnen, wanneer men dit soort mengtekstjes wilde opheffen en het materiaal in grotere teksten wilde onderbrengen. Op dit aspect komen we in de conclusie van dit hoofdstuk terug.

5.3 De redactie in Emsingoër 1

Het handschrift Emsingoër 1 begint met een fragment van de *fia-eth* (I) en telt daarna zes volledige teksten – De *Proloog op de Keuren en Landrechten* (II), de *Zeventien Keuren* (III), de *Vierentwintig Landrechten* (IV), het *Algemene Boeteregister* (VI), het *Emsingoër Boeteregister* (VII), en de *Zeven Keuren* of *Urkeran* ‘Overkeuren’ (IX). Daarnaast bevat het drie zogenaamde mengtekstjes (V, VIII, X); groepjes bepalingen of minitekstjes waarvan het onderlinge verband vaak niet duidelijk is. Deze tekstjes volgen telkens op gecanoniseerde teksten. Dat Emsingoër 1 uit het Emsingoër gebied afkomstig moet zijn blijkt uitsluitend uit het erin voorkomen van het *Emsingoër Boeteregister*. Over het handschrift is geschreven door Pieter Sipma in de inleiding van zijn diplomatische editie van Emsingoër 1 en daarna nog eens door Marie van Buijtenen.¹⁷⁴ De codex bestaat uit vijf katernen. Sipma neemt aan dat er in een vorig stadium tenminste twee leggers zijn geweest.¹⁷⁵ Of dat het geval is geweest bij het ontstaan van Emsingoër 1 of in een eerder stadium, waar Emsingoër 1 dan weer een afschrift van is, laat hij in het midden.

Van Buijtenen onderneemt in zijn bespreking van de editie van Sipma een poging om de opbouw en totstandkoming van Emsingoër 1 te verklaren door aan te nemen dat de samensteller van Emsingoër 1 verschillende losse katernen voor zich had liggen, waarmee hij Emsingoër 1 componeerde.¹⁷⁶ Hij leunt hierbij zwaar op het feit dat de *Proloog* (E1 II) en de *Zeventien Keuren* (E1 III) (met het brokstukje van de *fia-eth* [E1 I]) ongeveer een katern vullen. De *Vierentwintig Landrechten* (E1 IV) vullen ook weer ongeveer een katern. De derde katern wordt ingenomen door de losse stukken (E1 V) en het *Algemene Boeteregister* (E1 VI), die precies op het einde van deze katern eindigt. En zo verder. De teksten vullen echter niet precies hele katernen en bovendien geeft Van Buijtenen geen verklaring voor het feit dat de eerste katern begint met het brokstukje van de *fia-eth* (E1 I) en de derde katern met de losse stukken (E1 V), waarna pas het *Algemene Boeteregister* (E1 VI) volgt.

Tabel 8.5.2: Structuur BEm1

Bepalingen	Onderwerp
1–26	hoofd
27–32	oren
33–39	ogen
40–46	neus
47–51	tanden
52–55	lippen
56–61	tong
62–64	baard
65–66	hals
67–81	handen, armen, schouder
82–83	<i>soldede</i>

¹⁷⁴ Sipma, *De eerste Emsinger Codex*; Van Buijtenen, ‘De structuur van den eersten Emsinger codex’.

¹⁷⁵ Sipma, *De eerste Emsinger Codex*, 44–47.

¹⁷⁶ Van Buijtenen, ‘De structuur van den eersten Emsinger codex’.

84–90	voeten, benen
91–102	geslachtsdelen, <i>basefeng</i>
103–109	romp: huid, borsten, buik, rug
110	daden door vee, vrouw of kind + <i>uterbek</i> (ongewilde daad)
111–112	openbare geweldspleging (<i>desma, bekehlep</i>)
113–118	<i>swarte sweng</i>
119–124	huisvredebreuk (<i>bemsekene</i> + brandstichting)
125–134	roof (verschillende vormen)
135–137	<i>wapeldepene</i>
138–141	<i>dathswima</i> (<i>swimslek</i>)
142–148	<i>bende</i>
149–151	opstandigheid tegen het gerecht (<i>contumacia</i>)
152–155	diverse bepalingen (vrouw + ruit breken)
156–158	<i>londbrekma</i>
159	magisch middel om bloed te stelpen
160–170	herhaling van 139–151

Vooraf de oplossing die Van Buijtenen vindt voor het slot van het *Emsingoër Boeteregister* in Emsingoër 1 is niet bevredigend. Hij beweert dat de afschrijver zich vergiste bij het afschrijven van de losse katernen die hij als voorbeeld gebruikte om het handschrift samen te stellen, en dat hij vanaf bepaling E1 VII,152 (*Alle theth, ther ma frouuen deth and ma mith saxe deth, al is hit thrimene furthera a botem and a riuchte*) van een verkeerd voorbeeldkatern begon af te schrijven. Hij zou eigenlijk tekst VIII hebben willen afschrijven, die ook met *Alle* begint (*Alle lawa aghen to*). Deze oplossing is niet bevredigend. Het slot van het *Emsingoër Boeteregister* in Emsingoër 1 levert een ingewikkelder beeld op dan Van Buijtenen schetst, waardoor we af moeten van de gedachte dat we de afschrijver aan zijn schrijftafel kunnen betrappen.¹⁷⁷ Het is namelijk mogelijk om verder terug te reiken in de ontstaansgeschiedenis van het *Emsingoër Boeteregister* en vier fasen in de totstandkoming te onderscheiden, die niet door de katernindeling van Emsingoër 1 te verklaren zijn, maar terug moeten gaan op een ouder voorbeelden, die telkens iets aangepast werden:

- 1) 1–151: Oudst reconstrueerbare kern van het *Emsingoër Boeteregister*.
- 2) 152–155 Een apart tekstje, parallel aan E1 X,5-8
- 3) 156–159: Bepalingen over *londbrekma* + bloedstelpen (159).
- 4) 160–170: Herhaling van E1 VII,139–151 in een variante redactie.

Het onderscheiden van deze vier fasen is mogelijk door het identificeren van tekstblokjes die later aan de oorspronkelijke tekst zijn toegevoegd. Na aftrek van deze latere toevoegingen blijft de oudst reconstrueerbare kern over. De Nederlandse redactie A levert een extra argument voor deze aanname. De tekst gaat namelijk precies op dit punt over in een cluster bepalingen over verkoop van land en landpacht, dat niets met het boeteregister te maken heeft, en dat aan het *Emsingoër Penningschuldboek* ontleend is.¹⁷⁸

De eerste toevoeging – fase 2 dus – betreft een tekstje dat uit vier bepalingen bestaat. We weten dat deze bepalingen als een individueel tekstje beschouwd moeten worden omdat ze ook te vinden zijn in tekst E1 X,5–8, de verzameling losse bepalingen aan het einde van Emsingoër 1 die door Buma en Ebel 'b) Zu den Emsinger Bußtaxen' genoemd is.¹⁷⁹ In tabel 8.5.3 zijn de parallellen weergegeven. E1 VII,152–155 en E1 X, 5–8 komen het meest overeen. Dit groepje bepalingen is ook te vinden in Emsingoër 2, zonder de bepaling over het breken van een venster, maar met de omrekening van munten (15 ons = 20 Engelse penningen) die in E1 X,5 staat. Let verder op hoe bepaling E1 X,6 een samentrekking is van bepaling E1 VII,152 en 153 met toevoeging van de zinsnede *buta clathem, thettet*

¹⁷⁷ Van Buijtenen, 'De structuur van den eersten Emsinger codex', 140.

¹⁷⁸ Borchling, *Die niederdeutschen Rechtsquellen Ostfrieslands*, 60. De aan het einde van redactie A ontleende bepalingen zijn terug te vinden in: E3 V,42–48 (*Emsingoër Penningschuldboek*, App. 701).

¹⁷⁹ Buma en Ebel, *Das Emsiger Recht*, 98.

nauder ber ni halsdoc bibella ni mei ‘buiten de kleding, zodat het niet door haar of halsdoek verhuld kan worden’. Bepaling E2 III,206 staat tekstueel gezien dicht bij E1 X,6 dan bij E1 VII,152–153. Bovendien is E2 III,207 identiek aan E1 X,5 terwijl deze omrekening van munten in E1 VII,152–155 ontbreekt. In BEm3 is van dit cluster maar een bepaling overgebleven.¹⁸⁰

De derde fase in de ontstaansgeschiedenis van BEm1 wordt gevormd door E1 VII,156–159. Dit tekstje gaat grotendeels over *londbrekma* ‘beschadigingen van het land’. Het onderwerp is ook in BEm2 en BEm3 te vinden, maar niet in dezelfde redactie. Deze twee redacties hebben bepalingen over *londbrekma* die onderling overeen komen, maar afwijken van de bepalingen over dit onderwerp in E1 VII. Om dit te illustreren zijn hieronder de betreffende bepalingen uit BEm1 en BEm3 onder elkaar gezet:

E1 VII (BEm 1)

156. *Huasa otherem ene furch ieftha tua ofereth: thre scillingar and fower penningar.*

157. *Huasa otheres lond thodelft and tho bus oppa sinne werf weith, tria merck thi brecma.*

158. *Huasa ferth ur otheres lond ur wald and ur willa, thre scillingar and fower penningar thi brecma.*

156. Wie een ander een of twee vorken afploegt: 3 schellingen en 4 penningen.

157. Wie het land van een ander afgraaft en die afgegraven grond thuis op zijn erf stort, dan is de vredebreuk 3 mark.

158. Wie over andermans land rijdt zonder diens toestemming en tegen zijn wil, dan is de vredebreuk 3 schellingen en 4 penningen.

E3 I (BEm 3)

268. *Thi bageste londbrecma thi schel olsaden weisa: huasa others lond todelt anda todinpth anda oppa then werff weith, sa is thi frethe bi thrim mercum.*

269. *Thi other londbrecma is: huasa others lond erth anda skerth anda oppen werff weith: tua merc.*

270. *Thi thredda is olsa: huasa vrerth tua furga ieftha thria jeftha huasa farth ynna others lond anda olther satha ieftha clay delt anda oppe thenne werff weith: en merc.*

271a. *Thi fiarde thi is alsaden: huasa others lond meth anda older leth lidze bi welde: tua pund.*

271b. *Huasad swilath anda older leth lidze: fowr pund.*

271c. *Huasa then facht oppen werff weith, sa is thi brecma tua merc.*

272. *Thi olderleresta is olsaden: huasa farth wr others lond ieff huasa others forda vpdelt, sa is thi brecma tua pund.*

268. De hoogste graad van *londbrekma*, die zal aldus zijn: wie het land van een ander afgraaft en uitdiept en die afgegraven grond op zijn erf stort, dan is het vredegeld 3 mark.

269. De tweede graad van *londbrekma* is: wie andermans land ploegt en maait en het geoogste op zijn erf brengt: 2 mark.

270. De derde graad is aldus: wie twee of drie vorken over de grens van zijn eigen land ploegt of wie naar andermans land gaat en daar zoden of klei afgraaft en op zijn erf brengt: 1 mark.

271a. De vierde graad die is aldus: wie andermans land met geweld bemaait en het gras daar laat liggen: 2 pond.

271b. Wie het ophoopt en het laat liggen: 4 pond.

271c. Wie de opbrengst op zijn erf brengt, dan is de vredebreuk 2 mark.

272. De allerlaagste graad is aldus: wie over andermans land rijdt of wie de dam van een ander afgraaft, dan is de vredebreuk 2 pond.

We zien dat er inhoudelijk overlap bestaat tussen de twee redacties, maar dat ze tegelijkertijd van elkaar verschillen.

Paragraaf 159 ten slotte vertegenwoordigt een uniek stukje cultuurgeschiedenis voor middeleeuws Friesland: het is het enige bewijs in het gehele Oudfriese corpus dat men in Friesland in de vijftiende eeuw op de hoogte was van schriftmagie.¹⁸¹ Deze attestatie doet bovendien vermoeden dat net als elders in

¹⁸⁰ E3 I,189 (BEm). Omwille van de ruimte is deze bepaling niet opgenomen in tabel 8.5.3.

¹⁸¹ Nijdam, ‘Twee aardewerken schaaltes’.

Europa ook hier in handschriften met bezweringen en magische geneesmiddelen circuleerden.¹⁸² De bepaling is de volgende: *Weltu blod sketta, sa weth enne rer inna blode and scrif dit ord vmbe tha vnde: consummatum est* ‘Als je bloed wilt stelpen dan moet je een schrijfrijs in het bloed nat maken en daarmee dit woord rondom de wond schrijven: *consummatum est*’.¹⁸³ Deze bloedstelpformule is typisch vulmateriaal, dat nog even aan het einde van een tekst toegevoegd werd. Het was een tekstfragment dat via associatie een relatie met de inhoud van het boeteregister had. De verbindende factor was natuurlijk een bloedende wond.

De laatste fase in de ontwikkelingsgeschiedenis van BEm1 wordt gevormd door E1 VII,160–170. Deze bepalingen zijn een herhaling van E1 VII,139–151, in een afwijkende redactie. Deze toevoeging lijken afgeschreven te zijn van een los vel. Ten eerste begint E1 VII,160 midden in een zin (hieronder aangevuld tussen vierkante haken met behulp van E1 VII,139): 160. [*Thi midlesta is: buene sa ma dath indreith and hi werthe mit hondem*] *beslagad and mith tarum bewainad allewene schillingar*. Ten tweede beslaat E1 VII,160–170 tussen de anderhalf en twee pagina’s in Emsingoër 1 (van de laatste regels van 31v tot halverwege 32v). Ten derde is de laatste bepaling van deze laatste fase (E1 VII,170) dezelfde als E1 VII,151. Dit wijst erop dat de afschrijver van Emsingoër 1 een los vel tot zijn beschikking had met een variërende redactie van het einde van het *Emsingoër Boeteregister*, dat hij om de een of andere reden aan de op dat moment voorhanden zijnde redactie toevoegde.

Een vergelijking tussen E1 VII,139–151 en het stuk met de herhaling – E1 VII,160–170 – met de parallelle bepalingen in E2 III en E3 I levert de volgende inzichten op (zie ook tabel 8.5.6). Er zijn vijf mogelijke afhankelijkheidsrelaties te ontdekken. 1) De vier redacties verschillen niet of nauwelijks van elkaar;¹⁸⁴ 2) De redacties van E2 en E3 gaan terug op E1 VII,160–170 en niet op E1 VII,139–151;¹⁸⁵ 3) De redactie van E2 gaat terug op E1 VII,160–170 en die van E3 op E1 VII,139–151.¹⁸⁶ Ik geef hiervan een voorbeeld:

146. *Huamsa sine honda and sin fed gaderbunden werthat soghen schillingar*. (E1 VII)

165*. *Thetter enne monne sine fet and ben gader mith enre lina bunden se, soghen schillingar*. (E1 VII)

198. *Thetter ene monne fet and sijn been gadir mith enre lina se ebunden sogin skillingar*. (E2 III)

238. *Huersar an mon sine honda anda fet to gathere bunden wirdath sogen scillingar*. (E3 I)

- 4) E1 VII,139–151, E2 en E3 hebben bepalingen gemeenschappelijk die niet in E1 VII,160–170 staan;¹⁸⁷
 5) E2 en E3 wijken af van E1 VII,139–151 en E1 VII,160–170, terwijl die laatste gelijke redacties hebben.¹⁸⁸

We hebben kortom een goed inzicht verworven in de ontwikkeling van BEm1. De vier ontwikkelingsfasen laten zien hoe de tekst tot stand is gekomen en groeide van 151 naar 170 bepalingen. Het opnemen van paragrafen over *londbrekema* was klaarblijkelijk een relatief jonge ontwikkeling in dit boeteregister.

5.4 De redactie in Emsingoër 2

De tweede redactie van het *Emsingoër Boeteregister* (BEm2) is te vinden in Emsingoer 2 en telt 219 bepalingen. Dat zijn 48 bepalingen meer dan BEm1 en 68 bepalingen minder dan BEm3. BEm2 staat in verschillende opzichten tussen de andere twee redacties in.

De belangrijkste observatie is dat de structuren van BEm1 en BEm2 *grosso modo* overeenkomen, terwijl er bij BEm3 een herschikking heeft plaatsgevonden. De structuur van het *Emsingoër Boeteregister* was

¹⁸² Zie ook hoofdstuk 4.4.

¹⁸³ E1 VII,159 (BEm).

¹⁸⁴ a) E1 VII,142 / E1 VII,162 / E2 III,194 / E3 I,231–235; b) E1 VII,143 / E1 VII,163 / E2 III,195 / E3 I,236; c) E1 VII,147 / E1 VII,166 / E2 III,199 / E3 I,239; d) E1 VII,148 / E1 VII,167 / E2 III,200 / E3 I,240; e) E1 VII,149 / E1 VII,168 / E2 III,202 / E3 I,224; f) E1 VII,150 / E1 VII,169 / E2 III,203 / E3 I,225 (BEm).

¹⁸⁵ a) E1 VII,139 / E1 VII,160 / E2 III,191 / E3 I,261; b) E1 VII,140 / E1 VII,161 / E2 III,192 / E3 I,262; c) E1 VII,145 / E1 VII,165 / E2 III,197 / E3 I,241 (BEm).

¹⁸⁶ a) E1 VII,144 / E1 VII,164 / E2 III,196 / E3 I,237; b) E1 VII,146 / E1 VII,165* / E2 III,198 / E3 I,238 (BEm).

¹⁸⁷ a) E1 VII,141 / E2 III,193 / E3 I,263 (BEm).

¹⁸⁸ a) E1 VII,151 / E1 VII,170 / E2 III,205 / E3 I,226 (BEm).

dus vóór de modernisering die in BEm3 plaatsvond, redelijk consistent. Deze valt uiteen in twee delen: 1) de wondlijst en 2) andere vergrijpen.¹⁸⁹ Hierbinnen zijn de bepalingen als volgt gerangschikt:

1a) hoofd;	2a) verwondingen toegebracht door vee,
b) oren;	minderjarige kinderen of echtgenote;
c) ogen;	b) openbare geweldspleging (<i>desma, beklep</i>);
d) neus;	c) <i>swarte sweng</i> ;
e) tanden;	d) huisvredebreuk;
f) lippen;	e) beroving;
g) tong;	f) <i>wapeldepene</i> ;
h) baard;	g) <i>swimsleke</i> ;
i) hals;	h) <i>bende</i> ;
j) hand, arm, schouder;	i) <i>contumacia</i> (opstandigheid tegen het gerecht);
k) <i>soldede</i> ;	j) <i>londbrekema</i> .
l) voeten, knieën, benen;	
m) geslachtsdelen;	
n) romp (buik, borst, rug);	

BEm2 voegt hier aan toe: k) kleren van een ander beschadigen; l) paard van een ander berijden of gebruiken. Deze laatste twee categorieën komen ook in BEm3 terug. De structuur is in BEm2 grotendeels aangegeven met behulp van kopjes, die voor de helft in het Latijn gesteld zijn (zie tabel 8.5.4). Deze structuur is overigens ook in BEm1 terug te vinden, in de vorm van grotere kapitalen, die zich over twee regels uitstrekken.¹⁹⁰

BEm2 vertoont dezelfde volgorde als BEm1 met betrekking tot de ontwikkelingsfasen die we voor die laatste redactie konden reconstrueren. Tegen het einde van BEm2 vinden we achter elkaar: 1) opstandigheid tegen het gerecht (*contumacia*) [202–205]; 2) het groepje bepalingen dat ook in E1 X staat (zonder E1 X,8 maar met E1 X,5: zie tabel 8.5.3) [206–208]; 3) bepalingen over *londbrekema* [209–215]. BEm2 gaat dus terug op een legger die niet alleen de oudste kern van het *Emsingoër Boeteregister* gaf, maar een redactie gelijkend op BEm1, echter met een afwijkende laatste groep bepalingen over *londbrekema*. Zoals we lieten zien wijkt de redactie van deze bepalingen in BEm1 immers af van die in BEm2 en BEm3 (zie de citaten hierboven).

BEm1 en BEm2 hebben 10 bepalingen gemeenschappelijk die niet in BEm3 terug te vinden zijn.¹⁹¹ Meestal hebben BEm2 en BEm3 bepalingen gemeenschappelijk waar BEm1 een lacune heeft – deze worden besproken in de volgende paragraaf. Omdat deze 10 bepalingen dus uitzonderlijk zijn verdienen ze enige aandacht. Ten eerste is er een bepaling over het doorsteken van de drie schotten van de neus, die we ook in BEm3 zouden hebben verwacht.¹⁹² Bovendien komt deze bepaling ook voor in het *Hunsingoër Boeteregister*. Het tweede geval is een totaal misplaatste bepaling – tussen de behandeling van de lippen in – over een geval waarin een man beroofd is van zijn verstand (door een klap op het hoofd?).¹⁹³ Dan een bepaling over het been. De drie redacties hebben hier slechts een bepaling gemeenschappelijk. BEm1 en BEm2 hebben daarna twee bepalingen gemeenschappelijk, over het doorsteken van en *lithsmelinge* ‘kleiner worden van een ledemaat’ aan het been. Daarna gaan BEm2 en BEm3 nog verder met drie bepalingen die alleen zij gemeenschappelijk hebben. We zien met andere woorden dossiervorming over verwondingen aan het been of veel lacunes bij elkaar.

De zes bepalingen die nog over zijn vallen uiteen in drie groepen. Eerst twee waarbij BEm1 en BEm2 slechts toevoegingen gemeenschappelijk hebben op bepalingen die ook in BEm3 te vinden zijn.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Schomerus, *Der Aufbau des Emsinger Bussregisters*, 5.

¹⁹⁰ Sipma (ed.), *De eerste Emsinger codex*, 80–88.

¹⁹¹ Het zijn: E1 VII,43, 54, 89, 90, 104, 110, 118, 130, 153, 154 (BEm). Voor de parallellen in E2 III: zie concordantietabel 8.5.6.

¹⁹² E1 VII,43 (BEm). Schomerus, *Der Aufbau des Emsinger Bussregisters*, 20, denkt ook dat deze bepaling tot de oerredactie behoort.

¹⁹³ E1 VII,54 (BEm).

¹⁹⁴ E1 VII,104 en 110 (BEm).

Dan twee bepalingen die niet in BEm3 voorkomen, maar wel in het *Hunsingoër Boeteregister*: ze zijn dus oud.¹⁹⁵ De eerste is een bonte opsomming van vergrijpen die alle een compensatie van 4 penningen vereisen: *unriuchta onfeng* ‘onkuis betasten’, *biarskeppene* ‘met bier gooien’, *wedskemmene* ‘kleren beschadigen’, *vnriuchta ber mith edze and mit orde* ‘onrechtmatige bedreiging met zwaard en speer’, *mon vnuuertelike onespien* ‘een man ontierend bespuugd’, en ten slotte *ene huse tha osa uteletzen* ‘van een huis de goot afgerukt’ of *en leid erent* ‘een steunbalk gebroken’. Zulke opsommingen van zaken die dezelfde compensatie vereisen, maar inhoudelijk weinig met elkaar te maken hebben komen vaker voor in het *Hunsingoër Boeteregister*, maar weinig in het *Emsingoër Boeteregister*. Daar heeft men zaken inhoudelijk bij elkaar gebracht. De tweede is een interessante bepaling over een beroving van een bruid.¹⁹⁶ Ten slotte zijn er twee bepalingen die deel uitmaken van het aparte tekstje dat we hierboven behandeld hebben, en dat als fase 2 in de reconstrueerbare voorgeschiedenis van BEm1 werd geïdentificeerd (zie tabel 8.5.3).¹⁹⁷ Dit tekstje heeft geen weerslag gevonden in BEm3.

Het genoemde tekstje vormt een brug naar de bepalingen die uniek zijn in BEm2.¹⁹⁸ Een daarvan is namelijk de opmerking dat 15 ons gelijk is aan 20 Engelse penningen, die niet in BEm1 of BEm3 te vinden zijn (maar dus wel in E1 X; zie 8.5.3).¹⁹⁹ Bij het merendeel van de twaalf unieke bepalingen in BEm2 gaat het om toevoegingen op bestaande dossiers, zoals twee bepalingen die extra informatie geven over waar een *metewunde* ‘maatwond’ getaxeerd moet worden.²⁰⁰ De bepaling over de beschadiging van de *thriu welde* ‘drie machten’ is reeds behandeld.²⁰¹ Hij is uniek voor BEm2 en geënt op de bepaling over de verwonding aan de rug, die oorspronkelijk in het *Hunsingoër Boeteregister* te vinden was en overgenomen en uitgebreid is in het *Emsingoër Boeteregister*. BEm2 voegt, teruggaand op de originele bepaling in het *Hunsingoër Boeteregister*, nog eens deze bepaling toe. Uniek ook is de bepaling over het afroven van de *spon* ‘broche, mantelspeld’ van een vrouw.²⁰² De twee voorlaatste bepalingen in BEm2 ten slotte zijn procesaanwijzingen die nergens anders voorkomen: in bepaling 217 wordt verteld wanneer de *redjeva* recht heeft op vredegeld, en in 218 wordt een boete (hier is het echt een boete) bepaald voor een huiszoeking die wordt gedaan zonder toestemming van de overheid. Dit zijn opnieuw, zoals we ook bij andere boeteregisters hebben kunnen constateren, typisch bepalingen die aan het einde van een tekst worden toegevoegd.

Ten slotte brengt een vergelijking van drie redacties van het *Emsingoër Boeteregister* een kleine lacune in BEm2 aan het licht. Het betreft hier een bepaling binnen een groot cluster over verwondingen aan de vingers. BEm2 heeft: *Thet inrasta lith inna fingerum: achtendehalf skilling* ‘Het onderste lid van de vingers: 7 ½ schelling’.²⁰³ BEm3 heeft hier de correcte tekst: *Thet inreste lith lom eta fingerem: achtendehalf scilling* ‘Het onderste lid van de vingers verlamd: 7 ½ schelling’.²⁰⁴

Tabel 8.5.4: Structuur BEm2

Bepalingen	Onderwerp	Kopjes in tekst
1–37	hoofd	<i>De capite</i>
38–43	oren	<i>Aerbote</i>
44–57	ogen	<i>Agbenbote</i>
58–64	neus	<i>Nosebota</i>
65–71	tanden	<i>De dentibus</i>
72–75	lippen	<i>Ura were bota</i>
76–81	tong	<i>Tungebota</i>

¹⁹⁵ E1 VII,118 en 130 (BEm).

¹⁹⁶ H IX,17 (BH_u).

¹⁹⁷ E1 VII,153 en 154.

¹⁹⁸ E2 III,16, 18, 97, 98, 103, 154, 180, 186, 204, 207, 217, 218 (BEm).

¹⁹⁹ E2 III,207 (BEm).

²⁰⁰ E2 III,16 en 18 (BEm).

²⁰¹ E2 III,154 (BEm); zie hoofdstuk 5.5.2 en hierboven, §3.3.

²⁰² E2 III,186 (BEm). Mogelijk is deze bepaling terug te vinden in E3 I,198: *Huasa enre frouwe bir gold ofbreckt: thria pund* ‘Wie een vrouw van haar goud berooft: 3 pond’.

²⁰³ E2 III,94 (BEm).

²⁰⁴ E3 I,140 (BEm).

82–83	baard	
84–85	hals	<i>Halsbota</i>
86–112	handen, armen, schouder, sleutelbeen	<i>Hondbota</i>
113	<i>soldede</i>	
114–116	duimgewrichten lam	
117–118	<i>soldede</i>	
119–128	voeten, benen, knieën	<i>Fotabota</i>
129–136	geslachtsdelen	<i>De viribus</i>
137–141	eerkrenking bij vrouwen	<i>Basfeng</i>
142–150	romp: buik, borst, tepels, longen, wondetter	<i>De ventre</i>
151–154	verwondingen aan ruggenmerg, buik, ribben en rug	<i>De dorso waldwaxa</i>
155–156	daden door vee, vrouw of kind	<i>De animalibus brutis</i>
157–160	achtervolging (<i>desma, beklep</i>)	<i>Fuga</i>
161–165	<i>swarte sweng</i>	
166	zaken die 4 penningen kosten: betasten, beschadiging van kleren, bedreiging, bespugen, lichte beschadiging huis	
167–174	huisvredebreuk, belegering, brandstichting	
175–186	<i>raf</i>	<i>De spolio</i>
187–189	<i>wapeldepene</i>	<i>Wapeldepene</i>
190–193	<i>dathswima / swimslek</i>	<i>De semi morte</i>
194–201	<i>bende</i>	<i>De ligatis</i>
202–205	opstandigheid tegen het gerecht	<i>De contumacia</i>
206–208	vrouw + omrekening van geld	
209–215	<i>londbrekma</i>	<i>Thi hagista londbrecma</i>
216	kleren scheuren of snijden	<i>De ruptura vestium</i>
217–218	voorschriften m.b.t. de rechter en huiszoeking	
219	paard van een ander berijden of gebruiken	

5.5 De redactie in Emsingoër 3

De jongste redactie van het *Emsingoër Boeteregister*, BEm3, telt 287 bepalingen. Dat is 68 meer dan BEm2 en 117 meer dan BEm1. Bij deze aantallen moeten twee kanttekeningen gemaakt worden. In de editie van BEm3 worden verschillende malen bepalingen die in de andere twee redactie een nummer krijgen, opgeknipt tot twee of drie bepalingen. Ten tweede herhaalt BEm3 zich: zeven bepalingen komen twee maal in de tekst voor.²⁰⁵ Hoe omvangrijk BEm3 ook is, de drie redacties hebben veel bepalingen gemeenschappelijk. Bijna de hele redactie BEm1 is in de andere twee redacties terug te vinden. BEm2 en BEm3 hebben verder een flink aantal bepalingen gemeenschappelijk ten opzichte van BEm1 (zie tabel 8.5.6). We bespreken de overeenkomsten en verschillen. Verder zullen we zien dat BEm3 een jonger idioom heeft: er is een duidelijke Nederduitse invloed aan te wijzen. BEm3 heeft soms ook een andere woordkeuze dan de andere twee redacties in bepalingen die ze gemeenschappelijk hebben. In enkele gevallen komen BEm1 en BEm3 overeen, terwijl BEm2 een afwijkende lezing van een bepaling heeft. Tenslotte kijken we naar de unieke uitbreiding van BEm3 ten opzichte van de andere redacties en bespreken we de herstructurering die heeft plaats gevonden.

BEm2 en BEm3 hebben een groot aantal bepalingen gemeenschappelijk tegenover BEm1. Niet in alle 57 gevallen echter vertegenwoordigen zij een gemeenschappelijke volgende fase in de ontwikkeling van het *Emsingoër Boeteregister*. Vijftien ervan wijzen namelijk op lacunes in BEm1, een vermoeden dat

²⁰⁵ E3 II, 9–11 = 114–116 / 93 = 101 / 123 = 127 / 151 = 160 / 184 = 204. Zie ook tabel 8.5.6.

meestal bevestigd wordt door de aanwezigheid van de betreffende bepalingen in de Nederduitse redactie A en soms in het *Hunsingoër Boeteregister*.²⁰⁶

De gemeenschappelijke toevoegingen van BEm2 en BEm3 kunnen overal vandaan gehaald zijn. In een geval is een bepaling terug te vinden in de genoemde eerste tien bepalingen van de Emsingoër redactie van het *Algemene Boeteregister* (BAgE).²⁰⁷ In veel gevallen lijkt het om absolute vernieuwingen te gaan, die niet in de andere boeteregisters terug te vinden zijn, zoals *gristelsiama* ‘fistel in het kraakbeen’.²⁰⁸ Deze laag bestaat voornamelijk uit het uitbouwen van de bestaande dossiers.

In verschillende opzichten toont BEm3 een eigen gezicht. Dit uit zich in de eerste plaats in de woordkeuze, die jonger aandoet en duidelijk onder invloed van het Nederduits staat.²⁰⁹ Verschillende archaïsche Oudfriese woorden die waarschijnlijk niet meer helemaal begrijpelijk waren, worden in BEm3 toegelicht. Het woord *mete* ‘voedsel, eten’ wordt bijvoorbeeld verduidelijkt met de toevoeging *thet is iten anda drinken* ‘dat is eten en drinken’.²¹⁰ De term *stefgenze*, dat letterlijk ‘stafgaand’ betekent, en slaat op iemand die zodanig verwond is dat hij met een stok moet lopen, wordt uitgelegd met de woorden: *thet hi bi tha stoc gunge*.²¹¹ Het oorspronkelijke woord voor een blauwe plek, *wedene wonnelse*, wordt vervangen door het doorzichtigere *blawelsa*, en ook het adjectief, *weden*, wordt ingeruild voor *blau*.²¹² Het typisch Friese *bern* wordt stelselmatig vervangen door *kind*.²¹³

De unieke bepalingen van BEm3 vertegenwoordigen de jongste uitbreiding van het *Emsingoër Boeteregister*. Hierbij zijn opnieuw bepalingen toegevoegd aan de bestaande dossiers. Er is alleen een nieuw dossier gevormd over het mishandelen van het paard. Verder worden zaken waarover slechts een enkele bepalingen voorhanden was flink uitgediept, zoals een collectie bepalingen over wegversperring (*weinvendene*).²¹⁴

Buitensporig veel aandacht besteedt BEm3 aan de vrouw – maar liefst 25 bepalingen achter elkaar.²¹⁵ Niet alleen veegt BEm3 alle bepalingen die reeds in het *Emsingoër Boeteregister* te vinden waren over het onderwerp bij elkaar, er wordt bovendien een subdossier ingeschoven over beschadiging van de foetus van een zwangere vrouw. In hoofdstuk 5 besteedden we reeds aandacht aan wat het Oudfriese recht zegt over het beschadigen van ongeboren vruchten. BEm3 voegt twee van de teksten die over dit onderwerp circuleerden aan het *Emsingoër Boeteregister* toe met als doel het berekenen van de compensatie voor het doden van een foetus aan de hand van de maand van de zwangerschap. Een daarvan is de Oudfriese embryologie, die begint met de woorden ‘Augustinus zegt’ (*Argustinus thi seith anda queth*).²¹⁶

Uit een aantal bepalingen blijkt dat BEm3 op eigen houtje nog eens te rade is gegaan bij het *Algemene Boeteregister*.²¹⁷ Omdat dit boeteregister in zoveel regionale boeteregisters terug te vinden is worden de ontleningen haast onzichtbaar: ze zijn immers overal te vinden en lijken daardoor algemeen. In enkele gevallen echter gaat het aantoonbaar om een ontlening. In BEm3 is de bepaling over de extra compensatie voor het verlies van de drie middelste vingers van de rechterhand vanwege de zegening tegen de duivel opgenomen.²¹⁸ In dit geval levert niet alleen het feit dat deze bepaling ontbreekt in BEm1 en BEm2 (en A) een aanwijzing dat het om een latere ontlening gaat, maar ook de systematiek van het *Emsingoër Boeteregister*. Daar wordt namelijk de hand in drieën gedeeld: duim – wijsvinger en middelvinger –

²⁰⁶ E2 III,19, 21, 41, 50, 69, 90, 103, 104, 112, 126, 127, 144, 148, 150, 152 (BEm). Zie voor de corresponderende bepalingen tabel 8.5.6 en 8.3.6.

²⁰⁷ E2 III,37 (BEm) / E3 I,47 (BEm) / E1 VI,3 (BAg).

²⁰⁸ E2 III,32 (BEm).

²⁰⁹ Zie ook Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, §297 (208).

²¹⁰ E3 I,119 (BEm).

²¹¹ E3 I,162 (BEm).

²¹² E3 I,19, 73, 243, 245 (BEm).

²¹³ E3 I,183, 199, 202 (BEm). Andere voorbeelden zijn: E3 I,5: *bouwe* i.p.v. *bneze*, E3 I,26: *bunkana* i.p.v. *benā*, E3 I,59: *mtspliten* i.p.v. *vtewen*, E3 I,97, 103, 106: *tusk* i.p.v. *toth*, E3 I,105: *halfte* / *halfte* i.p.v. *berna* / *stapel*, E3 I,129: *griplom* i.p.v. *griphalt*, E3 I,267: *fulnisse* i.p.v. *quade*, E3 I,257: *waterdepene* i.p.v. *wapeldepene*, E3 I,273: *arbeidet* i.p.v. *wirkt*.

²¹⁴ E3 I,242–245 (BEm).

²¹⁵ E3 I,175–199 (BEm).

²¹⁶ E3 I,199 (BEm).

²¹⁷ E3 I,47, 48, 63, 99, 135 (BEm).

²¹⁸ E3 I,135 (BEm).

ringvinger en pink. Elk deel wordt gesteld op eenderde van de compensatie voor het verlies van de gehele hand. BEm3 past de ontleende bepaling in deze systematiek in, door niet extra compensatie niet voor de drie vingers te laten gelden, maar alleen voor de wijsvinger en de middelvinger.

Ten slotte wijkt de structuur van BEm3 af van de andere twee redacties. Hierbij gaat het weliswaar niet om een schokkende, maar wel om een onmiskenbare herstructurering. De indeling in wondlijst en overige vergrijpen is gehandhaafd, maar de oude volgorde *wapeldepene*, *swimslek*, *bende* (teruggaand op het *Hunsingoër Boeteregister*) is bijvoorbeeld losgelaten. Doordat alle bepalingen over wat een vrouw kan worden aangedaan, met de genoemde toevoegingen, bij elkaar gezet zijn, is er een apart dossier geschapen. Nieuw zijn dossiers over de kaak en het mishandelen van een paard.

Tabel 8.5.5: Structuur BEm3

Bepalingen	Onderwerp
1–8	hoofd (haar + muts)
9–11	baard
12–56	hoofd
57–64	oren
65–74	ogen
75–82	neus
83	ooglid
84–86	kaak
87–93	lippen
94–96	mond
97–107	tanden
108–113	tong
114–117	baard (herhaling van 9–11)
118–122	hals
123–127	<i>walduwaxe</i> (<i>buklametbe</i> + <i>beklametbe</i>)
128–160	handen, armen, schouder, sleutelbeen
161–169	voeten, benen, knieën
170–174	romp (borst)
175–199	vrouw
200–204	geslachtsdelen (man)
205–213	achtervolging + iemand op de rug springen (<i>desma</i> , <i>bekblep</i>)
214–215	over wonden
216–223	<i>raf</i>
224–229	opstandigheid tegen het gerecht (<i>contumacia</i>)
230–240	<i>bende</i>
241–245	wegversperring (<i>weiwendene</i>)
246–256	huisvredebreuk (<i>bemsekene</i>)
257–259	<i>wapeldepene</i>
260–263	<i>dathswima</i> (<i>swimslek</i>)
264–267	<i>soldede</i>
268–272	<i>londbrekma</i>
273–275	paard van een ander berijden of gebruiken
276–277	paard mishandelen
278–279	daden door vee
280–281	slaan met <i>bund</i> en <i>bitze</i>
282–287	<i>swarte sweng</i>

5.6 De relatie met de overige Oudoostfrieſe boeteregisters

De grote overeenkomsten tussen het *Emsingoër Boeteregister* en het *Hunsingoër Boeteregister* zijn reeds lang opgemerkt en ook in deze paragraaf al een aantal keer genoemd.²¹⁹ Ook bij andere teksten, zoals de *Zeventien Keuren* en de *Vierentwintig Landrechten*, blijkt een nauwe relatie tussen de redacties in de Emsingoër en de Hunsingoër handschriften te bestaan.²²⁰ Tussen het *Emsingoër Boeteregister* en het *Fivelgoër Boeteregister* (BF) bestaat in ieder geval een indirecte relatie die veroorzaakt wordt door het feit dat van de 39 bepalingen die dat laatste boeteregister telt, er 27 direct op het *Hunsingoër Boeteregister* teruggaan. We merken ten slotte reeds op dat BEm3 enkele bepalingen aan het *Algemene Boeteregister* ontleende.

Genoemd is ook al het feit dat het *Emsingoër Boeteregister* de vergrijpen *wapeldepene* ‘iemand in het water gooien’, *simslek* / *dathswima* ‘iemand bewusteloos slaan’, en *bende* ‘kluistering’ in exact dezelfde volgorde waarin ze in BHu1 worden opgesomd: *Thiu bageſte wapeldepene and thi bageſta swimslek and tha bageſta bende, thira iahwelikes bote bi fiftene merkem binna godfretha ieftha mith fiftene ethum te undriuchtane* ‘De hoogste graad van *wapeldepene* en de hoogste graad van *swimslek* en de hoogste graad van *bende*, daarvan is van elk de compensatie 15 mark binnen de Godsvrede of men kan zichzelf vrijpleiten door het zweren van 15 onschuldseden’.²²¹ Deze volgorde – *wapeldepene*, *swimslek* / *dathswima*, *bende* – wordt verder nergens in de Oudoostfrieſe boeteregisters aangetroffen. In de jongste redactie in Emsingoër 3, waar een grondige herstructurering heeft plaatsgevonden, is hij eveneens verlaten.

Het *Hunsingoër Boeteregister* levert ook een verklaring voor de vreemde verdubbeling die aan het begin van BEm1 waarneembaar is. Daar vinden we namelijk achter elkaar: *Enre frowa hire bneze ofeſtrizen: fiardahalf ſcilling* en *Enre frowa hire bneze oueſtrizen: en and twintich ſchillinga* ‘Een vrouw haar muts afgerukt: 3 ½ schellingen / 21 schellingen’.²²² In alle andere redacties is de tweede bepaling weggelaten. Het enige verschil tussen deze twee bepalingen is dat de compensatie in het tweede geval zes keer zo hoog is. Wanneer we er van uitgaan dat de opsteller van de oerredactie van *Emsingoër Boeteregister* het *Hunsingoër Boeteregister* als voorbeeld nam, dan vond hij eerst in H VII,39 de volgende bepaling: *Enre frowa hawedraf ſa hire thet nhetszie ofebreken is, thet mith ſogentendestebalua ſcillenge te betane ieftha tuelef ethar te riuchtane* ‘Hoofdberoving bij een vrouw, zodat haar muts afgerukt is, dat moet met 6 ½ schellingen gecompenseerd worden of met 12 onschuldseden ontkend worden’.²²³ Daarna vond hij in H XII,62 een bijna identieke bepaling: *There frowa hire nedſzie ofbreszen, ſex hwaruen fiarda tuede ſkillengar ieftha niugen ethan* ‘Bij een vrouw haar muts afgerukt, zes maal 3 2/3 schellingen of negen onschuldseden’.²²⁴ Nu levert de onderlinge relatie tussen compensatiebedragen in het *Hunsingoër Boeteregister* problemen op: het eerste is niet hetzelfde als het tweede en ook niet een verdubbeling of andere simpele vermenigvuldiging. Daarom kunnen we er maar het beste van uitgaan dat de opsteller van het *Emsingoër Boeteregister* een bepaalde omrekenſleutel hanteerde en het bedrag waarop hij uitgekomen was – 3 ½ schellingen – verzesvoudigde toen hij tegen de tweede bepaling in zijn voorbeeld opliep. Daarmee komen we namelijk exact op de 21 schellingen die in de tweede bepaling in BEm1 genoemd wordt.

Ten slotte zijn er enkele overeenkomsten tussen het *Emsingoër Boeteregister* en het *Boeteregister van Kampa Jeldric* waarneembaar. Hierbij is het moeilijk uit te maken of deze veroorzaakt worden door het feit dat beide boeteregisters jong en ver uitgewerkt en gesystematiseerd zijn of door een onderlinge verwantschap. Hoe het ook zij, alleen in deze twee boeteregisters vinden we de technische term *hēlpdolch* / *hēlpwunde* ‘bijkomende verwonding’. En hoewel *a ſkrifte ſtonda* ‘in het gerechtsregister opgenomen worden’ in enkele boeteregisters wel voorkomt, komt het werkwoord *ſkriva* voor dezelfde handeling bijna uitsluitend in deze twee boeteregisters voor. Bovendien delen BEm3 en Kampa Jeldric enkele opmerkingen exclusief die hierop van toepassing zijn, zoals die dat geen wond opgetekend mag worden voordat hij genezen is.²²⁵ Tevens exclusief voor deze twee teksten is de informatie over waar men

²¹⁹ His, ‘Untersuchungen zu den älteren Rechtsquellen Ostfrieslands’, 107–115; Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, 196.

²²⁰ Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, 210; Algra, *Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten*, 53–75.

²²¹ H VII,8 (BH_u); E1 VII,135–145 (BEm).

²²² E1 VII,3–4 (BEm).

²²³ H VII,39 (BH_u).

²²⁴ H XII,62 (BH_u).

²²⁵ F X,337 (BKJ); E3 I,214 (BEm).

wederwondelinge ‘gevoeligheid voor weersverandering’ *skrift* ‘schrijft’.²²⁶ Ten slotte hebben alleen BEm3 en het *Boeteregister van Kampa Jeldric* bepalingen over het binnendringen van een wapen in de kaak.²²⁷

5.7 De relatie met de Oudwestfrieze boeteregisters

Bij de samenstellers van de groep C van de Oudwestfrieze boeteregisters was een redactie van het *Emsingoër Boeteregister* bekend.²²⁸ Ten eerste is daar een drietal bepalingen te vinden waarin bepaalde condities van de handen en de voeten worden besproken.²²⁹ Voor het niet langer kunnen functioneren van deze ledematen worden de voor het *Emsingoër Boeteregister* zo typische termen *krawelkrum* ‘krom als een haak’, *griplam* ‘grijplam’ en *strikhalt* ‘slepend, lam bij het lopen’ gebruikt. Deze termen komen verder buiten het *Emsingoër Boeteregister* niet voor. Dat deze bepalingen vlak na elkaar te vinden zijn, bevestigt het vermoeden dat het hier om een ontlening aan het *Emsingoër Boeteregister* gaat.²³⁰

Daarnaast is er een aantal termen dat alleen het *Emsingoër Boeteregister* en de Oudwestfrieze boeteregisters gemeenschappelijk hebben: *lappa* / *gersfallich lappa* ‘(afgesneden) stuk vlees’, *ondletbe* / *andlete* ‘gezicht’, *blau* ‘blauw’. Dit kan echter ook te maken hebben met de gebrekkige overlevering of met het feit dat het *Emsingoër* materiaal en het Oudwestfrieze beide betrekkelijk jong zijn.

Het lijkt ten slotte opmerkelijk dat de bepaling over de verwondingen door de hoef van het paard en de tand van de hond en de tand van het zwijn alleen in het *Emsingoër Boeteregister* en in de Oudwestfrieze boeteregisters voorkomt:

110. *Hengstes hof and bundes toth and swines tusk and bona ezel and britheres born and vnuelde dede and vterbec eden and enes vnegereges bernes dede and enre wiune dede, al is hit tuede bote.*²³¹

110. De compensaties voor verwondingen door paardenhoef, hondentand, varkenstand, hanenspoor en runderhoorn, en door ongewilde daden, onopzettelijke daden, die van een minderjarig kind en van een echtgenote, zijn alle tweederde van de normale compensatie.

Deze relatie is echter schijn: we hebben hier te maken met een jongere laag van toevoegingen aan de boeteregisters, die ontleend is aan de *Vierentwintig Landrechten*.²³²

5.8 Conclusie: de ontwikkeling van het *Emsingoër Boeteregister*

We kunnen nu de ontwikkeling van het *Emsingoër Boeteregister* schetsen. We hebben dat hierboven gedaan vanaf de eerste redactie, BEm1, tot aan de jongste redactie, BEm3. Maar BEm1 stond ons, zoals we zagen, reeds toe iets verder in het ontstaansverleden van dit boeteregister te kijken. De sterke afhankelijkheid van het *Hunsingoër Boeteregister* maakt, dat we een scenario kunnen opstellen voor het ontstaan van de tekst. Zich grotendeels baserend op het *Hunsingoër* materiaal stelde iemand een goed gestructureerd boeteregister op. Het bestond uit een wondlijst en een verzameling overige bepalingen over aantastingen van het politieke lichaam van een Vrije Fries. Het was netjes ingedeeld in dossiers, zoals we zagen. Deze structuur werd aangehouden tot aan BEm3. Hoogstwaarschijnlijk behoorden de bepalingen over *contumacia*, opstandigheid jegens het gerecht, niet tot de oerredactie. Deze zou dan gelopen hebben tot en met bepaling 148 van BEm1. Daar moeten dan echter de circa 15 lacunes in BEm1 bij opgeteld worden, die we met behulp van de andere redacties en het *Hunsingoër Boeteregister* op het spoor kwamen. We zouden dan uitkomen op een oertekst die circa 160 bepalingen bevatte; bijna net zo veel als BEm1 nu heeft dus. Voor alle dossiers in het boeteregister vinden we overigens een kern die teruggaat op het *Hunsingoër Boeteregister*, behalve het dossier over huisvredebreuk. Aangezien dit zich echter midden in de tekst bevindt (bepalingen 119 tot en met 124 in BEm1), lijkt het aannemelijk dat ook dit dossier tot de oerredactie

²²⁶ E3 I,211 (BEm); F X,26 (BKJ).

²²⁷ E3 I,84–85 (BEm); F X,79, 88 (BKJ).

²²⁸ Zie hoofdstuk 9.4. De relatie tussen de Oudwestfrieze boeteregisters en het *Emsingoër Boeteregister* wordt ook opgemerkt door His, *Das Strafrecht der Friesen*, 295 en Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, §226, §292.

²²⁹ J XXVIII,166–168 (BW5D, groep C).

²³⁰ Nijdam, ‘Het Oudwestfrieze boeteregister *Bireknade Bota* (deel 1)’, 101.

²³¹ E1 VII,110 (BEm).

²³² Algra, *Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten*, 409–413; zie ook hoofdstuk 6.4 en 9.4.3.

behoorde. Ook een dossier over de daden van vee, minderjarige kinderen en de echtgenote ontbrak, maar deze bepalingen werden aan de *Vierentwintig Landrechten* ontleend.

Over de ontstaansdatum van het *Emsingoër Boeteregister* tasten we echter in het duister. Dit hangt samen met het handschrift Emsingoër 1, dat zich moeilijk dateren laat. Over het algemeen wordt het in de veertiende eeuw of rond 1400 gedateerd.²³³ De tekst kan dus ergens in de veertiende eeuw zijn gecomponeerd, maar eventueel ook nog in de dertiende, als we er van uit gaan dat het *Hunsingoër Boeteregister* oud is. Bovendien speelt hier ook de status van het *Algemene Boeteregister* een rol. Als dat inderdaad twaalfde-eeuws is, en de regionale boeteregisters zich in de dertiende eeuw ontwikkelden, samenhangend met de verzelfstandiging van de Friese landsgemeenten, dan is dit een mogelijkheid. Hier is echter meer onderzoek gewenst. Voorlopig moeten we het bij deze overwegingen laten en zijn de Oudfriese boeteregisters, dus ook het Emsingoër, niet precies te dateren.

In de loop van de vijftiende eeuw echter ontwikkelde het boeteregister zich snel en breidde zich uit tot een tekst van 287 bepalingen in BEm3: een omvang die bijna het dubbele is van wat we voor de oerredactie hebben aangenomen. Daarmee liep het *Emsingoër Boeteregister* in de pas met de boeteregisters die in de vijftiende eeuw ten westen van de Lauwers circuleerden, en die ook tussen de 200 en de 300 bepalingen bevatten.

Tabel 8.5.6: Concordantie *Emsingoër Boeteregister*

BEm	E1 VII	E2 III	E3 I	NA	is E1 VII	is E3 I
1	1	1	1	1		
2	2	2	2	2		
3	3	3	3	3		
4	4					
5	5	4	4	4		
6	6	6	7	5		
7	7	5	5			
8			6	7		
9			8			
105			9			114
106			10			115
107			11			116
10	8	7	12	6		
11	9	8	13	8		
12	10	9	19			
13			20			
14	11	10	14	9		
15	12	11	15			
16	13	12	16			
17	14	13	17	10		
18	15	14	18	11		
19	16	17	23	13		
20	17	15	22	12		
21		16				
22		18				
23			21			
24			24			
25		19	25	14		
26	18	20	26	15		
27		21	27	16		
28	19	22	28	17		
29		23	43			
30		24	44			
31		25	45			
32	20	26	29	18		
33	21	27	30	19		
34	22	28	32	20		
35	23	29	33	21		
36			35			
37		30	36			
38		31	37			
39		32	34			
40		33	38			
40		33	39			
40		33	40			
40		33	41			
40		33	42			
41	24	34	49	22		
41	24	34	50			
42	25	35	51	23		
43	26	36	52	24		
44			53			
45			54			
46			55			
47			56			
48		37	46			
49			47			
50			48			
51	27	38	57	25		
52	28					
53	29	39	58	26		
54	30	40	59	27		
55		41	60	28		
56	31	42	61	29		
56	31	42	62	29		
57			63			
58	32	43	64	30		
59	33	44	65	31		
60	34	45	66	32		

²³³ Buma en Ebel, *Das Emsiger Recht*, 9–10.

61	35	46	67	33		
62	36	47	68	34		
63	37	48	69	35		
64	38	49	70	36		
65		50	71			
66	39	51	72	37		
67		52	94			
68		53	83			
69			73			
70		54	74			
71		55	82			
72		56	95			
73		57	31			
74	40	58	75	38		
75	41	59	76	39		
76	42	60	77	40		
77	43	61		41		
78	44	62	78	42		
79	45	63	79	43		
80	46	64	80	44		
81			81			
82			84			
83			85			
84			86			
85	47	65	97	45		
85	47	65	98	45		
85	47	65	100	45		
86			99			
87		69	101			93
88	48	66	102	46		
89	49	67	103	47		
90	50	68	104	48		
90	50	70	105	48		
91	51	71	106	49		
91	51	71	107	49		
92	52	72	87	50		
92	52	72	88	50		
92	52	72	89	50		
93			90			
94	53	73	91	51		
95	54	74		52		
96	55	75	92			
97			93			101
98			96			
99	56	76	108	53		
100	57	77	109	54		
101	58	78	110	55		
102	59	79	111	56		
103	60	80	112			
104	61	81	113			
105	62	82	114			9
106	63	83	115			10
107	64		116	57		11
108			117			
109	65	84	118	58		
110	66	85	119	59		
111			120			
112			121			
113			122			

114	67	86	128	60		
115	68	87	129	61		
116	69	88	130	62		
117		114	143			
118		115	144			
119		116	145			
120			146			
121			131			
122			132			
123			133			
124	70	89	134	63		
125			135			
126		90	136	64		
127	71	91	137	65		
128	72	92	138	66		
129	73	93	139	67		
130		94	140			
131		95	141			
132		96	142			
133		97				
134		98				
135	74	99	148	69		
136	75	100	147	68		
137	76	101	149	70		
138	77	102	150	71		
139		103		71		
140		104	151	73		160
141	78	105	152	74		
142		106	156			
143		107	157			
144		108	158			
145	79	109	153	75		
146	80	110	154	76		
147	81	111	155	77		
148		112	159	78		
149			160			151
150	82	113	264	79		
150	82	117	265	79		
150		113	266			
151	83	118	267	80		
152	84	119	161	81		
153	85	120	162	82		
154	86	121	163	83		
155			164			
156	87	122	165	84		
157			166			
158	88	123	167	85		
159	89	124		86		
160	90	125		87		
161		126	169	88		
162		127	168	89		
163		128	215			
164			214			
165	91	129	200	90		
166	92	130	201	91		
167	93	131	202	92		
168	94	132	203	93		
169	95	133	204	94		184
170	96	134	178			

171	97	135	179	95		
172	98	136	180			
173	99	137	181	96		
174	100	138	182	97		
175	101	139	183	98		
169			184			204
176	102	140	185	99		
177	103	141	186	100		
177	103	141	187	100		
177	103	141	188	100		
178	104	142	174	101		
178	104	143		102		
179		144	172	103		
180	105	145	170	104		
181	106	146	177	105		
182	107	147	175	106		
183			176			
184		148	171	107		
185	108	149	124	108		
186		150	173	109		
187	109	151	123	110		127
188		152	208			
189		153	209			
190		154				
191			125			
192			126			
193			127			123
194	110	155	278	112		
194	110	156		111		
195	111	157	205	113		
195	111	157	206	113		
196	112	158	207	114		
197		159	213			
198			210			
199			211			
200		160	212			
201	113	161	286	115		
202			287			
203	114	162	282	116		
204	115	163	283	117		
205	116	164	284	118		
206	117	165	285	119		
207	118	166		120		
208	119	167	246	121		
209	120	168	247	122		
210	121	169	248	123		
210	121	169	249	123		
211	122	170	251	124		
211	122	171	252	125		
211	122	169	250			
212	123	172	253			
213	124	173	254			
214		174	255			
215			256			
216	125	175	216	126		
217	126	176	217	127		
218	127		190	128		
219	128	177	191	129		
220	129	178	192	130		

221			193			
222			194			
223			195			
224			196			
225			197			
226			198			
227			199			
228	130	179		131		
229		180		132		
230	131	181	218	133		
231	132	182	219	134		
232	133	183	220	135		
233	134	184	221	136		
234		185	222			
235		186				
236	135	187	257	137		
237	136	188	258			
238	137	189	259	138		
239	138	190	260	139		
240	139	191	261	140	160	
241	140	192	262	141	161	
242	141	193	263	142		
243	142	194	231	143	162	
243	142	194	232	143	162	
243	142	194	233	143	162	
243	142	194	234	143	162	
243	142	194	235	143	162	
244	143	195	236	144	163	
245	144	196	237	145	164	
246	145	197	241	146	165	
247			242			
248			243			
249			244			
250			245			
251	146	198	238	147	165.1	
252	147	199	239	148	166	
253	148	200	240		167	
254	149	202	224	149	168	
255	150	203	225		169	
256		204		150		
257	151	205	226	151	170	
258			227			
259		201	228			
260			229			
261			230			
262	152	206	189			
263	153	206				
264		207				
265	154	208				
266	155					
267	156					
268	158					
269	157	209	268			
270		210	269			
271		211	270			
272		212	272			
273		213	271.1			
274		214	271.2			
275		215	271.3			

276		216	223			
277		217				
278		218				
279		219	273			
280			274			
281			275			
282			276			
283			277			
284			279			
285			280			
286			281			
287	159					
240	160				139	
241	161				140	
243	162				142	
244	163				143	
245	164				144	
246	165				145	
251	165.1				146	
252	166				147	
253	167				148	
254	168				149	
255	169				150	
257	170				151	

6 Het Boeteregister van Kampa Jeldric

6.1 Het Boeteregister van Kampa Jeldric (BKJ): een unieke tekst

Alleen al zijn omvang maakt het *Boeteregister van Kampa Jeldric* tot een unieke tekst: met zijn 408 bepalingen neemt de tekst een kwart van Codex Fivelgo in. Deze omvang is een uiting van de ongeëvenaarde uitvoerigheid en systematiek van dit boeteregister.²³⁴ Dit is tevens het enige Oudfriese boeteregister waar de bedenker ervan zich bekend maakt:

408. Nu understondat thisse dicht and thine ethela scrifta.
Aldus scemma scriva on alle tha lickama tha unda.
And thit beth edicht en wis mon in sina sinne
and beth let thet scriva ut sina munde,
Kampa Jeldric thi thingmon, alhiron.
Wasa thit bok nout understonda ne kan,
nammer scrift bi nen unda riucht wij iefta mon.²³⁵

Begrijp nu deze tekst en dit edele geschrift.
Op deze wijze moet men de wonden op het gehele lichaam registreren.
En dit heeft een wijs man gecomponeerd in zijn geest
en heeft het laten opschrijven uit zijn mond,
Kampa Jeldric, de dingman, alhier.
Wie dit boek niet begrijpen kan,
zal nooit een wond correct registreren bij vrouw of man.

Hierboven zagen we dat Kampa Jeldric waarschijnlijk kennis heeft genomen van berijmde chirurgieën in de volkstaal, die hem hebben verleid tot enkele rijmen aan het einde van zijn tekst, die afsluit met deze epiloog op rijm.²³⁶

Uniek is ook het tweede deel van het *Boeteregister van Kampa Jeldric* (§317–408), dat ingeluid wordt door het kopje *masterskip* ‘onderwijzing’. Dit tweede gedeelte heeft het meeste weg van een handboek voor een *scrivere* ‘wondschrijver’.²³⁷ Geen enkel boeteregister geeft dan ook zo veel informatie over de verschillende soorten verwondingen en over de praktijk van het taxeren van compensaties – het *skriva* ‘schrijven’. De structuur van het register is te vinden in tabel 8.6.1, waarbij deel II is aangegeven.

Tabel 8.6.1: Structuur *Boeteregister van Kampa Jeldric*

DI.	Bepalingen	Onderwerp	Kopjes in tekst
I	1–26	hoofd	<i>fonta fif sinnem</i> (21), <i>are</i> (22), <i>age</i> (23)
I	27–46	oor	<i>ara</i>
I	47–59	oog	<i>fonta aga</i>
I	60	bloed dat loopt uit neus, mond of geslachtsdelen	<i>fon blodrene</i>
I	61	instructie voor correct taxeren	
I	62–78	neus	<i>fonter nose</i>
I	79–91	kaak / wang	<i>fonter tziaka</i>
I	92–95	kiezen	<i>fon kesum</i>
I	96–107	tong	<i>fonter tunga</i>
I	108	tanden	<i>fonta tuskum</i>
I	109–120	lippen	<i>vera</i>

²³⁴ Sjölin, *Die 'Fivelgoer' Handschrift*, 54.

²³⁵ F X,408 (BKJ).

²³⁶ Zie hoofdstuk 4.4.

²³⁷ Zie hoofdstuk 3.5.2.5.

I	121–122	neus en lippen	<i>fonter nose</i>
I	123–138	nek	<i>bals</i>
I	139–156	arm	<i>fon ene lomma erm</i>
I	157–160	vingers en vervolg arm	<i>fingran</i>
I	161–211	hand en vingers	<i>fontar bond</i>
I	212–251	romp	<i>thruchdede</i>
I	252–263	geslachtsdelen	<i>fonta machtum</i>
I	264–286	been en voet	<i>lom ben</i>
I	287–316	tenen	<i>tan</i>
II	317	epiloog tenen	<i>masterschip</i>
II	318–319	algemene opmerkingen over pijn en taxatie bij verlamming	
II	320–326	zes lichaamsdelen waar bij een slag of stoot extra vorderingen (<i>inhalinga</i>) getaxeerd moeten worden	
II	327–335	verlies / verlamming van een van de zes ledematen (handen, ogen, voeten) is een half / eenderde weergeld	<i>buta scrift</i>
II	336–337	over wonden die niet dicht willen gaan en het taxeren van wonden nadat ze genezen zijn	<i>epen vnde</i>
II	338–351	over de <i>mosdolch</i> ‘niet bloedende wond’	<i>mosdolche</i>
II	352–367	vrouw (borsten en uitrukken van een oorring)	<i>wyf</i>
II	368–387	brandwonden	<i>fon bronde, fon wetere</i>
II	388–406	uitvalsverschijnselen ten gevolge van <i>walduwaxe</i> (verwonding aan ruggenmerg)	<i>fonter waldwaxa</i>
II	407	zes organen waarbij een verwonding dodelijk is (darmen, nieren, milt, lever, hart, slokdarm)	<i>merc wel</i>
II	408	epiloog: Kampa Jeldric heeft dit boeteregister gecomponeerd	<i>merc</i>

Uit de structuur blijkt dat de tekst een pure wondlijst is. Kampa Jeldric heeft alle geweldsdelicten en eerkrenkende handelingen zoals iemand in het water gooien (*wapeldepene*), kluisteringen (*bende*), beledigende begietingen (*swarte sweng*) buiten de deur gehouden. Wie naar dergelijke vergrijpen zoekt binnen Codex Fivelgo komt terecht bij de tekst die bekend staat als het *Fivelgoër Boeteregister* en die direct op het *Boeteregister van Kampa Jeldric* volgt. Deze scheiding van onderwerpen vinden we ook in de Riustringer handschriften.

6.2 De relatie met het *Algemene Boeteregister*

Hoe uniek en vernieuwend het werk van Kampa Jeldric precies is komt het duidelijkst naar voren wanneer we dit boeteregister vergelijken met het *Algemene Boeteregister*, de tekst die Kampa Jeldric als uitgangspunt gebruikt heeft. Door dit te doen kunnen we meteen ingaan op de discussie hoe de relatie met het *Algemene Boeteregister* nu precies is. Daar is in het verleden verschillend over gedacht. Rudolf His, Klaas Nauta en Horst Haider Munske beschouwen het *Boeteregister van Kampa Jeldric* als een aparte tekst die gebaseerd was op het *Algemene Boeteregister*.²³⁸

Alleen de bezorger van de diplomatische editie van Codex Fivelgo, Bo Sjölin, is van mening dat we hier niet met een jongere bewerking, maar met de oerredactie van het *Algemene Boeteregister* te maken

²³⁸ His, *Das Strafrecht der Friesen*, 6; Nauta, *Die altfriesischen allgemeinen Busztaxen*, 27; Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, 189.

hebben.²³⁹ De argumenten die hij hiervoor aanvoert zijn de volgende. Het *Boeteregister van Kampa Jeldric* 1) behandelt het lichaam tot en met de voeten en tenen, terwijl de redacties van het *Algemene Boeteregister* dat maar tot en met de buik doen; 2) geeft meer en systematischer de nevendelicten per vergrijp aan dan het *Algemene Boeteregister*; 3) geeft beter en systematischer het aantal onschuldsseden aan dat gezworen moet worden. Aan Sjölin's argumenten ligt een platonische opvatting van de boeteregisters ten grondslag; in den beginne waren ze volmaakt en volledig en later zijn ze afgesleten en minder volmaakt geworden. Alles wat we tot nu toe gezien hebben wijst echter op het tegenovergestelde. De boeteregisters zijn in de loop der tijden aangevuld en gesystematiseerd. Wie beweert, zoals Sjölin doet, dat een tekst uit een handschrift van ca. 1430 dichter bij de oerredactie staat dan vier teksten uit drie handschriften van ca. 1300 en een van ca. 1400, heeft de zwaarste bewijslast. Omdat de drie argumenten die Sjölin geeft alle even goed als argumenten kunnen dienen voor de stelling dat het *Boeteregister van Kampa Jeldric* een jongere ontwikkeling is, gebaseerd op het *Algemene Boeteregister*, zouden we de zaak hier al kunnen laten rusten. Door echter te laten zien hoe het *Boeteregister van Kampa Jeldric* ontstaan is uit het *Algemene Boeteregister* en vooral door de nauwe relatie met de Hunsingoër redactie van dat laatste boeteregister (BAgH) aan te tonen, wordt des te meer duidelijk wat Kampa Jeldric tot stand heeft gebracht en kunnen we nog meer waardering voor zijn denkwerk opbrengen.

Het is namelijk niet waar dat het *Algemene Boeteregister* het lichaam slechts tot en met de buik behandelt en de voeten en tenen vergeet. Het is wel waar dat de tenen niet goed vertegenwoordigd zijn in de Oudoostfriese boeteregisters (wel in de Oudwestfriese). In het Oudoostfriese gebied gold lange tijd als algemene regel: *Tha tana hagon alsa grate bote alsa tha fingra* 'Voor de tenen gelden dezelfde compensaties als voor de (overeenkomstige) vingers'.²⁴⁰ Was met andere woorden de grote teen afgeslagen, dan nam men de compensatie die stond voor het afslaan van de duim. Pas de jongste (en meest uitgebreide) Oudoostfriese registers, het *Emsingoër Boeteregister* en het *Boeteregister van Kampa Jeldric*, behandelen de tenen weer expliciet en uitgebreid. Hetzelfde geldt voor de benen. De voeten worden echter als gezegd behandeld in de Hunsingoër redactie van het *Algemene Boeteregister* (BAgH). In negen achtereenvolgende bepalingen bevat BAgH een dossiertje over de voet.²⁴¹ Zoals ik hierboven in de paragraaf over het *Algemene Boeteregister* al opmerkte, zien we hier een opsomming van bijverschijnselen die sterk doet denken aan wat bij Kampa Jeldric tot algemeen systeem verheven is. Alleen in BAgH en bij Kampa Jeldric vinden we verder een bepaling over zwellingen rond het oog (*uptaga*), de term *frumdede* 'belangrijkste wond' en een dossier over brandwonden (*bronddolch*).²⁴²

Ook de bepaling over de *waldumaxe* en de beschadiging van de *elf wendan* levert een aanwijzing voor de afhankelijkheid van Kampa Jeldric van een Hunsingoër versie van het *Algemene Boeteregister*. Alleen BAgH heeft als bekend twee afwijkende *wendan*. Waar alle andere redacties 'thuis en in de kerk' hebben heeft BAgH 'op het schip en op het gladde ijs'. Kampa Jeldric beschikte – we zagen het ook al in hoofdstuk 5 – over beide typen redacties, want hij somt alle 13 *wendan* op: *thet bi sa wel ne muge wesa* 1) *a bethe ne* 2) *a bedde*, 3) *a wayne ne* 4) *a wedzje*, 5) *a wey ne* 6) *a wetre*, 7) *a skipe ne* 8) *an yse*, 9) *a buse ne* 10) *a godishuse*, 11) *bi sine wive wesa*, 12) *by sine fiure alsa sitta*, 13) *ne a nenre ferd bine selua sa bireppa, sa bi er machte* 'dat hij niet meer zo goed kan zijn 1) in bad noch 2) in bed, 3) op de wagen noch 4) op het paard, 5) op de weg nog 6) op het water, 7) op het schip noch 8) op het ijs, 9) thuis noch 10) in de kerk, 11) met zijn vrouw samenzijn, 12) bij zijn vuur zitten, 13) noch op enige reis zichzelf bewegen, zoals hij dat vroeger kon'.²⁴³

Het *Boeteregister van Kampa Jeldric* moet dus beschouwd worden als een jongere ontwikkeling van het *Algemene Boeteregister*, die schatplichtig is aan de Hunsingoër redactie van die laatste. De systematiek die al in het dossiertje over de voet in BAgH te vinden is (nogmaals: een dossier dat alleen deze redactie kent) komt terug bij Kampa Jeldric, en is dan op alle dossiers toegepast. Dit betekent dat de bijverschijnselen die in het *Algemene Boeteregister* meestal slechts een keer voorkomen, tot algemene bijverschijnselen zijn gemaakt. Voor elk van deze wordt aangegeven op welke lichaamsdelen ze toepasbaar zijn, of in de

²³⁹ Sjölin, *Die 'Fivelgoer' Handschrift*, 54–59.

²⁴⁰ R I VI,59(9n) (BRu).

²⁴¹ H XIV,131–139 (BAgH). Zie ook hoofdstuk 8.2.

²⁴² *uptaga*: H XIV,51 (BAgH); F X,57 (BKJ); *frumdede*: H XIV,124 (BAgH); F X,25, 61, 326, 347 (BKJ); brandwonden: H XIV,123–125 (BAgH); F X,368–387 (BKJ).

²⁴³ F X,21 (BKJ). De nummering van de *wendan* in dit citaat is door mij toegevoegd.

woorden van Kampa Jeldric, waar ze ‘geschreven’ moeten worden. Een verslechtering van de vijf zintuigen bijvoorbeeld *ne ach ma nowerna to scriwane buta a twam logum, binna inda haude and athefta alle olinga there waldwaxa* ‘mag men nergens “schrijven” behalve op twee plaatsen, in het hoofd en van achteren langs het ruggenmerg’.²⁴⁴ En een inkerving van de rimpels (*leseka*) is aan drie plekken gebonden: *Tha lesekan ne ach ma nowet ma to scriwane buta a thrim logum, jn tha forhaude and binna in tha hondum and binitha in tha fotum. Hu monege sa ma kerfth, sa ne ach ma buta thria to scriwane* ‘De rimpels mag men nergens anders “schrijven” dan op drie plekken; in het voorhoofd en binnen in de handen en aan de onderkant van de voeten. Hoeveel er ook doorsneden worden, toch mag men er niet meer dan drie “schrijven”’.²⁴⁵ Hier wordt dus tevens een maximaal aantal aangegeven. Op deze manier heeft Kampa Jeldric grotendeels op basis van de bepalingen uit het *Algemene Boeteregister* een tekst van 408 bepalingen opgebouwd. Per lichaamsdeel behandelt hij de *onkeme* ‘binnendringen van het wapen’ en de *thručkeme* ‘naar buiten komen van het wapen’ en daarbij de volgende lijst van bijverschijnselen (afhankelijk ervan of ze al of niet van toepassing zijn op het betreffende lichaamsdeel):

- 1) *abel and inseptha* ‘verhoogd en verdiept littekenweefsel’
- 2) *wlitewlemmelsa* ‘verminking van het gelaat’
- 3) *bete and kelde* ‘overgevoeligheid voor hitte en koude’
- 4) *wederwondeling* ‘overgevoeligheid voor weersverandering’
- 5) *sinewerdene* ‘peesbeschadiging’
- 6) *benes breke* ‘botbreuk’
- 7) *benes onstal* ‘vastgroeien van vlees aan het bot’
- 8) *blodes inrene* ‘naar binnen vloeien van bloed’
- 9) *blodes utrene* ‘naar buiten vloeien van bloed’
- 10) *gersfel* ‘afhakken van een stuk van het lichaamsdeel’
- 11) *stemblinge* ‘verminking’
- 12) *lithsmeling* ‘verkleining van een ledemaat ten gevolge van de wond’
- 13) *lithwege* ‘verstuiking’
- 14) *fff sin* ‘verslechtering van de vijf zintuigen’
- 15) *sex stekan* ‘zes naaldsteken (om een wond dicht te naaien)’
- 16) *omma stempe* ‘stokken van de adem’
- 17) *stivenge* ‘stijf worden van een lichaamsdeel ten gevolge van de wond’

In tabel 8.6.2 zijn alle attestaties van deze bijverschijnselen weergegeven. Op die manier wordt duidelijk hoe dit boeteregister kon uitgroeien tot zo’n lange tekst. Andere uitingsvormen van de systeemdwang van Kampa Jeldric zijn ten slotte een versimpelde behandeling van het gebit, zoals we al in hoofdstuk 4.5 zagen. Ook het doorsnijden van de rimpels in voorhoofd, handen en voeten wordt, we zagen het reeds, in een bepaling afgehandeld. Er wordt een compensatie gesteld op het doorsnijden van de rimpels en er wordt aangegeven waar deze ‘geschreven’ moeten worden.

Kampa Jeldric heeft bij het bouwen van zijn systeem goed om zich heen gekeken. Hij nam ook bepalingen op uit andere tradities, die hij goed kon gebruiken. En zo vinden we opnieuw aanwijzingen voor een nauwe verwantschap tussen het Emsingoër, Hunsingoër en Fivelgoër materiaal. Alleen in deze drie tradities vinden we namelijk bepalingen over een tranenvloed ten gevolge van een verwonding aan het oog (*tares skette*), over een breuk van de oogkas (*achbring*), over verlamming aan het onderlijf (*buklemethe*) en een opmerking over de speciale waarde van de pink omdat hij de hand ‘sluit’ (*bond biluket*).²⁴⁶

Ten slotte moet aandacht gevraagd worden voor de vele aanwijzingen voor het ‘schrijven’ van wonden die bij Kampa Jeldric te vinden zijn. Deze zijn in tabel 8.6.2 en in tabel 8.6.3 aangegeven. Nergens in het hele corpus aan boeteregisters vinden we zo veel van dit soort aanwijzingen bij elkaar. Kampa Jeldric heeft werkelijk een unieke tekst geschapen.

²⁴⁴ F X,21 (BKJ).

²⁴⁵ F X,5 (BKJ).

²⁴⁶ *tares skette*: F X,24, 50 (BKJ); E3 I,68 (BEm); H VII,81 (BHu); *achbring*: F X,51 (BKJ); E2 III,50 (BEm); H VII,81 (BHu); *buklemethe*: F X,242, 335 (BKJ); E1 VII,108 (BEm); H VII,9 (BHu); *bond biluket*: F X,202 (BKJ); H XII,19 (BHu).

Tabel 8.6.2: Bijverschijnselen in het *Boeteregister van Kampa Jeldric*

F X	is F X	L ichaamsdeel	Bijverschijnsel	Aan wijzing
7	29, 64, 82, 110, 125, 141, 163, 175, 214, 235, 253, 281, 304, 341, 356, 370	hoofd	abel and inseptha	
9	122, 145, 237	hoofd	sex stekan	
10	143, 283, 176, 350	hoofd	benis onstal	
11	34, 86, 99, 127, 146, 164, 177, 215, 236, 254, 278, 342	hoofd	sinewerdene	
12	35, 151, 165, 178, 216, 258, 279, 306, 343, 348	hoofd	bene breke	
16	37, 67, 71, 89, 115, 129, 218, 239, 257	hoofd	blodes inrene	
18	39, 55, 131, 220, 241, 345, 362	hoofd	wederwondeling	
20	41, 136, 229	hoofd	fif sin	
29	7, 64, 82, 110, 125, 141, 163, 175, 214, 235, 253, 281, 304, 341, 356, 370	oor	abel and inseptha	
30	45, 56, 65, 83, 111, 126, 174, 340, 365, 371, 380	oor	wlitewlemmelse	
31	75, 91, 112, 150, 179, 280, 307	oor	hete and kelde	
32	69	oor	gristelbreke	
34	11, 86, 99, 127, 146, 164, 177, 215, 236, 254, 278, 342	oor	sinewerdene	
35	12, 151, 165, 178, 216, 258, 279, 306, 343, 348	oor	bene breke	
37	16, 67, 71, 89, 115, 129, 218, 239, 257	oor	blodes inrene	
39	18, 55, 131, 220, 241, 345, 362	oor	wederwondeling	
41	20, 136, 229	oor	fif sin	
44	77, 103, 120, 190, 192, 194, 198, 205, 291, 312, 316, 359, 393	oor	stemblinge	X
44	76, 102, 189, 204, 206, 311, 358, 397	oor	gersfel	
45	30, 56, 65, 83, 111, 126, 174, 340, 365, 371, 380	oor	wlitewlemmelse	X
53	169, 273, 285, 298, 404	oog	smeling	
55	18, 39, 131, 220, 241, 345, 362	oog	wederwondeling	
56	30, 45, 65, 83, 111, 126, 174, 340, 365, 371, 380	oog	wlitewlemmelse	
60	72, 98, 134		blodes utrene	X
64	7, 29, 82, 110, 125, 141, 163, 175, 214, 235, 253, 281, 304, 341, 356, 370	neus	abel and inseptha	
65	30, 45, 56, 83, 111, 126, 174, 340, 365, 371, 380	neus	wlitewlemmelse	
67	16, 37, 71, 89, 115, 129, 218, 239, 257	neus	blodes inrene	
69	32	neus	gristelbreke	
71	16, 37, 67, 89, 115, 129, 218, 239, 257	neus	blodes inrene	
72	60, 98, 134	neus	blodes utrene	
75	31, 91, 112, 150, 179, 280, 307	neus	hete and kelde	
76	44, 102, 189, 204, 206, 311, 358, 397	neus	gersfel	
77	44, 103, 120, 190, 192, 194, 198, 205, 291, 312, 316, 359, 393	neus	stemblinge	
78	95, 106, 116, 133	neus	omma stempene	
82	7, 29, 64, 110, 125, 141, 163, 175, 214, 235, 253, 281, 304, 341, 356, 370	kaak	abel and inseptha	
83	30, 45, 56, 65, 111, 126, 174, 340, 365, 371, 380	kaak	wlitewlemmelse	
86	11, 34, 99, 127, 146, 164, 177, 215, 236, 254, 278, 342	kaak	sinewerdene	
89	16, 37, 67, 71, 115, 129, 218, 239, 257	kaak	blodes inrene	
91	31, 75, 112, 150, 179, 280, 307	kaak	hete and kelde	
95	78, 106, 116, 133	kiezen	omma stempene	
98	60, 72, 134	tong	blodes utrene	
99	11, 34, 86, 127, 146, 164, 177, 215, 236, 254, 278, 342	tong	sinewerdene	
102	44, 76, 189, 204, 206, 311, 358, 397	tong	gersfel	
103	44, 77, 120, 190, 192, 194, 198, 205, 291, 312, 316, 359, 393	tong	stemblinge	

106	78, 95, 116, 133	tong	omma stempene	
110	7, 29, 64, 82, 125, 141, 163, 175, 214, 235, 253, 281, 304, 341, 356, 370	lippen	abel and inseptha	
111	30, 45, 56, 65, 83, 126, 174, 340, 365, 371, 380	lippen	wlitewlemmelse	
112	31, 75, 91, 150, 179, 280, 307	lippen	hete and kelde	
115	16, 37, 67, 71, 89, 129, 218, 239, 257	lippen	blodes inrene	
116	78, 95, 106, 133	lippen	omma stempene	
120	44, 77, 103, 190, 192, 194, 198, 205, 291, 312, 316, 359, 393	lippen	stemblinge	
122	9, 145, 237	neus en lippen	sex stekan	
125	7, 29, 64, 82, 110, 141, 163, 175, 214, 235, 253, 281, 304, 341, 356, 370	nek	abel and inseptha	
126	30, 45, 56, 65, 83, 111, 174, 340, 365, 371, 380	nek	wlitewlemmelse	
127	11, 34, 86, 99, 146, 164, 177, 215, 236, 254, 278, 342	nek	sinewerdene	
129	16, 37, 67, 71, 89, 115, 218, 239, 257	nek	blodes inrene	
131	18, 39, 55, 220, 241, 345, 362	nek	wederwondeling	
133	78, 95, 106, 116	nek	omma stempene	
134	60, 72, 98	nek	blodes utrene	
136	20, 40, 229	nek	fif sin	
141	7, 29, 64, 82, 110, 125, 163, 175, 214, 235, 253, 281, 304, 341, 356, 370	arm	abel and inseptha	
143	10, 283, 176, 350	arm	benis onstal	
145	9, 122, 237	arm	sex stekan	
146	11, 34, 86, 99, 127, 164, 177, 215, 236, 254, 278, 342	arm	sinewerdene	
150	31, 75, 91, 112, 179, 280, 307	arm	hete and kelde	
151	12, 35, 165, 178, 216, 258, 279, 306, 343, 348	arm	bene breke	
152	183, 267	arm	lithsmeling	
156	203, 207, 308, 373	arm	lithwege	
163	7, 29, 64, 82, 110, 125, 141, 175, 214, 235, 253, 281, 304, 341, 356, 370	hand en vingers	abel and inseptha	
164	11, 34, 86, 99, 127, 146, 177, 215, 236, 254, 278, 342	hand en vingers	sinewerdene	
165	12, 35, 151, 178, 216, 258, 279, 306, 343, 348	hand en vingers	bene breke	
169	53, 273, 285, 298, 404	hand en vingers	smeling	
174	30, 45, 56, 65, 83, 111, 126, 340, 365, 371, 380	hand en vingers	wlitewlemmelse	
175	7, 29, 64, 82, 110, 125, 141, 163, 214, 235, 253, 281, 304, 341, 356, 370	hand en vingers	abel and inseptha	
176	10, 143, 283, 350	hand en vingers	benis onstal	
177	11, 34, 86, 99, 127, 146, 164, 215, 236, 254, 278, 342	hand en vingers	sinewerdene	
178	12, 35, 151, 165, 216, 258, 279, 306, 343, 348	hand en vingers	bene breke	
179	31, 75, 91, 112, 150, 280, 307	hand en vingers	hete and kelde	
183	152, 267	hand en vingers	lithsmeling	
189	44, 76, 102, 204, 206, 311, 358, 397	hand en vingers	gersfel	
190	44, 77, 103, 120, 192, 194, 198, 205, 291, 312, 316, 359, 393	hand en vingers	stemblinge	
192	44, 77, 103, 120, 190, 194, 198, 205, 291, 312, 316, 359, 393	hand en vingers	stemblinge	
194	44, 77, 103, 120, 190, 192, 198, 205, 291, 312, 316, 359, 393	hand en vingers	stemblinge	
198	44, 77, 103, 120, 190, 192, 194, 205, 291, 312, 316, 359, 393	hand en vingers	stemblinge	
203	156, 207, 308, 373	hand en vingers	lithwege	
204	44, 76, 102, 189, 206, 311, 358, 397	hand en vingers	gersfel	
205	44, 77, 103, 120, 190, 192, 194, 198, 291, 312, 316, 359, 393	hand en vingers	stemblinge	
206	44, 76, 102, 189, 204, 311, 358, 397	hand en vingers	gersfel	
207	156, 203, 308, 373	hand en vingers	lithwege	
214	7, 29, 64, 82, 110, 125, 141, 163, 175, 235, 253, 281, 304, 341, 356, 370	romp	abel and inseptha	
215	11, 34, 86, 99, 127, 146, 164, 177, 236, 254, 278, 342	romp	sinewerdene	

216	12, 35, 151, 165, 178, 258, 279, 306, 343, 348	romp	bene breke	
218	16, 37, 67, 71, 89, 115, 129, 239, 257	romp	blodes inrene	
220	18, 39, 55, 131, 241, 345, 362	romp	wederwondelinge	
229	20, 40, 136	romp	fif sin	
235	7, 29, 64, 82, 110, 125, 141, 163, 175, 214, 253, 281, 304, 341, 356, 370	romp	abel and inseptha	
236	11, 34, 86, 99, 127, 146, 164, 177, 215, 254, 278, 342	romp	sinewerdene	
237	9, 122, 145	romp	sex stekan	
239	16, 37, 67, 71, 89, 115, 129, 218, 257	romp	blodes inrene	
241	18, 39, 55, 131, 220, 345, 362	romp	wederwondelinge	
253	7, 29, 64, 82, 110, 125, 141, 163, 175, 214, 235, 281, 304, 341, 356, 370	geslachtsdelen	abel and inseptha	
254	11, 34, 86, 99, 127, 146, 164, 177, 215, 236, 278, 342	geslachtsdelen	sinewerdene	
257	16, 37, 67, 71, 89, 115, 129, 218, 239	geslachtsdelen	blodes inrene	
258	12, 35, 151, 165, 178, 216, 279, 306, 343, 348	geslachtsdelen	bene breke	
267	152, 183	been en voet	lithsmelinge	
273	53, 203, 285, 298, 404	been en voet	smelinge	
274	286, 300	been en voet	stivenge	
278	11, 34, 86, 99, 127, 146, 164, 177, 215, 236, 254, 342	been en voet	sinewerdene	
279	12, 35, 151, 165, 178, 216, 258, 306, 343, 348	been en voet	bene breke	
280	31, 75, 91, 112, 150, 179, 307	been en voet	hete and kelde	
281	7, 29, 64, 82, 110, 125, 141, 163, 175, 214, 235, 253, 304, 341, 356, 370	been en voet	abel and inseptha	
283	10, 143, 176, 350	been en voet	benis onstal	
285	53, 203, 273, 298, 404	been en voet	smelinge	
286	274, 300	been en voet	stivenge	
291	44, 77, 103, 120, 190, 192, 194, 198, 205, 312, 316, 359, 393	tenen	stemblinge	
298	53, 203, 273, 285, 404	tenen	smelinge	
300	274, 286	tenen	stivenge	X
304	7, 29, 64, 82, 110, 125, 141, 163, 175, 214, 235, 253, 281, 341, 356, 370	tenen	abel and inseptha	
306	12, 35, 151, 165, 178, 216, 258, 279, 343, 348	tenen	bene breke	
307	31, 75, 91, 112, 150, 179, 280	tenen	hete and kelde	
308	156, 203, 207, 373	tenen	lithwege	
311	44, 76, 102, 189, 204, 206, 358, 397	tenen	gersfel	
312	44, 77, 103, 120, 190, 192, 194, 198, 205, 291, 316, 359, 393	tenen	stemblinge	
316	44, 77, 103, 120, 190, 192, 194, 198, 205, 291, 312, 359, 393	tenen	stemblinge	
340	30, 45, 56, 65, 83, 111, 126, 174, 365, 371, 380	mosdolch	wlitlewlemmelse	
341	7, 29, 64, 82, 110, 125, 141, 163, 175, 214, 235, 253, 281, 304, 356, 370	mosdolch	abel and inseptha	
342	11, 34, 86, 99, 127, 146, 164, 177, 215, 236, 254, 278	mosdolch	sinewerdene	
343	12, 35, 151, 165, 178, 216, 258, 279, 306, 348	mosdolch	bene breke	
345	18, 39, 55, 131, 220, 241, 362	mosdolch	wederwondelinge	X
348	12, 35, 151, 165, 178, 216, 258, 279, 306, 343	mosdolch	bene breke	
350	10, 143, 176, 283	mosdolch	benis onstal	
356	7, 29, 64, 82, 110, 125, 141, 163, 175, 214, 235, 253, 281, 304, 341, 370	vrouwenborsten	abel and inseptha	
358	44, 76, 102, 189, 204, 206, 311, 397	vrouwenborsten	gersfel	
359	44, 77, 103, 120, 190, 192, 194, 198, 205, 291, 312, 316, 393	vrouwenborsten	stemblinge	
362	18, 39, 55, 131, 220, 241, 345	vrouwenborsten	wederwondelinge	
365	30, 45, 56, 65, 83, 111, 126, 174, 340, 371, 380	vrouwenborsten	wlitlewlemmelse	
370	7, 29, 64, 82, 110, 125, 141, 163, 175, 214, 235, 253, 281, 304, 341, 356	brandwonden	abel and inseptha	
371	30, 45, 56, 65, 83, 111, 126, 174, 340, 365, 380	brandwonden	wlitlewlemmelse	
373	156, 203, 207, 308	brandwonden	lithwege	

380	30, 45, 56, 65, 83, 111, 126, 174, 340, 365, 371	brandwonden	wlitewlemmelse	
393	44, 77, 103, 120, 190, 192, 194, 198, 205, 291, 312, 316, 359	rug	stemblinge	
397	44, 76, 102, 189, 204, 206, 311, 358	rug	gersfel	
404	53, 203, 273, 285, 298	rug	smelinge	

Tabel 8.6.3: Concordantie *Boeteregister van Kampa Jeldric* en *Algemeen Boeteregister*, zonder de bijverschijnselen, met de aanwijzingen voor het ‘schrijven’ van wonden

F X	H XIV	E VI	Aanwijzing
1	1.2	11.12	
2	3.6	13	
3	4	96	
4	8	15	
5	28.114	105	X
8	24		
13	29	20	
14	26		X
15	32	23	
17	34	25	
19	35	26	
21	39	69	X
22	40	66	
24			X
25			X
26			X
27	54	42	
28	55	43	
43	61	48	X
44	60	47	X
46			X
47	45	38	
48	46	34	
52	50	39	
54	46	34	
57	51		
58	50	39	
59	25	18	
61			X
62	62	50	
66	63	51	
81			X
87			X
90	R1 V,71		
92	74	60	
93	121		
94	122	131	
100	72	64	
104	121		
105	120	97	
108	75	61	
109	68	56	
113			X
114	69	57	
118	71	65	
121			X
132	120	97	
137			X
138			X

139			X
144	88	79	
147	76	70	
148	77	71	
149	78	72	
153	82	75	
154	86	77	
155	85	76	
159			X
160			X
166			X
170			X
171			X
187			X
188			X
200		85	
201			X
208			X
209			X
210	94	86	
211			X
222	103	83	
227			X
228			X
232			X
233			X
243	108	95	
249			X
262			X
263			X
293			X
294			X
301			X
302			X
310			X
317			X
318			X
319			X
320			X
321			X
322			X
323			X
324			X
325			X
326			X
337			X
338	5	98	X
351			X
363			X
368	123		

369	125		
376			X
377			X
381			X
384			X
402			X
403			X
405			X
406			X
407			X
408			X

7 Het Fivelgoër Boeteregister

In Codex Fivelgo is een boeteregisterachtige tekst te vinden die het *Fivelgoër Boeteregister* (BF) genoemd wordt. Deze volgt direct op het *Boeteregister van Kampa Jeldric*. Net als voor het *Hunsingoër Boeteregister* is het echter moeilijk om een eenduidige tekst te onderscheiden die het *Fivelgoër Boeteregister* genoemd kan worden. Daarom is het ook hier dienstig de inhoud van het handschrift onder de loep te nemen (zie tabel 8.7.1). Opnieuw wreekt zich bij Codex Fivelgo het feit dat de editoren van de reeks *Altfrisische Rechtsquellen* uitsluitend de Oudfriese teksten uit de verzamelhandschriften opnemen. Teksten 10 en 23 zijn namelijk in het Middelnederduits en tekst 24 in het Latijn geschreven. Hierdoor ontstaat ook bij dit handschrift een verschil tussen de nummering van de teksten in de diplomatische editie en die in de kritische.

Tabel 8.7.1: Inhoudsopgave Codex Fivelgo

Nr	Tekst	OTR	AR	Pg. hs.
1	<i>Haet is riucht? Wat is recht?</i>	I	I	1–3
2	<i>Proloog op de 17 Keuren en 24 Landrechten</i>	II	II	3–4
3	<i>De 17 Keuren</i>	III	III	4–14
4	<i>De 24 Landrechten</i>	IV	IV	14–24
5	<i>De Magnuskeuren</i>	V	V	24–27
6	<i>Het seendrecht I</i>	VI	VI	27–28
7	<i>De 8 doemen</i>	VII	VII	28–31
8	<i>Het seendrecht II</i>	VIII	VIII	31–38
9	<i>Over een dief</i>	IX	IX	38–39
10	<i>De willekeuren van Fokke Ukena</i>	X		39–48
11	<i>Het Boeteregister van Kampa Jeldric</i>	XI	X	49–80
12	<i>Het Fivelgoër Boeteregister / Strafrechtelijke bepalingen</i>	XII	XI	80–85
13	<i>Privaatrechtelijke bepalingen / Over koop</i>	XIII	XII	85–88
14	<i>Over weergeld</i>	XIV	XIII	88–89
15	<i>Over huwelijksrecht</i>	XV	XIV	89–90
16	<i>Over erfrecht / De keuren van Frederik</i>	XVI	XV	90–91
17	<i>Diverse bepalingen</i>	XVII	XVI	92–100
18	<i>De Urkeran</i>	XVIII	XVII	100–101
19	<i>Het Asegarecht / formulier om het ding te openen</i>	XIX	XVIII	101–104
20	<i>Over erfrecht</i>	XX	XIX	104–109
21	<i>De Keuren van Fivelgo en Oldambt</i>	XXI	XX	109–115
22	<i>De Hunsingoër keuren van 1252</i>	XXII	XXI	116–123
23	<i>Het sluisrecht van de Drie Delfzijlen</i>	XXIII		123–127
24	<i>Dijkrecht van Omptata Tya-Delfzijler dijk</i>	XXIV		127–128

Sjölin heeft er op gewezen dat het *Boeteregister van Kampa Jeldric* op een nieuwe katern begint, met een grote kapitaal die verder alleen aan het begin van het handschrift gebruikt is, en dat de eerste pagina bovendien enige slijtage toont.²⁴⁷ Zowel inhoudelijk als fysiek bestaat Codex Fivelgo dus uit een (Westerlauwers gekleurd) algemeen Fries gedeelte (teksten 1–9), dat bovendien een aparte katern inneemt, en een Ommelander gedeelte (tekst 10–24), waar onze aandacht nu naar uit gaat.²⁴⁸ Het Ommelander gedeelte bestaat voor een groot deel uit losse bepalingen, net als de Hunsingoër en Emsingoër handschriften:

- 1) Tussen tekst 12 (F XI, *Het Fivelgoër Boeteregister*) en 18 (F XVII, *De Urkeran*) is in het handschrift geen enkele tekstscheiding aangebracht die er voor pleit om de teksten zo in te delen als de editoren hebben gedaan.
- 2) Tekst 18, de *Urkeran*, begint met een kopje *Merc* ‘Let op’ en een iets grotere kapitaal. Deze tekst is ook in andere handschriften als aparte eenheid te onderscheiden.

²⁴⁷ Sjölin, *Die ‘Fivelgoer’ Handschrift*, 69.

²⁴⁸ *De willekeuren van Fokke Ukena* behoren tot het Ommelander gedeelte maar bevinden zich in de eerste katern. Sjölin, *Die ‘Fivelgoer’ Handschrift*, 69 heeft echter aannemelijk gemaakt dat deze op de laatste pagina’s van het katern zijn geschreven omdat die aanvankelijk leeg waren gebleven.

- 3) Tekst 19, het *Asegarecht*, begint met het kopje *Asegariucht* en is door zijn directe redevorm duidelijk afwijkend.
- 4) Daarna – in tekst 20 – gaat het handschrift verder met erfrechtelijke bepalingen die telkens beginnen met *fon lawum* ‘over erfrecht’. De vierde keer schrijft de rubricator dan *noch bet fon lawm* ‘nog meer over erfrecht’ en de dertiende bepaling heeft als kopje *also wel fon lawm* ‘ook nog over erfrecht’, bijna alsof de verveling toeslaat.
- 5) Tekst 21 begint met een kopje *Oldomptis recht* en een duidelijk aanhef: *Thit sent tha keran and tha doman wisera liuda Fyulghelondis ende Aldeomptis ief Mentrwaldmonnas* ‘Dit zijn de keuren en de doemen van de wijze mannen van Fivelgo en Oldambt of Menterwolde’.²⁴⁹
- 6) Ook tekst 22 beginnen met een duidelijk opschrift: *hwnsgega wilkeran* ‘Hunsingoër Keuren’.
- 7) Tekst 23 gaat over in het Middelnederduits en heeft een duidelijke aanhef: *Hir bigent dat zylrecht van delfzylem* ‘Hier begint het zijrecht van de Delfzijlen’.
- 8) De laatste tekst – 24 – heeft opnieuw een opschrift, *Dycriucht* ‘dijkrecht’ en is in het Latijn geschreven.²⁵⁰

Waar kortom de editeurs tekst 12 tot en met 17 onderscheiden (F XI–XVI in *AR*) hebben we veeleer met een doorlopende tekst in het handschrift te maken en vertroebelt de tekstscheiding van de moderne edities ons zicht op de ware aard der zaken. In dit grote tekstdeel worden bepalingen inhoudelijk bij elkaar geplaatst, maar we vinden bijvoorbeeld bepalingen over erfrechtelijke kwesties zowel in F XV als in F XIX, na de *Urkeran* (F XVII) en het *Asegarecht* (F XVIII).

Wie dus op zoek gaat naar het *Fivelgoër Boeteregister* stuit nog meer dan bij het *Hunsingoër Boeteregister* op problemen. De term is overigens waarschijnlijk gemunt door Gerbenzon. Hij noemt de tekst in zijn *Apparaat voor de studie van Oudfries recht* ‘Fivelinger boetetaksen’.²⁵¹ Deze term wordt daarna overgenomen door Hofmann in zijn siglensysteem, dat gebaseerd was op Gerbenzons apparaat. Sjölin noemt tekst F XI (bij hem dus tekst XII) ‘Bußregister’ en Buma en Ebel, de kritische editeurs ‘Strafrechtliche Bestimmungen’.²⁵² Buma en Ebel typeren de tekst daarmee het best: hij bevat bepalingen die wel in boeteregisters voorkomen, maar dan wel diegene die uitsluitend de overige geweldsdelicten en eerkrenkende handelingen behandelen. Verwondingen aan het menselijk lichaam – een cruciaal kenmerk voor een boeteregister – ontbreken. Dat is niet verwonderlijk, want die staan uitgebreid beschreven in het *Boeteregister van Kampa Jeldric*, waar het *Fivelgoër Boeteregister* op volgt. Bovendien zijn bepalingen die ook in aanmerking komen om in een boeteregister te worden opgenomen, opnieuw voornamelijk over geweldsdelicten en eerkrenkende handelingen zoals *wapeldepene* ‘iemand in water gooien’ en *weiwendene* ‘wegversperring’, te vinden in de op F XI volgende teksten. Veel staan er in tekst F XVI, die de titel ‘Vermischtes’ heeft meegekregen.²⁵³

Ook vanuit een andere hoek worden ons argumenten aangedragen dat we F XI tot en met F XVI het beste als een grote tekst kunnen beschouwen en dat het daarmee lastig is om een *Fivelgoër Boeteregister* te definiëren. De tekst is namelijk gerecipeerd in het Ommelander Nederduitse corpus en heet daar *Augustinus c.a.*, naar de beginregel van zowel de Oudfriese als de Nederduitse redactie: *Augustinus, thi belga biscop, seit* ‘Augustinus, de heilige bisschop zegt’;²⁵⁴ *Svnte Augustinus de billigbi biscop seghet ons*; ‘Sint Augustinus, de heilige bisschop, vertelt ons’.²⁵⁵ Tom Johnston, die de tekst behandelt en uitgeeft in een appendix op zijn studie naar Codex Hummercensis, geeft een verhelderende tabel met parallellen in de Oudoostfriese handschriften Codex Fivelgo, Emsingoër 1, 2 en 3, Hunsingoër 2, en Riustringer 1.²⁵⁶ Uit deze tabel blijkt overduidelijk dat de Ommelander tekst *Augustinus c.a.* F XI als uitgangspunt heeft genomen, maar deze niet strikt volgt. In de 37 bepalingen ervan is niet geheel F XI terug te vinden en bovendien zijn er verschillende parallellen met F XIII en F XVI (vooral die laatste). Dit is dus opnieuw

²⁴⁹ F XX,1 (*De Keuren van Fivelgo en Oldambt*, App. 737).

²⁵⁰ Sjölin, *Die ‘Fivelgoer’ Handschrift*, 392.

²⁵¹ Gerbenzon, *Apparaat voor de studie van Oudfries recht II*, 38 nr 765.

²⁵² Sjölin, *Die ‘Fivelgoer’ Handschrift*, vi; Buma en Ebel, *Das Fivelgoer Recht*, 5.

²⁵³ Met name: F XVI, 15, 28, 32–35, 40–70 (*Het ‘allegaatje’ uit F*, App. 773).

²⁵⁴ F XI,1 (BF).

²⁵⁵ Johnston, *Codex Hummercensis*, 517.

²⁵⁶ Johnston, *Codex Hummercensis*, 508.

een aanwijzing dat F XI niet als een scherp gedefinieerde tekst gezien moet worden, maar eerder dat F XI – F XVI een tekst vormden en daarmee dat het *Fivelgoër Boeteregister* niet bestaat. Er is naast het *Boeteregister van Kampa Jeldric* in Codex Fivelgo niet een tekst aan te wijzen die aan de definitie van een boeteregister voldoet. Wel bevat Codex Fivelgo boetebepalingen, die te vinden zijn in F XI – F XVI. In de tabellen hieronder, 8.7.2 en 8.7.3 geef ik de boetebepalingen in deze teksten weer.

Tabel 8.7.2: Structuur *Fivelgoër Boeteregister* (F XI)

Bepalingen	Onderwerp
1–3	kind en veroorzaken van miskraam
4–5	moord
6	iemand in zijn huis verbranden
7–9	veroorzaken van miskraam
10	over weergelden
11–13	bedreiging met zwaard of speer
14–20	vrouw (<i>blezene</i> , <i>basefeng</i> en bloedverlies uit de geslachtsdelen)
21–23	hoogste, middelste en laagste slag op de hals (<i>balslek</i>)
24–27	<i>swarte sweng</i>
28–29	iemand in het water gooien (<i>flesfel</i>), klap waar iemand van duizelt (<i>desene</i>), achtervolging (<i>gelene</i>), iemand in de modder gooien (<i>borewerp</i>)
30	vrouw (<i>unriucht onfeng</i>)
31–32	berovingen van iemands sieraden en kleding (<i>dikraf</i> , <i>breraf</i> , <i>likraf</i>)
33–35	gooien of spugen met water of bier
36–39	huisvredebreuk

Tabel 8.7.3: Boetebepalingen in F XVI

Bepalingen	Onderwerp
15	over maatwonden die aanleiding geven tot tweekamp
28	over onrechtmatig andermans schip bevaren, land bebouwen, paard berijden
32–33	<i>weiwendene</i>
34	vrouw (kleren doorsnijden)
35	over een nachtelijke poging tot moord
40–42	<i>wapeldepene</i> , <i>erthfel</i> , <i>weiwendene</i> en andere zaken die 5 mark en 2 ons kosten
43–64	overzicht van onschuldseden of getuigen die voor bepaalde zaken vereist zijn
65–69	<i>bende</i> (kluisteringen)
70	over weergeld

Ten slotte nog iets over de relaties tussen F XI en de andere boeteregisters. F XI blijkt grotendeels aan het *Hunsingoër Boeteregister* en de teksten die daar om heen zitten in Hunsingoër 1 en 2 ontleend te zijn, zoals uit tabel 8.7.4 blijkt. Maar 3 bepalingen in F XI hebben veelzeggend een parallel in de Riustringer toevoeging op het *Algemene Boeteregister*, tekst R1 XIV (hierboven ook wel aangeduid als BAgRb). Het gaat om de bepalingen over het zodanig verwonden van een zwangere vrouw dat zij een dode foetus ter wereld brengt.²⁵⁷ Deze vaststelling is om twee redenen interessant. Ten eerste laat het zien dat de opsteller van het *Fivelgoër Boeteregister* bepalingen kende die in deze vorm alleen in Riustringer 1 overgeleverd zijn. De bepalingen komen echter niet woordelijk overeen. Er is enige variatie, zodat niet meer uit te maken valt via welke wegen deze bepalingen in Codex Fivelgo terechtgekomen zijn. De parallel wordt echter sterker wanneer we het patroon in ogenschouw nemen waar al eerder op gewezen is: zowel de Riustringer redactie van het *Algemene Boeteregister* als het *Boeteregister van Kampa Jeldric* behandelen uitsluitend het fysieke lichaam en Riustringer 1 en Codex Fivelgo bevatten daarnaast kleine tekstjes (R1 XIV en F XI/XVI) die de andere aspecten van de *personhood* van de Vrije Fries behandelen.

²⁵⁷ Zie ook hoofdstuk 5.4.3.1.

Tabel 8.7.4: Concordantie *Fivelgoër Boeteregister* en *Hunsingoër Boeteregister* / Riustringer redactie *Algemeen Boeteregister*

F XI	H VII	H IX	H XII	R1 XIV
1		18		
2.1		19.1		
2.2		19.2		
2.3		19.4		
2.4		19.4		
2.5		19.5		
2.6				
3				
4				
5				
6				
7				16(9a)
8				17(9b)
9				18(9c)
10			1	
11		16		
12		16		
13		16		
14	33			
14	34			
15	87			
16	88			
17	31			
18	30			
19	29			
20	28			
21	71			
22	72			
23	73			
24	74		25	
24	74		26	
25	75			
26	76			
27			27	
28			72	
29			74	
30	85			
31			67	
32			71	
33			87	
34				
35			79	
36				
37				
38				
39				

8 Conclusie: de Oudoostfrie boeteregisters

Het is een *overstatement* om te zeggen dat de Oudoostfrie boeteregisters geen geheimen meer voor ons hebben. Daarvoor is ook dit onderzoek ontoereikend. Wel is veel duidelijk geworden. De onderlinge relaties, die vooruitlopend op dit hoofdstuk al in hoofdstuk 2 werden geschetst (zie afbeelding 2.2), zijn in dit hoofdstuk uitgespeld. Als oudste boeteregister staat het *Algemene Boeteregister* in het centrum van het web van onderlinge relaties. Het is voor alle regionale boeteregisters een inspiratiebron geweest. Van de regionale teksten tonen vooral het *Riustringer* en het *Brokmer Boeteregister* het meest een eigen gezicht. Daartegenover vertonen het *Hunsingoër*, *Emsingoër* en *Fivelgoër Boeteregister* de grootste onderlinge afhankelijkheid. Het *Boeteregister van Kampa Jeldric* ten slotte blijkt gebouwd op het *Algemene Boeteregister* en vertoont daarnaast verwantschap met de *Hunsingoër* en *Emsingoër* teksten.

De regionale boeteregisters zijn ook chronologisch in te delen. Via de oudste handschriften, rond ca. 1300, komen het *Riustringer*, *Brokmer* en *Hunsingoër Boeteregister* tot ons. We hebben gezien dat deze boeteregister of klein of rommelig of beide zijn. Het *Hunsingoër Boeteregister* bestaat zelfs niet uit een doorlopende tekst, maar uit twee langere en een korte. We zagen dat deze drie teksten toch samen als een boeteregister beschouwd moeten worden. Ruim een eeuw jonger zijn dan het *Emsingoër Boeteregister* en het *Boeteregister van Kampa Jeldric*. Beide teksten hebben een grote omvang en een duidelijke structuur gemeenschappelijk.

Het scenario dat zich voor de ontwikkeling van de Oudoostfrie boeteregisters aandient is al geschetst in hoofdstuk 2. We kunnen het hier nogmaals kort samenvatten. Het *Algemene Boeteregister* moet beschouwd worden als het boeteregister dat lange tijd in geheel Oosterlauwers Friesland gold. Wanneer het gedateerd moet worden valt niet te zeggen. We weten immers niet wat we moeten dateren: de bestaande redacties lopen zeer uiteen en daarnaast stond de tekst in een bestaande traditie, die de tekst telkens opnieuw kon voeden. Naast het *Algemene Boeteregister* bestonden waarschijnlijk al langer regionale verzamelingen van boetebepalingen. Dezen kristalliseerden in de loop van de dertiende eeuw uit tot zelfstandige boeteregisters. De eerste experimenten waren nog wat ongestructureerd (*Brokmer* en *Hunsingoër Boeteregister*), of beperkten zich tot een wondlijst (*Riustringer Boeteregister*). De afmetingen van deze teksten waren nog relatief beperkt (althoewel de afzonderlijke tekstjes van het *Hunsingoër Boeteregister* bij elkaar bijna 200 bepalingen tellen). Vooral in het *Brokmer* en *Hunsingoër Boeteregister* vinden we nog veel bepalingen die bestaan uit opsommingen van allerlei verwondingen en vergripen die dezelfde compensatie vereisen. Het is haast alsof we de rechtskenner zien reciteren. Later verdween dit type bepaling grotendeels ten gunste van een duidelijke structuur, waarin bepalingen per dossier bij elkaar gebracht waren. Deze ontwikkeling zien we al in het *Riustringer Boeteregister*, waar we bovendien een paar dossiers konden aanwijzen (de neus en de oren), die nog maar net voltooid waren.

In de vijftiende eeuw treden ons volwaardige, ver ontwikkelde boeteregisters tegemoet: het *Emsingoër Boeteregister* en het *Boeteregister van Kampa Jeldric*. Beide zijn lang. Ze tellen respectievelijk bijna 300 en meer dan 400 bepalingen. Bovendien zijn ze goed gestructureerd. De Oudfrie boeteregisters zijn in deze fase volwassen geworden. Het lijkt er bovendien op dat het *Algemene Boeteregister* zijn geldigheid verloren had en plaats had moeten maken voor deze jonge generatie regionale boeteregisters.²⁵⁸ We vinden de tekst in elk geval niet meer in de vijftiende-eeuwse Oudfrie handschriften.

Ten slotte kozen de jongste boeteregisters elk een eigen weg. *Kampa Jeldric* geeft uitsluitend een wondlijst, terwijl het *Emsingoër Boeteregister* een flink deel bevat met anderssoortige bepalingen zoals die over huisvredebreuk, maar ook over *wapeldepene*, *swimslek* en *bende*. Deze bepalingen kwamen al in het *Algemene Boeteregister* voor en zelfs al in de wondlijst van de *Lex Frisionum*. De canonisering en fixering van de andere teksten, zoals de *Zeventien Keuren* en de *Vierentwintig Landrechten* heeft wellicht in de hand gewerkt dat boeteregisters andere dossiers opnamen. Zij behoorden immers tot de weinige open teksten in het Oudfrie rechtscorpus. Daarmee werden ze tot teksten waarin alle aspecten van het politieke lichaam van de Vrije Fries terug te vinden waren.

²⁵⁸ Johnston, 'The Middle Low German Translations', 590.

9 De Oudwestfrieze boeteregisters

1 De indeling en overlevering van de Oudwestfrieze boeteregisters

De Oudwestfrieze boeteregisters worden hieronder onderverdeeld in vier groepen: A, B, C, D.²⁵⁹ Die indeling is gebaseerd op eigen onderzoek en op onderzoek van voorgangers. Rudolf His onderscheidde reeds de groepen A en B, maar beschouwde de overige boeteregisters als verzamelteksten.²⁶⁰ Karl von Richthofen zag al dat de boeteregisters uit groep C bij elkaar hoorden en redacties van dezelfde grondtekst waren.²⁶¹ Daarmee waren nu drie tradities onderscheiden: groep A, die in Oostergo (Ferwerderadeel, Dongeradeel, Leeuwarderadeel) thuishoorde; groep B, waarvan de meeste teksten in Wymbritseradeel te lokaliseren waren (Wymbritseradeel, Hemmen, met als uitzondering Dongeradeel), en een groep C, die in de richting van Franekeradeel wees (Vijf Delen en Wonseradeel). Toen bleven nog twee boeteregisters over: het *Westerlauwerse Boeteregister* en het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel*. Pas in de loop van dit onderzoek werd duidelijk dat ook deze twee teksten te zien zijn als redacties van dezelfde oertekst. Hierbij hielp het feit dat er een Nederduitse redactie van de tekst voorhanden was. Ze wijken net als de registers van groep C meer van elkaar af dan die in de groepen A en B.

Toen de vier tradities in kaart waren gebracht, diende zich het inzicht aan, dat deze vier tradities die van de dertiende-eeuwse delen Oostergo, Wymbritseradeel, Franekeradeel en Wonseradeel weergaven in een vijftiende-eeuwse vormomming. Dirk Henstra's veronderstelling dat de compensatiebedragen in de Oudwestfrieze boeteregisters dertiende-eeuws moeten zijn, is een ondersteuning van deze hypothese. Wat er tussen de dertiende en de vijftiende eeuw, de periode waarin ze opgetekend zijn, met de teksten gebeurd is kunnen we slechts voor een klein deel herleiden door het aanwijzen van jongere aanwas. We kunnen de boeteregisters zoals ze er in de dertiende eeuw uitzagen echter niet reconstrueren.

De boeteregisters zijn in vijf handschriften overgeleverd: Codex Aysma, Codex Furmerius, Druk, Jus en Codex Unia. De eerste drie – Codex Aysma, Codex Furmerius, Druk – bevatten elk maar een boeteregister. Dit zijn respectievelijk het *Westerlauwers Boeteregister*, het *Interregionale Boeteregister*, en de *Bireknade Bota*. Het *Westerlauwers Boeteregister* is, zoals we nog zullen zien, op een aparte katern geschreven, die later aan Codex Aysma is toegevoegd. Ook in het geval Codex Furmerius geeft het handschrift geen extra achtergrondinformatie over het boeteregister dat er in overgeleverd is. De inhoud is in de zeventiende eeuw door Bernhard Furmerius afgeschreven en pas later tot een codex ingebonden.²⁶² Druk is interessant: er is in deze incunabel slechts een boeteregister opgenomen. We zullen zien dat die keuze beredeneerd lijkt te zijn geweest. De handschriften met de meeste boeteregisters zijn echter Jus Municipale Frisonum en Codex Unia.

Aan de bestudering van de Oudwestfrieze klassieke verzamelhandschriften – Jus, Codex Unia en Druk – valt nog veel werk te doen. Alleen Jus is in een moderne editie voorhanden. Deze editie is bovendien verschenen in de kritische reeks *Altfriesische Rechtsquellen*.²⁶³ Hierdoor heeft de opbouw van het handschrift minder aandacht gekregen dan dat in een diplomatische editie het geval zou zijn geweest. Een vergelijking van de compilatiepatronen van Jus, Druk en Codex Unia kan mijns inziens veel aan het licht brengen over de manier waarop de teksten met Oudfries inheems recht circuleerden in Westerlauwers Friesland.

²⁵⁹ Zie ook hoofdstuk 2.4.2.

²⁶⁰ His, *Das Strafrecht der Friesen*, 10–11.

²⁶¹ Von Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, 462; Hofmann, 'Zu der neuen Ausgabe', 340.

²⁶² Gerbenzon *et al.* (eds.), *Fryske stikken út Codex Furmerius*; Johnston, 'The Old Frisian Law Manuscripts', 574–575.

²⁶³ Buma en Ebel, *Westerlauwersches Recht I*.

Algemeen wordt aangenomen dat Jus een jonger afschrift (ca. 1530 – gebaseerd op het gebruikte papier) is van een ouder origineel. Dit origineel wordt gedateerd op 1464, afgaande op het jaar waarmee een van de erin opgenomen kronieken eindigt.²⁶⁴ Het heeft er echter alle schijn van dat aan Jus meerdere leggers ten grondslag liggen. Het eerste deel eindigde met het formulier voor het aanbieden van weergeld (*Dingtaal voor proces wegens doodslag*, J XX). Na die tekst staat namelijk te lezen: *Amen. Et est finis, sit laus deo* ‘Amen. En dit is het einde, God lof’.²⁶⁵ Dit klopt exact met het Oudfries register op de inhoud van Jus (J I), dat eindigt met: *Hoe dat ma een daedslacht schil byclaia ende iouwen ende ielden byede* ‘Hoe men een doodslag beklagen moet en gaven en weergelden moet aanbieden’.²⁶⁶ Dit eerste gedeelte komt voor het overgrote deel overeen met de inhoud van Druk. Daarna werd in Jus een dossier met boeteregisters en een muntwaardetekstje afgeschreven (J XXI – J XXIV), aan het eind waarvan weer te lezen valt: *Et sic est finis istius libri. Expliciunt emendationes membrorum* ‘En dit is het einde van dit boek. Hier eindigen de compensaties voor lichaamsdelen’.²⁶⁷ Hierna volgde een tweede dossier met boeteregisters (J XXV – J XXIX), dat weer eindigde met een zucht van opluchting: *Et sic est finis istius libri, deo gracias* ‘En dit is het einde van dit boek, God lof’.²⁶⁸ In het vervolg van Jus is helaas geen *finis* meer aangebracht, maar inhoudelijk valt dit stuk uiteen in de volgende onderdelen: (1) kronieken (J XXX – J XXXII); (2) rechtsteksten: het *Bolswarder seendrecht* en de *Keuren van Wymbritseradeel* (J XXXIII en J XXXIV); (3) formulieren voor ambtseden en andere eden (J XXXV – XLIII); 4) stadboek van Sneek. Schematisch is Jus dus als volgt opgebouwd:

1) Oude kern Jus

J I – J XX

Amen. Et est finis, sit laus deo

2) dossier boeteregisters 1

J XXI *Boeteregister van Wymbritseradeel* (B)
 J XXII *Verhandeling over muntwaarden in Westerlauwers Friesland*
 J XXIII *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* (A)
 J XXIV *Boeteregister van de grandscriver* (A)

Et sic est finis istius libri. Expliciunt emendationes membrorum.

3) dossier boeteregisters 2

J XXV *Boeteregister van de Hemmen* (B)
 J XXVI *Interregionaal Boeteregister Van Walddethum* (B)
 J XXVII *Interregionaal Boeteregister* (B)
 J XXVIII *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* (C)
 J XXIX *Boeteregister van Leenwarderadeel plus korte redactie van Boeteregister van de grandscriver* (A)

Et sic est finis istius libri, deo gracias.

4) kronieken (J XXX – J XXXII)

5) rechtsteksten (J XXXIII – J XXXIV)

6) formulieren voor ambtseden en andere eden (J XXXV – XLIII)

7) Stadboek van Sneek (niet in Buma en Ebel)

²⁶⁴ *Ibid.*, 8.

²⁶⁵ *Ibid.*, 400.

²⁶⁶ J I,107 (*Register op Jus*).

²⁶⁷ Buma en Ebel, *Westerlauwersches Recht I*, 464.

²⁶⁸ Buma en Ebel, *Westerlauwersches Recht I*, 562.

In de twee afzonderlijke dossiers met boeteregisters zijn telkens twee of drie van de Oudwestfriesse tradities – groepen A, B, C, D – overgeleverd. In het uiteindelijke verzamelhandschrift ontstond daardoor een overlap.

Ten slotte komt met dit inzicht in de opbouw van Jus de datering van het handschrift op losse schroeven te staan. In het deel met de kronieken bevindt zich immers *Dae cronika fan Hollandt* (J XXXII), die eindigt met de woorden *ende Philippus wert heer van Hollandt ende js tot noch toe als jnt iaer lxiij* ‘Philippus werd heer van Holland en is dat nog steeds, namelijk in het jaar (14)64’.²⁶⁹ Op grond hiervan wordt de legger van Jus op 1464 gedateerd. Maar aangezien Jus van minstens vier leggers is afgeschreven, dateert het jaartal in de kroniek alleen de kroniek, en het jaar van waaraf de legger van dat deel afgeschreven kan zijn.²⁷⁰

Codex Unia bevat vijf boeteregisters. Deze zijn hier op de volgende manier genummerd:

- U XVIII *Interregionaal Boeteregister*
- U XXV *Boeteregister van Leenwarderadeel* plus korte redactie van *Boeteregister van de grandscrijver* (A)
- U XXVI *Boeteregister van Dongeradeel* (B)
- U XXVII *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* (D)
- U XXVIII *Boeteregister van Wymbritseradeel* (B)

Deze nummering is ontleend aan Gerbenzons *Apparaat voor de studie van Oudfries recht* en zijn gebruikt bij gebrek aan een moderne editie van Codex Unia.²⁷¹ Wanneer we echter naar reconstructie van het oorspronkelijke handschrift kijken, die mogelijk is omdat de afschrijver, Franciscus Junius, telkens aangaf waar in het handschrift van Syds Unia een tekst begon, dan zie we dat ook hier enkele dossiers zijn aan te wijzen. Codex Unia bestond namelijk uit drie afzonderlijke delen.²⁷² Aan het einde van de eerste twee delen plaatste Syds Unia, die het handschrift (of een legger ervan) schreef, een colofon. Hij had met andere woorden hoogstwaarschijnlijk twee oudere handschriften tot zijn beschikking, die hij na elkaar afschreef. Na de colofons volgen bovendien telkens een aantal onbeschreven folia: deel I eindigt op folio 57, en deel II begint op folio 73 en loopt tot folio 114. In het handschrift dat Franciscus Junius heeft afgeschreven, en dat hij aanduidt met *Codex Gabbemae in quarto*, is evenwel nog een derde deel te vinden. Dat begint op folio 143 en eindigt op folio 154. Aan het einde daarvan volgt geen colofon. De vraag is dus of Codex Unia de correcte benaming is voor het Oudfriesse handschrift dat we dankzij het afschrift van Junius kennen, of dat Codex Gabbema een betere benaming zou zijn.

Die vraag hoeven we hier niet te beantwoorden. Onze interesse gaat hier uit naar de verdeling van de boeteregisters over de drie delen van het handschrift. Die zijn te vinden in deel II en deel III:

1) Deel I (f. 1–57)

2) Deel II (f. 73–114)

f. 73r–78v *Boeteregister van Leenwarderadeel* plus korte redactie van *Boeteregister van de grandscrijver* (U XXV) (A)

f. 81r–83r *Boeteregister van Dongeradeel* (U XXVI) (B)

3) Deel III (f. 143–154)

f. 143r–146r *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* (U XXVII) (D)

f. 146v–148v *Interregionaal Boeteregister* (U XVIII)

f. 146v–148v *Boeteregister van Wymbritseradeel* (U XXVIII) (B)

We zien nu dat er opnieuw sprake is van meerdere dossiers met boeteregisters. Het *Interregionaal Boeteregister* is bovendien niet gescheiden van het *Boeteregister van Wymbritseradeel* maar loopt er moeiteloos in

²⁶⁹ J XXXII,25 (*Kroniek van Holland*).

²⁷⁰ Het is opmerkelijk dat Buma en Ebel, die wel zagen dat de oorspronkelijke kern van Jus tot en met J XX liep, daaraan geen conclusie verbonden voor de datering van Jus. Buma en Ebel, *Westerlauwersches Recht* I, 11.

²⁷¹ Gerbenzon, *Apparaat voor de studie van Oudfries recht* II, 95–97.

²⁷² Siebs, *Westfriesische Studien*.

over. Deze verdeling verklaart ook dat het *Boeteregister van Dongeradeel* (U XXVI), dat een redactie van dezelfde tekst is als het *Boeteregister van Wymbritseradeel* (U XXVIII), zo'n een jong taalkleed heeft, maar toch in hetzelfde handschrift staat: het behoorde oorspronkelijk tot een ander dossier.

Deze gang door de overlevering van de Oudwestfrieze boeteregisters leert ons het volgende. Naast handschriften met de klassieke Oudfrieze rechtsteksten circuleerden er handschriftjes of katernen met boeteregisters, soms met een boeteregister per katern, zoals bij het *Westerlauwers Boeteregister* dat later in Codex Aysma is ingebonden, soms met meerdere boeteregisters, zoals bij de twee dossiers die in Jus terecht zijn gekomen. Aan de oude kern van Codex Unia zijn eveneens twee dossiers toegevoegd.

Tabel 9.2.1: Concordantietabel Groep A

groep A	U XXV	J XXIX	J XXIII	J XXIV
11		1 2		3
22		2 3		4
33		3 4		
44		4 5		
55		5 6		
66		6 7		
77		7 8		
88		8 9		
99		9	10	
10	10	10	11	
11	11	11	12	
12	12	12	13	
13	13	13	15	
14	14	14	16	70
15	15	15	17	
16	16	16	18	
17	17	17	20	
18	18	18	21	
19	19	19	22	
20	20	20	23	
21	21	21	24	
22	22	22		
23	23	23	25	
24	24	24	26	
49	24	24	27	
25	25	25	27	
26	26	26	28	
27	27	27	29	
28	28	28		
29	29	29	30	
30	30	30	32	
31	31	31	32	
32	32	32	33	
33	33	33	34	
34	34	34	35	
35	35	35	36	
36		36	37	
37	36	37	38	
38	37	38	39	
39	38	39	40	
40	39	40	41	
41	40	41	42	
42	41	42	44	
43	42	43	45	
44	43	44	46	
45	44	45	47	
46	45	46	48	

47	46	47	49	
48	47	48	50	
50	48	49	51	
51	49	50	52	
52	50	51	53	
53	51	52	54	
54	52	53	55	
55	53	54	56	
56	54	55	57	
57	55	56	58	
58	56		59	
59	57	57	60	
60	58	58	60	
61	59	59	61	
62			61	
63	60	60	62	
64	61	61	63	
65	62	62	63	
66	63	63	64	
67	64	64	65	
68	65	65	66	
69	66	66	68	
70	67	67	69	
71	68	68	70	
72	69	69	70	
73	70	70	71	
74	71	71	71	
75	72	72	72	
76	73	73	73	
77	74	74	74	
78	75	75	74	
79	76	76	75	
80	77	77	75	
81	78	79	76	
82	79	78		
83	80	80	77	
84	81	81	78	
85	82	82	79	
86	83	83	80	
87	84	84	80	
188	84	84	67	
88	85	85	81	
89	86	86	82	
90	87	87	83	
91	88	88	84	
92	89	89	85	
93	90	90	86	
94	91	91	87	

95	92	92	87	
96	93	93	88	
97	94	95	89	
98	95	94	90	
99	96	96	91	
100	97	97	92	
101	98	98	93	
102	99	99	94	56
103	100	100	95	
104	101	101	96	
105	102	102	97	
106	103	103	98	
107	104	104	99	
108	105	105	100	
109	106	106	101	
110	107	107	102	
111	108	108	103	
112	109	109	104	
113	110	110	105	
114	111	111	106	
115	112	112	107	
116	113	113	108	
117		114	108	
118	114	115	109	
119	115	116	110	
120	116	117	111	
121	117	118	112	
122	118	119	113	48
123	119	120	114	
124	120	121	115	
125	121	122	116	
126	122	123	117	
127	123	124	118	
128	124	125	119	
129	125	126	120	
130	126	127		
131	127	128	121	57
132	128	129	122	
133	129	130	123	
134	130	131	124	
135	131	132		9
136	132	133		10
137	133	134	125	
138	134	135	126	
139	135	136		0
140	136	137		21
141	137	138		58
142	138	139		
143	139	140		1
144	140	141		2
145		142		
146	141	143		6
147	142	144		7
148	143	145		8
190	143	145		11
149	144	146		12
150	145	147		13
151	146	148		15
152	147	149		16

153	148	150		17
154	149	151		18
155	150	152		19
156	151	153		19
157	152	154		20
158	153	155		22
159	154	156		23
160	155	157		24
161	156	158		25
162	157	159		26
163	158	160		27
164	159	161		28
165	160	162		29
166	161	163		30
167	162	164		31
168	163	165		32
169	164	166		33
170	165	167		
171	166	169		
172	167	170		
173	168	171		
174	169	168		
175	170			
176	171			
177	172			
178	173			
179	174			
180	175			
181	176			
182	177			
183			1	
184			14	
185			19	
186			31	14
187			43	
189				5
192				34
193				35
194				36
195				37
196				38
197				39
198				40
199				41
200				42
201				43
202				44
203				45
204				46
205				47
207				49
208				50
209				51
210				52
211				53
212				54
213				55
214				59
215				60

216				61
217				62
218				63
219				64
220				65
221				66
222				67
223				68
224				69
225				71
226				72
227				73
228				74

2 Groep A (Oostergo)

2.1 Groep A: de traditie van Oostergo

Groep A bestaat uit twee afzonderlijke boeteregisters, die echter geruime tijd als een eenheid gecirculeerd hebben. De eerste tekst is de kern van de Oostergose traditie en moet het oude boeteregister van Oostergo zijn. Hij is onder twee titels overgeleverd, namelijk als het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* (BFD) en als het *Boeteregister van Leeuwarderadeel* (BLw). In Jus begint de eerste tekst als volgt: *Thet send tha botha, ther berat jn Ferwerderadeyl and jn Dongheradeyl* ‘Dit zijn de compensaties die gebruikt worden in Ferwerderadeel en Dongeradeel’.²⁷³ De tweede heeft als opschrift: *Thet send tha bota jn tha dele tho Lyowerd* ‘Dit zijn de compensaties in Leeuwarderadeel’.²⁷⁴ Het *Boeteregister van Leeuwarderadeel* komt ook voor in Codex Unia, waar het opschrift luidt: *Dit sint dae Leowerdera bota mei hiara omlandum* ‘dit zijn de compensaties van Leeuwarden met zijn ommelanden’.²⁷⁵

De tweede tekst, het *Boeteregister van de grandscriwer* (BGr), is drie maal overgeleverd: eenmaal in een lange redactie van 74 bepalingen en tweemaal in een korte redactie van circa 30 bepalingen. De korte redactie volgt telkens op de twee overgeleverde redacties van het *Boeteregister van Leeuwarderadeel* en de lange redactie volgt op het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel*. Alledrie de redacties hebben ongeveer hetzelfde opschrift: *Thet send tha botha by wisena thes grandscriweris* ‘Dit zijn de compensaties volgens de aanwijzingen van de grandscrivere’.²⁷⁶

Groep A is tweemaal overgeleverd in Jus en een maal in Unia. In de vorige paragraaf zagen we dat in Jus twee afzonderlijke dossiers met boeteregisters opgenomen zijn en dat verklaart waarom groep A in twee afwijkende redacties in dit handschrift terechtgekomen is. De overlevering ziet er als volgt uit:

Jus, dossier 1

- J XXIII *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel*
- J XXIV *Boeteregister van de grandscriwer* (lange redactie)

Jus, dossier 2

- J XXIX *Boeteregister van Leeuwarderadeel*
- J XXIX,136–171 *Boeteregister van de grandscriwer* (korte redactie)

Codex Unia

- U XXV *Boeteregister van Leeuwarderadeel*
- U XXV,135–177 *Boeteregister van de grandscriwer* (korte redactie)

Zoals Dietrich Hofmann ook al opmerkte zijn er in de editie van Jus bij de identificatie van individuele teksten en bij de nummering van de bepalingen enkele ongelukkige keuzen gemaakt, zodat we nu moeten leven met het feit dat de korte redactie van het *Boeteregister van de grandscriwer* geen apart tekstnummer heeft, maar doorgenummerd is aan het einde van het *Boeteregister van Leeuwarderadeel*.²⁷⁷ Om de verwarring niet nog groter te maken zijn de kritische edities van de boeteregisters in Codex Unia vorm gegeven naar het voorbeeld van de editie van Jus, inclusief de eraan klevende nadelen.²⁷⁸ Het voordeel hiervan is dat de nummeringen in beide redacties van het *Boeteregister van Leeuwarderadeel* grotendeels parallel lopen. Hierdoor is nu in tabel 9.2.1 goed te zien, waar deze twee redacties overeenkomen en van elkaar afwijken.

Het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* (J XXIII) is secundair ten opzichte van het *Boeteregister van Leeuwarderadeel*. Maar de redactie van het *Boeteregister van de grandscriwer* (J XXIV) die erop volgt, is langer en oorspronkelijker dan de redactie die aan het einde van het *Boeteregister van Leeuwarderadeel* (J XXIX / U XXV) is opgenomen. In het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* en de daarop volgende lange redactie van het *Boeteregister van de grandscriwer* zijn de compensatiebedragen bovendien

²⁷³ J XXIII,1 (BFD, groep A).

²⁷⁴ J XXIX,0 (BLw, groep A).

²⁷⁵ U XXV,0 (BLw, groep A).

²⁷⁶ J XXIV,0 (BGr, groep A).

²⁷⁷ Hofmann ‘Zu der neuen Ausgabe’, 348.

²⁷⁸ Zie appendix 3.

omgerekend naar een nieuwe rekeneenheid, de groot (*grata*). Dit verschijnsel geeft aan dat beide teksten samen ‘op reis’ zijn geweest – afgeschreven en bewerkt – alvorens ze werden opgetekend in het handschrift Jus. In dit handschrift werd enige teksten later ook hun verwant J XXIX (het *Boeteregister van Leenwarderadeel* met daarin de korte redactie van het *Boeteregister van de grandscriver*) neergeschreven, zodat de ‘familieleden’ weer in een boekband verenigd waren.

2.2 Het *Boeteregister van Leenwarderadeel* en het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel*

De twee redacties van het *Boeteregister van Leenwarderadeel* en het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* zijn drie redacties van een oertekst. Daarbij staan de twee redacties van het *Boeteregister van Leenwarderadeel* dichter bij elkaar dan het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel*. Dietrich Hofmann kwam tot de conclusie dat het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* uit het *Boeteregister van Leenwarderadeel* ontstaan moet zijn.²⁷⁹

Om een inzicht te geven in de opbouw en inhoud van het oude boeteregister van Oostergo volgt hieronder de structuur van het *Boeteregister van Leenwarderadeel* in de redactie in Jus. Het laatste gedeelte, de korte redactie van het *Boeteregister van de grandscriver*, wordt apart behandeld in de volgende paragraaf.

Tabel 9.2.2: Structuur *Boeteregister van Leenwarderadeel* (J XXIX)

Bepaling	Onderwerp
1	<i>Herdafeng, dustslek, duststet, dustskow, dustsweng</i> (alle 2 schellingen, 4 Engelse penningen en 4 kleine penningen)
2–4	<i>Dustslek</i> met 21, 42 of 63 nachten blauwe plekken
5	Uitwendige <i>blodresne</i>
6–11	Zaken die alle op 5 ons min 4 penningen komen (<i>dolg utward</i> [6], <i>inrede dolg</i> [7], <i>faxfeng</i> [8], <i>berskrede</i> [9], <i>fliuswerp</i> [10], <i>widebenbreke, kesebreke, gerstelbreke an der nose</i> [11])
12–13	<i>Berdfeng</i> (12) en <i>faxfeng</i> onder aan de buik (13)
14	<i>Benis onstal</i>
15–23	Hoofd
17–19	Kwart, derde deel of half deel <i>ergene</i> aan het hoofd
20–23	Rimpels in het voorhoofd
24	<i>Agbrekerf, benbreke binitha tha breine, inre in tha nose, inre in thine snavel, benbreke in tha ziake, tuskbreke thes unberna benis, werbreke</i> alle dezelfde boete: 10 ons min 8 penningen
25–26	Tong en spraak
27–30	Gezichtsvermogen
31–33	Ogen
34	Neus
35–39	Oren en gehoor
40(–41)	<i>Lithwei</i> op het hoofd (41: en aan de hals)
41–44	Hals
45–54	<i>Lithwei</i> en <i>benbreke</i> (schouder, elleboog [45], oksel [46], pols [47], handpalm, vingerkootjes [48–53], <i>neilkerf</i> [54])
55–62	Afgeslagen vingers (bovenste vingerkootje [55], duim [56], wijsvinger [57–58], middelvinger [59], ringvinger [60], pink [61–62])
63–65	Afgeslagen ledematen (hand [63], onderarm bij de elleboog [64], arm bij de schouder [65])
66–67	Duim lam (en <i>ergene</i> [67])

²⁷⁹ Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’, 343–345. Het betreft J XXIII,83 (BFD, groep A). Hier wordt een foutief bedrag (8 penningen en 4 ons = 88 penningen) omgerekend naar een eveneens foutief bedrag in groten (7 groten = 84 penningen). Hofmann toont aan dat het correcte bedrag hier 8 penningen en 14 ons = 288 penningen moet zijn. De zinsnede *fiortene ensa* moet verminkt zijn tot *fior ensa*. Het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* heeft deze bepaling overgenomen uit het *Boeteregister van Leenwarderadeel*, waar dezelfde fout (‘4 ons’ in plaats van ‘14 ons’) in de parallelle bepaling J XXIX,87 te vinden is.

68–77	<i>Lithwei</i> en <i>benbreke</i> (bovenbeen en knie [68–69], enkel [70–71], tenen [72–77])
78–80	<i>Ergene</i> aan het been
81–89	Bepalingen ontleend aan verschillende willekeuren (afgeslagen 6 ledematen [81–82], <i>gersfallich lith</i> + oren [84], lamme ledematen en breinwond [85], <i>benbreke</i> en <i>thruchgungande dolch</i> [86], <i>dustslek</i> op de hals [87], <i>swimslek</i> [88], <i>dustslek</i> [89])
90–96	Procesaanwijzingen (opmeten van wonden, <i>ingong</i> en <i>utgong</i>)
93–96	<i>Benis utgong</i>
97–101	Romp
102–103	<i>Wapeldrank</i> , <i>balsraf</i> , <i>nedmund</i>
104	Missen van de vroegere gezondheid
105–107	Verwondingen door een mes (105), bijtwenden (106) en brandwonden (107)
108	Weergeld
109	<i>Bende</i> (kluistering) en een opmerking over het delen van de compensatie met iemands broer
110–117	Vee
118–119	<i>Benbreke</i> (beenmerg, armmerg, schedel, borstbeen, schouderbeen [118], rug [119])
120	Romp: door de romp geschoten
121	Verlies van ‘drie delen’: functieverlies
122	Botbreuk voetgewricht
123–125	Geslachtsdelen
126–129	<i>Blikande</i> en <i>unblikande blodresne</i> en <i>metedolch</i>
130–132	Hoofd (rimpels [130], <i>breskredene</i> [131], <i>sinkele</i> [132]) (< BA _g)
133	Botbreuk
134	<i>Thruchgungande dolch</i> en de afstand tussen de <i>ingong</i> en de <i>utgong</i>
135	<i>Wapeldepene</i>
136–166	<i>Boeteregister van de grandscriwer</i>

Later toegevoegde bepalingen aan J XXIX

167	Kleren scheuren
168	<i>Swarte sweng</i> (met bier gooien)
169–170	Haar afscheren of afbranden
171	<i>Swarte sweng</i> (met bier gooien)

Extra bepalingen aan het einde van U XXV

165–169	identiek aan J XXIX,167–171 (zie hierboven)
170	<i>Bende</i> (kluistering)
171–175	Huisvredebreuk
176	Gewelddaad (<i>urwald</i>)
177	Wegversperring (<i>weiskettene</i>)

De extra bepalingen aan het einde van de twee redacties van het *Boeteregister van Leenwarderadeel* (U XXV en J XXIX), na de korte redactie van het *Boeteregister van de grandscriwer*, hebben geen parallellen in de lange redactie van het *Boeteregister van de grandscriwer* (J XXIV). We mogen daarom aannemen dat de tekst ‘*Boeteregister van Leenwarderadeel* plus *Boeteregister van de grandscriwer* (korte redactie)’ als een geheel circuleerde. Aan deze eenheid werden in een later stadium bepalingen toegevoegd. De redactie in U XXV heeft meer toevoegingen dan J XXIX: U XXV,165–169 is gelijk aan J XXIX,167–171, maar vervolgens sluit de redactie in Codex Unia af met een achttal bepalingen, waarvoor geen parallel is in J XXIX²⁸⁰. Voor deze bepalingen zijn wel parallellen te vinden in de andere Oudwestfriese boeteregisters. Er zijn dus twee fasen van latere toevoegingen aan de eenheid ‘*Boeteregister van Leenwarderadeel* plus *Boeteregister van de grandscriwer* (korte redactie)’ te onderscheiden.

²⁸⁰ U XXV,170–177 (BLw, groep A).

In dossier 1 in Jus bevindt zich ten slotte een tekst die geen boeteregister is, maar die er wel een verwantschap mee vertoont. Het is een *Verhandeling over muntwaarden in Westerlauwers Friesland*.²⁸¹ In dit tekstje wordt naar twee boeteregisters verwezen, namelijk naar de *Bireknade Bota* (behorend tot groep C, zie hieronder) en naar: *jn da botem bi wita panninghum* ‘in het boeteregister dat berekend is in witte penningen’.²⁸² Dirk Henstra merkt in zijn bespreking van deze tekst op dat er in verschillende Oudwestfriesse boeteregisters verwezen wordt naar de witte penning.²⁸³ Dat is waar, maar er is een boeteregister waarin systematisch in deze penning berekend lijkt te worden: het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* (BFD). Bovendien komen de twee omrekeningen die met betrekking tot ‘het boeteregister dat berekend is in witte penningen’ genoemd worden in J XXII opvallend overeen met wat er in de eerste drie paragrafen van het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* te lezen valt:

VERHANDELING OVER MUNTWAARDEN

*Ende thi schilling jn da botem bi wita panninghum thi is en grata and meer nath.*²⁸⁴

En de schelling in het boeteregister dat rekt met witte penningen die is 1 grata en niet meer.

BOETEREGISTER VAN FERWERDERADEEL EN DONGERADEEL

*Ende this schilling jn this botem is en gratha, ende thet by wita panninghem.*²⁸⁵

En de schelling in dit boeteregister is 1 grata, en dat gerekend met witte penningen

VERHANDELING OVER MUNTWAARDEN

*Ende thio ense jn da botem bi wita panninghum is xx wita panninghen, xij wite to grata. Soe is thio ense bi wita panninghem oerhal grata and tweer wite panninghen ende thria ense bi wita panninghem thet sint fyf graete.*²⁸⁶

En het ons in het boeteregister dat rekt met witte penningen is 20 witte penningen, 12 witte penningen in 1 grata. Daarmee is 1 ons witte penningen gelijk aan 1 ½ grata en 2 witte penningen, en 3 ons witte penningen zijn gelijk aan 5 grata.

BOETEREGISTER VAN FERWERDERADEEL EN DONGERADEEL

*Thio ensa ende this botem bi wita panninghem, thio ense is oerbael grate and tweer wite panninghen, soe is sex wita pannighen toe ene hala grata ende xij wite pannighen toe ene hele grata. Ende in this botem soe send thria ensa fyf grate.*²⁸⁷

Het ons in dit boeteregister is gerekend met witte penningen, het ons is gelijk aan 1 ½ grata en 2 witte penningen, dus 6 witte penningen zijn gelijk aan ½ grata en 12 witte penningen zijn gelijk aan 1 grata. En in dit boeteregister zijn 3 ons witte penningen gelijk aan 5 grata.

Deze overeenkomsten tussen de *Verhandeling over Muntwaarden* en het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* zijn zo groot en niet te vinden voor de andere boeteregisters, dat dit wel het boeteregister moet zijn dat in de verhandeling ‘het boeteregister dat berekend is in witte penningen’ wordt genoemd.

²⁸¹ J XXII (*Verhandeling over muntwaarden in Westerlauwers Friesland*, App. 866).

²⁸² J XXII,6 en 7 (*Verhandeling over muntwaarden in Westerlauwers Friesland*, App. 866).

²⁸³ Henstra, *The Evolution of the Money Standard in Medieval Frisia*, 344.

²⁸⁴ J XXII,6 (*Verhandeling over muntwaarden in Westerlauwers Friesland*, App. 866).

²⁸⁵ J XXIII,2 (BFD, groep A).

²⁸⁶ J XXII,7 (*Verhandeling over muntwaarden in Westerlauwers Friesland*, App. 866).

²⁸⁷ J XXIII,3 (BFD, groep A).

Tabel 9.2.3: Concordantietabel *Boeteregister van de grandscriwer (BGr)*

J XXIV	U XXV	J XXIX
0	135	136
1	139	140
2	140	141
31		1
42		2
5		
6	141	143
7	142	144
8	143	145
9	131	132
10	132	133
11	143	145
12	144	146
13	145	147
14		
15	146	148
16	147	149
17	148	150
18	149	151
19	150	152
19	151	153
20	152	154
21	136	137
22	153	155
23	154	156
24	155	157
25	156	158
26	157	159
27	158	160
28	159	161
29	160	162
30	161	163
31	162	164
32	163	165
33	164	166
34		
35		
36		
37		
38		
39		
40		
41		
42		
43		
44		
45		
46		
47		
48		
49		
50		
51		
52		
53		
54		

55		
56		
57		
58	137	138
59		
60		
61		
62		
63		
64		
65		
66		
67		
68		
69		
70		
71		
72		
73		
74		
	138	139
		142

2.3 Het *Boeteregister van de grandscriwer*

Het *Boeteregister van de grandscriwer* is als gezegd in drie redacties overgeleverd; tweemaal in een korte redactie aan het einde van de twee redacties van het *Boeteregister van Leenwarderadeel* (J XXIX,136–166 en U XXV, 135–164), en eenmaal in een lange redactie (J XXIV), die in J direct op het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* (J XXIII) volgt (zie tabel 9.2.2).

Hofmann nam aan, dat het *Boeteregister van de grandscriwer* met zijn geringe aantal van 74 bepalingen in de lange redactie niet als zelfstandig boeteregister gezien moet worden, maar als een toevoeging op het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel* en het *Boeteregister van Leenwarderadeel*.²⁸⁸ Inderdaad is een boeteregister van 76 bepalingen (de korte redactie levert namelijk nog twee extra unieke bepalingen op) klein te noemen naar Oudfriese begrippen. Het zou net als een zelfstandig boeteregister gezien kunnen worden: het *Riustringer Boeteregister* is bijvoorbeeld niet veel omvangrijker.

Wat dit boeteregister echter speciaal maakt is het cluster ontlenen aan het Oudoostfrieshe *Algemene Boeteregister*. In de lange redactie gaat het om 23 bepalingen, dat is bijna eenderde van de tekst. Naar alle waarschijnlijkheid gaat het daarom om een verzameltekst, waarin uit verschillende tradities geput werd, onder andere uit het *Algemene Boeteregister*. Dit tekstje werd bij het *Boeteregister van Leenwarderadeel / Ferwerderadeel en Dongeradeel* gevoegd, om daar vervolgens een vast onderdeel van te vormen. Ergens is een verkorte redactie ontstaan die samen met het *Boeteregister van Leenwarderadeel* verder ging, terwijl de lange redactie verbonden bleef met het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel*. De afwijkende titel, die niet naar een gebied, maar naar een functionaris verwijst – de *grandskriver* wijst ook in de richting van dit scenario van een extra materiaalverzameling om dienst te doen naast een al bestaande regionale traditie. Dit stemt overeen met wat we nu weten over de *skriver*.

Het zou helpen als we wisten wat *grandskriver* precies betekent. Wybren Buma opperde in 1973 dat de term slaat op de benaming Granderen voor het kustgebied van Zuidwestfriesland.²⁸⁹ Aangezien groep A echter in Oostergo thuis hoort, plaatste Dietrich Hofmann in 1979 vraagtekens bij deze oplossing, zonder echter met een alternatief te komen.²⁹⁰ Toen enige jaren later zijn bewerking van het *Altfriesisches Wörterbuch* van Ferdinand Holthausen verscheen, blijkt Hofmann voor een betekenis ‘Bezirksschreiber’ = ‘districtsgriffier’ te hebben gekozen.²⁹¹ Klaarblijkelijk ging hij daarbij net als Buma uit van een afleiding uit Protogermaans **garaznīpō* ‘buurtschap, district’, echter zonder dit woord aan de Friese streek de Granderen te verbinden.

De ontlenen aan het *Algemene Boeteregister* tonen ten slotte aan dat de lange redactie en niet de korte de oorspronkelijke is. De groep J XXIV,20–42 stamt uit het *Algemene Boeteregister*. De korte redacties van het *Boeteregister van de grandscriwer* (J XXIX,136–166 en U XXV,135–164) hebben slechts voor J XXIV,20–32 parallellen, en niet voor het tweede gedeelte van deze groep (dus J XXIV,33–42). Bovendien is een bepaling met *also stor* ‘net zo veel’ in de korte redactie van het *Boeteregister van de grandscriwer* op een verkeerde plek terecht gekomen, zodat de verwijzing nu op het verkeerde compensatiebedrag slaat.²⁹²

Tabel 9.2.4: Structuur *Boeteregister van de grandscriwer* (J XXIV)

Bepalingen	Onderwerp	Korte red.
1	<i>Halsslek</i>	1
2	<i>Swimslek</i>	2
3	<i>Herdafeng, dustslek, duststet, dustskow, dustsweng</i>	3
4–5	<i>Dustslek</i> met 21, 42 of 63 nachten blauwe plekken	4
6–15	Hoofd	6–13, 15
16–17	Tong	16–17
18–19	Hals	18–19
20–42	Bepalingen ontleend aan het <i>Algemene Boeteregister</i>	20–33
43–46	Procesaanwijzingen (<i>blodresene, benis utgong, sinekerf, ergene</i>)	

²⁸⁸ Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’, 353.

²⁸⁹ Buma, ‘De oplossing fan in rjochtsfilologysk riedsel?’, Buma, *Vollständiges Wörterbuch*, 117.

²⁹⁰ Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’, 353–358.

²⁹¹ Holthausen en Hofmann, *Altfriesisches Wörterbuch*, 35 en 159 (s.v. *grandskriver*).

²⁹² Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’, 349–350.

47–49	<i>Benbreke</i> (borst, schouders, lendenen [47], rug [48], stuitbeen [49])	
50–51	Navel	
52–53	<i>Ergene</i> (zijde [52], onderlichaam [53])	
54	<i>Filmenebreke</i> (breken van de huid)	
55	Procesaanwijzing (brandwonden)	
56	Gezicht	
57–59	Onderlichaam	58
60–63	<i>Sinekerf</i> ('halspees' [60], achillespees [61], kniepezen [62], en alle andere pezen [63])	
64	Geslachtsdelen (vrouwelijke)	
65–66	<i>Ergene</i> (onderlichaam)	
67–68	Vrouw aanvallen (sieraden afroven [67], mantel of goud [68])	
69	<i>Berdfeng</i>	
70	<i>Benis onstal</i>	
71–73	Doof oor (en de 11 <i>wendan</i> als gevolg)	
74	Oog	

3 Groep B (Wymbritseradeel)

3.1 Groep B: de traditie van Wymbritseradeel

Groep B bestaat uit de volgende teksten: het *Boeteregister van Wymbritseradeel* (BWb), het *Boeteregister van Dongeradeel* (BDg), *Boeteregister van de Hemmen* (BHm), het *Interregionale Boeteregister Van Walddethum* (BWd) en het *Interregionale Boeteregister* (BIr). Het *Boeteregister van Wymbritseradeel* (U XXVIII en J XXI), het *Boeteregister van Dongeradeel* (U XXVI) en het *Boeteregister van de Hemmen* (J XXV) zijn vier redacties van een oertekst. Dit blijkt duidelijk uit tabel 9.3.1. Aan deze is net als bij groep A een kortere tekst toegevoegd: het *Interregionale Boeteregister Van Walddethum*. Aan het einde van J XXI (BWb) is deze tekst in een minimale redactie van slechts 2 bepalingen te vinden, en na het *Boeteregister van de Hemmen* (J XXV) volgt hij in zijn volledige lengte van 15 bepalingen. Het volgt echter niet op de U-redactie van het *Boeteregister van Wymbritseradeel* (U XXVIII), noch op het *Boeteregister van Dongeradeel* (U XXVI). Het *Interregionale Boeteregister* is ten slotte ondergebracht bij groep B omdat het in de nabijheid van deze teksten gevonden wordt, maar ook omdat in de kerntekst van deze traditie bepalingen uit deze tekst verwerkt zijn.²⁹³ Schematisch ziet groep B er zo uit:

Kerntekst: het oude boeteregister van Wymbritseradeel

Boeteregister van Wymbritseradeel (U XXVIII en J XXI)
Boeteregister van Dongeradeel (U XXVI)
Boeteregister van de Hemmen (J XXV)

Toegevoegd tekstje

Interregionaal Boeteregister Van Walddethum (J XXVI, J XXI, 118–120)

Los tekstje

Interregionaal Boeteregister (J XXVII, U XVIII, FS IV)

Groep B is lokaliseerbaar in zuidelijk Westergo. Zoals gezegd is er slechts een boeteregister waarvan de titel niet in deze richting wijst, namelijk het *Boeteregister van Dongeradeel*. Hofmann uitte reeds zijn twijfels over de correctheid van deze titel.²⁹⁴ Het *Boeteregister van Dongeradeel* stamt uit een tekstuele traditie waarvan de overige leden titels dragen die in zuidelijk Westergo te lokaliseren zijn: de kern van groep B is het oude boeteregister van Wymbritseradeel. Of dit boeteregister daadwerkelijk in Dongeradeel gefungeerd heeft bekijken we hieronder.

Tabel 9.3.1: Concordantietabel Groep B

gr. B	J XXI	U XXVIII	U XXVI	J XXV	J XXVI
119	1	110			
1	2	1		1	
3	3	3	3	2	
2	4	2	2	3	
4	5	4	4	4	
5	6	5	5	5	
6	7	6	6	6	
6	7	6	6	8	
7	8	7	7	7	
8	9	8	8	9	
9	10	9	9	10	
10	11	10	10	11	
11	12	11	11	12	
12	13		13	13	
13	14	12	14	14	
14	15	13	15	15	

15	16	14	16	15	
16	17	15	17	16	
17	18	16	18	17	
18	19	17	19	18	
18	19		21	18	
19	20		20	19	
20	21	18	22	20	
21	22	19	23	21	
22	23	20	25	22	
23	24	21	26	23	
24	25	22	30		
25	26	23	31		
26	27	24	32		
27	28	25	33		
28	29	26	34	24	
29	30	27	35	25	
30	31	28	36	26	

²⁹³ Nijdam, ‘Old West Frisian *bī thā sida*’.

²⁹⁴ Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’, 340.

31	32	29	38	27	
32	33	30	39	28	
33	34	31	40	29	
34	35	32	41	30	
35	36	33	42	31	
36	37	34	43	32	
37	38	35	44	33	
38	39	36	45	34	
39	40	37	46	35	
40	41	38	47	36	
41	42	39	48		
42	43	40	49		
43	44	41	50	37	
44	45	42	51	38	
45	46	43	52	39	
46	47	44	53	40	
47	48	45	54	41	
48	48	46	55	41	
49	49	47	56?	42	
50	50	48	58	43	
51	50	49	59	43	
52	51	50	60	60?	
53	52	51	61		
54	53	52	62		
55	54	53	63		
56	55	54	64	44	
57	56	55	65	45	
58	57			46	
59	58	56	66	47	
60	59	57	67	48	
61	60	58	68	49	
62	61	59	69	50	
63	62	60	70	51	
64	63	61	71	51	
65	63	62	71	51	
66	64	63	72	52	
67	65	64	73	53	
68	66	65	74	54	
69	66	66	74	54	
70	67	67		55	
71	68	68	75	56	
72	68	69	75	56	
73	69	70	76	57	
74	70	71		58	
75	71	72	77	59	
134	72		24		
77	73	74	79	61	
78	73	75	79	61	
79	74	76	81	62	
80	75	77	83	63	
81	76	78	84	64	
82	77	79	85	65	
83	78	80	87	66	
84	79	81	88	67	
85	80		89	68	
86	81	82		69	
87	82	83	90	70	
88	83	84	91	71	
89	84	85	92	72	

90	85	86	93	73	
92	86		94	74	
93	87		95	75	
96	88		97	77	
97	89	89	100	78	
98	90	90	101	79	
99	91	91	102	80	
100	92	92	98	81	
101	93	93	99	82	
102	94	94	103	83	
104	95		104	84	
105	96	96	105	85	
106	97	97	106	86	
107	98	98	107	87	
108	99	99	109	88	
109	100	100	110	89	
110	101	101		90	
112	102	103		90	
113	103	104		91	
114	104	105		92	
116	105	107		94	
117	106	108		95	
118	107	109		96	
115	108	106		93	
120	109				
121	110				
122	111				
123	112				
124	113				
125	114				
126	115				
127	116				
128	117			102	
129	118				1
130	119				
131	120				2
76		73	78	60?	
91		87			
94		88			
95			96	76	
103		95			
111		102		90	
132			1		
133			12		
135			27		
136			28		
137			29		
138			37		
139			56		
140			57		
141			80		
142			82		
143			86		
144			108		
145			111		
146			112		
147			113		
148				97	
149				98	

150				99	
151				100	
152				101	
153					3
154					4
155					5
156					6
158					7
159					8
160					9
161					10
162					11
163					12
164					13
165					14
166					15

3.2 Het *Boeteregister van Dongeradeel*, het *Boeteregister van Wymbritseradeel* en het *Boeteregister van de Hemmen*

Alhoewel het *Boeteregister van Wymbritseradeel*, het *Boeteregister van Dongeradeel* en het *Boeteregister van de Hemmen* ontegenzeggelijk redacties van dezelfde grondtekst zijn, bestaan er verschillen tussen de vier teksten. Zie hiervoor tabel 9.3.1.

Als ijkpunt voor de onderlinge vergelijking is gekozen voor de Jus-redactie van het *Boeteregister van Wymbritseradeel* (J XXI; zie ook tabel 9.3.2). De volgorde van de bepalingen is in alle redacties *grosso modo* gelijk. Soms zijn in de andere drie redacties enkele bepalingen omgedraaid ten opzichte van J XXI. Enkele bepalingen die niet in J XXI voorkomen, komen wel in twee of drie van de overige redacties voor. Het eerste geval daarvan is problematisch. Waar namelijk J XXI,72 een bepaling over *ilekerf* ‘het snijden in de voetzool’ heeft, hebben U XXVIII,73 (BWb) en U XXVI,78 (BDg) *belakerf* ‘het snijden in de hiel’. het *Boeteregister van Dongeradeel* heeft echter ook een bepaling over *ilekerf*, maar op een geheel andere plaats (U XXVI,24). Wat de goede term en goede plek is valt niet meer te reconstrueren. Verder hebben het *Boeteregister van Dongeradeel* en het *Boeteregister van de Hemmen* nog een bepaling gemeenschappelijk over een paard dat een verwonding toebrengt en de verantwoordelijkheid van de eigenaar in een dergelijk geval.²⁹⁵ Ten slotte hebben de Unia-redactie van het *Boeteregister van Wymbritseradeel* en het *Boeteregister van de Hemmen* een bepaling gemeenschappelijk binnen een cluster bepalingen over huisvredebreuk.²⁹⁶ Al deze attestaties wijzen op lacunes in J XXI, maar deze tekst blijft wel de meest complete en beste vertegenwoordiger van groep B.

Tabel 9.3.2: Structuur *Boeteregister van Wymbritseradeel* (J XXI)

Bepaling	Onderwerp
1	Titel
2–4	<i>Faxfeng</i> (<i>berdfeng</i> om de mond [3], <i>faxfeng</i> onder aan de buik [4])
5–12	Hoofd
13–14	Neus
15–16	Lippen
17–18	Oor
19–20	Tanden
21	Rimpels in het voorhoofd
22–23	<i>Metedolch</i> en <i>blodresene</i>
24–28	Hals
29–31	<i>Dustsleke</i> met 21, 42 of 63 nachten blauwe plekken

²⁹⁵ U XXVI,96 (BDg, groep B); J XXV,76 (BHm, groep B). Zie tabel 9.3.1

²⁹⁶ U XXVIII,102 (BWb, groep B); J XXV,90 (BHm, groep B). Zie tabel 9.3.1.

32	<i>Benis onstal</i>
33–45	Lithwei en <i>benbreke</i> (schouder [33–34], elleboog [35], pols [36–37], vingerkootjes [38–43], <i>neilkerf</i> [44], been = arm; teen = vinger [45])
46–49	<i>Benbreke</i> (schouders [46], borst [47], rug en rib [48], stuitbeen [49])
50	<i>Inrid</i> : armmerg = dijbeenmerg
51–53	<i>Sinekerf</i>
54	<i>Swimslek</i>
55	<i>Inrid</i> in de romp
56	<i>Frashed thes lives</i>
57	Hals (<i>sinekerf</i>)
58–59	Romp: door de romp geschoten
60–64	<i>Ergene</i> (armen en benen [60], gehoor en spraak [61], gezichtsvermogen [62,63] vingers [64])
(64–65	Vingers)
65–68	Afgeslagen ledematen (handen, ogen, voeten) (<i>gersfallich</i>) plus neus af
69–71	<i>Tbruchgungande dolch</i>
72	<i>Ilekerf</i>
73–74	<i>Fluswerp</i>
75	<i>Bende</i> (kluistering)
76–77	Verwondingen door een mes (76), bijtwenden en brandwonden (77)
78	<i>Gersfallich lappa</i> (stuk vlees afgesneden)
79	<i>Benbreke</i> aan de knieschijf
80	<i>Filmenebreke</i> (breken van de huid?)
81	<i>Dustslek, duststet, dustskow, berdafeng</i>
82–83	Vrouw aanvallen (krullen afsnijden [82], sieraden afroven [83])
84–87	Vee
88	Geslachtsdelen
89	Verwonding en wapen nog in zich dragen
90	Vrouw verwonden
91	Kaak
92–93	Geslachtsdelen
94	Hals dichtknijpen zodat de adem er niet meer uit kan
95–97	<i>Swarte sweng</i> (bespugen [95], met bier gooien [96, 97])
98	Kleren scheuren
99	Lip afsnijden (< BAg?)
100	<i>Walduwaxe</i> (< BAg?)
101–108	Huisvredebreuk
109–113	<i>Thit sint tha latha</i> : aantallen onschuldsseden voor diverse vergrijpen
114–116	Procesaanwijzingen
117	<i>Raf</i> (beroving)
118–120	<i>Interregionaal Boeteregister Van Walddethum</i> (korte redactie)

De Unia-redactie van het *Boeteregister van Wymbritseradeel* (U XXVIII) vertoont enkele merkwaardigheden. Ten eerste mist na of in U XXVIII,17 een opmerking over *tuskebreke* ‘het afbreken van de tand’, waar de overige redacties dat wel vermelden.²⁹⁷ Verder heeft U XXVIII een aantal unieke bepalingen, waarin een afschrijver zich er gemakkelijk van af heeft gemaakt door te verwijzen naar een boeteregister eerder in het handschrift.²⁹⁸ Een voorbeeld hiervan is bepaling 95: *Van spien onder tha onletene, alst in tha arsta botum steed* ‘Met betrekking tot spugen in het gezicht: zoals het in het eerste boeteregister staat’. De vraag is nu, waar deze verwijzingen vandaan komen en waar ze naar verwijzen. Als ze bedoeld zijn om op de boeteregisters in Codex Unia van toepassing te zijn, dan zou naar het *Boeteregister van*

²⁹⁷ J XXI,19 (BWb, groep B): zie tabel 9.3.1.

²⁹⁸ U XXVIII,83, 87, 88, 95 (BWb, groep B).

Leenwarderadeel (U XXV) verwezen worden; het eerste boeteregister namelijk dat in dat handschrift staat. Maar daar komt deze bepaling niet voor. Hij komt alleen voor in groep B en C. Dan zou de opmerking kunnen slaan op het *Boeteregister van Dongeradeel* (U XXVI), dat voorafgaat aan het *Boeteregister van Wymbritseradeel* (U XXVIII) in U. Deze verwijzing is een aanwijzing dat het dossier teksten met boeteregisters in Codex Unia als een eenheid beschouwd kan worden, en dat het vergelijkbaar is met de dossiers boeteregisters die we voor Jus konden onderscheiden. Ze kunnen speciaal voor Unia als groep afgeschreven zijn, maar het is zeer aannemelijk dat ze als een cluster, in een afzonderlijk katern, circuleerden.

Het *Boeteregister van Dongeradeel* heeft ook enkele bijzondere karaktertrekken, die wellicht te verbinden zijn met zijn afwijkende titel. Het heeft 14 unieke bepalingen; de meeste uit groep B. Als we bovendien zien dat het *Boeteregister van Dongeradeel* zich door zijn beginbepaling als het ware heeft ‘vermomd’ tot een boeteregister uit groep A (de Oostergoose traditie), dan kunnen we ons eens te meer afvragen of dit boeteregister niet inderdaad naar noordelijk Oostergo is gereisd, om daar gebruikt te worden. Wat groep A en groep B namelijk met name van elkaar onderscheidt is een karakteristiek begin.²⁹⁹ Groep A begint met een bepaling waarin een aantal harde klappen worden opgesomd (*Dustslek, duststet, dustskow, berdafeng, dustsweng*), gevolgd door drie bepalingen over een harde klap (*dustslek*) die 21, 43 of 63 nachten lang blauwe plekken tot gevolg heeft. Het *Boeteregister van Dongeradeel* opent dus met precies die eerste bepaling. Wanneer bekeken wordt waar parallellen voor de unieke bepalingen in het *Boeteregister van Dongeradeel* binnen het overige Oudwestfries corpus te vinden zijn, dan is daar niet een duidelijk patroon in te ontwaren.³⁰⁰ Sommige bepalingen zijn uniek voor het *Boeteregister van Dongeradeel*: ze komen nergens anders voor.³⁰¹ De tekst mist ten slotte ook het cluster bepalingen over huisvredebreuk, dat aan het einde van de drie overige teksten te vinden is.³⁰²

Het *Boeteregister van de Hemmen* ten slotte is de kortste redactie van groep A. De tekst vertoont dan ook een aantal hiaten ten opzichte van de overige redacties. Zo ontbreken een aantal bepalingen over verwondingen aan de hals,³⁰³ over botbreuken³⁰⁴ aan vingerkootjes en over *sinekerf*.³⁰⁵

3.3 Kleine tekstjes op drift: het *Interregionale Boeteregister Van Walddethum* en *Thit sint tha latha*

Aan het einde van het oorspronkelijke **Boeteregister van Wymbritseradeel* zijn bepalingen toegevoegd, die deels ook elders in het Oudwestfries corpus hun weerslag hebben gevonden. Dit is met name gebeurd in de zogenaamde *Willekeuren van de Vijf Delen*. Deze bepalingen zijn in vijf clusters onder te verdelen, die hierna besproken worden: 1) J XXI,109–113; 2) J XXI,114–116; 3) J XXI,117; 4) J XXI,118–120 (= BWd = J XXVI); 5) J XXV,97–101. Dit verschijnsel doet zich voor bij de teksten Jus-redactie van het *Boeteregister van Wymbritseradeel* en bij het *Boeteregister van de Hemmen*. De Unia-redactie van het *Boeteregister van Wymbritseradeel* breekt op dit punt af en heeft dus niet meegedaan met deze jongere ontwikkeling. Ook het *Boeteregister van Dongeradeel* kent deze toevoegingen niet, en is wellicht een extra aanwijzing dat de tekst inderdaad van Wymbritseradeel naar Dongeradeel verhuisd is.

We moeten beginnen met het bespreken van J XXI,109–113, een groep bepalingen die in groep B verder niet voorkomt. Deze bepalingen hebben een apart opschrift gekregen in Jus, namelijk: *Thit sint tha latha*. Dit kleine tekstje blijkt bovendien terug te vinden te zijn in de *Willekeuren van de Vijf Delen* en aan het begin van het *Westerlauwers Boeteregister* in Codex Aysma. Het *Westerlauwers Boeteregister* is door de editoren opgesplitst in drie delen, en het tekstje *Thit sint tha latha* komt daar geheel overeen met sectie A IVa.³⁰⁶

²⁹⁹ Men zou zelfs kunnen zeggen: wat groep A van de andere Oudwestfries boeteregisters onderscheidt, want ook groep C en D hebben dit karakteristieke begin.

³⁰⁰ U XXVI,1; 12; 28; 29; 37; 86 (BDg, groep B).

³⁰¹ U XXVI,27; 57; 80; 82; 108; 111–113 (BDg, groep B).

³⁰² J XXI,101–108 etc. (BWb, groep B): zie tabel 9.3.1.

³⁰³ J XXI,25–28 (BWb, groep B): zie tabel 9.3.1.

³⁰⁴ J XXI,42–43 (BWb, groep B): zie tabel 9.3.1.

³⁰⁵ J XXI,52–54 (BWb, groep B): zie tabel 9.3.1.

³⁰⁶ Zie voor dit tekstje: Nijdam, ‘*Thit sint tha latha*’.

Daarna volgen in J XXI drie bepalingen met procesaanwijzingen die eveneens in de *Willekeuren van de Vijf Delen* te vinden zijn.³⁰⁷

Na dit tekstje volgt in J XXI nog een bepaling (J XXI,117) voor de korte redactie van het *Interregionale Boeteregister Van Walddethum* begint (J XXI,118–120). Deze bepaling komt overeen met de allerlaatste bepaling van het *Boeteregister van de Hemmen* (J XXV,102), dus ook vlak voor het *Interregionale Boeteregister Van Walddethum*. Bovendien blijkt voor deze bepaling een parallel te vinden te zijn in de *Willekeuren van de Vijf Delen*. Deze bepaling komt in alledrie de redacties van deze tekst voor.³⁰⁸

De teksten J XXI (BWb) en J XXV (BHm) worden beide gevolgd door het *Interregionale Boeteregister Van Walddethum*. In J XXI is deze tekst door de editeurs niet gescheiden, en beslaat hij nu J XXI,118–120, terwijl hij na het *Boeteregister van de Hemmen* wel gescheiden is, en nu als tekst J XXVI een zelfstandig leven leidt. De tekst begint met de opmerking *Thit is van walddethum, ther js in manighera loeghe vrgadereth jn tha landriuchte and jn manighera botem* ‘Dit gaat over gewelddaden, samengesteld uit verschillende vindplaatsen in het landrecht en in verschillende boetes’.³⁰⁹ En dat klopt. Een deel van het *Interregionale Boeteregister Van Walddethum* (bepaling 12–15) blijkt namelijk ontleend te zijn aan of in ieder geval overeen te komen met *Willekeuren van de Vijf Delen*, net als de laatste bepalingen van J XXI en J XXV dat al waren.

Tabel 9.3.3: Structuur *Interregionale Boeteregister Van Walddethum* (J XXVI)

Bepalingen	Onderwerp
1–5	<i>Urwald</i> (overmeestering door 2 of 3 man en op de grond gooien [1], met wonden en blauwe plekken [2], zonder verdediging is [3], in de boeien [4], met doodslag als gevolg [5])
6–10	Huisvredebreuk
11	Opmerking over andere gewelddaden (<i>vapeldepene</i> en verkrachting)
12–15	Gewelddaden tegen iemands land (overmaaien, overploegen, oogstroof)

Het *Interregionale Boeteregister Van Walddethum* begint met een aantal bepalingen over *urwald* ‘iemand met meerdere mannen overmeesteren en vervolgens mishandelen’. Voor deze bepalingen zijn geen parallellen te vinden. Het daaropvolgende cluster, over huisvredebreuk, duikt op verschillende plaatsen op in het Oudwestfries corpus. Deze traditie lijkt het oorspronkelijkst te zijn in groep B. Verder komen bepalingen over huisvredebreuk voor in groep C en in het *Westerlauwers Boeteregister*. De derde en laatste groep bepalingen in het *Interregionale Boeteregister Van Walddethum* is weer letterlijk terug te vinden in de *Willekeuren van de Vijf Delen*: J XXVI,12–15 komt overeen met J XVII,21–23.

Ten slotte is er een aaneengesloten klein cluster te vinden aan het einde van het *Boeteregister van de Hemmen*.³¹⁰ Dit cluster bepalingen is niet terug te vinden in de Jus-redactie van het *Boeteregister van Wymbritseradeel* (J XXI), maar wel – en in exact dezelfde volgorde – in de *Willekeuren van de Vijf Delen*.³¹¹

De vraag dient zich langzamerhand aan, of het *Interregionale Boeteregister Van Walddethum* wel een afzonderlijke tekst is. De ontleningen aan de *Willekeuren van de Vijf Delen* beginnen immers al in J XXI,109 en in J XXV,97, dus nog in de boeteregisters die aan de redacties vooraf gaan. We kunnen het best concluderen dat we hier met een complex geval van intertekstualiteit te maken hebben. Er circuleerden klaarblijkelijk losse tekstjes zoals *Thit sint tha latha* en het *Interregionale Boeteregister Van Walddethum* (of: *Thit is van walddethim*).

³⁰⁷ J XXI,114–116 (BWb, groep B).

³⁰⁸ J XVII,30; D XIII,32; U IV,27 (*Willekeuren van de Vijf Delen*, App. 896).

³⁰⁹ J XXVI,0 (BWd, groep B).

³¹⁰ J XXV,97–101 (BHm, groep B).

³¹¹ Namelijk: J XVII,25–29; D XIII,27–31; U IV,21–26 (*Willekeuren van de Vijf Delen*, App. 896).

Tabel 9.3.4: Concordantie Willekeuren van de Vijf Delen (W5D) en Boeteregister van Wymbritseradeel (BWb), Boeteregister van de Hemmen (BHm), Interregionaal Boeteregister Van Walddethum (BWd)

W5D (J XVII)	BWb (J XXI)	BHm (J XXV)	BWd (J XXVI)	Onderwerp
17–19	114–116			Procesaanwijzingen
21–23			12–15	Gewelddaden tegen iemands land (overmaaien, overploegen, oogstroof)
25–29		97–101		Huisvredebreuk + onenigheid over koop
30	117	102		Raf (beroving)
32–39	109–113			<i>Thit sint tha latha</i>

3.4 Het Interregionale Boeteregister

Het zogenaamde *Interregionale Boeteregister* is eigenlijk geen boeteregister. Het is een keur, die in 1276 werd bevestigd door vertegenwoordigers van Westergo, Oostergo, Bornego en Wymbritseradeel. De tekst verraadt zich door zijn inleiding en door de datering in de voorlaatste bepaling als een oorkonde, in dit geval dus een willekeur:

*1. In nomine Domini. Amen. Thit sint tha bota om daedslagen and om lam lia and gersfallich lia, ther tha prelaten eniget habbat van Astergo and Westergo, fan Bornego and van Wainbritzeradele and tha londe wilkarat habbat.*³¹²

Fan dathum this boten

*9. Thit is dicht efter vnsis hera berthe thusend and twa hondert sex and sowentich iera an suncte Bonifatiusdey and sinre sythena.*³¹³

1. In de naam van God. Amen. Dit zijn de compensaties voor doodslagen en voor verlamde en afgeslagen ledematen, die de prelaten van Oostergo, Westergo, Bornego en Wymbritseradeel overeengekomen zijn en die de landsvergadering gewillekeurd heeft.

De datum van deze compensaties.

9. Dit is 1276 jaar na de geboorte van onze Heer opgesteld op de dag van Sint Bonifatius en zijn gezellen (= 5 juni).

De tekst is overgeleverd in drie handschriften: Codex Unia (U XVIII), Jus Municipale Frisonum (J XXVII) en Codex Furmerius (Fs IV).

Toch is het zeker niet zo dat deze tekst geen relaties heeft met het boeteregistermateriaal. De bepalingen zouden in een boeteregister niet misstaan (zie de structuur hieronder, tabel 9.3.5). In Codex Unia heeft de tekst het opschrift *Others bota* gekregen, wat iets als ‘Ander boeteregister (?)’ betekent.³¹⁴ Verder zijn de bepalingen uit deze tekst terug te vinden in de ‘echte’ Oudwestfriesse boeteregisters. Er blijkt namelijk een relatie te bestaan tussen groep B en het *Interregionale Boeteregister*. Bepalingen 3 en 5 uit het *Interregionale Boeteregister* hebben hun weg gevonden naar de boeteregisters in groep B.³¹⁵ Ik heb hierop reeds gewezen in mijn artikel over de ontleningen aan willekeuren en landrechten in de Oudwestfriesse boeteregisters.³¹⁶

Er is nog een tweede verschijnsel dat wijst op een relatie tussen het *Interregionale Boeteregister* en groep B. De laatste bepaling van de J-redactie zegt namelijk dat alle verwondingen die optreden wanneer mensen van verschillende regio's in een conflict betrokken raken beboet moeten worden volgens het *Interregionale Boeteregister*, waaraan wordt toegevoegd: *and both in tha bothem is nath screwen, soe scella wij thet ford*

³¹² U XVIII,1 (BIr, groep B).

³¹³ J XXVII,9 (BIr, groep B).

³¹⁴ U XVIII,0 (BIr, groep B).

³¹⁵ J XXI,67–68 (BWb, groep B).

³¹⁶ Nijdam, ‘Old West Frisian *bi thā sida*’.

seka ende nymma jn Hemmestera botan, ther hijr tofara screwen send ‘en wat niet in deze boetes staat beschreven, dat zullen wij opzoeken in en ontleen aan het *Boeteregister van de Hemmen*, dat hierboven opgeschreven staat’.³¹⁷ Deze twee verschijnselen maken de nauwe band die bestaat tussen het *Interregionale Boeteregister* en groep B duidelijk.

Tabel 9.3.5: Structuur *Interregionaal Boeteregister*. De nummers verwijzen naar die in de eerste kolom van concordantietabel 9.3.6.

Bepalingen	Onderwerp
1	Inleiding: overeenkomst tussen Westergo, Oostergo, Bornego en Wymbritseradeel
2	Doodslag
3	Neus <i>unverdelike</i> afsnijden
4	Zes ledematen (ogen, handen, voeten) <i>unverdelike</i> afsnijden
5	Zes ledematen (ogen, handen, voeten) <i>in da hemkase</i> afsnijden
6	Hand of voet verlamd en vingers of tenen afgeslagen (<i>gersfallich</i>)
7	Hoogte van de mark
8–9	Helpen en huisvesten van een vredeloze man [8,9] of een weggelopen monnik [8]
10	Jaartal: 1276
11	Als iets hier niet in staat: kijk in het <i>Boeteregister van de Hemmen</i>

Tabel 9.3.6. Concordantietabel *Interregionaal Boeteregister*

BIr	Fs IV	J XXVII	U XVIII
1	1	1	1
2	2	2	2
3	3	3	3
4	4	4	4
5	5	5	5
6	6	6	6
7	7	6	6
8	8	7	7
9	9	8	8
10	10	9	
11		10	

³¹⁷ J XXVII,10 (BIr, groep B).

Tabel 9.4.1: Concordantietabel Groep C

Gr. C	J XXVIII	D XIV	Onderwerp
1	1	1	<i>Dustslek</i>
2	2	2	<i>Dustslek</i>
3	3	3	<i>Dustslek</i>
4	4	4	<i>Dustslek</i>
5	5	5	<i>Dustslek</i>
6	6	6	Hoofd
7	7	7	Hoofd
8	8	8	<i>Swimslek</i>
9	9	9	<i>Swimslek</i>
10	10	10	<i>Faxfeng</i>
11	11	11	<i>Faxfeng</i>
12	12	12	<i>Faxfeng</i>
13	13	13	<i>Faxfeng</i>
14	14	14	<i>Faxfeng</i>
15	15	15	Haar / baard
16	16	16	Haar / baard
17	17	17	Haar / baard
18	18	18	Haar / baard
19	19	19	Haar / baard
20	20	20	Haar / baard
21	21	21	In het water gooien
22	22	22	In het water gooien
23	23	23	In het water gooien
24	24	24	<i>Blodresene</i>
25	25	26	<i>Blodresene</i>
26	26	25	<i>Blodresene</i>
27	27	31	<i>Blodresene</i>
28	28	32	<i>Blodresene</i>
29	29	33	<i>Blodresene</i>
30	30	27	<i>Blodresene</i>
31	31	28	<i>Blodresene</i>
32	32	29	<i>Blodresene</i>
33	33		<i>Blodresene</i>
34	34	30	<i>Blodresene</i>
35	35		<i>Blodresene</i>
36	36	35	<i>Blodresene</i>
37	37		<i>Blodresene</i>
38	38	36	Hoofd
38	38	37	Hoofd
39	39		Hoofd
40	40		Hoofd
41	41		Hoofd
42	42		Hoofd
43	43	39	Hoofd
44	44	43	Hoofd (<i>Benis utgong</i>)
45	45	44	Hoofd (<i>Benis utgong</i>)
46	46	45	Hoofd (<i>Benis utgong</i>)
47	47	40	Hoofd
47	47	41	Hoofd
48	48	38	Hoofd
48	48	45	Hoofd
49	49	42	Hoofd
50	50	46	Hoofd
51	51	49	Hoofd (<i>ergene</i>)
52	52		Hoofd (<i>ergene</i>)
53	53	49	Hoofd (<i>ergene</i>)
54	54	50	Hoofd (<i>ergene</i>)

55	55	51	Hoofd (doof + 11 <i>wend.</i>)
56	56	52	Hoofd (doof + 11 <i>wend.</i>)
57	57	53	Hoofd (doof + 11 <i>wend.</i>)
58	58	54	Hoofd (doof + 11 <i>wend.</i>)
59	59	55	Rimpels
60	60	56	Rimpels
61	61	57	Rimpels
62	62	66	<i>agebredkerf</i>
63	63	67	<i>agebredkerf</i>
64	64	106	Botbreuk onder het brein
65	65	72	Kaak (<i>inrid</i>)
66	66	93	Neus (<i>inrid</i>)
67	67	73	Lippen
68	68	74	Lippen
69	69	75	<i>W'litewlemmelsa</i>
70	70	68	Kaak
71	71	69	Kaak
72	72	129	Kaak
73	73	71	Mond
74	74	86	Spraak
75	75		Gezichtsvermogen
76	76	64	Gezichtsvermogen
77	77	65	Gezichtsvermogen
78	78	63	Gezichtsvermogen
79	79	87	Spraak en gehoor
80	80	88	Spraak en gehoor
81	81		Spraak en gehoor
82	82		Spraak en gehoor
83	83	58	Ogen
84	84	59	Ogen
85	85	89	Neus
86	86	93	Neus
87	87	90	Neus
88	88	98	Baardverminking
89	89	94	Oren
90	90	95	Oren
91	91	96	Oren
92	92	99	Oren
93	93	60	Ogen
94	94	61	Ogen
95	95	62	Ogen
96	96	97	Oren
97	97	90	Neus
98	98	91	Neus
99	99		Mond
100	100		Oren
101	101		Oren
102	102	89	Neus
103	103	92	Neus
104	104		Hals
105	105	101	Hals
106	106	102	Hals
106	106	103	Hals

107	107	104	Hals
108	108	104	Hals
109	109	105	Hals
110	110		Hals
111	111	78	Huid
112	112	79	Adem
113	113	80	Speekselsvloed
114	114	81	Kaak
115	115		<i>Benis utgong</i>
116	116	126	<i>Benis utgong</i>
117	117	127	<i>Benis utgong</i>
118	118	128	<i>Benis utgong</i>
119	119	109	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
120	120	110	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
121	121	111	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
122	122	112	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
123	123		Botbreuk (<i>benbreke</i>)
124	124	117	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
125	125	116	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
126	126	118	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
127	127	120	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
128	128		Mond
129	129		Procesaanwijzing
130	130	125	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
131	131	113	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
131	131	114	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
132	132	115	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
133	133		Botbreuk (<i>benbreke</i>)
134	134	121	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
135	135	119	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
136	136		Botbreuk (<i>benbreke</i>)
137	137	122	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
138	138	123	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
139	139		Botbreuk (<i>benbreke</i>)
140	140	124	Botbreuk (<i>benbreke</i>)
141	141	126	<i>Benis utgong</i>
142	142	127	<i>Benis utgong</i>
143	143	128	<i>Benis utgong</i>
144	144	130	<i>Lithwei</i>
145	145	131	<i>Lithwei</i>
146	146		<i>Lithwei</i>
147	147	132	<i>Lithwei</i>
148	148		<i>Lithwei</i>
149	149	133	<i>Lithwei</i>
150	150		<i>Lithwei</i>
151	151	134	<i>Lithwei</i>
152	152	135	<i>Lithwei</i>
153	153	136	<i>Lithwei</i>
154	154		<i>Lithwei</i>
155	155	137	<i>Lithwei</i>
156	156	138	<i>Lithwei</i>
157	157	144	<i>Thruchgungand dolch</i>
158	158		<i>Thruchgungand dolch</i>
159	159	142	<i>Thruchgungand dolch</i>
160	160	143	<i>Thruchgungand dolch</i>
161	161	145	Verlamming
162	162	146	Verlamming
163	163	147	<i>Ergene</i>
164	164	148	<i>Ergene</i>

165	165	149	<i>Ergene</i>
166	166	174	< BEm
167	167	175	< BEm
168	168	178	< BEm
169	169	153	Duim
170	170	154	Duim
171	171	155	Duim
172	172	150	Duim
173	173		Duim
174	174		Duim
175	175	151	Duim
175	175	152	Duim
176	176	156	Vingers af
177	177	157	Vingers af
178	178	158	Vingers af
179	179	159	Vingers af
180	180	160	Vingers af
181	181	161	Vingers af
182	182	162	Vingers af
183	183	163	Vingers af
184	184	164	Vingers af
185	185	165	Vingers af
186	186	166	Vingers af
187	187	167	Vingers af
188	188	168	Vingers af
189	189	169	Vingers af
190	190	170	Vingers af
191	191	171	Vingers af
192	192	172	Hand en arm
193	193	173	Hand en arm
194	194		Hand en arm
195	195		Hand en arm
196	196	176	Voet
197	197	177	Voet
198	198		Hals
199	199		Hals
200	200	181	<i>Metedolch</i>
201	201	182	<i>Metedolch</i>
202	202	118	arm- en beenmerg
203	203		Rimpels
204	204		Wenkbrauw
205	205	34	Hals
206	206	183	<i>Metedolch</i> (buik)
207	207	100	Hals
208	208	184	Buik
209	209	186	<i>Frasbed thes lives</i>
210	210.1	187	Romp
211	210.2	100	Romp
212	210.3	188	Romp
213	210.4	189	Romp
214	211	190	Romp
215	212,1	191	Romp
216	212,2	192	Romp
217	212,3	193	Romp
218	213	194	Romp
219	214	195	Procesaanwijzingen
220	215,1		Procesaanwijzingen
221	215,2	196	Procesaanwijzingen
222	216	197	Procesaanwijzingen

223	217	198	Navel
224	218	199	Navel
225	219	200	Romp
226	220	201	< BAg
227	221	203	< BAg
228	222	204	< BAg
229	223	205	< BAg
230	224	206	< BAg
231	225	207	< BAg
232	226	208	< BAg
233	227	211	< BAg
234	228	209	< BAg
235	229	180	< BAg
236	230	231	< BAg
237	231	139	<i>Sinekerf</i>
238	232	141	<i>Sinekerf</i>
239	233	140	<i>Sinekerf</i>
240	234		<i>Sinekerf</i>
241	235	47	<i>Benis onstal</i>
242	236	48	<i>Benstallich</i>
243	237	210	Huid (<i>filmenebreke</i>)
244	238	213	Geslachtsdelen
245	239	214	Geslachtsdelen
246	240		Geslachtsdelen
247	241		Geslachtsdelen
248	242		Geslachtsdelen
249	243		Geslachtsdelen
250	244	217	Geslachtsdelen
251	245	218	Geslachtsdelen
252	246	219	Buik / onderlijf
253	247	220	Buik / onderlijf
254	248	221	Buik / onderlijf
255	249	225	<i>Bende</i>
256	250	232	Procesaanwijzing
257	251		Procesaanwijzing
258	252	222	Missen vroegere gezondh.
259	253	229	Bijt- en brandwonden
260	254	227	Bijt- en brandwonden
261	255	228	Bijt- en brandwonden
262	256	230	Wapen nog in wond
263	257.1	233	Beroving (<i>raf</i>)
264	257.2	234	Beroving (<i>raf</i>)
265	258	235	Beroving (<i>raf</i>)
266	259	215	Geslachtsdelen
267	260	216	Geslachtsdelen
268	261	223	Bij de hals grijpen
269	262	224	Bespugen
270	263	212	<i>W'alduwaxe</i>
271	264.1	236	<i>Swarte sweng</i> (bier)
272	264.2	237	<i>Swarte sweng</i> (bier)
273	265	238	Kleren scheuren
274	266	239	Vee
275	267	244	Vee
276	268	244	Vee
277	269	244	Vee
278	270	243	Vee
279	271		Vee
280	272	245	Vee

280	272	246	Vee
280	272	247	Vee
281	273	240	Vee
282	274	241	Vee
283	275	248	Vee
284	276	249	Vee
285	277	250	<i>Urbek deda</i>
286	278	251	<i>Urbek deda</i>
287	279	252	<i>Urbek deda</i>
288	280	242	Paard
289	281	257	Huisvredebreuk
290	282	258	Huisvredebreuk
291	283	259	Huisvredebreuk
292	284		< BAg
293	285		< BAg
294	286		< BAg
295	287		< BAg
296	288.1		< BAg
297	288.2		< BAg
298	289		< BAg
299	290		< BAg
300	291		< BAg
301	292		< BAg
302	293		< BAg
303	294		< BAg
304	295		< BAg
305	296		< BAg
306	297		< BAg
307	298		< BAg
308	299		< BAg
309	300		< BAg
310	301		< BAg
311	302		< BAg
312	303		< BAg
313	304		Weergeld
314	305	82	Tanden
315	306	83	Tanden
316	307		Tanden
317	308	84	Tanden
318	309	85	Tanden
319		70	
320		76	
321		77	
322		108	
323		179	
324		185	
325		202	
326		226	
327		253	
328		254	
329		255	
330		256	
331		260	
332		261	
333		262	
334		263	
335		264	

4 Groep C (Franekeradeel)

4.1 Het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen*, de *Bireknada Bota* en hun onderlinge relatie

Groep C bestaat uit twee teksten. De eerste is het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* (BW5D), dat te vinden is in Jus (J XXVIII) en 309 bepalingen telt. Daarmee is het het grootste Oudwestfriesse boeteregister.³¹⁸ Alleen het Oudoostfriesse *Boeteregister van Kampa Jeldric* is met 408 bepalingen omvangrijker. Het tweede boeteregister heeft de titel *Bireknada Bota* (BBr) ‘Berekende Compensaties’ meegekregen en is te vinden in Druk. Deze tekst telt 264 bepalingen.³¹⁹ Ook deze tekst is uniek te noemen: het is het enige boeteregister, dat is opgenomen in de incunabel Druk of Freeska Landriucht. Beide teksten zijn nauw aan elkaar verwant en gaan terug op dezelfde oertekst. Het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* is primair ten opzichte van de *Bireknada Bota*. Dit blijkt onder andere uit het feit dat er in de *Bireknada Bota* een systematisering heeft plaats gevonden die tot uitdrukking komt in tussengevoegde paragraafkopjes en in een algehele herstructurering van de tekst.

Door de herkomst van groepen A en B op het spoor gezet van de oude dertiende-eeuwse delen van Westerlauwers Friesland volgt dat Groep C toegeschreven moet worden aan het oude Franekeradeel (Franeker Vijf Delen). Veelzeggend is in dit verband de titelparagraaf van het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel*: *Thet send tha botha, ther berat jn Ferwerderadeyl and jn Dongheradeyl, ende bia kommeth in manninghera loghe vvel op een thera Fijf Delena bota, is ma thi riuchte recknya wol* ‘Dit zijn de compensaties die thuishoren in Ferwerderadeel en Dongeradeel, en ze komen op veel plaatsen overeen met de compensaties van de Vijf Delen, als men ze correct omrekent’.³²⁰ Met dit ‘boeteregister van de Vijf Delen’ moet op grond van de grote overeenkomsten tussen groep A en groep C het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* bedoeld worden.

In groep C wordt gerekend met de Engelse penning, die gelijk was aan 6 ‘witte’ penningen of aan 17 ‘kleine’ penningen (*klena*).³²¹ Verder wordt gerekend met een ‘groot’ (*grata*) van 2 Engelse penningen (of 12 ‘witte’ penningen, waarmee hij gelijk was aan de oude schelling), een schelling die 6 groten waard was (en daarmee zes keer zo veel als de oude schelling), een ons van 10 groten, een pond van 20 groten, een schild van 30 groten en een mark van 2 schilden of 60 groten:

1 Engelse penning	=	6 witte penningen
1 Engelse penning	=	17 kleine penningen
1 grata	=	2 Engelse penningen
1 schelling	=	6 grata (= 12 Engelse penningen)
1 ensa (ons)	=	10 grata (= 20 Engelse penningen)
1 pund	=	20 grata (= 40 Engelse penningen)
1 schild	=	30 grata (= 60 Engelse penningen)
1 mark=2 schilden	=	60 grata (= 120 Engelse penningen)

Het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* maakt het de onderzoeker gemakkelijk door in een aantal bepalingen aanwijzingen te verschaffen voor het berekenen van de compensatiebedragen, bijvoorbeeld in J XXVIII,1: *Albjr in thisse botem ij panningen is en grata bireckenath* ‘In dit boeteregister wordt met een groot van twee penningen gerekend’.³²² Telkens staan deze aanwijzingen uitsluitend in het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen*. De tekst geeft daarnaast in verschillende bepalingen het aantal onschuldsseden aan, of een vergriep *onbrinze* is, en voegt verschillende malen de opmerking toe *dat dolch derto ti betane* ‘hierbij komt nog de compensatie voor de wond zelf’. In de *Bireknada Bota* ontbreken deze

³¹⁸ Omwille van de ruimte en de leesbaarheid is in deze paragraaf uitsluitend de structuur van de *Bireknada Bota* opgenomen. Die van het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* is aangegeven in de concordantietabel op groep C.

³¹⁹ Nijdam, ‘The Old West Frisian Composition Tariff *Bireknada Bota*’.

³²⁰ J XXIII,1 (BFD, groep A).

³²¹ Zie Henstra, *The Evolution of the Money Standard in Medieval Frisia*; Henstra, ‘Geldsoorten in de middeleeuwse Friese boeteregisters’.

³²² Verder in: J XXVIII,1, 3, 16, 18, 24, 38, 162 (BW5D, groep C).

toevoegingen.³²³ De compensatiebedragen in beide teksten wijken in de parallelle bepalingen soms van elkaar af, meer dan in groepen A en B.³²⁴

Dat de *Bireknade Bota* afgeleid is van het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* blijkt dus uit de structuur. Het blijkt verder, zoals we hieronder zullen zien (§6), uit de ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* die in groep C aanwijsbaar zijn. Deze vormen in het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* twee aaneengesloten clusters, die in de *Bireknade Bota* tegelijk met de herstructurering die heeft plaatsgevonden, verspreid over de tekst zijn geraakt.

De vraag is nu, wanneer de twee teksten van groep C als zelfstandige teksten circuleerden. In het handschrift Jus bevindt zich als gezegd een *Verhandeling over muntwaarden in Westerlauwers Friesland*.³²⁵ We zagen al dat in deze tekst verwezen wordt naar het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel*. Er valt bovendien in te lezen: *Jtem thio ense in da bireckbnada botem is xx panninghen, thet is tyan grote* ‘Het ons in de *Bireknade Bota* komt op 20 penningen, dat is 10 grata’.³²⁶ Deze tekst met muntwaarden wordt door Buma en Ebel gedateerd op de tweede helft veertiende eeuw en door Henstra tussen het einde van de veertiende eeuw en 1422.³²⁷ Als we wisten wanneer de legger van Jus gedateerd moet worden, zouden we weten vanaf wanneer er een tekst bestond die *Bireknade Bota* heette. Nu moeten we afgaan op de dateringen van de *Verhandeling over muntwaarden in Westerlauwers Friesland*: ergens aan het begin vande vijftiende eeuw dus.

Een klein aantal bepalingen, voornamelijk aan het einde van de tekst, is uitsluitend in *Bireknade Bota* te vinden en niet in het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen*. Het betreft: D XIV,179, 226 en 202³²⁸; D XIV,253–256; D XIV,260–264. Voor deze laatste paragrafen is een exacte parallel te vinden in het *Westerlauwers Boeteregister* (BWL), namelijk respectievelijk A IVc,74–77 en A IVc,69–73. Een vergelijking tussen *Bireknade Bota* en het *Westerlauwers Boeteregister* (BWL) toont aan, dat deze laatste de oorspronkelijke tekst is en *Bireknade Bota* secundair. A IVc,66–68 vormt namelijk een geheel met A IVc,69–71, omdat in deze paragrafen de compensaties voor gewelddaden in Wonseradeel en daarna in Wymbritseradeel genoemd worden. *Bireknade Bota* heeft deze bepalingen tot een serie samengevoegd en noemt hier deze twee gebieden niet. Dat gebeurt wel in D XIV,263–264 = A IVc,72–73. De redactie van deze groep bepalingen in het *Westerlauwers Boeteregister* (BWL) is dus oorspronkelijker dan die in *Bireknade Bota*.

Tabel 9.4.2: Structuur *Bireknade Bota* (D XIV)

Bepaling	Onderwerp	Kopjes
1–5	<i>Dustslek</i> en andere harde klappen, met gevolgen (21 / 42 / 63 nachten blauwe plekken)	<i>Hyr biginnet dae birecknada botha</i>
6–7	Hoofd (<i>daveddusinga</i> en <i>dustslek</i>) [6 < BAg]	
8–9	<i>Swimslek</i> [9 < BAg]	
10–14	<i>Faxfeng</i> (<i>berdfeng</i> om de mond [11], <i>faxfeng</i> onder aan de buik [12], ooglid [13], onder de arm [14])	
15–20	Haar of baard afsnijden of afbranden (vrouw [18, 20]) [16 < BAg]	
21–23	<i>Fliuserwep</i> (iemand in het water gooien)	<i>fliuserwep</i>
24–35	<i>Blodresne</i>	
36–57	Hoofd (<i>Benis utgong</i> [43–45], <i>Ergene</i> [49–50], Doofheid + 11 <i>wendan</i> [51–54 < BAg], rimpels voorhoofd [55–57])	<i>fan da haude, ergene in da haed / is hi daef / fan wirsenakerf</i>

³²³ Dit verschijnsel is vooral duidelijk waar te nemen in J XXVIII,119–155 (BW5D, groep C).

³²⁴ Nijdam, ‘Het Oudwestfries boeteregister *Bireknade Bota*’, 91–94. In dat artikel worden overigens in navolging van Dietrich Hofmann (‘Zu der neuen Ausgabe’) de twee teksten van groep C nog ten onrechte beide *Bireknade Bota* genoemd en wordt van een J-redactie (= *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen*) en een D-redactie (= *Bireknade Bota*) gesproken. In Nijdam, ‘The Old West Frisian Composition Tariff *Bireknade Bota*’ heb ik de tekst *Bireknade Bota* kritisch uitgegeven.

³²⁵ J XXII (*Verhandeling over muntwaarden in Westerlauwers Friesland*, App. 866). Zie paragraaf 2.2.

³²⁶ J XXII,7 (*Verhandeling over muntwaarden in Westerlauwers Friesland*, App. 866).

³²⁷ Buma en Ebel, *Westerlauwerssch Recht*, 319; Henstra, *The Evolution of the Money Standard in Medieval Frisia*, 342.

³²⁸ D XIV,202 (BBr, groep C) betreft het bijzondere geval *nittascredene / miltascredene*, dat hieronder behandeld zal worden).

58–67	Ogen (Gezichtsvermogen [64–65], <i>agebredkerf</i> [66–67])	<i>fan da agenen / eergens fan der sioen / fan der sioen</i>
68–70	Kaak	<i>uan da kinbacke</i>
71	Mond	
72	Kaak	
73–74	Lippen [73 < BAg]	
75	<i>Wlitewlemmelsa</i>	
76–77	Tong	<i>fan da tonga</i>
78	Huid [< BAg]	
79	Adem [< BAg]	
80	Speeksel [< BAg]	
81–85	Tanden	
86–88	Spraak en gehoor	<i>fan der spreek / eergen thera spreek ende dera here</i>
89–93	Neus	<i>fan da noes</i>
94–99	Oren (baardverminking [98])	<i>fan da arem</i>
100–103	Hals	<i>fan da halse</i>
104–105	Spraak	<i>eergens dera sprecke</i>
106–125	<i>Benbreke</i>	<i>fan da beenbrecken</i>
126–129	<i>Benis utgong</i>	<i>benena utgong</i>
130–138	<i>Lithwei</i>	<i>fan da liidweien</i>
139–141	<i>Sinekerf</i>	<i>synkerf</i>
142–144	<i>Thruchgungande dolch</i> en de afstand tussen de <i>ingong</i> en de <i>utgong</i>	<i>truch da hand</i>
145–146	Verlamming (armen, handen, benen, voeten [145], vingers en tenen [146])	<i>fan lamthe</i>
147–149	<i>Ergene</i> (armen, handen, benen, voeten [147], vingers en tenen [148, 149])	<i>eergens oen eermen ende sconken, handen ende foten</i>
150–155	Duim (<i>lam</i> [150], <i>ergene</i> [151], Procesaanwijzing (<i>ergene</i>) [152], Duim afgeslagen [153–155])	<i>lam tuma / eergens oen da tuma / tuma of</i>
156–171	Vingers afgeslagen	<i>fingeren of</i>
172–175	Hand en arm [172 < BAg]	<i>hand of</i>
176–180	Voet [180 < BAg]	<i>foet off</i>
181–183	<i>Metedolch</i>	<i>metedulg</i>
184–193	Romp (<i>blodresene</i> en <i>inrid</i> in de buik [184–185], door de romp geschoten [187–193])	<i>trucht hyf</i>
194	Missen van de vroegere gezondheid	
195	stuk vlees afgesneden	<i>gersfallich lappa</i>
196–197	Procesaanwijzingen (per wond niet meer dan 3x <i>benbreke</i> , 3x <i>benis utgong</i> en 3x <i>sinekerf</i> [196], <i>benis utgong</i> : botsplinters in bekken laten vallen [197])	
198–199	Navel	<i>naula</i>
200–212	Ontleningen aan BAg [behalve 210]	<i>waldwaex</i>
213–218	Geslachtsdelen	<i>fan da pint</i>
219–221	Vrouw	<i>fan da kuntha / eergens dera frouwa</i>
222	Missen van de vroegere gezondheid	
223	Bij de hals grijpen	
224	Bespugen	
225	<i>Bende</i> (kluistering)	
226–229	Brandwonden [226–228] en bijtwonden [229]	<i>fan brande / uan biten</i>
230	Verwonding en wapen nog in zich dragen	
231	Verwondingen door een mes, bijtwonden, scherpe wapens en kruisboog [< BAg]	

232	Procesaanwijzing (compensatie delen met broer)	
233–235	<i>Raf</i>	
236–237	<i>Swarte sweng</i> (met bier gooien)	<i>fan biervwerpen</i>
238	Kleren scheuren	<i>claeu toreint</i>
239–242	Paard	
243–249	Vee	<i>fan quada fia</i>
250–251	<i>Urbek deda</i>	<i>uurbec deda</i>
252	Brandstichting	<i>hwsbrand</i>
253–259	Huisvredebreuk	<i>fan huisferd / steten oen da porta</i>
260–262	Gewelddaden	<i>fan wrwalden</i>
263–264	Wegversperringen (<i>weiskettene</i> , <i>weimeringe</i>) volgens de tarieven in Wonseradeel en Wymbritseradeel	<i>weyschettinge / ueymeringa</i>

4.2 Een pan-Westerlauwerse verzameling?

Een vergelijking met de overige Oudwestfriesse boeteregisters toont aan dat bepalingen in groep C soms alleen in groep B een parallel hebben, soms alleen in groep D, en heel vaak in groep A. Wanneer het aantal parallellen met groep C wordt afgezet tegen het totaal aantal bepalingen in de verschillende boeteregisters, komen daar de volgende percentages uit.³²⁹ De grootste overeenkomsten vertoont groep C met de kern van groep A (*Boeteregister van Leenwarderadeel* en *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel*). In deze boeteregisters heeft in beide gevallen 87% van de bepalingen een parallel in groep C. Dan volgt groep D (*Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* en *Westerlauwers Boeteregister*). Respectievelijk 86% en 75% van hun bepalingen vinden een weerklank in groep C. Groep B (*Boeteregister van Dongeradeel*, *Boeteregister van Wymbritseradeel* en *Boeteregister van de Hemmen*) vertoont een niet geheel homogeen beeld: respectievelijk 58%, 62% en 75% van de bepalingen in deze boeteregisters heeft een parallel in groep C. In tegenstelling tot wat Hofmann stelde, heeft groep C ten slotte niet het grootste gedeelte van de bepalingen van het *Boeteregister van de grandscrijver* overgenomen, maar slechts 50%.³³⁰ Hiermee vertegenwoordigt groep C dus het gros van het materiaal van de Oudwestfriesse boeteregisters.

Voor een aantal van de bepalingen in groep C die geen parallellen hebben in de andere boeteregisters, is bovendien elders in het Oudwestfriesse corpus wel een parallel te vinden, namelijk in het elfde en veertiende *Landrecht* in Jus en in het twaalfde *Landrecht* in Druk. Ten eerste de meest ongecompliceerde parallel. In J XXVIII,37 wordt een extra compensatie geheven op geweldplegingen die op een zondag of op een paar andere heilige dagen plaatsvinden. De enige parallel voor deze bepaling is te vinden in het veertiende *Landrecht* in Jus.³³¹ Voor een grote afhankelijkheid tussen deze twee teksten pleit verder dat hier twee speciale soorten eden genoemd worden, namelijk een eed op de reliquiën (*witbeth*) en de zogenaamde ‘goedereneed’ (*fiaeth*). Deze eden komen binnen de boeteregisters alleen in de Oudoostfriesse teksten voor en daarnaast alleen in deze bepaling in het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen*. Bovendien komt een vermelding van de goedereneed (*fia-eth*) in het hele handschrift Jus alleen voor in deze twee bepalingen, dus in het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* en in het veertiende *Landrecht*.

Verder is er een groep bepalingen die overeenkomsten vertoont met het elfde *Landrecht* in Jus en het twaalfde *Landrecht* in Druk. Het gaat hier om bepalingen met betrekking tot schade die veroorzaakt wordt door vee, minderjarige kinderen, knechten, meiden en echtgenotes, kortom door levende wezens die onder de voogdij of de macht van een Vrije Fries vielen, of schade die hij zelf *uterbek* ‘achter de rug langs’ dus ongewild had toegebracht. Het hoofdgedeelte van de bepaling in de b-sectie van het elfde *Landrecht*³³² vindt een parallel in J XXVIII,266 / D XIV,239, terwijl de slotopmerking van deze b-sectie over de getuigenis door zeven bureu terug te vinden is in J XXVIII,270 / D XIV,244. De c-sectie van het elfde *Landrecht* gaat over het in de brand vliegen van iemands boerderij door toedoen van een hond, kat,

³²⁹ De eenheden waarop berekend is zijn de bepalingen in groep C. In de edities komen soms meerdere bepalingen uit de ene tekst overeen met slechts een nummer in een andere. Dat maakt een berekening als deze lastig.

³³⁰ Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’, 349.

³³¹ J VIII,14 (*Vierentwintig Landrechten*, App. 630).

³³² J VIII,11b (*Vierentwintig Landrechten*, App. 630).

knecht, maagd of minderjarig kind en het daardoor mede afbranden van de boerderij van de bureu.³³³ Deze bepaling is terug te vinden in J XXVIII,279 / D XIV,252. De a-sectie van het elfde *Landrecht* in J komt min of meer overeen met het twaalfde *Landrecht* in D, en met J XXVIII,276, 278 / D XIV,249, 251 van groep C.

De bepaling die tussen de twee bovengenoemde bepalingen in groep C staat is opmerkelijk. Hij is geheel gesteld in het Latijn en luidt: *Intellige de puero dolo capace quia pupillo et furioso subuenitur in maleficiis, quia facultatem deliberandi non habent quoniam reus constitueretur qui nescit quid facit.*³³⁴ De parallel voor deze tekst is te vinden in het Latijnse commentaar dat op het twaalfde *Landrecht* in D volgt. Ik geef hier de tekst van het twaalfde *Landrecht* in D met het Latijnse commentaar naar het Utrechtse exemplaar:

Dat toelfte landriucht is: haetso tusch deth iefsta hoef iefsta bona eetsel iefsta onieriga kynd iefsta mannes wyf, iefsta wrbeck deth mitter hand iefsta oder onwitenda deda, ief hyt onda helligem bringha wil dattet hem were onuilla ende onwald, soe schil ma hit al beta mit baluer bota ende neen ferd da lioden ner da frana.

Unieriga kynd. Intellige de puero doli capace quia pupillo et furioso subuenitur in maleficiis quia facultatem deliberandi non habent quoniam ergo reus constituitur qui nescit quid facit [X. 5, 23, 2] ...³³⁵

Het twaalfde *Landrecht* luidt: wat er ook geschiedt door toedoen van een tand of een hoef of de spoor van een haan of een minderjarig kind of de echtgenote van een man of wat hij ook zelf ongewild doet, dat zal met een halve compensatie gecompenseerd worden, als de man zweert dat het tegen zijn wil en buiten zijn macht gebeurd is, en de man hoeft geen vredegeld aan de gemeenschap noch aan de frana te betalen.

Minderjarig kind. Begrijp met betrekking tot een knaap die in staat is tot het toebrengen van schade, dat een jongeling en een dolleman te hulp moeten worden gekomen bij misdaden, omdat zij het vermogen tot overdenken niet bezitten, aangezien er dan een verweerder gecreëerd zou worden die niet weet wat hij doet ... [X. 5, 23, 2]

Dat er relaties waren tussen de boeteregisters en de *Vierentwintig Landrechten* was al door Hofmann en Algra opgemerkt.³³⁶ Uit het bovenstaande voorbeeld blijkt dat een Latijns commentaar op een *Landrecht*, afkomstig uit de Romeins-canonieke decretalen, in *Bireknade Bota* terechtgekomen is. Deze vondst bevestigt opnieuw de relaties die er bestaan tussen de *Landrechten* en de boeteregisters. Hij kan ook een aanwijzing bevatten voor het voorbeeld dat voor het maken van Druk gebruikt is. Het lijkt er immers op dat er al langer een van Latijns commentaar voorzien Oudfriese tekst van de *Zeventien Keuren* en de *Vierentwintig Landrechten* bestond, die niet speciaal voor Druk samengesteld was.³³⁷

Groep C bevat kortom heel veel materiaal. Men heeft zich bovendien moeite getroost om het uit verschillende bronnen bijeen te brengen. De tekst *Bireknade Bota* is grondig geherstructureerd ten opzicht van het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* en van kopjes voorzien. Het is daarom goed mogelijk dat groep C op weg was het Panwesterlauwerse boeteregister te worden, of dat *de facto* al geworden was door de opname in de incunabel Druk als *Bireknade Bota*.³³⁸ We kunnen op zijn minst stellen dat de samensteller van Druk met het opnemen van *Bireknade Bota* als enig boeteregister een goede keuze

³³³ J VIII,11c (*Vierentwintig Landrechten*, App. 630).

³³⁴ J XXVIII,277 (BW5D, groep C) / D XIV,250 (BBr, groep C).

³³⁵ Universiteitsbibliotheek van Utrecht; UB J oct. 1112 Rariora.

³³⁶ Hofmann, 'Zu der neuen Ausgabe', 349; Algra, *Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten*, 413 n 135.

Hofmann stelde bovendien de sigle BL11 voor om de boetebepalingen volgens op het elfde landrecht in Jus te identificeren.

³³⁷ Het is denkbaar dat de originelen van Jus en Codex Unia ook dergelijke Latijnse glossen bezaten, maar dat deze door de late afschrijvers in de zestiende en zeventiende eeuw zijn weggelaten. (Deze overweging werd mij aan de hand gedaan door Bram Jagersma.)

³³⁸ Johnston, 'Old Frisian Law', 206, benadrukt dat Druk als een naslagwerk bedoeld was.

gemaakt heeft.³³⁹ Aangezien kort na het verschijnen van Druk de politieke en juridische situatie in Westerlauwers Friesland volkomen veranderde en de *Saksische Ordonnantie* afgekondigd werd, werd deze ontwikkeling een halt toegeroepen en weten we niet of de *Bireknade Bota* inderdaad op termijn de andere boeteregisters zou hebben verdrongen.

³³⁹ Wellicht speelt hierbij een rol dat in Franeker het oude gerecht van de graaf gelegen was. Speelde met andere woorden het feit dat Franekeradeel het oude rechtscentrum van Westerlauwers Friesland was een rol in de geschetste ontwikkeling?

Tabel 9.5.1. Concordantietabel *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel en Westerlauwers Boeteregister.*

BFW	A IVB	A IVC	NBW1
21			1
21			2
21			3
21			4
21			5
32			6
43			7
54			8
65			9
	6		10
7	7		11
8	8		12
8	8		13
8	8		118
9	9		14
10	10		15
14	11		15
11	12		16
12	12		16
13	12		16
15	13		17
16	14		18
17	14		
18	15		
19	16		19
	17		
20	18		20
21	18		21
22	18		22
23	18		23
27	18		24
	19		25
24	20		26
25	21		27
	22		29
28	23		30
28	24		30
29	24		31
30	25		32
31	26		33
32	27		33
	28		34
33	29		
34	30		35
35	30		35
36	31		36
	32		37
	33		38
44	34		39
37	35		40
39	35		40
40	36		41
41	37		42
42	38		43
43	39		44
45	39		45

47	40		46
48	41		47
49	42		48
50	43		49
51	44		50
52	45		51
53	46		51
54	46		52
55	47		53
56	48		54
57	49		55
58	50		56
59	50		56
60	51		57
61	52		58
62	53		59
62	53		60
63	54		61
64	55		62
65	56		63
66	56		64
67	56		65
68	56		
69	57		66
70	58		67
71	58		67
72	58		67
73	58		67
76	59		68
74	60		69
75	61		70
76	62		71
78	63		72
77	64		73
	65		74
	66		75
99	67		76
	68		
	69		77
82	70		78
	71		78
	72		79
85	73		80
86	74		80
87	75		81
88	76		82
109	77		83
117		1	84
118		2	84
119		3	84
120		4	85
121		5	85
122		6	85
125		7	85
128		8	86
129		9	87
		10	88

91		11	89
92		11	89
93		12	90
93		13	91
94		14	92
95		14	92
95		15	93
96		16	94
97		17	95
		18	96
98		19	97
100		20	98
101		20	98
102		20	98
104		21	99
105		22	100
106		23	101
107		23	101
109		24	103
111		25	104
110		26	
112		27	105
113		28	106
		29	
5		30	
		31	123b
		32	
		33	
		34	125b
		34	126
		35	127
		36	
56		37	
		38	
		39	
		40	
		41	
105		42	
		43	
		44	
		45	
		46	
		47	
		48	
		49	
		50	
		51	
		52	
		53	
		54	
		55	
		56	
		57	
		58	
		59	
		60	
		61	
		62	
		63	

		64	
		65	
		66	
		67	
		68	
		69	
		70	
		71	
		72	
		73	
		74	
		75	
		76	
		77	
		78	
		79	
		80	
		81	117
		82	
		83	114
		84	115
		85	
		86	
		87	
		88	
		89	
		90	
		91	108
		92	109
		93	109
45		94	
1			
26			
38			
46			
79			
80			
81			
83			
84			
89			
90			
103			
108			
114			
115			
116			
123			
124			
126			
127			
130			
131			
			102
			109b
			110
			111
			112
			113

			119
			120
			121
			122
			123a
			124
			125a
			128

5 Groep D (Wonseradeel)

5.1 Het boeteregister van Wonseradeel

Groep D bestaat uit twee teksten: het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* en het *Westerlauwers Boeteregister*. De boeteregisters zijn duidelijk aan elkaar verwant en moeten dus uit dezelfde traditie komen (zie tabel 9.5.1). De twee boeteregisters vertonen *grosso modo* dezelfde structuur en gaan ongetwijfeld terug op eenzelfde grondtekst. Maar net als de boeteregisters in groep C staan de twee teksten (c.q. redacties) verder van elkaar dan de boeteregisters in groep A en B. Dat deze boeteregisters aan elkaar verwant zijn was nog niet eerder ingezien. Opnieuw is de stand van onderzoek met betrekking tot de Oudwestfriesse verzamelhandschriften hier debet aan. Het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* is overgeleverd in Codex Unia en het *Westerlauwers Boeteregister* in Codex Aysma. Het eerste handschrift is nog niet in een moderne editie beschikbaar en Codex Aysma is dat sinds 1993.³⁴⁰

Groep D is als gezegd het laatste stukje van een puzzel die ons na completering de boeteregistertradities van de dertiende-eeuwse delen Oostergo (groep A), Wymbritseradeel (groep B), Franekeradeel (groep C) en Wonseradeel (groep D) laat zien. De titel van het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* wijst in de richting van die twee delen. In enkele bepalingen van het *Westerlauwers Boeteregister* worden verder de regio's Wonseradeel en Wymbritseradeel genoemd.³⁴¹ In die bepalingen vinden we de volledige dossiers over gewelddaden die fragmentarisch in de *Bireknade Bota* terecht zijn gekomen. De gemeenschappelijke deler in beide teksten (*Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* en *Westerlauwers Boeteregister*) is Wonseradeel. Aangezien we reeds een traditie uit Wymbritseradeel (groep B) en uit Franekeradeel (groep C) geïdentificeerd hebben, blijft Wonseradeel over.

Van het *Westerlauwers Boeteregister* zijn negen Nederduitse redacties bekend, waarvan de beste onlangs door Henk Meijering uitgegeven is.³⁴² Deze drie teksten staan ons toe drie ontwikkelingsfasen van het oude boeteregister van Wonseradeel te volgen. De oudste fase wordt vertegenwoordigd door het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* en de tweede door wat de Oudfriesse en Nederduitse redactie van het *Westerlauwers Boeteregister* gemeenschappelijk hebben. Ten slotte heeft de Oudfriesse redactie van het *Westerlauwers Boeteregister* een stuk dat de Nederduitse redactie mist. Dit is duidelijk de derde en jongste fase in de ontwikkeling van dit boeteregister.

5.2 Het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel*

Het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* is alleen overgeleverd in Codex Unia (U XXVII). Het boeteregister doet soms archaïsch aan. Dat blijkt met name uit de afzonderlijke behandeling van de vergripen *lithwei* 'verstuiking' en *benbreke* 'botbreuk' in respectievelijk U XXVII,48–57 en U XXVII,58–69. De andere Oudwestfriesse boeteregisters hebben deze bepalingen in elkaar geschoven, zodat de bepalingen daar gaan over *lithwei and benbreke* 'Verstuiking en botbreuk [aan]'.³⁴³

Aan het einde van het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* kunnen we latere toevoegingen onderscheiden. Het gedeelte met de wondlijst loopt tot U XXVII,104. Daarna begint het gedeelte met eerkrenkende handelingen zoals *swimslek*, *swarte sweng*. Dit vormt een redelijk aaneengesloten groep bepalingen tot in bepaling U XXVII,114 plotseling het gehoor weer wordt genoemd en in U XXVII,115 een opmerking over het splijten van het schouderbeen verschijnt. Bepaling U XXVII,116 over de hoogte van het begrafenisgeld is typisch een bepaling die aan het einde van een boeteregister nog eens wordt toegevoegd, waarschijnlijk met de gedachte dat de inhoud min of meer verwant is aan het boeteregistermateriaal. Deze observatie wordt ondersteund door het feit dat de parallellen met het *Westerlauwers Boeteregister* bijna aaneengesloten lopen vanaf het begin tot bepaling 113. Daarna lopen de teksten uiteen.

Hierna, beginnend U XXVII,117–129 volgt dan de uitgebreide behandeling van afgeslagen vingers en vingerkootjes. Dit cluster bepalingen komt ook voor in groep C en in het *Westerlauwers Boeteregister*. In deze laatste is dit cluster midden in de tekst geplaatst (zie tabel 9.5.1). Waarschijnlijk hebben we hier met

³⁴⁰ Buma, Gerbenzon en Tragter-Schubert, *Codex Aysma: die altfriesischen Texte*.

³⁴¹ A IVc,66,69,72,73 (BWL, groep D).

³⁴² Meijering, *Ommelander handschriften als spiegel van de Oudfriesse rechtsliteratuur*, 23–36.

³⁴³ Bijvoorbeeld J XXIX,45–54 (BLw, groep A): zie tabel 9.3.1.

een jongere toevoeging te maken, die toen de opsteller van het oorspronkelijke *Westerlauwerse Boeteregister* hogerop in de tekst neergeschreven is, waar hij beter op zijn plaats was.

Tabel 9.5.2: Structuur *Boeteregister van Franeke radeelen Wonseradeel* (U XXVII)

Bepaling	Onderwerp
1	Titel
2	<i>Dustslek, duststet, dustskow, berdafeng, dustsweng</i> (alle 4 Engelse penningen)
3–5	<i>Dustslek</i> met 21, 42 of 63 nachten blauwe plekken
6–7	<i>Faxfang</i> (onder aan de buik [7])
8–20	Hoofd (<i>Benis utgong</i> [11–13], Rimpels in het voorhoofd [16–17])
21	Wenkbrauw (<i>agbrekerf</i>) (32 Engelse penningen)
22–23	Baard (<i>berdkerf</i> [22], <i>berdfeng</i> [23]) (32 Engelse penningen)
24–25	Tanden (<i>tuskebrek</i> [24], <i>kesebrek</i> [25]) (32 Engelse penningen)
26–27	<i>Inrid</i> (neus [26], mond [27])
28–30	Verslechtering van spraak, gehoor, gezichtsvermogen
30–33	Ogen
34–36	Oren (<i>gerstelbreke</i> aan oren en neus [34])
37–39	Neus
40–44	Hals
45–47	Procesaanwijzingen (<i>benis onstal</i> en <i>blodresene</i>)
48–57	<i>Lithwei</i> (strottehoofd [48], schouder [49], elleboog [50], pols [51], vingers en kootjes [55], <i>neilkerf</i> [56], been = arm; voet = hand; teen = vinger [57])
58–69	<i>Benbreke</i> (schouders en stuitbeen [58], sleutelbeen [59], borstbeen [60], rug [61], rib [62], armmerg [63], oksel [64], pols [65], vingers en kootjes [66, 67, 68], been = arm; teen = vinger [69])
70–73	<i>Benis utgong</i> (beneden het hoofd: vgl. 11–13)
74–76	<i>Sinekerf</i> (achillespees [74], kniepezen [75], ‘halspees’ en alle andere pezen [76])
77–79	<i>Ergene</i> (vingers [77], hand en voet [78], teen = vinger; voet = hand [79])
80	<i>Inrid</i> (armmerg en dijmerg)
81	Procesaanwijzing
82–84	Onderlichaam (<i>blodresene, inrid, metedolch, benbreke, benis utgong</i>)
85	<i>Benbreke</i> aan de knieschijf
86	<i>Filmenebreke</i> (breken van de huid?)
87	<i>Ergene</i> aan het onderlichaam
88	Missen van de vroegere gezondheid
89–93	Afgeslagen ledematen (vingerkootjes [89], teenkootjes [90], hand bij de pols [91], voet bij de enkel [92], onderarm bij de elleboog [93])
94–95	Bijtwonden en brandwonden
96	Geslachtsdelen
97	Verwonding en wapen nog in zich dragen
98	Romp: door de romp geschoten
99–102	<i>Ergene</i> (minste, middelste, meeste bij: voet, hand, been, arm [99], spraak [100], gehoor [101], gezichtsvermogen [102])
103–104	Procesaanwijzingen (relatie <i>blodresene</i> en <i>metedolch</i>)
105	<i>Swimslek</i>
106–107	<i>Swarte sweng</i> (met bier gooien)
108	Kleren scheuren
109	<i>Gersfallich lappa</i> (stuk vlees afgesneden)
110	<i>Benbreke</i> aan voetgewricht
111–113	<i>Fliuswerp</i> (111, 112) en <i>wapeldrank</i> (113)
114	Verlies van gehoor
115	Schouderbeen gespleten
116	Hoogte van het begrafenisgeld

117–129	Afgeslagen vingers (duim [117–119], wijsvinger [120–122], middelvinger [123–125], ringvinger [128], pink [129])
130	Vee
131	Verwondingen door een mes

5.3 De oudere fase van het *Westerlauwers Boeteregister*: de Oudfriese en de Nederduitse redactie

De tweede fase in de ontwikkeling van het oude boeteregister van Wonseradeel wordt vertegenwoordigd door het *Westerlauwers Boeteregister* in de Oudfriese en de Nederduitse redactie. Ingebonden in de omvangrijke convoluit Codex Aysma bevindt zich een katern, geschreven op van de rest van het handschrift afwijkend papier, in een afwijkende hand. Deze katern bevat het Oudfriese *Westerlauwers Boeteregister*.³⁴⁴ De tekst is door de editoren opgedeeld in drie secties: IVa, IVb en IVc. Dat IVa – een klein tekstje met acht bepalingen – is gescheiden van de rest van het *Westerlauwers Boeteregister* is terecht: het betreft hier het tekstje *Thit sint tha latha*, dat we bij de bespreking van groep B zijn tegengekomen.³⁴⁵ Sectie A IVb begint bovendien met de interjectie *In nomine domini, amen*.³⁴⁶ De scheiding tussen A IVb en A IVc is echter onzinnig: deze twee secties vormen samen het *Westerlauwers Boeteregister*. Dit blijkt uit de parallellen met het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* en met de Nederduitse redactie van het *Westerlauwers Boeteregister*. In tabel 9.5.1 is te zien, dat de parallelle over de grens van A IVb en A IVc heen loopt: de tekst van het boeteregister gaat dus gewoon door, en er begint niet, zoals nu gesuggereerd wordt, een nieuw onderdeel. De tekst telt zo in totaal 171 bepalingen.

Er zijn als gezegd negen Nederduitse redacties overgeleverd van het *Westerlauwers Boeteregister*. Hieruit is door Henk Meijering een beste tekst gekozen. Met behulp van de overige redacties heeft is hiervan een kritische editie gemaakt.³⁴⁷ Deze editie wordt hier de Nederduitse redactie genoemd (NBW1). De tekst telt 128 bepalingen. Net zoals de relatie tussen het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* en het *Westerlauwers Boeteregister* onmiskenbaar is, is die tussen de Oudfriese en de Nederduitse redactie van de laatste tekst onloochenbaar. De Nederduitse redactie gaat met andere woorden zeker niet terug op het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel*. Het vertegenwoordigt een vroeger stadium van het *Westerlauwers Boeteregister*, dus voor de versie die we nu kennen uit Codex Aysma. De Nederduitse redactie loopt veel meer gelijk op met het *Westerlauwers Boeteregister*, heeft dus dezelfde structuur, en heeft bepalingen met die laatste tekst gemeenschappelijk waar het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* lacunes vertoont.³⁴⁸

Opmerkelijk genoeg breekt de doorlopende parallelle op hetzelfde punt af waar we eerder de oude kern van het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* konden aanwijzen, namelijk bij bepaling A IVc,28 = NBW1,106. Daarna hebben de Oudfriese en de Nederduitse redactie nog negen bepalingen gemeenschappelijk, en gaat de laatste 14 bepalingen lang zijn eigen weg. Vooral aan het einde van de tekst is dat een bijna aaneengesloten cluster.³⁴⁹

5.4 De latere ontwikkeling van het *Westerlauwers Boeteregister* in de Oudfriese redactie

De laatste ontwikkelingsfase van wat ooit begon als het boeteregister van Wonseradeel wordt gevormd door de bepalingen in de Oudfriese redactie van het *Westerlauwers Boeteregister* waarvoor geen parallellen te vinden zijn in de Nederduitse redactie. Dat is dus het tekstgedeelte A IVc,29–94. Voor deze bepalingen zijn voor een deel parallellen te vinden in de overige Oudwestfriese boeteregisters. De tekst herhaalt zichzelf hier dan ook enkele malen ten opzichte van de b-sectie.³⁵⁰ We zullen enkele opvallende clusters bespreken.

Niet in de boeteregister, maar in het *Landrecht der Friezen / Oud Schoutenrecht* vinden we een parallel voor een overzichtje van compensaties die betaald moeten worden wanneer verschillende soorten vee

³⁴⁴ Buma, Gerbenzon en Tragter-Schubert, *Codex Aysma: die altfriesischen Texte*, xxiv.

³⁴⁵ Nijdam, ‘*Thit sint tha latha*’. Hierboven, §3.3.

³⁴⁶ A IVb,1 (BW1, groep D).

³⁴⁷ Meijering, *Ommelander handschriften als spiegel van de Oudfriese rechtsliteratuur*, 23–36.

³⁴⁸ A IVb,6, 19, 22, 28, 32, 33, 65–66, 69, 71–72; A IVc,10, 18 (BW1, groep D).

³⁴⁹ NBW1,109b–113, 119–123a, 124–125a, 128 (BW1, groep D).

³⁵⁰ A IVb, 2, 3, 9, 28, 39, 48, 77 = respectievelijk: A IVc, 30a, 30b, 49, 36, 94, 37, 24 (BW1, groep D).

gedood worden.³⁵¹ Deze beide teksten zijn duidelijk afhankelijk van elkaar en komen dus verder nergens in de boeteregisters voor.

Dan vraagt een cluster procesaanwijzingen de aandacht. Deze beginnen al in A IVc,38, maar vormen een aaneengesloten blok in A IVc,47–64). Hierin zijn ook stukjes Latijn te ontwaren:

52. *Beenbreke and benis oenstal non in eodem esse possunt.*

53. *Bloetresna and wlijte non in eodem esse possunt.*

54. *Hweer nen benis oenstal is, der mey neen beenbreck wessa, hwant dit habbet dae zene exponeret and sonderling dier that riocht and tha werde wel scheya kuthen, als ther san ende twijdracht twiska waes.*

52. Botbreuk en vastzitten van bot kunnen niet voor hetzelfde lichaamsdeel aanhangig gemaakt worden.

53. Een bloedende wond en gezichtsverminking kunnen niet voor hetzelfde lichaamsdeel aanhangig gemaakt worden.

54. Waar geen vastzitten van bot is, daar kan geen botbreuk zijn, want dit zo heeft de seend het vastgelegd, en in het bijzonder diegenen die het recht en de waarheid goed konden onderscheiden, als er strijd en ruzie over was.

Hier is iemand aan het werk geweest die Latijn beheerste. Ook blijkt uit deze passage nog eens duidelijk dat de geestelijkheid een rol speelde in het wereldlijke recht, en dat wereldlijke zaken voor de geestelijke rechtbank (seendrecht) werden afgehandeld. Dit blokje wordt afgesloten met een opmerking over het omrekening van munten.³⁵²

Daarna is A IVc,66–79 als cluster te onderscheiden. De laatste bepalingen van dit groepje, over huisvredebreuk, gaan immers plotseling over in een bepalingen over de tong en andere verwondingen van het lichaam (A IVc,80–94). Bovendien worden in A IVc,66–73 gewelddaden en wegversperringen in Wonseradeel en Wymbritseradeel behandeld. Dit is het tekstje dat in beknotte vorm zijn weg naar de *Bireknade Bota* heeft gevonden.

Daarmee is de ontwikkeling van deze groep geschetst. We kunnen dus in totaal vijf fasen onderscheiden. De eerste is de oudste kern van het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel* (U XXVII,1–113). Daarna ging deze tekst zijn eigen weg (U XXVII,114–131). De opsteller van de oudste fase van het *Westerlauwers Boeteregister* baseerde zich op het oudste gedeelte van het *Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel*, maar nam ook het dossier over de afgeslagen vingers en vingerkootjes op (U XXVII,117–129), dat hij meer in het midden van zijn tekst plaatste, nog in de wondlijst (A IVc,1–10). Deze tekst, vermeerderd met enkele bepalingen, werd in het Nederduits vertaald. Daarna ontwikkelde de Oudfriese versie van het *Westerlauwers Boeteregister* zich verder om uit te monden in de tekst die in Codex Aysma werd neergeschreven. Wellicht circuleerden er nog andere redacties, maar die zijn niet overgeleverd. De laatste opsteller heeft aan het jongste deel van het *Westerlauwers Boeteregister* een klein handboekje met procesaanwijzingen rond letselschade in de middeleeuwen toegevoegd, iets waarvoor moderne onderzoekers hem alleen maar dankbaar kunnen zijn.

Tabel 9.5.3: Structuur *Westerlauwers Boeteregister* (A IV)

A IV	Bepaling	Onderwerp
A	1–8	<i>Thit sint tha latha</i> : aantallen onschuldleden voor diverse vergrijpen
B	1	<i>Dustslek, duststet, dustsweng, dustwerp, dustskow, berdafeng</i> (alle 4 Engelse penningen)
B	2–4	<i>Dustslek</i> met 21, 42 of 63 nachten blauwe plekken
B	5–7	<i>Faxfang</i> (<i>berdfeng</i> om de mond [6], <i>faxfang</i> onder aan de buik [7])
B	8–19	Hoofd
B	20–22	Tanden

³⁵¹ J III,81b (*Landrecht der Friezen / Oud Schoutenrecht*, App. 855); A IVc,43–46 (BW1, groep D). Zie ook hoofdstuk 6.4.

³⁵² A IVc,65 (BW1, groep D).

B	23–25	Verlies van de zintuigen (spraak [23], gehoor, gevoel, gezichtsvermogen [24], gezichtsvermogen [25])
B	25–29	Ogen
B	30–31	Oren
B	32	Haar
B	33–34	<i>Blodresene</i> (tong [33], hals of zijde [34])
B	35	Neus
B	36–39	Hals
B	40	Procesaanwijzing (iemand ligt in bed door een <i>blodresene</i> : meer recht op <i>onbring</i>)
B	41–49	<i>Lithwei</i> (strottehoofd [41], schouder [42], elleboog [43], pols [44], vingers en kootjes [45–47], <i>neilkerf</i> [48], arm = been [49])
B	50–57	<i>Benbreke</i> (schouders, stuitbeen, sleutelbeen [50], borstbeen [51], rug [52], rib [53], armmerg [54], oksel [55], pols, vingers en kootjes [56], arm = been [57])
B	58	<i>Benis utgong</i> (beneden het hoofd)
B	59–62	<i>Sinekerf</i> ('halspees' [59], achillespees [60], kniepezen [61], alle andere pezen [62])
B	63–69	<i>Ergene</i> (hand en voet [63], vinger en teen [64], vinger of teen lam [65], arm of been lam [66], minste, middelste, meeste graad van <i>ergene</i> aan arm of been [67], vinger of teen lam [68], minste, middelste, meeste graad van <i>ergene</i> aan vinger of teen [69])
B	70–71	Onderlichaam (<i>blodresene</i> , <i>inrid</i> , <i>metedolch</i>)
B	72	Procesaanwijzing
B	73	<i>Benbreke</i> aan de knieschijf
B	74	<i>Filmenebreke</i> (breken van de huid?)
B	75	<i>Ergene</i> aan het onderlichaam
B	76	Missen van de vroegere gezondheid
B	77	Procesaanwijzing (opmeten van wonden)
C	1–9	Afgeslagen vingers (duim [1–3], wijsvinger [4–6], middelvinger [7], ringvinger [8], pink [9])
C	10–13	Afgeslagen ledematen (hand bij de pols, voet bij de enkel [11], onderarm bij de elleboog, voet bij de enkel [12], arm bij de schouder en been bij de knie [13])
C	14–15	Bijtwonden en brandwonden
C	16	Geslachtsdelen
C	17	Verwonding en wapen nog in zich dragen
C	18	<i>Benbreke</i> aan het schouderblad
C	19	Romp: door de romp geschoten
C	20	<i>Ergene</i> (gezichtsvermogen, gehoor, spraak)
C	21	Procesaanwijzing (relatie <i>blodresene</i> en <i>metedolch</i>)
C	22	<i>Swimslek</i>
C	23	<i>Swarte sweng</i> (met bier gooien)
C	24	<i>Gersfallich lappa</i> (stuk vlees afgesneden)
C	25	<i>Fluswerp</i>
C	26	<i>Benbreke</i> aan voetgewricht
C	27–28	<i>Fluswerp</i> (27) en <i>napeldrank</i> (28)
C	29	<i>Bende</i> (kluistering)
C	30	<i>Dustslek</i> met 21 of 42 nachten blauwe plekken (vgl. A,IVb,2–4)
C	31–35	Vee
C	36	Oog uit
C	37	<i>Neilkerf</i>
C	38	Procesaanwijzing (<i>dustslek</i> en <i>swimslek</i> zijn <i>onbrins</i>)
C	39	Afgeslagen lid van de vinger (bovenste kootje)
C	40–41	Procesaanwijzingen (<i>benbreke</i> en <i>lam lith</i> zijn <i>onbrins</i> [40], opmerking over het delen van de compensatie met iemands broer [41])
C	42	<i>Swimslek</i>
C	43–46	'Weergelden' voor vee (paard [43], os [44], koe [45], stier [46])

C	47–64	Procesaanwijzingen (hoofd snijden [47], <i>blodresene</i> [48], <i>metedolch</i> [49–50], <i>inrid</i> [51], <i>benbreke</i> en <i>benis onstal</i> [52], <i>blodresene</i> en <i>wlitewlemmelse</i> [53], <i>benbreke</i> en <i>benis onstal</i> [54], hondenbeet [55], ongeheelde wond [56], meten van wonden [57], <i>ergene</i> [58], <i>metedolch</i> en <i>sinekerf</i> [59], <i>blodresene</i> en <i>sinekerf</i> [60], <i>benbreke</i> en <i>benis utgong</i> [61–62], <i>onbring</i> [63], <i>mete</i> [64])
C	65	Opmerking over muntwaarden (1 Leuvense = 1/8 Vlaamse Groot)
C	66–73	Gewelddaden (<i>walda</i>) en wegversperringen (<i>weiskettene</i> , <i>weimeringe</i>) in Wonseradeel en Wymbritseradeel
C	74–79	Huisvredebreuk
C	80	Tong
C	81	<i>Thruchgungande dolch</i>
C	82	Hoofd (<i>ergene</i> door <i>inrid</i> in het hoofd)
C	83	Hals
C	84	<i>Ilekerf</i>
C	85	Hoofd (<i>ergene</i> door <i>inrid</i> in het brein)
C	86–87	Haar afbranden (vrouw [87])
C	88	Rib
C	89	Mond
C	90	Kaak
C	91	<i>Inrid</i> in de lendenen
C	92–93	Navel
C	94	<i>Benis onstal</i>

6 De ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* en andere Oudwestfriesse boeteregisters

Het *Algemene Boeteregister* heeft als gezegd niet in Westerlauwers Friesland gegolden. We hebben echter gezien dat ook de Oudwestfriesse boeteregisters in de loop der tijd uitgebreid werden. Hiervoor ging men ook in Oosterlauwers Friesland te rade voor materiaal. Het is mogelijk om sporen van het *Algemene Boeteregister* in de Oudwestfriesse teksten aan te wijzen. Daarnaast ontleenden de boeteregisters van groep C enkele bepalingen aan het *Emsingoër Boeteregister*. Tenslotte zijn er aan het einde van het *Boeteregister van Dongeradeel* twee bepalingen uit een Oudwestfriesse boeteregister ontleend.

Er zijn in het Oudwestfriesse corpus vijf groepen ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* te onderscheiden. Het eerste cluster is te vinden in beide teksten van groep C en in het *Boeteregister van de grandscrijver* (groep A). Het tweede alleen in groep C. Het derde alleen in het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen*.³⁵³ Het vierde alleen in de grondtekst van groep A, het *Boeteregister van Leeuwarderadeel*.³⁵⁴ Deze bepalingen zijn ook te vinden in het *Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel*, maar in een kwalitatief slechtere redactie ten opzichte van het origineel.³⁵⁵ Ten slotte zijn er twee bepalingen in het *Boeteregister van de grandscrijver* die ook in de korte redactie van het *Boeteregister van de grandscrijver* in het *Boeteregister van Leeuwarderadeel* te vinden zijn.³⁵⁶

In tabel 9.6.1 zijn deze ontleningen in kaart gebracht. Noch groep C, noch het *Boeteregister van Leeuwarderadeel*, noch het *Boeteregister van de grandscrijver* houden zich aan de volgorde van het *Algemene Boeteregister* zodat aan de hand hiervan niet duidelijk wordt in welke van deze Oudwestfriesse boeteregisters de ontleningen het eerst terecht zijn gekomen. Wel blijkt dat de ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* in de *Bireknade Bota* veel meer verspreid zijn over de gehele tekst, terwijl ze in het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* veel dichter bij elkaar gebleven zijn, net als in het *Boeteregister van de grandscrijver*. Dit is een extra aanwijzing dat *Bireknade Bota* secundair is ten opzichte van het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen*.

Het blijkt verder mogelijk om de ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* in het Oudwestfriesse aan een bepaalde redactie van dit boeteregister te koppelen. De concordantie op de verschillende redacties van het *Algemene Boeteregister* levert drie bepalingen op die uniek zijn voor de Riustringer redactie. Twee daarvan duiken op tussen de ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* in het Oudwestfriesse materiaal. Het zijn de bepaling dat de compensaties voor de drie graden van *swimsleke* ‘slag die bewusteloosheid veroorzaakt’, *erthfel* ‘slag die iemand op de grond doet vallen’ en *wapeldepene* ‘het in het water gooien van iemand’ even hoog zijn, alsook de bepaling dat verwondingen die met tanden, een mes of andere scherpe wapens zijn toegebracht dubbel beboet worden.³⁵⁷

Er zijn nog meer aanwijzingen. In het *Algemene Boeteregister* kan een beschadiging van het ruggenmerg (*waldumaxe*) een tweetal uitvalsverschijnselen opleveren; een verslechtering van de vijf zintuigen en de elf *wendan*.³⁵⁸ In de Oudwestfriesse boeteregisters worden deze *wendan* genoemd als bijverschijnselen van een klap op het hoofd die doofheid veroorzaakt. De *wendan* die in de Oudwestfriesse boeteregisters genoemd worden, gaan in elk geval niet terug op de Hunsingoër redactie, omdat deze ‘op het schip en op het ijs’³⁵⁹ heeft, waar de Riustringer redactie en de Emsingoër redactie net als de Oudwestfriesse redacties ‘thuis en in de kerk’³⁶⁰ hebben. Een duidelijker fingerwijzing in de richting van de Riustringer redactie is het feit dat in het *Boeteregister van de grandscrijver* en in de redacties in het *Boeteregister van Leeuwarderadeel* (maar niet in groep C), de Latijnse termen voor de vijf zintuigen worden opgesomd: *visus, auditus, gustus, odoratus, tactus*. Dit gebeurt uitsluitend (en in precies dezelfde volgorde) in de Riustringer redactie van het *Algemene Boeteregister*.³⁶¹

³⁵³ J XXVIII,284–302 (BW5D, groep C), met uitzondering van J XXVIII,299 en 300.

³⁵⁴ J XXIX,126, 127, 129 / U XXV, 125, 126, 128 (BLw, groep A).

³⁵⁵ J,XXIII 120, 122 (BFD, groep B).

³⁵⁶ J XXIV,28, 29 (BGr, groep A) / J XXIX,161, 162 / U XXV,159, 160 (BLw, groep A).

³⁵⁷ R1 V,72 (11a): *Thre swimsleka and thre irthfalla and thria wapuldepene en bote and en rincht and al iuin diore*, en R1 V,97 (19): *Sa hwasu fucht mith tuske tha mith saxe ieftha mith skaduwpene, thet skil ma twibete beta*.

³⁵⁸ Zie hoofdstuk 5.4.2.

³⁵⁹ *en skipe ni uppa gleda ise*. H XIV,39 (BAG).

³⁶⁰ *an huse ni an godishuse*. R1 V,54 (8b) (BAG). Bijna identiek in E1 VI,69 (BAG).

³⁶¹ J XXIV,27 (BGr, groep A). Zie ook tabel 9.2.1.

Vonden de ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* in een keer plaats of in verschillende fasen? Munske houdt het laatste voor niet onwaarschijnlijk en overweegt bovendien mondelinge overlevering.³⁶² Het feit echter dat in het *Boeteregister van de grandscriver* de Latijnse termen voor de vijf zintuigen genoemd worden doet *a priori* vermoeden dat er schriftelijke overlevering in het spel is. Wat verschillende fasen van ontlening aannemelijk maakt, is de term *miltascredene* ‘het snijden van de milt’ die in het *Boeteregister van de grandscriver* en *Bireknade Bota* te vinden is (en nergens anders in de Oudfriesse boeteregisters!).³⁶³ Het betreft hier hoogstwaarschijnlijk een verschrijving van *nittascredene* ‘het snijden van het darmnet’ in het *Algemene Boeteregister*.³⁶⁴ Het opmerkelijke is dat het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* een bepaling met *miltascredene* mist op de plek waar de meeste parallellen met het *Boeteregister van de grandscriver* te vinden zijn, maar dat het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* wel *nittascredene* heeft in de tweede groep ontleningen in deze tekst (J XXVIII,284–303), namelijk in J XXVIII,302. Als de bepaling met *miltascredene* inderdaad is weggefallen in het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* (en op grond van de parallel in D XIV,202, zou aangenomen kunnen worden dat hij er wel geweest is) is er sprake van een tweemaalige ontlening aan het *Algemene Boeteregister*, die dus zou wijzen op verschillende fasen van ontlening. Overigens, de twee clusters met ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* in het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen*, waarvan het tweede niet in de *Bireknade Bota* voorkomt, wijst op zichzelf al op twee ontleningsfasen.

Er zijn nog twee andere gevallen te vinden van een dubbele ontlening in het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen*. Het eerste betreft de elf *wendan*. Negen van de oorspronkelijke elf zijn in J XXVIII,58 / D XIV,54 te vinden als bijverschijnsel bij een slag op het hoofd. In J XXVIII,288 vinden we de oorspronkelijke verwonding van de ruggengraat (*walduwaxe*), zoals die in het *Algemene Boeteregister* te vinden is, compleet met de verslechtering van de vijf zintuigen en de elf *wendan*, hier echter nog sterker gereduceerd, zodat er slechts vier *wendan* genoemd worden: de man kan niet meer in bed en in bad, op het paard en op de wagen zo goed presteren als hij vroeger kon.

Een tweede geval is de extra hoge compensatie voor een verwonding aan de drie middelste vingers van de rechterhand vanwege de ‘bezwingering die men daarmee doet tegen de duivel’.³⁶⁵ In J XXVIII,192 / D XIV,172 wordt het verlies van de gehele rechterhand hoger beboet wegens de zegening tegen de *quade gbast* ‘kwade geest’. In J XXVIII,293 (het tweede cluster ontleningen) is sprake van een drie maal zo hoge compensatie voor het verlies van de vingers van de rechterhand, wegens de bezwingering van de *diwel* ‘duivel’. De variabelen zijn hier dus de drie vingers van de rechterhand versus de hele rechterhand en de *diwel* versus *quade gbast*. De eerste zijn de correcte.

Het lijkt er kortom op dat de ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* in de kern van groep C nogal wat bewerking hebben ondergaan, terwijl die uit de groep J XXVIII,284–302/3 veel directer zijn. Er valt daarom veel te zeggen voor de aanname dat de ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* in het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* in twee fasen opgenomen zijn, waarvan J XXVIII,284–303 de jongste fase vertegenwoordigt: dit cluster staat aan het einde van de tekst en volgt het origineel beter.

Naast de ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* zijn er in groep C eveneens ontleningen aan het *Emsingoër Boeteregister* aan te wijzen.³⁶⁶ In beide teksten is een drietal bepalingen te vinden waarin condities van de handen en de voeten na een verwonding worden beschreven.³⁶⁷ Voor het niet langer kunnen functioneren van deze ledematen worden de termen *krawelkrum* ‘krom als een haak’, *griplam* ‘niet meer kunnende grijpen’ en *strikhalt* ‘lam bij het lopen’ gebruikt. De termen *krawelkrum* en *strikhalt* komen buiten het *Emsingoër Boeteregister* ook nog voor in het *Boeteregister van Kampa Jeldric*.³⁶⁸ De term *strikhalt* komt bovendien ook nog voor in het *Brokmer Boeteregister*. Alleen in het *Emsingoër Boeteregister* komen alledrie de

³⁶² Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, 195–196 (§288).

³⁶³ D XIV,202: zie tabel 9.6.1 voor de parallel in het *Boeteregister van de grandscriver* en in het *Algemene Boeteregister*.

³⁶⁴ Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, 193 (§288).

³⁶⁵ R1 V,67(9m) (BAg).

³⁶⁶ De relatie tussen de Oudwestfriesse boeteregisters en het *Emsingoër Boeteregister* (BEm) werd overigens ook al opgemerkt door His en Munske: His, *Das Strafrecht der Friesen*, 295; Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, 151 (§226), 201–202 (§292).

³⁶⁷ J XXVIII,166, 167, 168 (BW5D, groep C) / D XIV,174, 175, 178 (BBr, groep C).

³⁶⁸ *krawelkrum*: F X,333; *strikhalt*: F X,272, 284, 335 (BKJ). Met dank aan Tom Johnston die mij op dit spoor bracht.

termen voor en zijn dus daaraan ontleend. Dat moet dan overigens een aan BEm3, dus de redactie in Emsingoër 3, verwante tekst zijn geweest, omdat daar de oudere term *griphalt* (zo in BEm1 en BEm2) vervangen is door *griplom*.

Ten slotte verdienen de twee voorlaatste bepalingen van het *Boeteregister van Dongeradeel* enige aandacht.³⁶⁹ Het zijn zogenaamde procesaanwijzingen. In dit geval worden de termen *abel and incepta* en *mosdolch* beschreven. Deze termen stammen uit de Oudoostfrie traditie en komen in de Oudwestfrie niet voor. De eerste term wordt in het *Boeteregister van Dongeradeel* correct omschreven als *en dolch deer in ende wtsprent* ‘een wond die naar beneden en naar boven uitsteekt’. Bij de term *mosdolch* ‘blauwe plek, kneuzing’ is er echter iets fout gegaan: *Mosdolch is dio wasene dar dio spyse ingeth* ‘*Mosdolch* is de slokdarm waar het eten in gaat’. Hoogstwaarschijnlijk ligt aan deze foutieve verklaring een volksetymologie *mos* = *mōs* ‘moes, eten’ ten grondslag.³⁷⁰ Deze twee kleine attestaties wijzen er toch opnieuw op dat er Oudoostfrie boeteregisters circuleerden in Westerlauwers Friesland.³⁷¹

Tabel 9.6.1: Ontleningen aan het *Algemene Boeteregister* in de Oudwestfrie boeteregisters

BW5D	BBr	BGr	BLw(J)	BLw(U)	BAGR	BAGH	BAGÉ
6	6				15(1o)	35	26
9	9	23	156	154	72(11a)		
9	9	24	157	155	73-75(11b-d)	14-16	110-112
16	16	32	165	163	36(4)	20	49
39					12(1l)	32	23
40					13(1m)	33	24
41					14(1n)	34	25
56	72/72				51(7a)		
57	73				52(7b)		
58	54	73			54(8b)	39	69
93	60	30	163	161	20(2b)	43	32
94	61				21(2c)	44	1
111	78	20	154	152	69(9o)	95	
112	79	21	137	136	71(10b)		104
113	80	22	155	153	70(10a)	122	131
192	172				67(9m)		85
203			130	129	8(1h)	28	
204			131	130	9(1i)	25	18
220	201	34			86(14a)	107	94
221	203	36			94(18a)	120	97
222	204	37			90(15c)	118	99
223	205	38			91(16a)	111	102
224	206	39			95(18b)	121	
225	207	25	158	156	79(13c)	100	
226	208	26	159	157	17(1q)	27	28
227	211	27	160	158	18(1r)	38	29
228	209	40			89(15b)	109	98
229	180	41			93(17)	114	105
230	231	42			97(19)		
284					22(2d), 24(2f), 25(2g)	46-49	36-37
285					26(2h), 28(2j)	50	39
286					50(6i)	72	64
287						71	65
288a					53(8a)	39	68
288b					54(8b)	39	69
289					62(9h), 63(9i)	89-90	80-81

³⁶⁹ U XXVI,111–112 (BDg, groep B).

³⁷⁰ Zie ook Sjölin, *Die ‘Fivelgoer’ Handschrift I*, 210.

³⁷¹ Dat was overigens opnieuw niet het *Boeteregister van Kampa Jeldric*, want daarin wordt uitgebreid uitgelegd wat een *mosdolch* was.

290					64(9j)	91	82
291					65(9k)	92	83
292					66(9l)	93	84
293					67(9m)		85
294					68(9n)	94	86
295					77(13a)	96	87
296					78(13b)	97	88
297					79(13c)	100	
298					81(13e)	101	91
299							
300							
301					27(2i)	52.37	40
302					87(14b)	108	95
301 ?		31			27(2i)	52	40
302 ?	202	35			87(14b)	108	95
		28	161	159	19(2a)	41	30
		29	162	160		42	31
			126	125	04(1d)		
			127	126	06(1f)		
			129	128	07(1g)		

7 Conclusie

Nu we de Oudwestfrieze boeteregisters in kaart hebben gebracht, kunnen we tot een eindoordeel komen. Het meest opvallende aan dit corpus is dat bij drie groepen – A, B, D – de oude kern, bestaand uit circa 110 tot 130 bepalingen, nog zo duidelijk aan te wijzen viel. Bovendien zijn dit relatief geringe omvangen als we die vergelijken met hun Oosterlauwerse tijdgenoten, het omvangrijke *Emsingoër Boeteregister* en het nog grotere *Boeteregister van Kampa Jeldric*. Deze zijn er opnieuw een aanwijzing voor dat we te maken hebben met de oude boeteregisters van de dertiende-eeuwse delen. Deze werden in de veertiende en vijftiende eeuw uitgebreid. Daarmee lopen de ontwikkelingen in Oosterlauwers en Westerlauwers Friesland ongeveer gelijk op.

Alleen bij groep C is geen oude kern van ongeveer 120 bepalingen aan te wijzen. Deze teksten steken er in alle opzichten uit. Het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen* is opmerkelijk groot in vergelijking met de overige tradities (namelijk bijna drie keer zo groot). De *Bireknade Bota* is verder het enige boeteregister dat is opgenomen in Druk, dat bedoeld was als canon van het Oudfrieze recht. We zagen dat de keuze voor juist deze tekst een uitstekende was: het boeteregister heeft de uitvoerigheid van groep C en heeft bovendien als pluspunt dat het grondig geherstructureerd is ten opzichte van het *Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen*.

Wanneer we ten slotte de tradities inhoudelijk met elkaar vergelijken, dan vertonen de groepen A, C en D de grootste onderlinge verwantschap. Groep B, afkomstig uit Wymbritseradeel is het meest een afwijkende traditie in vergelijking met de andere drie. Hoe dit patroon verklaard moet worden is vooralsnog onduidelijk. Een vervolgonderzoek zou hier meer licht op kunnen werpen. De basis voor verder onderzoek naar de boeteregisters hoop ik evenwel met deze studie gelegd te hebben.

Appendices bij deel II

Appendix 3 Kritische edities van enkele Oudfriese boeteregisters

1. De Latijnse redactie van het *Algemene Boeteregister* (H2 XIX)

Deze kritische editie is gebaseerd op de bestaande diplomatische editie van de Hunsingoër handschriften van de hand van Jelle Hoekstra.³⁷²

1. Crinis rapti emenda: v solidi et iiij denarii uel duo iuramenta.
2. Sanguinis effusio occulta: tantumdem³⁷³.
3. Patens infra uestes decem solidos exigit et viij denarios uel duo iuramenta.
4. Patens effusio extra uestes requirit vnum solidum et ix vncias uel tria iuramenta.
5. Pro mensurabili wlnere infra uestes: x vncie et viij denarii uel iiij iuramenta.
6. Pro trium rugarum qualibet: quinque solidi.
7. Pro superciliolum rasura: iiij vncie.
8. Pro iugi caluitio tantumdem³⁷⁴.
9. Pro trium ossium fractura: xij solidi cum iuramento.
10. Pro trium ossium exitu: tantumdem.
11. Sinewega: xij.
12. Lithwega:³⁷⁵ x quodlibet.
13. Pro transuerberato capite pro transitu caluarie: xij solidi.
14. Pro influxu sanguinis tantumdem.
15. Pro lapsu pie matris tantumdem.
16. Pro uertigine capitis: xxxvi solidi.
17. Pro tumore et humiliatione: x solidi sine iuramento.
18. Algor et calor: x solidi cum iuramento.
19. Mutatio³⁷⁶ aeris: xxxvi solidi.
20. Quinque sensuum cuiuslibet deprauatio³⁷⁷ et waldewaxe: xxxvi tantumdem.³⁷⁸
21. Pro superiori cilio:³⁷⁹ iiij uncie.
22. Pro inferiori: v solidi et iiij denarii.
23. Pro hirqui lesione: xxxvi solidi.
24. Pro starblind: tantumdem.
25. Pro oculo prorsus ceco centum solidi.
26. Postea debent omnia facta que in eo possunt recitari in recta descriptione distingui.
27. Pro oculo qui totus defluxit: xx geldmerka.

³⁷² Hoekstra, *De eerste en tweede Hunsinger Codex*, 95–100.

³⁷³ Hs. *tandem*.

³⁷⁴ Hs. *tandem*.

³⁷⁵ Hs. *Sithwega*.

³⁷⁶ Hs. *Putatio*.

³⁷⁷ Hs. *depruatio*.

³⁷⁸ Hs. *tantum*.

³⁷⁹ Hs. *cilicio*.

28. Tunc non potest ultra in scripto precedere.³⁸⁰
29. Pro oculo qui remansit uel qui clausus est, uel cilium obstupuit et oculum claudere nequit uel deformen colorem ostendit uel motum facit: xij solidi.
30. De aure transfossa pro ingressu: x uncie et viij denarii.
31. Pro egressu: tantumdem.
32. Pro cartilaginis fractura: iiij solidi.
33. Pro mulieris auris fossa: x uncie et viij denarii vel iiij iuramenta.³⁸¹
34. Pro truncatione: xxxvi solidi.
35. Pro casu ad terram: tantumdem.
36. Pro tota aure ablata: xi marce et quinque solidi et viij denarii.
37. Pro barbe raptu: x solidi et viij denarii uel iiij iuramenta.
38. Pro barbe inferioris ustione: v marce et due vncie.
39. Pro superioris depilatione: tantumdem.
40. Pro barbe truncatione: xi marce et due uncie uel iiij iuramenta³⁸² et vnum fia eth.
41. De naso transfosso pro introitu: xi uncie et viij denarii.
42. Pro egressu: tantumdem.
43. Pro qualibet interiorum ostiorum apertione: xij solidi.
44. Pro sanguinis fluxu in vtraque nare: xij solidi.
45. Pro cartilagine: iiij^{or} solidi.
46. Pro trium intestinorum ad terram lapsu³⁸³ cuiuslibet: xxxvi solidi.
47. Pro labio superiore transpercusso foris: x uncie et viij denarii.
48. Pro interiori pariete: xij solidi.
49. Pro sanguinis incursu: tantumdem.
50. Pro lapsu iiij dentium singulorum: v marce et due vncie.
51. Pro cuiuslibet interiorum lapsu: xxxvi solidi.
52. Pro quolibet eorum viij qui ante prominent: iiij marce et xxxii denarii.
53. Pro lingua amputata: dupla pars vnus compositionis.
54. Pro labio absciso:³⁸⁴ xiii marce et tertia pars vnus marce.
55. Quisquis super capud uulneratus fuerit: si surdescit auris, tunc est emenda xiii marce et iii^a pars vnus.
56. Postea percussor debet habere in periculo suo aliam aurem per annum et diem. Infra quod tempus si surdescit erit emenda ut supra, que duplicata facit xxvij marcas et dupla vnus.
57. Pro neruo colli id est waldewaxa: xxxvi solidi. Pro cuius lesione deprauantur v sensus et pro deprauatione quorumlibet est emenda xxxvi solidi.
58. Postea debilitatur ex eadem lesione omni commoditate pristina carebit: in balneo, in lecto, in curru nec in lectica, nec in aqua nec in via, nec in domo nec in ecclesia, nec cum uxore sua nec ad ignem suum, nec in ullo negotio sic se habere potest sicut prius. Omnium istorum cuilibet³⁸⁵ est emenda xij solidi.
59. Pro brachio prorsus debili, si summa est debilitas emenda xxxvi solidi.
60. Si media: xxiiij solidi.
61. Si minima: xij solidi.
62. De tertia³⁸⁶ membri gracilitate lithsmelinga:³⁸⁷ pro summa xxxvi solidi.
63. Pro media: xxiiij solidi.
64. Pro minima: xii³⁸⁸ solidi.
65. Pro tribus contractis menbris: tantumdem.
66. Pro tribus stupidis: tantumdem.

³⁸⁰ Hs. *procedere*.

³⁸¹ Hs. *viij denarii iuramentum*.

³⁸² Hs. *iura*.

³⁸³ Hs. *lapseum*.

³⁸⁴ Hs. *absciso*.

³⁸⁵ Hs. *cuilibet*.

³⁸⁶ Hs. *Decima*.

³⁸⁷ Interlineair toegevoegd.

³⁸⁸ Hs. *xx*.

67. Pro tribus truncatis: tantumdem.
68. Pro trium menbrorum mobilitate uidelicet lithwega: xvijj uncie.
69. Trium sex mensuram³⁸⁹ quarumlibet emenda est preter iiij denarios v uncie, que sunt xxiiij solidi.
70. Pollex est quasi tertia pars manus.
71. Primus articulus pollicis iii^a pretiosior est quam alius digitorum quis.
72. Pro trium digitorum primi articuli lapsu: v marce et due vncie.
73. Medij articuli: xxxvi solidi.
74. Minimi articuli: xxiiij solidi.
75. Trium digitorum dextre manus quorumlibet iij^a maior est emenda quam aliorum quorumlibet propter consignationem que fieri debet contra dyabolum.
76. Unguis³⁹⁰ effvgium: iiij vncie.
77. Pro uentris wlner per vtrumque latus: vij marce et dimidia preter duos solidos.
78. Tumor et humiliatio wlneris uidelicet abel and inseptha:³⁹¹ x solidi.
79. Nerui³⁹² deprauatio: iiij solidi.
80. Pro interiori pariete: xii solidi.
81. Pro influxu: tantumdem.
82. Pro intestino scilicet inref: xxiiii solidi.
83. Pro alio pariete: xxiiii solidi.
84. Pro aeris mutatione wederwondelinga:³⁹³ tantumdem.
85. Pro pulmonis effluxione: xxxvi solidi.
86. Pro adypis effluxione: v solidi.
87. Pro baculi ictu: x solidi et viij denarii uel tria iuramenta.
88. Pro mosdolch id est contusione neruorum capitis: viij vncie.
89. Pro truncatione: x solidi uel duo iuramenta.
90. Pro inpotentia vendentis scilicet wonwara: x solidi.
91. Pro exspoliatione capitis femine uidelicet wifstreune: xvi denarii.
92. Si quis eam uoluerit opprimere et ipsa se defenderit tunc est emenda vij marce et dimidia.
93. Pro alicuius compressione: xij solidi uel iiij iuramenta.³⁹⁴
94. Pro nigra perfusione: xxx uncie uel iiij iuramenta.³⁹⁵
95. Pro media: xv uncie uel duo iuramenta.³⁹⁶
96. Pro domus invasione in aliquam familiam: duo marce.
97. Pro media: duo marce.
98. Pro minima: iiij vncie.
99. Pro tribus ustis wlneribus: xij solidi.
100. Pro tribus sectis wlneribus: tantumdem.
101. Pro trium neruorum mobilitate: xii solidi.
102. Pro pellis effugio: iiij^{or} vncie.
103. Pro calli lesione: xvi denarii.
104. Pro qualibet rugarum in callo:³⁹⁷ tantumdem.
105. Pro qualibet trium perforationum acus:³⁹⁸ tantumdem.
106. De uiolenta percussione prostrati ad terram postquam per se resurgere non potest quis id est soldede: v marce et due uncie.
107. Ille debent extorqueri cum uno iuramento uel abnegari cum iiij^{or} et cum vno fia iuramento.

³⁸⁹ Hs. *menbrorum*.

³⁹⁰ Hs. *Ignis*.

³⁹¹ Hs. *insep*.

³⁹² Hs. *Serui*. Een jongere hand heeft deze emendatie ook aangebracht.

³⁹³ Interlineair toegevoegd.

³⁹⁴ Hs. *iura*.

³⁹⁵ Hs. *iura*.

³⁹⁶ Hs. *iura*.

³⁹⁷ Hs. *collo*.

³⁹⁸ Hs. *atus*.

108. Pro eadem iniuria facta uidue uel debili in duplum.
109. Pro rapine emenda: *iii^{or}* vncie.
110. Pro manus rapina: vna marca.
111. Pro deprauatione loquele: xxxvi solidi.
112. Pro nudati corporis rapina: due marce.
113. Pro saluie excussione: tantumdem.
114. Pro demersione in aquam id est wapeldepene: v marce et due vncie uel vi iuramenta.³⁹⁹
115. Pro media: xxxvi solidi.
116. Pro minima: xxiiij solidi uel duo iuramenta.⁴⁰⁰
117. Pro summi excessus ictu id est swimslec: v marce et due vncie uel vi iuramenta⁴⁰¹ et vnum fia eth.
118. Pro media: xxxvi solidi.
119. Pro minima: xxiiii solidi.
120. Benes onstal: *iiii* vncie uel vnum iuramentum.⁴⁰²
121. Si de cingulo femine de pube ipsius fuerit expilatio facta emenda est vi marce et dimidia uel xij iuramenta.⁴⁰³
122. Pro spiratione alicuius in wlner: xij solidi.
123. Excidium id est gersfel debet emendari pro confesso uel notorio secundum quod in eo pugnatum est.
124. Pro curie iniuria *iii^a* pretiosior emenda quam pro alio facto.
125. Pro summa uestium scissione: xxij denarii uel tria iuramenta.⁴⁰⁴
126. Pro media: xvi denarii uel duo iuramenta.⁴⁰⁵
127. Pro minima: *iiii^{or}* denarii et vnum iuramentum.⁴⁰⁶
128. Pro minima vinculatione id est slofbende: v solidi et *iiii^{or}* denarii uel duo iuramenta.⁴⁰⁷
129. Pro raptu precordij id est hertafeng: xvi denarii uel vnum iuramentum.
130. Pro uinculo⁴⁰⁸ exercitus: v marce et due vncie uel xij iuramenta.
131. Pro nigro vinculo debet emendari cum capitis redemptione uel xij iuramenta.
132. Tres sunt cause que habent confirmari cum *lx^a* marcis. Vbicumque terra diuiditur et cum uirga mensuratur et cum palo defigitur, hec est prima causa.
133. Secunda. Vbicumque pacis conuentio stabilitur et cum iuramento coniuratur.
134. Tertia. Vbicumque femina desponsata promittitur et eorum uterque in alterutrum fidem promittit quisquis illam frangit tunc tenetur ille prenominatam pecuniam dare.

³⁹⁹ Hs. *iura*.

⁴⁰⁰ Hs. *iura*.

⁴⁰¹ Hs. *iura*.

⁴⁰² Hs. *iura*.

⁴⁰³ Hs. *iura*.

⁴⁰⁴ Hs. *iura*.

⁴⁰⁵ Hs. *iura*.

⁴⁰⁶ Hs. *iura*.

⁴⁰⁷ Hs. *iura*.

⁴⁰⁸ Hs. *iunculo*.

2. De Nederduitse redactie van het *Algemene Boeteregister*

Deze editie is ontleend aan die van Conrad Borchling.⁴⁰⁹ Deze heeft de afzonderlijke bepalingen echter niet genummerd, maar paragrafen aangebracht, waar meerdere bepalingen bij elkaar geplaatst zijn. In de editie hieronder is elke bepaling genummerd, zodat deze Nederduitse redactie van het *Algemene Boeteregister* met de Oudfrieze en Latijnse vergeleken kon worden.

Hir beghinnet de bothe in Fretzlant.

1. Haertoghenn. By den haren togen is viff schillingk vnd iiij penningk, offt men schal dat myth twen eden vntsweren offte vntgaen.
2. Eynn ffustslach is ock so veele, vnd is eyne slach der dusynge offt doffheitj des mynschen.
3. Eynn bedeckede offt vorhalene blotlatinghe is ock so vele alsz viff schillinghe.
4. Eynn schynlike blotlatinghe bynnen klederen is x schillingk vnde viij penning, offt myt twen eden schalmen entgaen.
5. Eyn schynlike blotlatinghe buten klederen is x schillingk vnd ix ensa, offt iiij ede vntswerenn.
6. Eyn mathe dollinghe wunde bynnen klederen, dath is eyne wunde de eyner kothes eyner vinghers lanck is, de is xij schillingk, offte iiij ede.
7. Eyn mathe dollinghe wunde buten klederenn is viij penning vnd x ensa, offt v ede entswerenn.
8. Eyn wunde vor deme vorhouede ouer de dre rumpelen offt rugas, eyne juwelick is v schillingk.
9. De haer afsnidenn bouen yn dat vorhouet dat is iiij ensa tho botenn.
10. Alle tidt kaell to blyuende is ock so vele, iiij ensa.
11. Dre knaken geserigeth offt broken is xij schilling, myt eyne ede yn to holdende.
12. Drier knaken vtganck vth der wunden ghewadet offt gehalet is ock so vele alsz xij schillingk.
13. Drier senen weghe is xij schillingk.
14. Der drier lede weghe eyne juwelick is 1/2 punth, sunder ede.
15. Dath houet dorschlagen, de doerghanck der bregenpannen is xij schillingk.
16. De jnulothe des blades is ock xij schillingk.
17. De hellembrede, dat is de hueth de ouer dat bregen is, is ock so vele, j rinsck gulden.
18. De houetdusinghe is xxxvj schillingk, dat synt iij r. gulden.
19. Wedderwandelinge is ock so vele alsz xxxvj schillingk.
20. De woltszene des halses ys ock so vele alsz xxxvj schillingk.
21. Abel ad incepta, dat is eyne wunde de bunckuast is offt de yn edder vthgroet ys, dat is x schilling, sunder ede.
22. Heeth vnd kolth nicht mogen vordragen ys x schilling, myt eden yntoholdende.
23. Quinque sensus. De viff synne dar ynne letthinghe is xxxvj schilling. Duth syn de viff synne: seen horen ruken smecken tasten.
24. De ouerste ogenbrane offt ogenleth geseriget is iiij ensa.
25. Dat vnderste ogenleth geseriget ys v schillingk vnd iiij penningk.
26. Des ogen ynschade is xxxvj schillingk, is iij rinsche gulden.
27. Staleblint is ock xxxvj schilling.
28. Dat oghe ghans blint ys hondert schillingk, ys xxiiij rinsche gulden ij schilling.
29. Dat oghe myt allen alse ogenappel vthgefallen is xx gelthmarck.
30. Offte dat oghe wer alle blint vnd noch ansittende, so schalmen alle daeth de men myth rechte dar an betellen kan schrifftich doen vnd reken.
31. De erste is de ankame vnd de is x ensa vnd viij penningk.
32. Dat oghe behaldenn men toegsloten myt deme oechlede, edder eyne oghe datmen nicht todoen kan, offte dat schentlick schade is vnd alle tidt bewechlick, is xij schillingk; eyne juwelick vor de schentlicheit x schillingk.
33. De wedderwandelinge is xxiiij schillingk.

⁴⁰⁹ Borchling, *Die niederdeutschen Rechtsquellen Ostfrieslands*, 170–174; 185–186 (bepaling 101).

34. Oer dorchgeslagen. Offte dat oer dorch is gesteken offt geschoten, so is de anghanck x ensa vnd viij penning.
35. Vnde de vthganck ock so vele, x ensa.
36. De gristel des oren, idest cartilago, vntweye is iiij schillingk.
37. Eyner frouwen dat oer vthgerethen is x ensa vnd viij penning, offt iiij eden.
38. De stemplinghe, idest pro truncatione auris, is xxxvj schilling, is iij floreni.
39. Vnd graffal is ock xxxvj sch.
40. Offt dat oer gans aue is, so is de bothe xj geltmarck vnd v schillinck vnd iiij penning, xv grothe.
41. Den baerth vorbranth offt vorsengeth vnd den knoep den men dar anne drecht afgebroken, eyn juwelick is v marck vnd ij ensa.
42. De nesen dorchgeschotenn offt steken, so is de inghanck x ensa vnd viij penningk.
43. Vnd de vthganck ock so vele.
44. De inner mundt, idest kersselle, eyn juwelick xij schillinck to boten.
45. De grestelle is iiij sch.
46. Dat bloeth vth beiden nusteren gelopen is xij schillingk.
47. Der drier damme graffal juwelkes bote is xxxvj schillingk.
48. De wire, idest ghagel offte thenenvlesk, vthwendich dorchgeslagen x schilling vnd viij penning;
49. De bynneste wanth is xij schillinck.
50. Des bloddes inloep is ock so vele alsz xij schillinck.
51. De theenn. De iiij vorensten thene graffal offt aue eyn juwelick vif marck vnd x ensa.
52. De anderen bynnesten thene aff eyn juwelick is xxxvj schillingk. Offte oer de erua, dat is de wortelle, steit vnd de stapel aue is;
53. Eyn juwelick der viij thene, alsoz idt yn deme vorhouede is, eynes juweliiken bote iiij marck vnd xxxij penning to boten.
54. Des baerdes homlinghe is v marck vnd ij ensa, offt iiij eden vnd de viffte schall wesen eyn veeth. Eyn veeth is myth slichten worden vulborden den eth den de anderen ghedaen hebben tho voren, alsz de tughe gedaen hebben.
55. Des baerdes anfanck is x schillingk vnd viij penningk, offt iiij eden to sweren; is xxvij groth.
56. De tunghen afgehouden offt afghesneden ys eyn tweda gelth.
57. De wyre affghesnedenn is xiiij trymmen marck, dat is xij marck vnd eyn derdendeell eyner marck to bote geuen.
58. Dat houeth. We ghewundet warth vppe dat houet, douet dat oer dar van, so is de bothe xiiij marck vnd eyn derdedell eyner marck.
59. So mothmen dat ander ore yn plicht nemen eyn iar vnd eynen dach, so is de bote xxvj marck vnde tweda marck.
60. Halszenen. Vor de halszenen woldewaxe is xxxvj schillink. Dar van synt ome vorargerth syne viff synnen, dat erste, dat he so wol nicht seen kan; dat ander, he so wol nicht smeken kan; dat drudde, he so wol nicht horen kan; dat verde, he so wol nicht ruken kan; dat viffte, he so wol nicht volen kan: der juwelick to bote is xxxvj schillingk.
61. Darnegeest dat he so wol nicht wesen kan an dem bade an deme bedde, ame wegge vnd wagen, an dem weghe vnd ame water, ame huse an godeshuse, myth syner frouwen so wol nicht doen kan alsz he eer mochte, nicht by fure offt an iennigen dinghen, alsz he to voren mochte vnd plach: so is der xj wende eynes iuwelken bote xij sch.
62. De arme. Item offt de arm gans lam is, so is de hogeste lemmede xxxvj sch.
63. De middeste is xxiiij schillingk.
64. De mynste is xij schilling.
65. De dre bilakene offte vorwelede lede ock so vele.
66. Vor de dre litweghe, idest trium membrorum mobilitate, xvij ensa to botenn.
67. De drier sesmate eyn juwelick der is iiij penningk myn v ensa. Eyn ensa is ii, 1/2 grothe.
68. De dume js dat derdedel der hanth.
69. Dat erste lith des dumen js eyn derde parth beter alsz eyn iennich der ander vinger.
70. Der drier vingher vornste lith afgehouden offt graffellich is v marck vnd ij ensa.
71. Der middesten ledde eyn juwelick xxxvj schill.

72. Der drier vingheren yn de forderen hant eyn juwelick is eyn derde deel meer alsz ynn der anderen hant offt luchteren hant, dar vmme datmen sick dar mede seghenen sall jegen den bosen geist.
73. De nagel affghesnedenn offt affgeslagen offt des felles afslach eyenn juwelick iiij ensa, offt iij eden gesworenn.
74. De swymslag. Dre swymeslage, ock dre ertfalle, dre wapeldumpe is alle eyn bote vnd eyn recht, alle like dure to beterende.
75. De hogeste swymslach is v marck vnd iij ensa, dat syn viff grote.
76. De middelste is xxxvj schilling.
77. De mynste is xxiiij sch.
78. Dat ile geserigte is xvj penning.
79. De buckwunde dorch beide syden is vii 1/2 marck myn ij schillingk tho boten.
80. Des ankomes ys xij schillinck.
81. Abell ad incepta tein schillinge vt supra.
82. De zenenwerdene offte schadet iiij schillinck.
83. De ynrunninghe ys xij schilling.
84. De bynneste want dorchsteken ock xij schillinck.
85. Vor de wedderwandelinghe is xxiiij schillinck.
86. Vor dat jngeweide ys xxiiij schillinck.
87. De ander want is xxiiij sch.
88. De lunghen geserigeth js xxxvj schillinck.
89. Droghe sleghe. Eynn droge slach myt eynen staken is x sch. vnd viij penning, offt dre eden to swerenn.
90. Vor moeszdolch, idest pro concussionem neruorum capitis, is viij ensa, offt iij eden.
91. Wyues streuinghe, dat is de eyner frouwen ore huuen offt byreth van orem houede bringet vnd blotet, is xvj penningk.
92. Wilmen se ock nodighenn offt vorkreftighenn, vnd se wereth sick, so is oer bote vii 1/2 Bremer marck.
93. Dre leseke offt rumpelle yn deme ile geseriget, eyner juwelicken bothe is xvj penningk.
94. Wansprake offt missprake van wundinghe is xxxvj schillinck.
95. Spekelsprunck ock so vele.
96. Thenen bytenth. De dar vechteth myth denn thenen, dat is bitenth, vnd des ghelikenn, dat schalmen dubbelt beteren, is x marck de wunde.
97. Soldede schall men betheren myth viff marck vnd twe ensa.
98. Dith schall men whar maken myth einen vehede.
99. Haer afftheen. Wurmen eynen manne eynen top hares affthuet so dat ome volget huet hare vnd bloth, dat schal men beteren myt xxiiij schilling, offt twee ede schalmen doen to bothen.
100. Alle bothe vnd broke schalmen betereenn myth sodanen gelde alsz yn der munthe geslagen is der herenn.
101. Viuerleigh bande werde gefunden in summigen azingeboken, item also nomeliken de schwartebandt, reyllbandt, nodtbandt, herebandt, schloffbanth. Wath de beduden vnd wath darinne gebraken werth, deme sehe myth unrechte gedaen syn, item de machstu vp eine andere stede soken. De schwarte bandt bynth de ogenn tho, vnd de hande vp dem rugghe, also einen deue, vnd einen rep vmme den halsze. Item dusse bothe is ein tweede geldt, off mith achte schall mhen entsweren. Item wehe einen reyllbandt deth, dath is eine houedtlosene tho bothe, offt sulff voffte enthschweren. De einen nodtbandt deyth —. De einen herebandt deyth —. De einen schloffbandt deyth —.

3. Fragment van het *Riustringer Boeteregister* (R4)

Dit fragment werd na de ontdekking grondig bestudeerd en uitgegeven door Pieter Gerbenzon.⁴¹⁰ Deze kritische editie is dan ook op zijn artikel gebaseerd. Er is een nummering toegevoegd, afkortingen zijn uitgeschreven en er is een interpunctie toegevoegd.

1. ... g ... g ... thrium pannig wichtgoldis.⁴¹¹
2. Thiu nosi thruchsketen, thi forma wach: fiarda thrimine lad.⁴¹²
3. Thi other and thi threda: alsa felo.⁴¹³
4. This blodes inrene anna eider nosterna: twilif skillinga cona.⁴¹⁴
5. Thes ethma thampene anna eider nosterna: sex and thritich skillinga cona.⁴¹⁵
6. Thi lipa twa slain, thete halfskerdech se: eider enda achtandahalf skilling wichtgoldis.⁴¹⁶
7. Wonspreke: achtandahalf skilling wichtgoldis.⁴¹⁷
8. Sprekwerdene: fiwer skillinga wichtgoldis buta thrium pannig wichtgoldis.⁴¹⁸
9. Halslemithe: achtandahalf skilling wichtgoldis.⁴¹⁹
10. Halswerdene: fiwer skillinga wichtgoldis buta thrium pannig wichtgoldis.⁴²⁰
11. Metevnde uppa tha hafde mog tha here: achta skillinga cona.⁴²¹
12. Benes biti: niugun skillinga cona.⁴²²
13. Benscredene: en skilling wichtgoldis.⁴²³
14. Thet widuben atwa: eider enda en half skilling wichtgoldis.⁴²⁴
15. Thet rib thruchstat: niugun skillinga cona.⁴²⁵
16. Jnur wach boua tha midrede: en skilling wichtgoldis.⁴²⁶
17. Jnethma and utethma: twintich skillinga cona.⁴²⁷
18. Tha thre dropa upa tha midrethe: allerek niugun skillinga cona.⁴²⁸
19. Th ... ther ut gunge: alsa felo.⁴²⁹
20. Ac heth hit inur ebitin forth inur thene maga: twia niugun skillinga cona and twira skillinga wichtgoldis.⁴³⁰
21. Thi utgong: twia niugun skillinga cona and twira skillinga wichtgoldis. Sa is thi maga alsemin fif skillinga wichtgoldis al buta fiwer skillinga cona.⁴³¹

⁴¹⁰ Gerbenzon, 'Oudfriese handschriftfragmenten in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage'.

⁴¹¹ Hs. *g g [t]hrium pannig w.g.*

⁴¹² Hs. *Thiu nosi thruch sketen thi [fo]rma wach fiarda thrimine lad.*

⁴¹³ Hs. *Thi other and thi [t]hreda alsa felo.*

⁴¹⁴ Hs. *This blodes in rene anna eider nos[te]rna twilif skiH cona.*

⁴¹⁵ Hs. *Thes ethma thampene anna [ei]der nosterna sex and thritich skiH cona.*

⁴¹⁶ Hs. *Thi lipa [t]wa slain thete half skerdech se eider enda achtanda [b]alf skiH w.g.*

⁴¹⁷ Hs. *won spreke achtanda half skiH w.[g.]*

⁴¹⁸ Hs. *[sprekwerdene] fiwer skiH w.g. b[ut]a thr[ium pannig w.] g.*

⁴¹⁹ Hs. *Hals lemithe [a]chtanda half skill. w.[g.]*

⁴²⁰ Hs. *[Halsw]edene fiwer skiH w.g. bu[ta] thrium pan[nig w.g.]*

⁴²¹ Hs. *Mete vnde up[pa tha hafde] mog tha here [achta skiH] t cona.*

⁴²² Hs. *Benes biti niugun skiH cona*

⁴²³ Hs. *[Benscred]ene en skiH w.g.*

⁴²⁴ Hs. *Thet widuben atwa [eider e]nda en half skiH. [w.] g.*

⁴²⁵ Hs. *Thet rib thruch st[at ni]ugun skiH. cona*

⁴²⁶ Hs. *Jnur wach boua tha midrede [en] skiH w.g.*

⁴²⁷ Hs. *Jn ethma and ut ethma twintich s[k]iH [con]a.*

⁴²⁸ Hs. *Tha thre dropa upa tha midrethe allerek niugū [ski]H cona*

⁴²⁹ Hs. *Th ... ther ut gunge alsa felo*

⁴³⁰ Hs. *[Ac beth bit inur ebitin forth inur thene maga twia niu]g[un skillinga] cona. and twira skiH. w.g.*

⁴³¹ Hs. *Thi ut gong twia niugun skiH. cona. and twira skiH. w.g. Sa is thi ma[ga] al semin fif skiH. w.g. al buta fiwer skiH cona.*

22. Thiu inlemithe: achtandahalf skilling wichtgoldis.⁴³²
23. Thiu inurlemithe binna tha liue: fiwer skillinga wichtgoldis buta thrium pannig wichtgoldis.⁴³³
24. Tha fiwer flarda there lungene: alrek achtandahalf skilling wichtgoldis.⁴³⁴
25. Binetha midrethe sketen: the onkimi en skilling wichtgoldis.⁴³⁵
26. Thi utgong; alsa felo.⁴³⁶
27. Nettaskredene: en skilling wichtgoldis.⁴³⁷
28. Thru ch thet klene thes maga esketen: eyder mutha en skilling wichtgoldis. Fon tha twam muthon to metande alsa hit thru ch thet lif ekimin is; sa ist sin kere thes, thi thene skatha heth, hwedder ma hini thru chmete tha vmbemete.⁴³⁸
29. Thet ben thru chsketen: eider mutha en skilling wichtgoldis.⁴³⁹
30. Benes biti: ni gun skillinga cona.⁴⁴⁰
31. Siniskredene: niugun skillinga cona.⁴⁴¹
32. Sini stef: sextine skillinga cona.⁴⁴²
33. Sini splitin: niugun skillinga cona.⁴⁴³
34. Jef thi u sini twa is: eider enda niugun skillinga cona.⁴⁴⁴
35. Ben wecanda and welande, cortra ief crumbra: fiftine skillinga wichtgoldis.⁴⁴⁵

⁴³² Hs. *Th[īu] in lemithe achtanda half skiH. w.g.*

⁴³³ Hs. *Thiu in ur le[mi]the binna tha liue fiwer skiH. w.g. buta thrium pannig w.g.*

⁴³⁴ Hs. *Tha fiwer flarda there lungene a[l]rek achtanda half skiH. w.g.*

⁴³⁵ Hs. *Bi netha midrethe sketen the on kimi en skill [w.g.]*

⁴³⁶ Hs. *[thi utgong alsa felo]*

⁴³⁷ Hs. *Netta skredene en skiH. w.g.*

⁴³⁸ Hs. *Thru ch the[t klene thes] maga esketen eyder mutha en skiH. w.g. [fon tha] twam muthon to metande alsa bit thru ch [thet lif] ekimin is. sa ist sin kere thes thi thene sk[atha beth] Hwedderma hini thru ch mete. tha vmbe [mete]*

⁴³⁹ Hs. *[Thet ben t]hru ch sketen eider mutha en skiH. w.[g.]*

⁴⁴⁰ Hs. *[Benes] biti ni gun skiH. cona.*

⁴⁴¹ Hs. *Sini skredene niugun sk[illinga] cona.*

⁴⁴² Hs. *Sini stef sextine skiH cona.*

⁴⁴³ Hs. *Sini splitin ni[ugun] skiH. cona.*

⁴⁴⁴ Hs. *Jef thi u sini twa is eider enda niugu[n] skiH cona.*

⁴⁴⁵ Hs. *Ben wecanda and welande cortra ief [crumba fiftine skillinga w.g.]*

4. *Riustringer* lijst van muntwaarden en compensaties (R3)

Dit tekstje is een mengeling van boeteregister en muntwaarden, en van Fries en Nederduits. Het werd voor het eerst uitgegeven door Georg Sello.⁴⁴⁶ Hij trof het aan een Jevers handschrift uit de 15^e eeuw: ‘eines stark vermoderten, jetzt von mir wenigstens wieder benutzbar gemachten Abrechnungsbuches eines Jeverschen Hausbeamten’. Enkele decennia later gaf Ferdinand Holthausen het tekstje opnieuw uit, waarbij hij de lezing van Sello op enkele punten verbeterde.⁴⁴⁷ Omdat beide edities zich lastig laten vinden en omdat een andere indeling van de paragrafen een beter inzicht biedt in de tekst, geef ik hem hieronder opnieuw uit. Ik baseer mij daarbij op Holthausens uitgave maar heb zijn indeling in vijf paragrafen op de volgende manier hernummerd: 1–11 = 1; 12 = 2; 13–16 = 3; 17–26 = 4; 27–30 = 5. De nieuwe nummering maakt mijns inziens de structuur van de tekst helderder.

1. Tyuw bota an da onleta und buta claton aw⁴⁴⁸ twy-bota.
2. Thrira pannyng wichtgoldes is eyn laet.
3. Nyuwgen schilling kona is eyn laet.
4. Twiliff pannyng wichtgoldes is X grata.
5. Alle inlemde an da hond, an da lyva und an da bena is V fulle merk.
6. Item eyn laetmerk is V witte merk und tyu witte merk fiff fyadingk.
7. Eyn jeldt-merk XX grata.
8. Tyuw reyl-merk is in brekma X grata, in bota ½ merk.
9. Boldewich goldes is X grata.
10. Eyn leyn-merk is X grata.
11. Eyn wed is XII swar.
12. Sa-wer-sa ma ena monne enne top heres ofstat, thet heme folgath her and swarde and blod thredda, thet is fwer and twintich schilling, jeftha tuene etha.
13. Item: unwisse wakende, dat is eyn hunt boldiwich iff eyn scrivent.
14. Eyn schilling kona is eyn alde sware.
15. 1 kona is fyadendeel van eyn aldt swar.
16. Dy schilling is buva gerdele try grata, nyda syugun grata sware.
17. Were-sa en bota funden wert by trytich ensa, szo is thet eyn laet and syugen fyading und twene schilling.
18. Twintich ensa sint fiff schilling fyadingk buta syugen schilling kona.
19. Tyan ensa synt treddehalve fyaerdinck buta try schilling kona.
20. Fyff ensa sent fiff laet buta en halff schilling kona.
21. Try ensa sent trya laet buta eyn schilling kona by Reddnates und Kawynges pannyng to rekenande.
22. An da fiffteynde liodkest is tyuw fulle merk.
23. In faxfangis bote, der fintma den schilling van try grata, fyuwre pannyng.
24. En grata is eyn ensa und eyn tweda laet.
25. Try ensa is fyff grata.
26. Tyuw jeldt-merk is tyuw fulle merk und umbe det dem allbedele da reylmerk.
27. Tyuw strevinge und tudinge darume is tyu fulle merk.
28. Biarlaem: 1/2 merk.
29. Faxses bakesleck: V merk und die twet sloetsleck edder stoet alse fele.
30. Thy schilling-wicht goldes is tyaen grata.

⁴⁴⁶ Sello, *Studien zur Geschichte von Oestrungen und Rüstringen*, 78–79.

⁴⁴⁷ Holthausen, ‘Altfriesische Münzwerte und Bußsätze’.

⁴⁴⁸ Lees: *iawele* ‘ieder’?

5. Het Boeteregister van Leeuwarderadeel (U XXV) (groep A)

Hieronder volgt het eerste boeteregister in deze appendix uit Codex Unia. De nummering van de teksten uit Codex Unia die in deze studie gebruikt is (zoals hier U XXV), is als gezegd ontleend aan Pieter Gerbenzons *Apparaat voor de studie van het Oudfriese recht*, die onder andere een inhoudsopgave van alle Oudfriese handschriften geeft: het zijn met andere woorden werknummers, die bij een moderne editie van Codex Unia vervangen zullen worden door hun definitieve nummer.

Het *Boeteregister van Leeuwarderadeel* is te vinden in Ms. Junius 49 (Bodleian Library Oxford), f. 56r–59v. In het oorspronkelijke handschrift dat Junius van Gabbema leende besloeg deze tekst f. 73r–78v.

Dit sint dae Leowerdera bota mei hiara omlandum

1. Herdafing and dustscleec⁴⁴⁹ and duststeet and dustscowe⁴⁵⁰ and dustsueng,⁴⁵¹ allerlikis twene scillingan, fior englescer and fior clena, and thera allerekis vtwuert ene ede vntsuora, enbete and onbrenze.
2. Dustslec der is een and xx nachta weden an da felle, fior penningen ende sawenteen ensa, niogendahalf englescer byhala en hala clena, jefta twirasom ontsuora; enbete and onbrenze.⁴⁵²
3. Dustslec, der ist twa and fiortich nachta weden and wanfelle, so is dio bote achte penningen fiortena ensa, sawenteen englescer ene clena min;⁴⁵³ da lada fior eden; enbete and onbrenze.
4. Dustslec, der is thria and sextich nachta weden and wanfelle, so is dio bote xii penningen ende en and xx enza, sex and tuintichgistahalf englescer orheel clena myn; da lada sex edan; enbete and onbrenze.
5. Bloetresne vtwart: acht⁴⁵⁴ penningen and twa enza, niogendahalf englescer en hale clena myn; da lada tween edan; tribete.
6. Dolch wtward: fior penningen myn dan fyff enza, sawenteen englescer en clena myn; da lada⁴⁵⁵ fior edan.
7. Inridis dolchis sexasum ontsuera; thribete.
8. Faxfeng fior penningen myn dan fyff enza, sawenteen englescer en clena myn.
9. Heerscredis also fula.
10. And flioswerpis, thera allerek schel ma twirasum ondsverra. Dat is en riocht flioswerp, dat hi weet and wasegh se; tribete and onbrense.
11. Wideben vmbe den hals and kesbreke and gerstilbreke an der nose⁴⁵⁶ allerlikis fior penningen myn dan fyff enza, sawenteen englescer and fior clena myn; tribete.
12. Birdfeng: achte pannigen myn dan fyff enza sexteen englescer and fior clena myn; tribete.
13. Faxfeng by da buke⁴⁵⁷ fior penningen ende niogenteen enza, sex scillingen fior englescer and fior clena myn; enbete and onbrense.
14. Benis onstal: xii pannigen and thria enza, fior englescer and fior clena; hi ach bote and nenne eth; enbete and onbrense.
15. So hwane so ma siot mit yserne ant syn haut jefta mit holte sclait of hine derefter snida schil, so ach hi des snidis en pund. So schil hy dat swera an ene ede, dat hy den snide deen nabbe om nene fiafullingha, mer om sine sunda; enbete and onbrense.
16. Dy inride in da haude fior pennigen myn dan niogen and xx enza, fior and xxx englescer twam clena min; enbete and onbrense.
17. Jef di man der spreck, dat hi da fiarndeale erra se an sine haude, so scil hy habba en pund; enbete.

⁴⁴⁹ Hs. *dustsleet*.

⁴⁵⁰ Hs. *duststowe*.

⁴⁵¹ Hs. *dustsung*.

⁴⁵² Hs. *ononbrenze*.

⁴⁵³ Hs. *men*.

⁴⁵⁴ Hs. *and*.

⁴⁵⁵ Hs. *dan*.

⁴⁵⁶ Hs. *and nose*.

⁴⁵⁷ Hs. *bake*.

18. Spreckt hi, dat hy da thrimdele erra se, so ach hy twa pund; enbete.
19. Spreckt hy, dat hem da haldele erra se, so ach hy tria pund. Disse thria pund wint hy mit threm edum; enbete and onbrense.
20. Dio forme wersenkerff: tiane schillingen,⁴⁵⁸ en hael pund.
21. Dio oder: achte scillingen sextahalff englescera and treddahael clena.
22. Dio vriste: sex scillingen, fior englescer and fior clena, thera allerlyck en eth ontsuora; enbete.
23. Hweer so dio wersene thruchslain is an dat been, and ma hit naut scawia mey, dat hit glida moghe, soe⁴⁵⁹ is dio aerste en pund, dio oder niogen enza, alliftahael englescer and oerhael clena, dio thredde en half pund. Jeeff dat dolch geth ollengha der wersen and dio wersene naut tokoren is, so ach hy naut mara bote dan hit se⁴⁶⁰ elkis in da felle; thribete and onbrense.
24. Achbreidkerff⁴⁶¹ and⁴⁶² dy beenbreke bynyda breine an sine haude and inride in der nose and in den snaul, and di benbreke in da stiake and dy thuskbreke des onberna benis and dy weerbreke, also fire so dio were tille fan da tha tothem⁴⁶³ is, so ach hij enis weerbrekis bote and enis inridis an sine mund, and enis whitewlamesa, so is thera allerekis bote achte pennigen myn dan tian enza, fior and xxx englescer twam clena myn; deth dolch schel ma beta ney syner meta. Jeff hith anne doom⁴⁶⁴ buta stondane hath an der were, so ach hith des weerbrekis bote naut.
25. Dolch jefta bloedresene an der tunghe ascha ielkis an da felle; thribete.
26. Jeff dio spreke binimmen wert, so is dio bote tian pund; so ne mey hi ne mer⁴⁶⁵ onswarra dan da thre delan; enbete and onbrenze.
27. Jefta monna thio sione an da agha da fiarda dele erra is, so ach hy xxx enzena to bote, threddahael pund; enbete and onbrenze.
28. Jeff hem dio sione da haldele erra is, so ach hy fyff pund; enbete and onbrenze.
29. Spreckt hy, dat hy dae thre delan vrlarren hadde, so is dio bote achtendahael pund; enbete and onbrenze.
30. Jeff hem dio sione alle wt is, so is dio bote tiandahael pund.
31. Jeff hem dy achappel al wt da haud is, so sint tian pund. Sulck boeck halt xv pund, mer by da sijde sint twa and xxx punda; enbete and onbrenze.
32. Thet ferre aghe mit fiortene pundum to betane.
33. Dat winstere mit xiii pundum; by da syde fan ayderem fyf grata merc sunder wald.
34. Jeff hem dio nose off is, so sent sex pund; bij dae syde twa and xxx pund; thribete.
35. Alder da monne det aer offslayn is: achte pennigen and fierteen enza, en and fijftich englescer thrim clena myn; thribete.
36. Thru dyne aerlipa: fior schillingen, niogendahalf englescer en hala clena myn; thribete.
37. Thru that are, so fyr so dy gerstel is: sex schillingen xiii englescer fyff clena myn; enbete and onbrendze.
38. Jeff di man dat spreckt, dat hem dio here offe se an da ara, so is dio bote achte pennigen and fiortena enza, sawentene englescer en clena myn; enbete and onbrenze.
39. Dy lithwey buppa in da haude: achtene enza, en and xx englescer and thria clena myn; enbete and onbrenze.
40. Dij lithwey wppa da halsknap: achte penningen and fierteen enza, sawenteen englescer ene clena myn. Sulck boeck hath achte punden and en riuchte.
41. Bloetresene thru thine hals jeff thru tha syda: thi ingung achte penningen and twa enza, di wtung also fula, det were togadere sextahalf englescer and threddahael clena; enbete.
42. Dolch an der selva sto: et aider ende fior penningen myn dan fijff enza, togader allewa englescer and fyff clena, enbete.

⁴⁵⁸ Hs. *schillingen*.

⁴⁵⁹ Hs. *se*.

⁴⁶⁰ Hs. *bis*.

⁴⁶¹ Hs. *Ach brein kerff*.

⁴⁶² Hs. *an*.

⁴⁶³ Hs. *them*.

⁴⁶⁴ Hs. *doon*.

⁴⁶⁵ Hs. *mey mer*.

43. Jeff thet halssyne antwa is: achtene enza, oerhael pund; enbete.
44. Lytwey and benbreke an der axle and lithwey itta ermboga and benbreke buta ermboga: thera allerlyk is achte panningen myn dan tian enza, allewa englescer and fyff clena.
45. An der ermsced⁴⁶⁶ di beenbreke achte penningen and fiorteen enza and sawenteen englescer ene clena myn; enbete.
46. Di lithwey an der handwerst: fior penningen and sawen enza, niogendahalf englescer ene hale clena myn.
47. Di benbreke and lithwey also fula an der handblede and di lithwey itta knoclum and di handbreke fior penningen myn dan fyff enza, sextahalf englescer and threddahael clena.
48. Di beenbreke and lithwey aldernest also⁴⁶⁷ fule; enbete.
49. Di lithwey itta middelknoclum and beenbreke and lithwey: xii penningen and thria enza, fior englescer and fior clena.
50. Lithwey an da vtersta lethe an da fingerem: achte penningen and twa enza, thre englescer thrim clena myn. Sulck boeck hath achte pund and twa enza.
51. Benbreke and lithwey aldernest: also⁴⁶⁸ fule.
52. Di lithwey onder da neyle: also fule; enbete.
53. Neylkerff fior penningen and sawen enza, niogendahalf englescer en hale clena myn.
54. Jeff da monne det wterste lith by da neyle off is, so sent that twa pund, by da pliga⁴⁶⁹ twa and xxx punda, and fan da oer fingeren also fula.
55. Jeff da monne di thumma off is itta knocle, so send fior pund.
56. Jef di thumma alle off is, so send sex pund.
57. Jeff di scoetfinger of is itta knocle, so send fior pund.
58. Jeff hi hem alle of is: sextahallif pund. Sulck boeck hat fijff pund.
59. Jeff di longsta itta knocle off is: fior pund.
60. Jeff di goldfinger alle off is: fyftahalf pund.
61. Jeff di liteka finger itta lede off is: twa punda, also dio odere.
62. Jeff hi alle off is: achte pund. Sulck boeck hath⁴⁷⁰ fior pund.
63. Jeff dio hand off is: fiortene pund.
64. Jeff thi erm itta ermboga off is: sixtene pund.
65. Jeff thi erm itter axle off is: achtene pund.
66. Jeff da monne thi thumma loem is, so is dio bote thria pund; enbete and onbrenze.
67. Jeff hi dat spreckt thet hi him da haldele erra se, so is dio bote achteen enza en and xx schillingen; enbete.
68. Lithwey itta tiachskunke and itta knebolla achte penning min dan tian enza, allewa englescer and fyff clena.
69. Dar on di beenbreke:⁴⁷¹ also fula; enbete.
70. Di lithwey itta anclowe: fior penningen and sawen enza.
71. Di benbreke alder also, aider niogendahalf englescer en hala clena myn; onbrenze.
72. Di forma lithwey itta tanum:⁴⁷² allerlick fiower penningen myn dan fijff enza sextahalf englescer and threddahalf clena.
73. Benbreke anda lithwey: also sulc; enbete.
74. Dernest an da tanum di lithwey toliff penningen and thria enza, fior englescer and fior clena.
75. Di benbreke anda lithwey: also fule.
76. Di wtriste lithwey an da tanum: achte penningen and twa enza.
77. Deron di benbreke also aider tre englescer tre clena myn enbeta end onbrenze.

⁴⁶⁶ Hs. *ermsted*.

⁴⁶⁷ Hs. *lithwey also*.

⁴⁶⁸ Hs. *lithwey also*.

⁴⁶⁹ Hs. *bliga*.

⁴⁷⁰ Hs. *Sulck bath*.

⁴⁷¹ Hs. *beenbroke*.

⁴⁷² Hs. *lithwey tanum*.

78. So hwa so queth, that hem syn sconck da fiarndeale erra se, so scil hy mit ene ede swerren, so ach hij des edes en pund; enbete and onbrense.
79. So hwa so queth, that hy se da haldele erra, so schil hij swerra enen eth, so ach hy des edis en pund;⁴⁷³ enbete and onbrense.
80. So hwa so queth, dat hem syn skuncke al lam se, so schil hith ene eth swora, so ach hij des edis i pund, so wint hij mit trim edum tria pund. Dat fiarde mey hij naut winne, vmbe thet hy hem naut off is. Also ist in da erme, also in da skuncke, det hy wint mit trim edum tria punde; enbete.⁴⁷⁴
81. Hwam so wert syn foet ofslain in enre fri kase twischa da foetwerst and da tana, jef syn hand, dio bote fyff merck by toliff scillingen.
82. Dat agha: also fula, jef hy aller sion onmist.
83. Aldus ist di wilkar in da lande fan agenem, fan handem ende fan foetem and fan gerstfalligha ledum scel ma beta by landis⁴⁷⁵ wilkoer, also is hit efter biscrion.
84. Gerstfallich lith beth ma mit twa and xxx pundum. Mer alder da monne det are ofslain is, achte penningen and fiorteen enza, sawenteen englescer en clena myn.
85. Lam lith and breynwonda⁴⁷⁶ ayder mit sawen and xx pundum ti betane.
86. Dy benbreke, thruchgungande dulch thruch handbled, so truch dine erm, so truch dine foet, so truch din skunck, so is allerekis bote en pund, byhala benbreke truch finger and truch tana en half pund; by des landis wilkar, so is allerekis bote di ingung achtene enza, and di wtung also fule, and dine hals also, allerlyck tria pund; tribete.
87. Des dustslekis bote up sinne fria hals, fyff fingra bred twiska wede and scred:⁴⁷⁷ achte panningen and fior enza, en and fiftich englescer thrim clena myn; enbete and onbrinse.
88. Swimslekis bote: fior panningen and fyff enza, dat is landis willekoer achtene enza, and onbrenze, vrhalf pund. So scillet swera tweer trouwe maen, dat hiat onsaghe dat hy swyma leghe, jefta fiowerasum onsweria. en and tuintich englescer.⁴⁷⁸
89. Therua dustslec: also. Sulck boeck hat⁴⁷⁹ ayder niogentena enza.
90. Jefta ene monne monnegera dulch jefta bloedresene deen wert dan en, mey hy se bispanna, so scel ma se alle beta, jef hij swera wille, dat se hem alle den worde it ene stete jefta it ene sleke; onbrenze.
91. Jeff ene mon en dulch deen wert and hit gerstfallich swera⁴⁸⁰ wille, so ne moth hith naut onswera,⁴⁸¹ hit ne habbe allerweykis ene meta. So moth ma hit umbemeta bi da igge and lewa den fiarndel. So ach ma da tri delen to betane tribete. Jeff hit foert swera⁴⁸² wille ene lammede, so scil ma da beta enbete.
92. Hoth is en riocht ingung and wtung? Det is en riocht vtung and ingung, so hwer sor twisscha tweer enden en mete is; enbete.
93. Bena vtung, jef hit swera wille, so moth hij an da dolch wita thrira⁴⁸³ sinena kirff and benbreken and thrira benenna wtung swera; ferre ne mey di mon nene deda an otherne sprecka dan der thrira benena wtung and tria ribba breke and thrira sinena kirf; enbete and onbrenze.
94. Des forma benis wtung achte penningen myn dan tian enza, allewa englescer and fyff clena.
95. Des oderis benis vtung fior panningen myn dan fyff enza, sextahalf englescer and threddahalf clena.
96. Des thredda benis vtung achte panningen and twa enza, tre englescer thrim clena myn; therra allerlick ach anne ethan to brengane, jef mat bikanna wille; enbete and onbrenze.
97. Ribbis breke: en half pund. Des oderes also. Des tredda also; enbete and onbrense.

⁴⁷³ Hs. *hy des edis*.

⁴⁷⁴ Hs. *bete*.

⁴⁷⁵ Hs. *ledum beta by landis*.

⁴⁷⁶ Hs. *breywonda*.

⁴⁷⁷ Hs. *sced*.

⁴⁷⁸ Hs. *en and tuintich englescer*. Dit zinsdeel hoort hier bovendien niet. Het komt echter ook voor in J XXIX,88, maar niet in J XXIII,84. Het gaat hier dus om een gezamenlijke fout van U XXV en J XXIX (BLw) tegenover J XXIII (BFD).

⁴⁷⁹ Hs. *Sulck bat*.

⁴⁸⁰ Hs. *sweare*.

⁴⁸¹ Hs. *onsweare*.

⁴⁸² Hs. *sweare*.

⁴⁸³ Hs. *thirra*.

98. Synkerff: also fule. Der trira ribbena breke and thrira sinena kirf, allerlick ach annen eth an thi bringane.⁴⁸⁴
99. Bloetresene onder da onleten: en pund; enbete.
100. Bloetresene, inrede in den bwc: fior penningen myn dan niogen and tuintich⁴⁸⁵ ensena, fior and xxx englescer twam clena myn; enbete and onbrinze.
101. Metedolch in den bwc: tria and tritich ensena, niogen and xxx englescer thrim clena myn.
102. Wapeldranck and halsraeff and nedmund so is allerlik bote tian enza and achte pund, fiowertuintichsta⁴⁸⁶ thremede pannig. Dat wert togader enbete tian scillingen and sextahalf englescer ene sextandele dis clena myn. Jef ta tolewasum untswera; enbete.
103. Dat is en riocht wapeldranck, der wert werpen in en onwad wetter, der hy ne moghe hader mit handum ner mit foetum thene grund reka ner⁴⁸⁷ mit agenem den hymel syan ner mit ara den roft heran. So scel ma hem beta mit ther binameda bote, dat is riocht liodwerdena; enbete and onbrense.
104. Jeff en mon spreckt, dat hy allera sundena naut nabbe, der hy mede bern and upwaxende was, der ma hem mede bikanth hath,⁴⁸⁸ so scel ma hit beta mit fiouwer and fiortigha pundum. Jef hy naut ne kant, so ne mey hi ferra wntswarra dan da thre delan.
105. Jef en man oderne dulghet mit saxe, so is dio bote thribete.
106. Jef en man oderne bit, so is dio bote thribete and thi man with thine decken banschielich.
107. Di brand also stoer⁴⁸⁹ byhalua des, dat hy wer den decken naet banscielich is. Den brand ach ma vmme to mettane.
108. Enis mannis riochte jeld sent fiawer enza and fifteen pund; da fifteen pund were achtenistahalf scillingen and twene englescer fior clena myn; enbete. Ene dathjeld nioghen and tuintich ensena, flower and tritich englescer and thria clena; enbete and onbrentze.
109. Jefma ene mon fiucht fri⁴⁹⁰ one thes frana wald and haltene an hefte and in herbendum dey and nacht, so scel ma hem beta mittet liudwerdene jef ta tolewasum ontswerria. Aller manna lick ach syn boet to delan with sine broder, so lang so hia menbedelat sint, jeff hy syn sex lithan gans⁴⁹¹ hadde, da aghene, da handa, da foeten.
110. Dulghet dat ros enen man an da tiadere jef ta an keppele jef ta an syn stalle, so ne thor ma hit naut beta, hit ne stande an herwey keppelat jef ta it smedes huze bonden.
111. Jowelikis fias dolch schel ma beta, alder hit leghe hlapat, and thes hundis byte, hit ne se dat hit nachtis dwe, jef ta als ma up hine staept, jef ta hyne sclait alder hy leyt in sine danne, so thor ma hit naut beta. Fan dissem allem sprekat hia atwa, so scellet⁴⁹² dat wyta sawen synra bura.
112. Jef enis mannis ros, der hy uppa sit, dulghet enen oderne man, so scil hy beta also diure,⁴⁹³ so hit selve mit syn handum den hadde.
113. Des oxa and jowelikis retherscettes boete, and des swines, des hona, der katta dolch mit haler bote schel mat beta, jef hia den onwilla and tha wanwitscipe der scatheftichheid⁴⁹⁴ biswora willat. Aldus ist fan da hunde, hit ne se dat hit dwe, als hir tofara is biscrion, so ist sunder boet.
114. Jef ma enis mannis hors dulghet, der hi mit leer bileyt hat jef ta mit tame halt, so scel ma hit beta, ascha hem sellef deen were; ferra moet hy naut intaia, mer wel moet hy kestigia vmbe sine scada.
115. Jeff dat ros dulghet anne mon, als syn hera mit tame halt and mit lere bijleyt hath, so scil hit beta ascha hit sellef deen hede, ner hit wer buta sin witscipe her scin and wr sine wald ronne.
116. Hot so des mannis ayne fia deth, dat schel hy beta aldus enbete. And dulghet hy en diar jef ta dath, denne scade half ti betane and nenne frede herim ner liodem; anbete and onbrenze, also fyr so dio bote

⁴⁸⁴ Hs. *bitgane*.

⁴⁸⁵ Hs. *tuntich*.

⁴⁸⁶ Hs. *fiowertuntichsta*.

⁴⁸⁷ Hs. *grund ner*.

⁴⁸⁸ Hs. *upwaxende was hy bykanth so bikanth bith*.

⁴⁸⁹ Hs. *scoer*.

⁴⁹⁰ Hs. *siucht sit*.

⁴⁹¹ Hs. *syn sel licham gans*.

⁴⁹² Hs. *scen*.

⁴⁹³ Hs. *dueir*.

⁴⁹⁴ Hs. *scatheftich*.

mara ne se dan achte enza and tria pund. Dat is stridheftich schet. Ist stridwerdich and hij vrvonnen wurde, so scil hi beta herum and liodum; enbete and onbrenze.⁴⁹⁵

117. Dath tiachmerich, and ermmerich, and breynponne, burstbeen, sculderbeen, dy beenbreke aller ekis bote achte penningen and fiorteen enza sawentene englescer ene clena myn.

118. Benbreke des regkes: en pund; tribete.

119. So hwa so ma sioet truch sine buck, so ach ma hine to mettane by der sijda, der hit kortera is, and twiska da tweer enden by des thumma kate; so ach ma hine to gewane ayder thumma kate fower panningen myn dan fyf enza, sawentene englescer ene clena myn. Dene inrede alderto.

120. Jeff thi man spreckt, dat hy wr al syne leda da thre delan vrlarren hadde, bikanth ma hit, so ist acht pund and threbet; enbete and onbrense.

121. Benbreke an der foetwerst: allerlyck achte panningen binna tian ensen, allewa englescer and fyff clena; enbete and onbrenze.

122. Hweer so di man schetten wert truch sine machta truch det fel, dio bote en pund, hit ne se dat hy farra wil sprecka. So mey hy habba thria synkerf. Dio aerste dio stiapsijne,⁴⁹⁶ and dio waldsyne, and dio fruchtsyne. Hyr moet hy fan tygia tria unnomede mort, da ach ma allerlick to betane also diore als an monslachta.

123. Hwam so wert offesneden sine hathan, dio riochte bote vmbe dine ferra sex pund, vmbe dine winstra sextahael pund.

124. Wert him sin pint offesneden: achte pund, he ne werde ith wywem ther bykanth; so ne ach hy nene bote vmbe dat vnmanslike,⁴⁹⁷ vmbe thene pint offesneith. Sulck boeck hath xviii pund; enbete.

125. Blikande bloetresene binna cladum: en scilling and niogen enza, allewa englescer and fyff clena, jefta tre edan.

126. Metedolch binna cladum toliff scillingan, niogendahalff englescer, jefta tre edan.

127. Metedolch, inrede in den buck tria and tritich enzena, acht and xxx englescer and fior clena. Sulck boeck halt xxix enzena, flower and xxx englescer sex clena myn.

128. Metedolch buta clanum tian enza and achte penningen jefta twene edan,⁴⁹⁸ toleff englescer and flower clena.

129. Thrira leseka allerlick fyff scillingan, fiardahalff englescer and en clena.

130. Brescredene⁴⁹⁹ fior enza and flower englescer fyff clena myn.

131. Sinkele⁵⁰⁰ also.

132. Thrira benena breke toliff scillingan, mit ene ethe to halliane, niogendahalff englescer en hala clena myn.

133. Hwa so dolghet wert truch erm and scunck, truch foet and handa, hwer so is twischa da twa dulch hellis fellis trira fingra bred, so ach hij des ingunges achtene enza, des wtgunges also fula, det wer to gadere tria pund.

134. Dio wapeldepe⁵⁰¹ bynna des konnings merck bynna der seburgh flower penningen myn dan xxxix enzena.

⁴⁹⁵ also fyr so dio bote mara ne se dan achte enza and tria pund. Dat is stridheftich schet. Ist stridwerdich and hij vrvonnen wurde, so scil hi beta herum and liodum; enbete and onbrenze staat in het hs. aan het einde van bepaling 117. Uit de parallelle bepalingen (J XXIX,117 en J XXIII,111) blijkt echter dat dit de correcte locatie is.

⁴⁹⁶ Hs. *scipsijne*.

⁴⁹⁷ Hs. *vusmanslike*.

⁴⁹⁸ Hs. *jefta edan*.

⁴⁹⁹ Hs. *brescirdene*.

⁵⁰⁰ Hs. *Sinbrek*.

⁵⁰¹ Hs. *wapeldebene*.

6. Het Boeteregister van de grandscriuer (U XXV, 135–177) (groep A)

Omwille van de vergelijking zijn in deze editie de bepalingen van dit boeteregister doorgenummerd ten opzichte van het vorige boeteregister, dat van Leeuwarderadeel, waar het in Codex Unia een integraal deel van uitmaakt. Deze combinatie van boeteregisters (*Boeteregister van Leeuwarderadeel* plus korte redactie van het *Boeteregister van de grandscriuer*) komt namelijk naast in Unia ook voor in Jus Municipale Frisionum en is door de editoren van dit handschrift als een tekst behandeld en dus doorgenummerd. Die keuze volg ik hier.

135. Thit sint riochta boeta by wysene des grandscriuer.

136. Des ondema wtung: tollif scillingan.

137. Dy inryde des blodes: acht and fiortich scillingan.

138. Hwa so otherne dolghet mit saxe jefta mit armberste jefta mit boghe, that ser thribete to betane ende dayth hij den dath alderom, mit ene jeldum to jeldane and twom ferdum, hit ne se deen in da logum, der da trin jelden to byskriuwen⁵⁰² sint.

139. Halsclech⁵⁰³ twischa wede and skrede:⁵⁰⁴ acht penningen and fiortene enza.

140. Een swimsleck: fiower pund and fyff enza; dat is kere des landis achte enza.

141. Dy benbreke an der breynponna: achte pannigen and fiortene enza. Des forma benis vtung also fula. Des oderes fiower pannigen and sawen enza. Des thredde toliff pannigen and tria enza.

142. Dy inryde in da haude: fior pannigen myn dan xxix enzena.

143. Dio ergane: achte pund.

144. Dio dawende: fiower pund. Deth hy spreckt, ut supra.

145. Di wlite onder da onleten: fiower pannigen myn dan niogen and tuintich⁵⁰⁵ ensena.

146. Des onberna benis wtung ach nenne bote. Dat is bena wtung, der vta tothe⁵⁰⁶ geyth⁵⁰⁷ anna haude.

147. Jeff en manne dio tunge offsneyn is, so is dio bote en twede jeld.

148. Truch da tunghe bloetresene: xxx scillingan and onbrense.

149. Werther emma in syn hals dolghet, dat hij wrigian gunge, tiandahalf pund.

150. Werther en man in den strotbolla hawen, jefta sclayn, jefta staet, ende wert hem dio spreke da fiarndeale erra, so ach hy fiower pund. Wert se him da haldeale erra, six pund. Sinth⁵⁰⁸ hy da tre delan wey, tyan pund allerlick on ti brengane mit sunderlingha ede.

151. Fan der here dat sellef riocht, and fan der sione, and fan der tungha dat selva.

152. Des fellis offlecht:⁵⁰⁹ sawn scillingan.

153. Siures vtgungh: also stur.⁵¹⁰

154. Thre swimsleken and thre erdfallen and da wapelpyna habbeth ene bota and en riocht.

155. Di hagesta swimsleck, achtene enza. Di midlesta, sexantuintich⁵¹¹ scillingan. Di minsta, fiwertene scillingan. Da lada, sex edan.

156. Abel and⁵¹² incepta: tian scillingan buta ede.

157. Hitte and kilde: tian scillingan ayder mit ene ede ti hallian.

158. Derra fyff senna allerekis bota sex and xxx scillingan: visus, auditus, gustus, odoratus, tactus.

159. Det vre hlied des agha: sawen scillingan.

⁵⁰² Hs. *byske*.

⁵⁰³ Hs. *Halscleth*.

⁵⁰⁴ Hs. *skede*.

⁵⁰⁵ Hs. *tuntich*.

⁵⁰⁶ Hs. *tute*.

⁵⁰⁷ Hs. *geygh*.

⁵⁰⁸ Hs. *sineth*.

⁵⁰⁹ Hs. *fellis of len*.

⁵¹⁰ Hs. *Sinres vt also scur*.

⁵¹¹ Hs. *sexantuntich*.

⁵¹² Hs. *ad*.

160. Det neder hlied: fyff scillingan.
 161. Ongneilis inscathengha: sex and tritich scillingan.
 162. Wederwanlingha: fiower and tuntich scillingan.
 163. Bird offbarnd jefta kanep⁵¹³ offbarnd werth fiardahael pund, da lada sex edan.
 164. Lamme tana, lamme fingaren ach ma to betane mit thrim pundum.
 165. So hwa so oderem syn claet torant vr sinen willa, so is dio bote fiower penningen myn dan fyff enza, dat is sextahalff englescer and threddahael clena.
 166. Hwam so ma mit wald biscerit jefta frouwem hiare freslan⁵¹⁴ offkerft, so betma himme mit twam ensem and mit achte pundum and mit fiortensta threna panningen, that is alliftahalf scillingan sunder ene hale englescer.
 167. Hwa so otherne sangth syn haud,⁵¹⁵ sijn boet is x enza and x pund and fiorteensta thremmen⁵¹⁶ panningen, dat is threttenistahalff scillingan and oderhael englescer and fyftahael clena penningen.
 168. Hwa so oderem mit koppe and mit da biare onder syne aghene werpth, dio bote is fiower panningen myn dan fyff enza, dat is sextahalf englescer and threddahael clena.⁵¹⁷
 169. Halt hyne kop and swinthe hyne mitta biare, dio bote twene scillingen dat is oderhalf englescer and oderhale clena.
 170. Dit is riocht. Hwer so en fensen wert, also ofta so hy biscletten wert ende onscletten, so scel mat hem beta mit twam pundum.
 171. Hwa so oders huus stath, geed dy reeck wt, and dy wynd in, to beten mit ij pundum.
 172. Geed hy in dat huus vr enis mannis willa, so is dy ingung en dy wtung ayder en pund.
 173. Stat hy up da dore jefta drompel, dio bote is achte pund.
 174. Stat hy amme, so ist also grat boet.
 175. Wert hit speerfallich, so is dio bote sexteen pund ende den scada aldeer to buppa to betterane.
 176. Item tweer manne mogen wrwald dwaen da ena, so is dio wrwald sex pund.
 177. Item en weyscheddinghe up en mena bannena wey, twa pund.

⁵¹³ Hs. *knep*.

⁵¹⁴ Hs. *frustelan*.

⁵¹⁵ Hs. *sauth syn hand*.

⁵¹⁶ Hs. *threnna*.

⁵¹⁷ Hs. *clean*.

7. Het Boeteregister van Dongeradeel (U XXVI) (groep B)

Dit boeteregister is te vinden in Ms. Junius 49 (Bodleian Library Oxford), f. 60r–61v. In Codex Unia (= Codex Gabbemae in quarto) besloeg deze teksten f. 81r–83r.

Dit sint dae Dongra bota.

1. Faxfang, dustsclec, duststet, ende hardafang, dustsweng, dustscow:⁵¹⁸ iij englescer.
2. Faxfang bynyda buke:⁵¹⁹ xii englescer end enen halleng.
3. Berdfang om dijne snaul: enen lonsca ende xi englescer.
4. So hwam so ma snyt⁵²⁰ in dat haud: ii pund.
5. Jeff dat haud truch is griuet: so schelmat beta mit iiii merkum.
6. Benbreke an der breynponna: xvii englescer.
7. Inrid in dat hovel: also fula.
8. Dis forma benis wtgong: en lonscer ende xi englescer.
9. Dis ora benis wtgung: enen lonscha myn dan sex englescer.
10. Dis thredda benis wtgung: enen lonsca ende iiii englescer.
11. Aghbreidkerf and wlitwlemisa and berdbreke: allereck en lonscha ende xi englescer.
12. Heerscredene: xvii englescer.
13. Inride in da nose: en lonsche en xi englescer.
14. Gerstelbreke: also stoer.⁵²¹
15. Weerbreke so fyr so ze tyld ze fanda tuschem, so ach hy enis weerbrekis bote, and enis wlitwlemisa bote, and enis inridis bote in den mont, allerlick ach enen lonscha ende xi englescer.
16. Had hy enen dam heel, so ach hy des weerkerff bote naut.
17. Gerstelkerf anda ara: enen lonscha myn dan sex englescer.
18. Truchgung des aerlippa: also stoer.⁵²²
19. Tusch gersfallich:⁵²³ achte pund.
20. Dio kyse: fiower pund.
21. Tuschbreke: twa pund.
22. Tria wersena kerff: allereck en lonsche ende viii englescer.
23. Metadulch:⁵²⁴ en lonscha myn dan vj englescer.
24. Ylkerff: viii englescer.
25. Bloedresene: en pyke myn dan tre englescer.
26. Inryd in den hals: xvii englescer.
27. Halssynakerf by da burste: xxi englescer.
28. Halssyne en twa: xviii englescer.
29. Bloetresene on den hals: fijff enza.
30. Benbreke an da halse: en lonsche ende xi enza.
31. Halssynakerf: twa pund in da huecka.
32. Bloetresene up da achhlyde: en lonsche min so vi englescer. Also in der ansecht.
33. Litwey up da halsknape: xvii englescer.
34. Dustscleck xxi nachta weden and wanfelle: viii englescer
35. Twa ende fiortich nachta weden and wanfelle: en lonsch myn dan xvii englescer.
36. Tria and sextich nachta weden ende wanfelle: xxv engelescer, so fyr so hit biscowat hadde leten mit orkenem.

⁵¹⁸ Hs. *dust swef, dustec.*

⁵¹⁹ Hs. *Bake.*

⁵²⁰ Hs. *synt.*

⁵²¹ Hs. *scoer.*

⁵²² Hs. *scoer.*

⁵²³ Hs. *gerstelfallich.*

⁵²⁴ Hs. *Dulch meta.*

37. Hwar so en man dulgat jef slayn werdt mit stocke of mit stupa, der se hor blodich ner blau, so scel mat eta forma deythinge mitta frana scoya mithtera tolwena sawen, ende hia hem des jaeth, so is hy nyar mit ene ede on to brengane ende syn bote to winnane, dan dy oder mit ladem se to ongane; jeff hit naet se biscowat mit da frana ende mittera tolwena sawen, so kese dij dermat on spreckt hoder hy bete than onriuchte mit alsodeenre bote so riucht wist, jefta tha ladane ase riucht wist.
38. Benis onstal: en lonsche ende fiower englescer, dat ach bote ende nen eed.
39. Lidwey up der axla: en lonscha ende xi englescer.
40. Benbreke alderby: also stoer.⁵²⁵ Dat dulch alderto to betane.
41. Lidwey eta ermboga: also fule.
42. Lidwey ether handwerst:⁵²⁶ en lonsche ende acht englescer.
43. Benbreke alderby: also fule.
44. Lidwey eta vtresta knocle: en lonsche myn dan sex englescer.
45. Benbreke: also stoer.⁵²⁷
46. Eettam dernest: en lonsche ende iiii englescer.
47. Benbreke alderby: also stoer.⁵²⁸
48. Eta nedersta: en pyke myn dan iii englescer.
49. Benbreke alderby: also stoer.⁵²⁹
50. Neilkerf: en lonsch myn dan vi englescer.
51. Benbreck and litwegen dera scunkenna and dera ermmen, dera tanen, dera fingra in alla logum allick grath, dat sint sex englescer.
52. Benbreke an da scoldrum: en lonsch and xi englescer.
53. Burstbreke: xvii englescer.
54. Reggesbeenbreke: en pund.
55. Ribbisbenbreck: en half pund.
56. Ermbenis breck: en lonscha ende vi englescer.
57. Inryd in den erm: en half pund.
58. Inryd in that ermmerch: xvii englescer.
59. In dat tiachmerch: also stoer.⁵³⁰
60. Sinakerff: en half pund.
61. Synakerf inder hoxna: aller dera fiowera allereck en pund.
62. Halssynennakerff: xxi englescer.
63. And swemslekes⁵³¹ bote: also stoer.⁵³²
64. Inryd in dat lyf sunder ergene: xxxij⁵³³ englescer.
65. Ende frasched des lives: trem penningen myn dan xxiii scillingen, ende so scel ma nen inryd beta, hwant dio frasheynt dat inryd upnemeth.
66. Hwer so en man truch dat lyf scetten wert, so scelmane vmmeta by der wenstira syda, aller meta lyc, en lonscha myn dan vi englescer; da tria scel ma beta, and da fiarda ofrecknia. Nu scelma⁵³⁴ den inryd beta mit xxxiii englescer.
67. So scel ma beta den ingung ende den wtung, aider mit ene punde. Jeff hi der naut⁵³⁵ bi lya wille, so tzese hy hor hy nime da mensta erenze by xi pundum, so tha midlista by xxii, so da maesta by xxxiii.

⁵²⁵ Hs. *scoer*.

⁵²⁶ Hs. *handwerst*.

⁵²⁷ Hs. *scoer*.

⁵²⁸ Hs. *scoer*.

⁵²⁹ Hs. *scoer*.

⁵³⁰ Hs. *scoer*.

⁵³¹ Hs. *sawen slekes*.

⁵³² Hs. *scoer*.

⁵³³ Hs. *xxxy*.

⁵³⁴ Hs. *scelan*.

⁵³⁵ Hs. *Jeff der naut*.

68. Wm da ergenze dera scunkenna ende armena so hath hy syne kere hor hy nyme da mensta by vii pundum, by der scowerna rede, so da midlista⁵³⁶ by xiiii pundum, so da masta by xxi pundum.
69. Wm da ergenze in der here and in ther spreke ist also graet.
70. In der sione da mensta: xi pund.⁵³⁷
71. Dio midliste: xxii punda. Dio maste: xxiii punda.
72. Jeta ister en menra erghenze in da fingeren, and dio is by twam pundum.
73. Finger jefta tane gersfallech, hand jefta foet lam: allerlick flower merck.
74. Agh uthe scetten in da fulla strida: vj merck; ist onwerdelick⁵³⁸ wtbritzen: hundred punda and dyne fiorwentynsta hala, dit kumt up xv merck.
75. Hand eta foet gersfallich in da fulla strida: vi merck; onwerdlick ofkoren, to betane als da wilkarren sidzat, als vi merck.
76. Truchgunghen dulch truch den erm jefta truch fotem in alla logum anda lichama, so fyr so dio mete antwischa se, dy ingung en pund, dij wtung also stoer.⁵³⁹
77. Hweer so er en man scetten wert en truchgunghen dolch ende twisscha den ingung ende den wtung deer en⁵⁴⁰ se en heel mete, so ne ach hit mara bote, se eta aider⁵⁴¹ ende en bloedresena ende en inridis bote.
78. Helakerff: en lonsche ende viii englescer.
79. Fliuswerp, dat hy weet ende wasegh se: en lonscha myn dan vi englescer; fluyswerp⁵⁴² in een bannena silrode, xxi englescer.
80. Item swimslech,⁵⁴³ dat hy stort to der erde der hy hem sellef naet up staen mey: v enza.
81. Hwer so ma enen man werpt in enen onwad wetter dat hy ne moghe mit agenem dine hymel naet syaen, ner mit handem ner mit foetum dine grund reka, so agh ma hyne to betena mit viii pundum ende mit viii englescer hwitera penningen.
82. Nedmund: also.
83. Wher so ma an man onfiocht ende hem halt dey ende nacht on heftene an herebendum mit alsodere bote to betenne, dat send twa pund.
84. Hwam so ma dulgat mit saxe, so is dio bote twybete.
85. Dy brand ende dy byte trybete, ende dy byte bonschildich, and thera ayder by epenna dulghe to metane.
86. Jeff that aghe wt is, so schel ma dat ferre beta mit xiiii pundum, and that wenstre mit xiii pundum.
87. Hweer so en manne⁵⁴⁴ en gersfallich lappa is off sclayn, so scel ma vmbemetta by tha igge, da tre delan schel ma beta aller meta lick xvii englescer. So moghy an da dalghe swera tre benbrekan ende tria benenne vtung, so scil hit an en ede wyta dat ma hit hera machte cleppa als hit fan sine kne fole up enen raden schield.
88. Benbreke in der knesciwa: xvii englescer.
89. Dera filmanbreke: also stoer.⁵⁴⁵
90. Hwer so ma ene frouwa here freslaen⁵⁴⁶ ofkerft mit saxe jefta mit scera, so scel ma her beta mit xvi pondum.
91. Hwer so ma en frouwa her gold onwerdlike vta halse breckt, dio bote is achte pund.
92. Hundis byte, jeff hy eer bysceldighat is, so scel ma beta als dy man selve deen hede: hit ne se dat hit nachtes scyn se, jeff up hyne stapht, jeff hyne sclayt der hy leyt an syne danne, so thor mat naet beta.

⁵³⁶ Hs. *mildista*.

⁵³⁷ Hs. *sione xi pund*.

⁵³⁸ Hs. *onwerlick*.

⁵³⁹ Hs. *scoer*.

⁵⁴⁰ Hs. *on*.

⁵⁴¹ Hs. *ader*.

⁵⁴² Hs. *fluyswerpt*.

⁵⁴³ Hs. *swimslect*.

⁵⁴⁴ Hs. *Hweersoma en manne*.

⁵⁴⁵ Hs. *man breke also scoer*.

⁵⁴⁶ Hs. *fruslaen*.

93. Fan hona ethzele, fan swine, fan katta ist allyck. So scil hit wita mit sex burum hoer hia ledich hlepe dan bonden were.
94. Hwaes hors so ma dolgat, der en man mit lere byleyt ende mit tame halt, so scel ma beta als hit him sellef deen were.
95. Dolgat det hors enen man, so scel ma hit beta als hit dy man selva dede.
96. Hwer so hit stood an stalle, jeff an tsadere, jeff on keppele, so ne tor mat naet beta hy ne stande in en herwey jefta on en lickwey jefta on smedis huus bunden, so scel mat beta als dy man selva deen hede.
97. Hwa so oderem da tylengha bynympt and hia gersfallich⁵⁴⁷ wirdat, dio bote is xi punden trijbete to betanne. So fyr so dat dolch onbrocht se, so mey hy sijne bote mit ene ede winna; tiucht hy derefter kynden, so scil hy da boete wederja ende den meneed festia.
98. Hwa so oderem by syne machtum nympt ende him qualike handelat, dio bote is fifteenstahalen scillingen.
99. Hwam so ma vr sine machta sclayt mit yra mode, so is dio bote xxvi englescer.
100. Hwer so en man dolgat werdt ende dat hy dat kalde yrnsen am hem dreit, so is dio bote viii pund jefta xvi pund. So is dio bote ful byscat; wert hem lyf, wert hem daed fan da dolge, so scel hy on syne friondum da freededan swera ty mannis liwe ende ty landis leggere.⁵⁴⁸
101. Hwar so ma dolgat ene frouwa ende hio naet fiochten is, so is her bote da fiarda penning marra so ma ene manne dede.
102. Hwam so sin sconck atwa werpen wert, jefta mit swerde sclayn, and hy synra sundenna naut had, bikanmat, so scel mat beta mit xx pundum: ende bykanmat naet, so ne mey hy nyer onswara dan hy da tre delan vrlerren hebbe,⁵⁴⁹ so scil hy habbe foer da tre delan xv pund.
103. Hwer so ma an man bijgrypt vm den hals dat hy den ama wt ner in moghe tyaen, so is dio bote x englescer.
104. Hwa so oderne onder syn agem onwerdlike spiet: xxvi englescer.
105. Hwam so ma mit koppe ende mit biare onder da agenem werpat, dio bote is en lonscha myn so vi englescer.
106. Halt hy din kop ende swingt hyne mitta biare, dat is en pyke myn so vi englescer.
107. Hwam so ma syn claen rant, dio bote is en lonscha min so vi englescer, hit ne se dat hit swera wille dat hyt hem to lastere ner to lecke den hede; so nyme hy en niddela ende enen treed ende nayse weder ende se aldermey seend.
108. Hot so des mannis wyf deth, dat scil ma beta mit tweder bote, enbete ende nen ferde herum ner liodum, alsofyr so dio bote marra ne se dan xiii enza of tria pund, deth is stridwerdech schet.⁵⁵⁰
109. Hwam so dio were ofsclayn wert, so is dio bote xiii merck.
110. Dio waldwaxe boete: xxvi englescer.
111. Abel and incepta is en dolch deer in ende wtsprent.
112. Mosdolch is dio wasene dar dio spyse ingeth.
113. Alle disse bota sent makat to gane to riochta by walda ende by fyelda.

⁵⁴⁷ Hs. *gerstfallich*.

⁵⁴⁸ Hs. *ty mannis liwe ende ty mannis leggere*.

⁵⁴⁹ Hs. *so mey hy nyer onswara dan hy da delan vrleven hebbe*.

⁵⁵⁰ Hs. *deth is strid werdeth schet se*.

8. Het Boeteregister van *Wym britseradeel* (U XXVIII) (groep B)

Dit boeteregister is te vinden in Ms. Junius 49 (Bodleian Library Oxford), f. 64v–66r. In Codex Unia (= Codex Gabbemae in quarto) besloeg deze tekst f. 146v–148v.

1. Faxfeng; en lonscha min so sex englescer.⁵⁵¹
2. Faxfeng binitha an tha buke; xxii englescer and en halling.
3. Birdfeng om thine snawel: en lonscha and xi englescer.
4. Hwam so ma snit on sin hawed: twa pond.
5. Jef that hawed truchegrewen wert, so aeg mat to beten mit iiij merkum.
6. Benbreck an ther breinpanna: xvii englescer.
7. Inri in thet hawed: also stoer.⁵⁵²
8. This forma benis⁵⁵³ wtgong; en lonscha and xi englescer.
9. This ora benis wtgong; en lonscha min so sex englescer.
10. This tredda benis wtgong; en lonscha and iiij englescer.
11. Aechbrekerf and whitewlemelsa and berdbreke: allerlyck en lonscha and xi englescer.
12. Gerstelbreke: also stoer.⁵⁵⁴
13. Weerbreke, also fiir so hit tille se van tha toschum, so aech hi een weerbrekis bote and een whitewlemelsa and enis inriis in thine mond, allerlyck aech ane lonscha and xi englescer.
14. Had hit anen dam heel standen, so ne aech hi this werbrekis bote naut.
15. Gerstelkerf an tha ara: en lonscha min so vi englescer.
16. Thruhngong this aerlippa: also fula.
17. Tusk gersfallich: viii pond.
18. Trira wirsna kerf: allerlyck en lonscha and viii englescer.
19. Metedolg: en lonscha min so vi englescer.
20. Bloedresene: en pyk min dan tre englescer.
21. Inre in thine hals: xvii englescer.
22. Benbreke an thine halse: en lonscha and xi englescer.
23. Halssynekerf: twa pond.
24. Blodresne oppa tha aechhlide: en lonscha min than vi englescer.
25. Litwei oppa tha halsknape: xvii englescer.
26. Dustsleck xxi nachta weden and wanfelle: en lonscha and viii⁵⁵⁵ englescer.
27. xlii nachta weden and wanfelle: en lonscha min than xvii englescer.
28. lxiii nachta weden and wanfelle: xxv⁵⁵⁶ englescer, so fiir so hit biscauia leten habbe mit attum and mit orkundum.
29. Benis onstal: en lonscha and iiij englescer, thet⁵⁵⁷ aech bote and ninne eeth.
30. Litwei op ther axla: en lonscha and xi englescer.
31. Benbreke altherbi: en lonscha and xi englescer, thet dolg altherto ti betane.
32. Litwei it tha ermboga: also fula.
33. Litwei it ther hondwersta: en lonscha and viii englescer.
34. Benbreke altherbi: also fula.
35. Litwei itta wrsta knokel: en lonscha min so vi englescer.
36. Benbreck: also.
37. Althernest: en lonscha and iiij englescer.
38. Benbreck: also fula.

⁵⁵¹ Hs. *enza*. De parallellen (J XXI,2 en J XXV,1) hebben hier beide *engelska*.

⁵⁵² Hs. *scoer*.

⁵⁵³ Hs. *beins*.

⁵⁵⁴ Hs. *scoer*.

⁵⁵⁵ Hs. *xiii*. De parallellen (J XXI,29 en J XXV,24) hebben hier het gecorrigeerde bedrag.

⁵⁵⁶ Hs. *xxx*. De parallellen (J XXI,31, U XXVI,36 en J XXV,26) hebben hier het gecorrigeerde bedrag.

⁵⁵⁷ Hs. *thi*.

39. Itta versta: en pyk min than tre englescer.
40. Benbreck: also.
41. Neilkerf: en lonscha min so vi englescer.
42. Beenbrackan and litwaghan thera sconkena and thera ermana, thera tanana and thera fingerna: an alle logum alliik grate.
43. Benbreke an tha scolderbeen: en lonscha and xi englescer.
44. Borstbreke: xvii englescer.
45. Reggisbenbreke: en pond.
46. Ribbebenbreke: en half pond.
47. Quembenisbreke: en lonscha and xi englescer.
48. Inre in thine ermmerch: xvii englescer.
49. In thine tiachmerch: also fula.
50. Sinkarf: vii englescer.
51. Sinkarf in ther hoxna: thera iiii allerlyk en pond.
52. Helsinekerf: xxi englescer.
53. And swymslekis⁵⁵⁸ bote also fula.
54. Inre in thet lyf sonder eerne: xxxii englescer.
55. Fraesheyd⁵⁵⁹ this liwes: tre pengen min so xxiii scillingan.
56. Hwer so en man thruch thet liif scettin wert, so scil ma hine ommematta bi ther cortera sida and aller mete lyck en lonscha min so vi englescer. Tha tria sal ma beta, and tha fiarndeale afrecknia; so sal ma tha inre beta mit xxxii englescer.
57. Ingong and wtgong: aider mit en pond. Jef hi ther bi naet lia nelle, so sidze hi hoder hi nime tha minsta erne bi xi pondum, tha middelste bi xxii, tha masta bi xxxiii pondum.
58. Wmme erne thera ermane and thera sconkena, so habbe hi thine ker hoder hi nime tha minsta bi vii pond, so tha middelste bi xiii pondum, so tha masta bi xxi, and thet bi thera scawera rede.
59. Wmme tha erne an der here and an ther spreke is hit aldus.
60. Thio erne van ther sione: thio minste xi pond.
61. Thio middelste: xxii ponda.
62. Thio maste: xxxiii ponda.
63. Jetta is ther ene minnera erne an tha fingerum, and thio is bi twam pondum.
64. Finger jefta tanen gersfallich, hand jefta foet (lam): ther allerlyck fiower merck.
65. Aech wtestat jefta scetten in folla stride: vi pond.
66. Is hit onwerdelyke wtbitzen: hundert punda and thine pennig ti fiowertonstahalen; thit comt ewen op fiiftene merck.
67. Hwam so ma sin nose onwirdelike ofsnit: als forscrewen is.
68. Tha hand jefta thine foet gersfallich in folla stride: sex merka bete.
69. Unwirdelike afecoren: thet ti beten als thi wilker seit her aboppa.
70. Thruchgongende dolch truch thine erm jefta truch thine sconck truch tha hand jefta truch tha foten an alla logum an tha lichama, so fiir so ther en mete antwiska se: thi ingong and thi wtgong aider en pond.
71. Truch finger jefta tane: thi ingong en half pond, and thi wtgong also.
72. Hwer so en man scetten wert ene truchgongende dolg and twisk thine wtgong and thine ingong ther ne se⁵⁶⁰ en hele mete, so ne aegh hiit marra bote than it aidera ende eenre bloedresne bote.
73. Helakerf: en lonscha and viii englescer.
74. Flioswerp,⁵⁶¹ thet hi weet and wasich se: en lonscha min so sex englescer.
75. In en bannena sylrode: xxi englescer.
76. Hwer so ma en mon werpt in en onwad wetter, thet hi ne moghe mit tha aghene thine himel sian, ni mit handum ni mit fotum thine grund reke, so ach ma him to beten mit viii pondum and mit viii enzum hwitera pennigen.

⁵⁵⁸ Hs. *syn slekis*.

⁵⁵⁹ Hs. *ffraesheyd*.

⁵⁶⁰ Hs. *ther nose*.

⁵⁶¹ Hs. *fflioswerp*.

77. Hwer so ma anne mon onfiocht and halt hine an heftene and an herbendum, mit alsodeenre bote ti beten.
78. Hwam so ma dolgat mit saxe, twibete.
79. Thi brand and thi bite tribete, and thi bite bonschildich, and thera aidera bi epena dolge ti mattane.
80. Hwer so en mon en gersfallich lappa is ofeslain, so scil ma ommatta bi tha igge. Tha tre delen scil ma beta aller meta lich bi⁵⁶² xvii englescer. Nu moet hi an tha dolge zwarra tre beenbrackan and trira benena wtgong. Nu sal hiit an en ethe zwarra thet mat moghe hera clapia als hit van sine kne falle op anen radene scild.
81. Benbreke in ther knesciwa: xvii englescer.
82. Dustsleeck, duststeet, dustscowe⁵⁶³ and hardafeng: allerlyck orhalf englescer.
83. Van tha frowena frisselum ist biscrewen in tha arsta botum.
84. Hwer so en frowa her halsgold onwirdelyke ofbreckt: viii pond ti bote.
85. Hwndis bite, jef hi eer biscolden had wesen, so sal mat beta of thi mon selwa hede deen.
86. Van tha honna, and van tha swine, and van ther catta ist aldus. Nu scillat wita sex buran hoder hia ledich hlope, than hia bonden were.
87. Horsis bote is afarra biscrewen.
88. Van ther tilinge ist to farra biscrewen in tha arsta bokum.
89. Hwer so en mon dolgat wert and hi thet calde irsne an him dregat, so is dio bote viii pond jefta xvi, so is thio bote fol biscat. Wert him lyf, wert him daed van tha dolge, nu scil hi an tha friend tha freedethan zwarra ti monnis liwe and ti londis legere.
90. Hwer so ma dolgat en frowa and hio naut fiochtende is, so is her bote tha fiarda pannig mara so hit en mon deen weer.
91. So wham so ma sin scunck an twa werpt jefta mit zwirde antwa slait, and hi sine sondena mist, bikant ma hit, so sal mat beta mit xx pondum; bikant ma hit naut, so ne moet hi mer onswara than tha tre delan wrlerren; so scil hi habba fyftene pond.
92. Hwa so otherne bi sine machtum nimt and hine qualike handelet, thio bote fiiftehelf scillingan.
93. Hwam so ma wr da machta⁵⁶⁴ bi ira mode slait: xxvi englescer.
94. Hwer so ma anen mon begript omme sine hals and thi adama wt ner in moge: x englescer.
95. Van spien onder tha onletene, alst in tha arsta botum steed.
96. Hwane so ma mit coppe and mit biare onder syn onletene werpt, thio bote en lonscha min so sex englescer.
97. Halt hi thine cop and zwincht mit tha biare: en pyk min than tre englescer.
98. Hwam so ma syn clan torant, thio bote en lonscha min so vi englescer, hit ni se thet hi that zwarra willa, thet hit him habbe deen ti leke ni ti lastere, and hi nimme thin nidle and treed and siet weder and se thermede seend.
99. Hwam so thio were ofaslain jef snethen wert: xiiii merck.
100. There waldwaxa bote: xxvi englescer.
101. Hwa so stat an others hws jefta an others porta, thi bete mit en hale ponde.
102. Geet hi inor tha porta, so scil hi beta mit twam pondum.
103. Staet hi en bord in jefta wt, thio bote also graet.
104. Hwa so en hws abuta bihaut, thi sal beta mit en hala ponde.
105. Geet thi reeck wt and thi wind in, so bete hi mit twam pondum.
106. Geet hi in that hws, so is thi ingong and thi wtgong aider en pond.
107. Stat hi in tha dora jef in thine drompel: viii pond.
108. Al staet hi that hws alomme, so is hit also graet.
109. Wert hit speerfallich, so sal hiit beta mit xvi pondum.
110. Alle thisse bota tha sint bi tha englescer pannig mackad and recknat and bi Wainbritzera ferda; thisse moghen gaen ti riochte bi walda and bi fielda. Amen.

⁵⁶² Hs. *aller metich bi*.

⁵⁶³ Hs. *duststowe*.

⁵⁶⁴ Hs. *maita*.

9. Het *Interregionaal Boeteregister* (U XVIII) (groep B)

Dit boeteregister is te vinden in Ms. Junius 49 (Bodleian Library Oxford), f. 64v. In Codex Unia (= Codex Gabbemae in quarto) stond deze tekst op f. 146v, waar hij zonder onderbreking gevolgd werd door het *Boeteregister van Wymbritseradeel* (nr. 8 hierboven).

Others bota.

1. In nomine Domini. Amen. Thit sint tha bota om daedslagen and om lam lia and gersfallich lia, ther tha prelaten eniget habbat van Astergo and Westergo, fan Borndego and van Wainbritzeradele and tha londe wilkarat habbat.
2. Hwam so ma dad slait af een lond in this or lond, thet scil mane jelda mit sawetene⁵⁶⁵ merkum.
3. Hwam so ma sin nose onwerdelike ofsnit, alst afarra biscrewen is in tha arsta botum.
4. Hwam so ma sin aghene onwerdelike wtbreckt jefta hand jefta foet ofsleyt, scil mat beta mit viii merkum.
5. Hwam so ma inna heemkase sine achene wtsnit jefta stat jefta sine foet jefta hand ofslait, thet se gersfallich bliwat, thet scil ma beta mit sex merkum.
6. Hand jefta foet lam, finger jefta tane gersfallich, tha scil ma beta mit iiii merkum. Thisse merck scil ma recknia bi iiii pannigum and bi xiii scillingum engelscera pannigera, so fiir als hia wege colenscera⁵⁶⁶ merck. Ne moghen hia se naet wega, so scil ma altherto aka alwnt hia fol wirdat in ther wichte.
7. Hwam so ma in en londe ferdlas leit, hwa so tha ferdlassa to helpe comt wt tha ora londe, so scil hiit beta in tha mene londe mit twa and achtiga pondum.⁵⁶⁷
8. Hwa so onronnena monken jefta ferdlasa⁵⁶⁸ liode onhalt and hwsat and howat, thi scil hit beta, want so hia misdwat and thine frede in tha mena londe mit lxxx pondum.

⁵⁶⁵ Hs. *thet mane jelda scil mit sawetene*.

⁵⁶⁶ Hs. *colscera*.

⁵⁶⁷ Hs. *mit achtiga pondum*.

⁵⁶⁸ Hs. *ferlasa*.

10. De *Bireknade Bota* (D XIV) (groep C)

Dit is het enige boeteregister dat opgenomen is in het Freeska Landriucht of Druk. Ik gaf deze tekst eerder uit in het tijdschrift *Us Wurk* en met vriendelijke toestemming van de redactie druk ik het hier opnieuw af, ditmaal met Nederlandstalige voetnoten.⁵⁶⁹ Deze kritische editie is gebaseerd op het Utrechtse exemplaar van Druk: Hs. Universiteitsbibliotheek Utrecht, UB J oct. 1112 Rariora, p. 109–123.

Hyr biginnet dae birecknada botha.

1. Duustsleeck, duuststeet, duustschou, duustsuengh ende herdefengh: allereeck flower penningen ieftha mit eenre hand ontsuara.
2. Dustsleeck deer is xxi nachta weden ende wanfel: dio bote is xii graet ieftha tuiрасum ontsuara. Eenbeet ende oenbrins.
3. Dustsleeck deer is xlii nachta veden ende wanfel: dio bote is iiii schillinghen ieftha flowerasum onsuara. Eenbeet ende oenbrins.
4. Dustsleeck deer is lxiii nachta weden ende vanfel: dio bote is sex schillingen ieftha sexasum ontsuara. Ief da riuchteren ieftha da toluen habbet dat bischowet, so is hi nier mit ene ede oen to bringen. Eenbeet ende oenbrins.
5. Tien duustsleken, xx, xxx, ende een duustsleeck in een kase dat is algaer seid een dustsleeck to recnien, alsoe fiir soe hit naet weden ner wanfel is.
6. Dauiddusinga⁵⁷⁰ is dat een menscha slain se also seer, dattet him itta ara dauid ende duset: so is dio bote xxxvi⁵⁷¹ graet. Eenbeet.
7. Duustslekis bote op syn fria hals, fyf fingeren breed tuisscha⁵⁷² weed ende schreed: dio bote is flower schillingen ieftha flowerasum onsuara ende neen onbringh daya, al soe fyr soe hit mitter blata hand deen se ende bi hela fel se. Eenbeet ende onbrins.
8. Swymslekis bote is fyf einsa, flower schillinghen ende flower graet, dat is dio landis vilker. Jtem: nei da bota fyf schillinghen. So schillet swara tueen trowe maen, dat hia dat oensagen dat hi oen suyde lege, ieftha flowerasum onsuara.
9. Tree swymsleken, tree eerdfallen ende tria vapelpina habbet al een riucht ende al een bota. Da hagista: fyf schillingen; da middelsta: xxvi graet; da minsta: xiiii graet.
10. Faxfangh: acht graet ieftha twirasum onsuara.
11. Birdfangh om den mond: xvi graet.
12. Faxfangh binia oen da buke: xxxii graet.
13. Faxfangh op da aeghhlid: vi graet.
14. Faxfangh onder da⁵⁷³ eerme: iiii graet.
15. Heerscreden: acht graet.
16. Bird offbaernd ieftha kaeld ieftha offscherren wr syn willa, soe is dio bote fiardahael pond.
17. Hwam so ma syn haud bischert mit wald, dat ma him halt ende bynt, dat is acht pond ende sixteen graet.
18. Jefma een frowa mit wald her frislen offsnyt, soe schel ma her beta mit acht⁵⁷⁴ eynsem.
19. Jef ma een man syn heer ofsinght, so is dio bote fyf pond; iefmet alheel offsinght, soe is dio bote tien pond ende da lada sex eden fan dissem.
20. Hweer so ma een frowa faxfangen deth ieftha duustsleken ieftha bloedresena ieftha ielkirs dulinga ende hio naet fiuchtende is, so is her bote da fiarda penningh mara somet een man dwee. Eenbeet ende oenbrins.

⁵⁶⁹ Nijdam, 'The Old West Frisian Composition Tariff *Bireknade Bota* (Part 2)'.
⁵⁷⁰ Hs. *David dusniga*.

⁵⁷¹ Hs. *xvi*; vgl. J XXVIII,6.

⁵⁷² Hs. *tuissba*.

⁵⁷³ Hs. *ondera*.

⁵⁷⁴ J XXVIII,18 heeft 18 ons, wat waarschijnlijk correct is; vgl. J XXIX,169 en AIVc,87.

Fliuesvirp.

21. Hueer so een man virt veet ende vasich fan een orem: dio bote is viii graet iefta sexasum onsuara.
22. Fliuesvirp in een banda sylroda: dio bote is v schillingen iefta sexasum ontsuara.
23. Jeter een man vord vorpen in een onuad vetter, dat hi⁵⁷⁵ mit aghenem mei siaen hor himel ner eerda, ner dine grond reka mitta handen ner mit foten, soe schil ma him beta mit eenre lioedwirden. Trybeet ende oenbrins iefta toluasum ontsuara.
24. Bloedresene: viii pennighen iefta tuiarasum onsuara.
25. Dio bloedresene blicande onder da claen: xxxii pennighen iefta tuiarasum onsuara.
26. Bloedresena onder da frisleem: viii graet.
27. Bloedresen onder da andlete mit wlite: i pond.
28. Bloedresene trugh da tonge: v schillengen⁵⁷⁶.
29. Bloedresene onder dera tonghe iefta dullich onder da tonghe als hit ielkars is oen da felle.
30. Bloedresena truch dyne hals ende⁵⁷⁷ truch da sida: etta eind xvi engelsch ende bi da odera eind also fulla.
31. Jeff een man wirth⁵⁷⁸ mangera bloedresen deen, mey hy da bispanna⁵⁷⁹, soe schil ma dat beta ief hi dat suarra wil dattet him deen se to ene steck ofta to ene sleek. So mei ma da twa bloedresena garia to ene meteduligh.
32. Ende tria bloedresena to twa metedulgen ende to eenre bloedresena mei ma da garia.
33. Jtem: fyf bloedresena schil ma een man beta ende naet mangra ner hit se dat da deen se toe een stecke ief to een sleeke ende ma⁵⁸⁰ da bispanna mei.
34. Hweer so een man op syn fria hals slain wirth ende hi haet een bloedresena, dio bote is xvi penninghen⁵⁸¹.
35. Hweer so een man⁵⁸² haet een bloedresene also seer, dat hire oen to bed lidse ende bwrkwd is ende gaekwd ende him syn prester fandlet, soe is hi nyer da bloedresene to wytan ende riuchte intaigha aldeertoe.

Fan da haude.

36. Huam so ma⁵⁸³ slacht iefta mit yrsen syuth iefta mit holte ieff mit stupa oen syn haud, dat ma him snya schil, so aegh hi dan des snides tua einsa. So aeg ma him om toe metten bi da lingra igh bi des tumma knockela langh, aller meta lyc xvi penninghen. Ende dat mei een ede oen to bringhen, dat hy den snei naet deen hadde oem nene fyafollinghe mer om sine liwes sonda⁵⁸⁴.
37. Jeff dii man truchgrioud⁵⁸⁵ wert, so is dio boet fiiftahael merck; dat schillet bihoda presteren ende riuchteren bi hiara ede ende bi hiara sele, dat hi des naet ontbara mochte.
38. Jnreed int haud: viii schillingen.
39. Di beenbreeck in der breinpanna: fiower schillingen.
40. Tre beenbrecken schil ma beta in der breinpanna ende naet meer.
41. Dis elkerlyck schil ma beta mei fiower schillingen.
42. Dio screden oen da haud is fyf schillingen to bote, mey hit meer halda so een meta.
43. Dis forma benis wtgongh dera breinpanna: xxxii graet.
44. Dis lettera benis wtgong: xvi graet.
45. Dis tredda benis wtgongh: viii graet. Somlike bota willet dat dis forma benis wtgongh se fiouwer schillinghen, dis lettera tueen schillingen, dis tredda een schillingh. So schil hyt suara mit ene ede, datmet mochte hera clippa in een lewyn, ief hit foel fan sine kne wr ix stapen; ielkirs thoermet naet beta.

⁵⁷⁵ Hs. *hi* ontbreekt.

⁵⁷⁶ Hs. *shillengen*.

⁵⁷⁷ Hs. *ende*.

⁵⁷⁸ Hs. *wirbt*.

⁵⁷⁹ Hs. *bispana*.

⁵⁸⁰ Hs. *ma* ontbreekt.

⁵⁸¹ Hs. *peninghen*.

⁵⁸² Hs. *ma*.

⁵⁸³ Hs. *Huasoma*.

⁵⁸⁴ Hs. *sines sonda*.

⁵⁸⁵ Hs. *truch grioud*.

46. Breindulgh: tolef pond⁵⁸⁶.
 47. Benis onstal: vi graet, to halien mei en eed.
 48. Beenstallich: vi graet, sonder eed.

Ergens in da haed.

49. Ief en man spreect dat hi dam⁵⁸⁷ fiarendel ergra se in da haud ief oen syn haud, so schil hi habba een pond. Spreect hi dat hy da haldeel eergera se in syn haud, so schil hi habba tria pond; dat schil hy winna mit trim edem.
 50. Dio eergens wral in da haud: acht pond.
 51. Dio dawid in da haud: iiii pond.
 52. Hueer so en man dulget wirt in syn haed ief oen syn haud, dawid him syn haud aldeerfan, so is dio bote achteenstehael pond.

Is hi daef.

53. Dawid him syn haud binna ieer ende binna dei, so is dio bote alsoe.
 54. Ne mei hi an bedde, an wige ner an weinden, an huis ner an godeshuse, ner mit sine wiue alsoe wessa, soe hy eer mochte, ner bi sine fiore, ner an nener ferthe, deer hi ferra schil, soe is dis allerekis toe bote xii graet, bikant ma dis dulgis. Eenbeet ende oenbrins.

Fan wirsenakerf.

55. Dio forme wirsenakerf: xxx penningen; dio lettere also stoer, dio tredde alsoe. Dera elkerlyck een eed.
 56. Hweer so dio wirsen truchslain is oen dat been endma hit naet scwa mei, dat hit glida ne mei, so is dio arste wirsen een pond, dio oder xxx penningen, dio tredde xx penningen.
 57. Jef dat dulgh geet alinga der wirsena ende hio naet tokoren se, soe aegh hit naet meer to bote dan hit ielkirs oen da felle se.

Fan da agenen.

58. Dat fore aegh mit xiiii pond.
 59. Dat winster mit xiii pondem to beten ende bi da sida v merck sonder wald.
 60. Ongneilis⁵⁸⁸ inscatinga: sex graet.
 61. Dat aegh staerbliind⁵⁸⁹, dioe bote een merck.
 62. Jef di aeghappel wta haud is, so is dio bote x pond. Selc haet xx pond ende bi dae sida xxxii pond.
 63. Hwer so dat age al stalfestich is in da haude ende hit naet biseppen is, so schil hi een metadulgh oensuara. So mei hi alsodeen intaynga wita oen der sioen alser in der here. So is dio bote dera sioen dera trira deel elkerlyc treddahael pond fan der bota, so fyr so dat metedulgh oenbrocht se als fan der heer.

Eergens fan der sioen.

64. Hwa so dio⁵⁹⁰ sioen fan da age da⁵⁹¹ fiaerndeel ara is, soe aegh hi toe bote treddahael pond. Tribeet.

Fan der sioen.

65. Spreect hi dat dae treddele wrlarren se, so is dio bote achtahael pond.
 66. Aegbreedkerf⁵⁹² buppa da age: xxxii penningen.
 67. Dis aeghbreedkerf binia da aghe: xxiiii penningen⁵⁹³.

⁵⁸⁶ Hs. *xii pond tolef pond*.

⁵⁸⁷ Hs. *dat dam*.

⁵⁸⁸ Hs. *Ongneliis*.

⁵⁸⁹ Hs. *scaerbliind*.

⁵⁹⁰ Hs. *di*.

⁵⁹¹ Hs. *dio*.

⁵⁹² Hs. *Regbreedkerf*.

⁵⁹³ Hs. *penningen*.

Uan da kinbacke.

68. Huam so syn kinbacka twa worpen wirt, iefta mit een swerde slayn ende hi synre sondena naet nath⁵⁹⁴, wirt hio bicand, so schil ma hem beta mit xx pondem. Bicant ma him naet, so ne moet hy fora oensuara dan hi da tree delen wrlerren hadde: so schil hy habba xv pond. Dat pond is hyr saun graet.

69. Tuira tzakena breeck, dio bote is iiii schillingen.

70. Di beenbreck oen der tziaka: xxxii penningen⁵⁹⁵.

71. Snawelbreeck: iiii schillingen ende haet beenbreeck deer ma dan schoye ende dat se xxi nachta weden ende wanfel, so schil ma dat beta aldeerto. Eenbeet ende oenbrins.

72. Jnreed in da tziaka: xvi graet ende in den mond also stoer.

73. Vverbreeck, also fyr so dio were tild⁵⁹⁶ se fan da tosschen, so aegh hi enis inreed in sine mond ende een weerbrekis ende een wlytwimelsa, so is dera elkerlyc xvi graet.

74. Ief dio weer een dam standen haet, soe aegh dis weerbrekis bote naet meer⁵⁹⁷ dan ielkirs on der andleten; dat dullich schil ma beta nei synre meta. Dit is algaer oenbrins.

75. Uulitewimelsa is xxxii penningen, dat schil wessa onder dera⁵⁹⁸ neersta wirsene; dat dulligh aldeerthi to beten, alsoe graet⁵⁹⁹ als hit is. Oenbrins.

Fan da tonga.

76. Dat dullich iefta bloed oen der tongha also als ielkirs oen da felle. Trybeet.

77. Bloedresene trugh da tonge: fyf schillingen ende oenbrins.

78. Dis fellis oenflecht: xiiii penningen.

79. Dis adema wtgongh: xxiiii penningen.

80. Seweris wtgongh: xxiiii penningen.

81. Di beenbrec oen der tziaka ende di beenbreck dis onberna benis, dio bote is elkerlyck⁶⁰⁰ xxxii penningen.

82. Tussches breck bote is xxxii penninghen.

83. Keesbreeck: xvi penningen.

84. Tusch gersfallich: viii pond.

85. Kese gersfallich: iiii pond.

Fan der spreek.

86. Hwa so syn spreek binimen wirt, so is dio bote x pond; so ne mey hy meer oensuara so da tree delen. Eenbeet ende oenbrins.

Eergen thera spreek ende dera here.

87. Hua so dio spreek binimen is to da fiarndeel, so is dio bota vi einsa; thi da halndeel: xii einsa; sint da tre delen awei, so sintet xviii eynsa.

88. Uan der here ist also; aldeerto so aegh ma dat dullich to beten.

Fan da noes.

89. Huam so dio noes al of is, so sintet vi pond ende bi da sida xxxii pond.

90. Gerstelkerf oen dere noes: viii scillingen. Di scilling is hyr i grata.

91. Beenbrec oen dera noes: xv⁶⁰¹ graet.

92. Ief dis benis aet ofslain is mitter noes, so is dio bote xvi graet ende triibeet ende dat dulgh om to metten bi da igge ende aller meta lyck triibeet. Tho disse boethem xxxii pond.

⁵⁹⁴ Hs. *bicant*; vgl. J XXI,91.

⁵⁹⁵ Hs. *penningen*.

⁵⁹⁶ Hs. *til*.

⁵⁹⁷ Hs. *meenr*.

⁵⁹⁸ Hs. *eera*.

⁵⁹⁹ Hs. *gsaet*.

⁶⁰⁰ Hs. *elkeelyck*.

⁶⁰¹ J XXVIII,98 heeft 16 groot, wat waarschijnlijk correct is.

93. Jnreed in da noes: xvi graet, dat dulligh⁶⁰² deerto ty beten.

Fan da arem.

94. Wa so trugh siin aer staet wirth, dio boet is viii graet⁶⁰³.

95. Gerstelbreck oen da are: xvi penningen.

96. Truch dyne aerlipa: fiiff graet.

97. Ayderis aercleuis boete: iii⁶⁰⁴ pond, dat is sex eynsa.

98. Birdbreck⁶⁰⁵: xxxii⁶⁰⁶ penningen.

99. Jef dat are al of is slain ieftha koren, dio bote iihi schillenghen ende bi da sida viii pond⁶⁰⁷ ende xiiii einsa.

Fan da halse.

100. Hueer so di hals is truchstaet, so scil ma hine metta bi da cortera igge, aller meta lyc viii graet ende itta aidera ein xvi penningen. Ende truch dae sida dat selue riucht.

101. Beenbreck⁶⁰⁸ oen da halse: xvi graet.

102. Jnreed in den hals also fulla; so fyr so hit metadulgh se ende dat oenbrocht se, so mei hi da bota mit en eed winna, dat dulg beta derto also ielkirs wirt bet. Ende dat dulg on da strotbolla ende dat oenbrocht se, so mei hi des bota mit en eed winna.

103. So moet hi foerd swarra mit en⁶⁰⁹ eed den gerstelkerf, so is dio boete xvi graet.

Eergens dera sprecke⁶¹⁰.

104. Hueer so een man in dine strotbolla dulghet wirt ende wirt him dio spreekce dae fiaerndeel ara, so aegh hi fiower pond; wirt hio da helfte ara: sex pond.

105. Sint da tueer delen awei: tien pond, allerlyc oen to bringhen mit een sonderlinga eed. Fan der here, fan der sione ende fan der tongha⁶¹¹ dat selue riucht.

Fan da beenbrecken.

106. Beenbreck bynia da brein: xvi graet.

107. Di beenbreck oen der tziaka ende di beenbreck dis onberna benis, dio bote is elkerlyc xxxii penningen.

108. Di beenbreck⁶¹² oen da halse: xxxii penningen.

109. Di beenbreck⁶¹³ opper axla: xxxii penninghen⁶¹⁴.

110. Uydebeens breck: xvi penninghen.

111. Burstbenis brec: iihi schillingen.

112. Beenbreck on da scholderum: xxxii penningen.

113. Ribbesbenis breck: een einsa.

114. Trya reb schil ma bete ende naet meer.

115. Rib mit suirde tokoren: xxxii penningen allerlyck.

⁶⁰² Hs. *dulligh*.

⁶⁰³ J XXVIII,89 heeft 17 groot, vgl. J XXIII,37; J XXIX,36 (maar vgl. ook J XXVIII,101; U XXV,37; J XXIX,38; en A IVb,30).

⁶⁰⁴ J XXVIII,96 heeft 2 pond; er zijn geen parallellen.

⁶⁰⁵ Hs. *Birdbreck fan da aerem*. De laatste drie woorden, *fan da aerem*, zijn een kopje dat in de tekst terechtgekomen is. Dit wordt duidelijk wanneer de volgorde in J XXVIII,88–92 in ogenschouw genomen wordt. Bepaling 88 gaat daar namelijk over de baard, gevolgd door enkele bepalingen over de oren (89–92). Zie ook het kopje *Fan da arem* hierboven, §94 in deze tekst.

⁶⁰⁶ Hs. *xxx*; vgl. J XXVIII,88; J XXIII,14; A IVb,18.

⁶⁰⁷ J XXVIII,92 heeft ook ‘8 pond’, maar J XXIX,35; U XXV,35; J XXIII,36 hebben alle ‘8 penningen’, wat waarschijnlijk correct is.

⁶⁰⁸ Hs. *Been ereck*.

⁶⁰⁹ *en* ontbreekt.

⁶¹⁰ Hs. *sprecker*.

⁶¹¹ Hs. *tonhga*.

⁶¹² Hs. *beerbreck*.

⁶¹³ Hs. *bennbreck*.

⁶¹⁴ Hs. *penninghen*.

116. Quembenis breck: xxxii penningen.
 117. Regbenis breck: tua einsa.
 118. Beenbreck oen da eermis mergh ende oen dat tieghmerg: flower schillengen ende dat inreed in dat eermmergh ende tieghmerg; also iiii schillenghen.
 119. Hertbleddis beenbreck: iiii schillenghen.
 120. Di beenbreck oen da eermschet: xxxii penningen.
 121. Di beenbreck oen da handwirst: xii graet.
 122. Di beenbreck binya da wrsta knoecla ende dat wrsta lyd oen da fingher: xvi penningen.
 123. Dy beenbreck oen der ander kaet aldernest: vi graet.
 124. Dy beenbreck oen der nesta kaet: tua graet.
 125. Di beenbrek oen der knesciwa: iiii schillengen. Aldus sint da beenbrecken oen da sconckum als hia on da eermen, oen da tanen als on da fingheren. Disse vorscriounda dulgh deerto ti beten.

Benena wtgong.

126. Dis forma benis wtgongh sonder dera breinpanna, hueer so hit⁶¹⁵ is on da been: xxxii penningen.
 127. Des odera benis wtgongh: xvi penningen.
 128. Des tredda benis wtgongh⁶¹⁶: viii penningen. Mit ene ede scil hi dine beenbreck⁶¹⁷ wita eer hi dera bena wtgong mei habba. Also als hi dat metedulg onbrocht⁶¹⁸ haet oen dine man deer hyt oenkaltet, so scil hi dine beenbrek ende dera bena wtgong allereck mit ene ede oenbringa, ief hi da boeta habba wil; hi wite self dat hi riucht due.
 129. Dis onberna benis wtgong aeg nen bote.

Fan da liidweien.

130. Lydwei op da halsknaep: iiii schillingen, dat dulg deerto ti beten, is hit bloedresen, is hit metedulg, also fyr so hit onbrocht se; is hit aet mara, aldeerto ti beten.
 131. Lyduei opper axla: xxxii⁶¹⁹ penninghen.
 132. Lydwei itta eermboga: xxxii penninghen.
 133. Lydwey itter handwirst⁶²⁰: tweer schillinghen.
 134. Lydwey itta wrsta knocla: een eynsa.
 135. Etta middelsta knocla: sexteen penninghen.
 136. Etta wrsta knocla bi dae neyl: xii penninghen.
 137. Neylkerff⁶²¹: xvi penningan.
 138. Lidwey oen da hande⁶²²: v schillingen, dat dulgh deerto ti beten. Aldus sint da lidwegen oen sconckum als hia oen da eermen sint, oen da tanen als oen da fingeren.

Synkerf.

139. Halssynkerf: iiii einsa.
 140. Hoxena synkerf: in aydera hoxena tua sina; elk syn fan dam aider tua einsa.
 141. Heelsynekerf: iiii einsa. Ielkirs sint da siinkerf⁶²³ bihala disse sex algaer een einse, mit ene eed to winnen, dat dulg deertoe thi beten.

142. Truchgungende dulg truch dyn eerm ende truch diin schonck: di ingungh ende di wtgungh ayder een eynsa⁶²⁴, so fyr so deer helis fellis een meta tuisscha se; is deer neen meta tuisscha, so sintet twa bloedresena.

⁶¹⁵ Hs. *bi*.

⁶¹⁶ Hs. *wgonb*.

⁶¹⁷ Hs. *beenbreck*.

⁶¹⁸ Hs. *onbrocht*.

⁶¹⁹ Hs. *xxxi*.

⁶²⁰ Hs. *handwirst*.

⁶²¹ Hs. *Neykerff*.

⁶²² Hs. *haude*.

⁶²³ Hs. *siinkerf*.

⁶²⁴ Hs. *eysa*.

143. Hueer so di ingungh ende di wtgungh⁶²⁵ is oen fingerem iefta tanum: aider een einsa, hoder so deer minra iefta mara helis fellis a tuisscha se.

Truch da hand.

144. Di beenbrec, truchgongende dulg truch da handbird: een pond, dat dulg deerto thi beten.

Fan lamthe.

145. Iefter immen sprect dat hi oen sine eermen iefta oen sine handen, oen sine sconken ief oen sine foten lam se, so is dio bote xxvii⁶²⁶ einsa.

146. Jefter immen haet lam fingeren iefta tanen, so is dio bote een merck.

Eergens oen eermen ende sconken, handen ende foten.

147. Iefter immen eergens hab buppa dera lamthe, so is dio minste eergens vii einsa, dio middelste xiiii einsa, dio maeste eergens xxi eynsa; dit is fan eermen ende sconken.

148. Jefter fingeren iefta tanen habbet eergens, so is dio minste een einse, dio middelste ii einsa, dyo maeste tria einsa.

149. Jtem: dio mare eergens oen da fingeren: dio aerste xxx einsa, dio oder lii, dio tredde lxxiii, bi hwita penningen to recknien.

Lam tuma.

150. Js di tuma lam ende dat hine bihalden haet, so is dio bote iii pond.

Eergens oen da tuma.

151. Ief di tuma haet een eergens, so is dio minste x graet, dio middelste xx graet, dio maeste xxx graet.

152. Alle eergens schil ma del tiaen to da neilen, naet op da liue, ende hia sint in da eermen ende in da schoncken allyck.

Tuma of.

153. Ief een menscha dat wrste lid fan da tuma of is, so is dio bote iiii einsa.

154. Is hi itta nesta knocla off, soe is dio bote viii einsa.

155. Is di tuma al of, so is dio bote xii einsa.

Fingeren of.

156. Ief dat wrste lid fan da scotfinger of is, dio bote is ii einsa.

157. In da nesta knocla: iiii einsa.

158. Itta nesta⁶²⁷ knocla: viii⁶²⁸ einsa.

159. Is hi alheel of, so is dio bote xi einsa.

160. Js dat fornsta lid of fan da lange finger, dio bote is twa einsa.

161. In da nesta knocla: iiii einsa.

162. Etta nesta knocla: viii einsa.

163. Is hi alheel of: x eynsa.

164. Js dat fornsta lid of fan da goldfinger, so is dio bote twa einsa.

165. Etta nesta knocla⁶²⁹: iiii einsa.

166. In da knocla deerbi: viii einsa.

167. Is hi alheel of: niogen einsa.

168. Js dat fornste lid of fan da lytka finger, dio bote is twa einsa.

169. In dae nesta knocla: iiii einsa.

170. Etta nesta: vi⁶³⁰ einsa.

⁶²⁵ Hs. *ende di wtgungh ende di wtgungh*.

⁶²⁶ Hs. *xxvii*; vgl. J XXVIII,161; A IVb,66.

⁶²⁷ Hs. *nesta*.

⁶²⁸ Hs. *viii*; vgl. J XXVIII,178 en deze tekst §§154, 162, 166.

⁶²⁹ *nesta knocla* ontbreekt.

⁶³⁰ Hs. *xi*. J XXVIII,190 heeft 7 ons.

171. Is hi alheel of: viii einsa.

Hand of.

172. Jef dio fore hand of is itter handwirst: xxviii einsa, nei dam dat hio da seininga schil duaen toe ienst da quada gast.

173. Js dio winster hand of: xxvii⁶³¹ eynsa.

174. Dio hand craulcruum: een merck.

175. Di eerm, is hi griiplam: een merck.⁶³²

Foet off.

176. Jeff di winstera foet off is itta ankele, soe is dioe boete acht ende tueintich eynsa, nei dam dat hi diin instaep dwaen schil.

177. Js di fora foet off: xxvii einsa.

178. Js di foet strickhalt: een merck, dit winne hi mit sex sine sibbem.

179. Yelkerf⁶³³: xxiii penningen.

180. Jefta leska on da yle tokoren sint: in da hande ende onder da foten allereck xvi penningen.

Metedulg⁶³⁴.

181. Dat metedulg tuscha weed ende screed, so is di man nier mitta oenbringhe dan da lada; so is dio bote iiiii schillingen.

182. Jelkirs sint da metedulgh xvi penningen ende dat dulgh mit ene ede oen to bringhen.

183. Metedulgh, inre in den bwck: acht schillinghen⁶³⁵ ende iiiii graet; is hit lingera, so aech ma hit to beten buta neyder meta. Aldeerto mei hy beenbreck ende benis wtgongh suara, alst riucht wyst.

184. Bloedresan, inre in dine bwck: viii scillingen.

185. Bloedis inryn: vii schillingen.

186. Fraesheed des liues, dio boete is tree penningen min dan xxiii scillingen.

Trucht lyf.

187. Hueer so ma een man trucht⁶³⁶ lyf siuth iefta staet, soe aeg ma him to metten dine curtera wei. So aeg ma dera meta allerlyck⁶³⁷ to beten mit xvi penningen.

188. Ende dat inre mit viii schillingen ende dat wtwardis also wel.

189. Haet hi een eergens, da aldeerto ti beten.

190. Eergens inoer dat lyf: dio minste vii einsa, dio middelste xiii einsa, dio maeste xxi⁶³⁸ einsa.

191. Hueerso een man dulgen wirt buppe dera sprideka ende hy dan suara wil da fiaerndel ara, so is dio bote v¹/₂ merck.

192. Wil hi suara da haedel ara, so is dio bote xi merck.

193. Wil hi suara da tre delen ara, so is dio bote xvii⁶³⁹ merck.

194. Jtem: wil hi suara dat hi alle dera sondena naet een habbe, deer hi mei boren ward ende opwaxen was, da tre delen awei, so is dio boet xvii⁶⁴⁰ merk.

Gersfallich lappa.

195. Hueer so en man een dulg wirt howen, slain iefta biten ende een gersfallich lappa off is ende hi dat gersfallich suara wil, so mot ma him naet onsuara hi habbe allerweikes een meta; so motmet metta om bi

⁶³¹ Hs. *xxvi*; vgl. J XXVIII,193 en deze tekst §177.

⁶³² Hs. *di eerm griip een merck is hi lam*.

⁶³³ Hs. *Delkerf*.

⁶³⁴ Hs. *Ete dug*.

⁶³⁵ Hs. *schillinghen*.

⁶³⁶ Hs. *trucht*.

⁶³⁷ Hs. *allerijck*.

⁶³⁸ Hs. *xvi*; vgl. J XXVIII,211, 300, 163 = deze tekst §147.

⁶³⁹ J XXVIII,212c heeft 16¹/₂ mark, wat waarschijnlijk correct is.

⁶⁴⁰ J XXVIII,213 heeft 16¹/₂ mark, wat waarschijnlijk correct is.

da ig ende liowa den fiaerndel; so is dio mete allerlyck tribeet. Foerd⁶⁴¹ moet hi suara een lamthe ende di schil wessa eenbeet. Jef hi suara wil bena wtgong al eenbeet. So moet hi suara iii synkerf ende tre beenbrecken. Bede tribet.

196. Nen⁶⁴² dulgh mei ma meer oensuara dan tree beenbrecken ende trira bena wtgong ende tria synkerff; disse bota aegh hi allerlyc mit ene ede to winnen, hi wite self dat hi riucht due.

197. Suert hi benis wtgongh, so schil hi dan oen sine eed habba⁶⁴³ datmet mochte hera clippa ief hit fan sine kne foel wr ix stapen in een lewyn, dat is in en⁶⁴⁴ becken, ielkirs toermet naet beta. Scouwet al dio meent an him en beenbrec ende een lam lid, so ist oenbrins.

Naula.

198. Hua so dulget wirt in dine naula binna dine ringe, dio boet is xx graet.

199. Dis naulabrekis boet is sextahael schilling.

200. Dio eergens in da sida: sextahael pond.

201. Longenscreden: vi schillingen.

202. Miltascreden: v schillinghen⁶⁴⁵.

203. Uanspreke: xxvi⁶⁴⁶ graet.

204. Hemelinga: x graet.

205. Uyfstreuen: xvi penningen⁶⁴⁷.

206. Spedelspring: xxvi graet⁶⁴⁸.

207. Abel⁶⁴⁹ ende incepta: x graet.

208. Hette ende kelde: x graet, ayder mit en ede to halien.

209. Mosdulgh: xxxii penningen.

210. Dio fylmenbreeck⁶⁵⁰: iiii schillingen⁶⁵¹.

211. Thera fyf sinne allerlyc, dio bote is vi schillingen.

Waldwaex.

212. Da waldwaxbot is xxvi⁶⁵² penningen.

Fan da pint.

213. Hua so oderem syn tillinga binimt, dio bote is⁶⁵³ v¹/₂ merc.

214. Hueer so en man truch syn machta schetten wirt truch⁶⁵⁴ dat fel, dio boet is ii einsa, hit ne se dat hi fora sprecka wil; so mei hi habba tria siinkerf: dio aerste haet dio staepsyn, dio oer dio wielsyn ende dio tredde dio fruchtsyn. Deer moet hi fan bitigia tria onbinaemd moerd, da aegh ma allerlyc to beten so diore so en manslacha ief ta toluasum onsuara.

215. Hua so orem bi sine machtum nimpt ende hine qualic handelet, dio bote is xx penningen.⁶⁵⁵

216. Huam so ma slacht wr sine machtum bi ira moede, dio bote is xxvi penningen.

217. Scalsleek: iiii schillingen.

⁶⁴¹ Hs. *ffoerd*.

⁶⁴² Hs. *Nnen*.

⁶⁴³ Hs. *een sine eed babba*.

⁶⁴⁴ Hs. *in is en*.

⁶⁴⁵ Hs. *schililinghen*.

⁶⁴⁶ Hs. *xvi*; vgl. J XXVIII,221; J XXIV,36.

⁶⁴⁷ Hs. *graet*; vgl. J XXVIII,223; J XXIV,38.

⁶⁴⁸ Hs. *penningen*; vgl. J XXVIII,224; J XXIV,39.

⁶⁴⁹ Hs. *Apel*.

⁶⁵⁰ Hs. *fyml breeck*.

⁶⁵¹ Hs. *schilngen*.

⁶⁵² Hs. *vi*; vgl. J XXVIII,263; J XXI,100; U XXVIII,100; U XXVI,110; J XXV,89.

⁶⁵³ Hs. *ia*.

⁶⁵⁴ Hs. *truch*.

⁶⁵⁵ J XXVIII,259 heeft 20 schellingen, wat waarschijnlijk correct is; vgl. J XXI,92; U XXVIII,92; U XXVI,98; J XXV,81.

Fan da kuntha.

218. Jef hio also dulged wirt, dat hio dae heren naet to tancke tienia mei, so is dio bote fioerteenstehael⁶⁵⁶ merck; dat wite hio self mit hiere eed.

Eerghens dera frouwa.

219. Dio eergens in dine buuck, ief ma se oenkaltia wil: dio hagista eergense dioe bote is niogen einsa. Jef se bi da lesse lya wil, dio bote is fyftahael einsa, soe schil ma dis winna mit ene ede.

220. Di blodis inriin: saun schillinghen.

221. Dis nederas suolles bote is iiii schillinghen, da lada sex eden.

222. Huaso siinre sondena mist, deer hi mei boren ward, ieft ma dat bicant, iefter een man queth dat him wr al syn lya da tree delen wrlarren haet ende dyn fiaerndeel bihalden, so is dio bote xliiii pond. Ief ma dat naet bicant, so ne mei hi meer onsuara so da tree delen, dera allereck mit i eed, so is dio boet allerlyc xi pond; dine fiaerndeel ne mei hi habba, want hi naet gersfallich is.

223. Hua so orem grypt oen syn hals, dat di adema hor wt ner in mey, dio bote is x penninghen.

224. Hua so orem onder syn agen spyt onwerdelyc, dio bote is xxvi penninghen.

225. Hwer so ma een man onschieldich oenfucht ende halten oen heften ende oen heerbeinden dei ende nacht, so schil ma dat beta mit een liuedwirden, dat is ii penninghen min⁶⁵⁷ so achteenstahael einsa,⁶⁵⁸ iefta toluasum onsuara.

Fan brande.

226. Hueer so⁶⁵⁹ een man oen siin lithem baernd wirt, so schilmet bi epena dulg⁶⁶⁰ metta alst wydst is, al bi da lingera igge: aller⁶⁶¹ meta lyc vii penninghen min so x einsa.

227. Hua so oderem baernt, so schilmet algaer ommetta bi da iggen ende bi da sidem. So is aller meta lyc tribeet iof hyt bicant; iof hyt naet bicant, so is di oder nier mitta oenbring so di oder to ontgongen ende da tre delen allereck tribeet.

228. Hwer so een man of een wyf baernd wirt on hiara lyf minra iefta mara ende hit compt fan ira mode, fan haest iefta fan haester hand, so is dio bote tuibeet; wint hit een meta, so schil ma hit metta om dina vei deer hit langist is ende naet omme, ende ist een ticka brand so bete hy da maesta; so ist aeck tribeet.

Uan biten.

229. Hwer so di man dine oderne bit ende manetich wirt, so schil hi dat dulg beta tribeet, hor hit mara so minra se, ende banschieldich wessa. So is di oder nier to ontgongen dis bites ende suaret, dat hyt hadde deen mit wepender hand ende riuchte bota to reken, dan di oder mitta oenbring. Dine byt ende dine brand met ma bi epena dulg⁶⁶² by dera meta ende ielkirs nen dulg. Dine byt ende dine brand aeg ma mit gold to betten want hi mei nimmermeer to haegh bet wirda; deerom schil ma hine al mit goud beta. Theer aegh dy frana viii pond toe ferdem. Theer schil hy dae xii eden om tiaen ief hi dine oenbringh quaen nelle. Dat gold toe iaen om dine brand ende om dine byth.

230. Hueer so een man dulgid wirt ende hi dat kalde yrsen binna hem drecht, so is dio bote viii pond iefta xvi⁶⁶³ pond. Nimpt hi viii pond, so schil ma hem deertoe ielda, of hi sterft. Nimpt hy xvi pond so sint da bota fol biwysd: wirt hy lyf iefta⁶⁶⁴ daed fan da dulghe, hi schil oen syn frionden ferdeden suara to mannes⁶⁶⁵ liif ende to landes leghere.

⁶⁵⁶ J XXVIII,245 heeft 12½ mark, wat waarschijnlijk correct is; vgl. J XXIV,64.

⁶⁵⁷ Hs. *mim*.

⁶⁵⁸ J XXVIII,249 heeft 8 pond, 10 ons en 13 ⅓ penningen = 533 ⅓ penningen.

⁶⁵⁹ Hs. *hneerso*.

⁶⁶⁰ *dulg* ontbreekt.

⁶⁶¹ Hs. *allnr*.

⁶⁶² Hs. *met ma mit bi epena dulg*.

⁶⁶³ Hs. *xvi*.

⁶⁶⁴ Hs. *iffta*.

⁶⁶⁵ Hs. *manne*.

231. Haet so een man deth mit tusschen, mit saxe, mit scerpa wepen ende mit armburst, dat aeg ma al tuibeet to betane.

232. Een⁶⁶⁶ iewelyc man aegh siin bota to delen wr siin broderen, so lange so hia meenbodel sint ende hi syn vi lya gans haet, dat sin da twa agen, da tueen foten ende da twa handa.

233. Halsraef dera frowa op her bursten, op her axlum ieff op her tziakum, dio bote is iiiii penningen min dan xviii-hal⁶⁶⁷ einsa ende tuibeet; da lada vi eden.

234. Ief her di mantel ofbritten wirt iefta dat gold, so is dio bote ix einsa ende tuybeet.

235. Wapeldranck, halsraef, needmond, dio boet is elkerlyck xviii pond ende xxxii penningen, ieff mit ene ede toe onswaren, ende somlica bota haldet achteenstahael einsa.

Fan bierwerpen.

236. Huaso orem mit bier werpt onder syn aegen, dio boet xvi penningen iefta fiourasum onsuara.

237. Halt hi dine cop ende suingt mitta bier, dio bote es iiiii penningen iefta mit eenre hand onsuara.

Claen toreint.

238. Hua soe orem claen toraint oen syn willa ende wr oers oenwilla, dio bote is xvi penningen. Ieff hi⁶⁶⁸ wil dat suara dat hyt him naet hadde deen hor to leck ner toe laster ende nim nidla⁶⁶⁹ ende treed ende siet weer gaer; ende deermei set ende seend.

239. Jeff enis mannes hors in een tieder off keppel iefta inoer⁶⁷⁰ syne stalle deth aen byt, soe thoermet naet beta; ieff hy stande an heerwei, oen tzierckwei of an een amptmannes huise⁶⁷¹, so schil hiit beta als off hiit selm deen hede.

240. Jeff enis mans hors dulget wirt, deer hi mit leder bileit haet iefta mit tame halt, so schil hiit beta gelyc and ma hit een man self due iefta deen vere. Fordera ne mot hi nen intainga meer wita, mer hi mot wel kestigia om syn scada.

241. Jef dat hors dulget en man als di hera dat hors mit tame halt ende mit leder bileit haet, so scil hiit beta iof hiit self deen hede, hit ne were dattet buta des hera wiitsciip were schyn ende wr siin willa ronne.

242. Hua so op oders hinxt sit in syn willa ende in oders onwilla, so bete hi den opsedel mit i pond ende den offsedel mit i ora pond, iefta sexasum onsuara.

Fan quada fia.

243. Ioulukes faes dulg schil ma beta deer hit ledich hlaept.

244. Dis oxa ende ieulikis scettis horn ende suyns tusch ende hona eitzel ende katta biit scil ma beta deer hia leech hlapet ende dis hondis, hit ne se dat hiit nachtis due ief als ma stapet op him ief dat men slacht in sine danne, deir hi leit, so toermet naet beta. Fan disse sprecket hya ontwa, soe schillet dat wita saun synre buren.

245. Dis oxa⁶⁷² ende iollikes rederschettes bote ende des swines ende des hona ende dera katta dullich mit haelre bote schil ma dat beta. Jef hia dyn onwilla ende dae wanwytschip dera schaedafticheed biswara willet, so schilmet naet beta.

246. Hondes byt, of hi eer biscouden is als eens, twia, tria, so schilmet beta lyck ieft di man self deen hede ende oers naet. Aldus ist fan da hond, hit ne se dat hyt dwe als tofara is biscrioun, so ist sonder bote. Mer dwaet disse binaemda dier oers aet, soe schilmet beta als forscrioun steet.

247. Supradicta emenda fiunt si animalia nocuerunt; si leduntur animalia sicut inferius est expressum.

248. Haet so des mannes ayn fia deth, dat schil hi beta eenbeet aldus.

⁶⁶⁶ Hs. *Ten*.

⁶⁶⁷ Hs. *xviii*; vgl. J XXVIII,257a en §225 in deze tekst.

⁶⁶⁸ *hi* ontbreekt.

⁶⁶⁹ Hs. *nirla*.

⁶⁷⁰ Hs. *in oen*.

⁶⁷¹ Hs. *bise*.

⁶⁷² Hs. *exa*.

249. Ende dulget hi een dier ieftha daeth, dyn schada half toe beten ende ferd herem ner lioden also fyr so dio bote mara naet se dan tria pond ende fioerteen graet, dit is strydheftich schet. Ief dat strydwirdich is⁶⁷³ ende hi forwonnen wirt, soe schil hi beta heren ende lioden.

250. Jntellige⁶⁷⁴ de puero dolo capace, quia pupillo⁶⁷⁵ et furioso subuenitur in maleficiis, quia facultatem deliberandi non habent, quoniam reus constitueretur qui nescit quid facit.

Uurbec deda.

251. Hweer so een man een deda wrbeck det ieftha mannes wyf det onwillens, jef hyt oen da wytedum wara wil, ther him onwillens were, so schil hyt beta mit haelre bote ende⁶⁷⁶ neen ferd da lioeden ner da frana.

Hwsbrand.

252. Ief hit comt fan katta, fan famna, fan hond, fan knappa ieftha fan onieriga kindum, dattet huis wirth a baernen ende sines bures huis aldeer fan baerne, so aegh dat di hera to beten mit haelre bote, deer syn knappa deen haet, hia ne hadde wrlerren da sex liden een, da twa handen, da twa aghen ende dae tueen foten; habbet se dera een wrlerren, so ne thoermet fora beta.

Fan huisferd.

253. Hwa so oen oderis huis staet, so schil hyt beta mit een hala pond.

254. Geet di reeck wt ende di wind in, so schil hyt beta mit twam pondem.

255. Staet hi oen doer ende oen drompel, so schil hyt beta mit acht pondem.

256. Geet hy int huis, so is di ingongh ende di wtgongh aider twa eynsa.

Steten oen da porta.

257. Hwa so staet oen oers porte, soe schilre beta mit een hael pond.

258. Geet hi inoer da porta, so schil hi beta mit tuam pondem.

259. Staet hi een boerd wt, soe is dio bote ii pond.

Fan wrwalden.

260. Dio alre minste: tua pond ieftha fiowrasum onsuara.

261. Dio minre: iiii pond.

262. Dioe wruald aldernest: viii pond ieftha sexasum onsuara iefthi hit naet bicant⁶⁷⁷. Dio maeste wruald dio is gersfallich; dat sint daeddellen.

Weyschettinge.

263. Hua so orem det een weischettinge: twa einsa in Woldenseradeel, in Weimbritseradeel twa pond.

Ueymeringa.

264. Hwa so oderum een weimeringa det: x engelsch in Woldenseradeel, in Veimbritseradeel een hael pond.

⁶⁷³ Hs. *ief strydwirdich schet*; vgl. J XXVIII 276.

⁶⁷⁴ Hs. *Jntellige*.

⁶⁷⁵ Hs. *pupilo*.

⁶⁷⁶ Hs. *ende*.

⁶⁷⁷ Hs. *bit bicant*.

11. Het Boeteregister van Franekeradeelen Wonseradeel (U XXVII) (groep D)

Dit boeteregister is te vinden in Ms. Junius 49 (Bodleian Library Oxford), f. 62r–64v. In Codex Unia (= Codex Gabbemae in quarto) besloeg deze tekst f. 143r–146r.

Dit sint dae Franckera and Woldenzera bota.

1. Aldus sint tha bota biscrewen bi tha engelsche pannig van Frankere alde deel and van Woldenzeradele.
2. Dustsleeck, duststeet, dustscowe⁶⁷⁸ and hardafeng and dustswing: allerlyck flower englescer penningen, jefta mit enere hond onzwarra.
3. Dustsleeck xxi nachta weden and wanfelle, dio bote twer scillingen englescer jefta twirasum onzwarra.
4. Twa and xl nachta weden and wanfelle: iiii scillingen jefta fiowrasum onzwarra.
5. lxiii nachta weden and wanfelle: vi schillingen jefta vi-sum onzwarra. Nu scil hit this forma deis thi frana and sawen tolwe scawia, and hia this jath, so is hi niar mit ene ede thi tha onbringe and tha bote thi winnen, than thi other ti ongongane. Jef hit naut biscawed se mit tha tolwe sawen and mit tha frana, so tzese thi other hor hi bete mit alsodenere bote alst riocht is so hi tha orum to reine and tha ladane alst riocht is.
6. Faxfeng: xvi englescer jefta trirasum onzwarra.
7. Faxfeng binitha buke: iiii englescer and fyf scillingen englescer.
8. Hwama mit irsne an sin hawid slait jefte mit holte, and ma hine thereafter snitha scil, so aech hi this snithis twa enza; thit aech hi mit en ethe on ti bringhen, that hi thine snede onfeng thruch sine liewes sonda.
9. Metedolg an da hawde:⁶⁷⁹ xvi englescer and mit ene ethe on thi bringane.
10. Foerd moet hi an tha dolghe mit een ethe beenbrackan jefta breke an ther breinpanna zwara, so is thio bote iiii scillingan.
11. Ford moet hi this forma benis wtgung mit een ethe and tha dolge an tha breinpanna, so is hit v scillingan.
12. This ora benis wtgong mit een ede onzwarra, thio bote twa and xxx englescer.
13. This tredda benis wtgong mit en ede onzwarra and tha dolge, thi bote xvi englescer.
14. Inriid in ther breinpanna boppa arum and boppa achenum mei en mon zwara mit en ethe an tha selva dolge iiii englescer.
15. Inriid in that hawed: achte englescer.
16. Ther nersta wirsna kerf: xxx englescer; that other also stoer, that tredde also stoer.⁶⁸⁰
17. Jef thet dolg geed alinga there wirsene and thio wirsne naut tokoren is, so ne aech hit mara bote so hit ellis an tha felle wer.
18. Scrd⁶⁸¹ an tha hawde this others onwilla: iiii scillingen jefta sexasum onzwarra.
19. Hwa so ane mon halt and bint hine and biscert hine an sine willa and an this others onwilla, thio bote xvii enza englescer and xiii pennigen and iiii hwite, jefta xii-sum onzwarra.
20. Wlitewimelsa there nersta wirsene kerf an der onletene twa and tritig englescer and thet dolg altherto ti betene; is hit aut te mara so bete hi maer.
21. Aechbrekerf: also.
22. Birdkerf: also fula.
23. Berdfeng: also, jefta sexasum ongaen.
24. Tuskbrek: also fula.
25. Kesebreck: xvi englescer.
26. Inrid in der nose: xxxii englescer.
27. Inrid in den snawel: also.

⁶⁷⁸ Hs. *duststowe*.

⁶⁷⁹ Hs. *hwde*.

⁶⁸⁰ Hs. *other also scoer that tredde also scoer*.

⁶⁸¹ Hs. *scird*.

28. Jef thio spreke binimen is, thio bote twintich enzena englescer. So ne moet hi meer onzwara than tha tre delen, therto aeg ma thet dolg ti betene hor so hit is mara than lessa.
29. Fan der heer ist also.
30. Jef thio sione ergad is ti tha fiarndele,⁶⁸² thio bote sex enza englescer.
31. Jef thet farra aech wt is, thio bote xxviii enza englescer.
32. Thet winstere: xxvi enza englescer.
33. Hwam so hit aeg stalfestich is an tha haude, and hit naut bisepen is, so scil hi een metedolg onzwara, so moet hi alsodene intainga habba an der sione als in ther here, so is thio bote ther sione thera trira dela allerliick v enza, also fiir so hit dolg onebrocht se als hit is van ther here.
34. Gerstelbreck an tha ara and an ther nose: xvi englescer.
35. Truchgung this lipa and ara: xvi englescer and mit enereloedresene bote beta.
36. Als that aer gersfallich is, so is thio bote iiii scillingan, is hit kanlick; nis hit naut kanlick, so ne moet hi mer onzwara than tha tre delan mit ene ethe. Foerd moet hi thit dolg beta hor so hit mara so lessa se, and tribete als thet ore.
37. Hwer so dio nose gersfallich is, thio bote is iiii enza englescer and tribete thine wlite altherto and tribete.
38. Inre in thet noster: xvi englescer and tribete.
39. Is this benis aut ofeslain mit ther nose, thio bote xxxii pungen and tribete.
40. Benbreke an tha halse: twa and xxx enza.
41. Inre in thine hals: also; also fiir so hit ene metedolg se and thit onebrocht se, so mei hi thisse bote mit ene ethe winna and thit dolg alther to beta.
42. Metedolg an tha strotbolla and thet onebrocht se, so moet hi ford zwara mit ene ethe thine gerstelkerf, so is thio bote xxxii pungen.
43. Halssleek twiske weden en screde, als fara biscrewen is.
44. Hwer en mon op sin fria hals enloedresene slain wert: xvi englescer.
45. Benis onstal: en scilling.
46. Spreckt en manloedresene on een orne, so is hi niar mit en ethe ti ongane.
47. Hwer so thi mon had eneloedresene also sere that hi an bedde leit and bwrkund and gacund is, and him thi prester fandet, so is hi niar mit en ethe thaloedresene on to bringen than thi other ti ongane, althernei mei hi ther en riochte intainga habba and ane beenbreke.
48. Liitwei op thine halsknappe iiii scillingan. Metedolg therto to beten alsofiir so hit onebrocht se.
49. Litwei op ther axla: xxxii englescer, and therto thet dolg to beta.
50. Litwei it tha ermboga: also.
51. Litwei it ther handwersta: twer scillingan.
52. Litwei it tha fersta knokele:⁶⁸³ en enza.
53. Ther binitha it tha knokele: en scilling.
54. Thernest: viii pungen.
55. Therbi: iiii enza.
56. Neilkerf: xvi enza.
57. Aldus sint tha litwei an tha scunkum als an tha ermun, and fotum als an tha handum, an tha tanum als an tha fingerum.
58. Beenbrek an tha scolderum and tha quimbene: xxxii englescer.
59. Midebenis breke: xvi englescer.
60. Borstisbenis breke: iiii scillingan.
61. Reggis benis breke: ii enza englescer.
62. Ribbis benbreke: en enza englescer.
63. Benbreke in tha ermmerche: iiii scillingan.
64. Benbrek in ther ermscet: xxxii pungen.
65. Beenbrek itter handwerste: ii scillingan.
66. Benbreke binitha tha vrista knokle an tha vrista lithe an tha fingerum: sextene englescer.
67. Benbreke an ther cate: viii englescer.

⁶⁸² Hs. *farndele*.

⁶⁸³ Hs. *knoke*.

68. Thernest an ther kate: iiii englescer.
69. Aldus sint tha benbrakan an tha scunckum als in tha ermum, an tha tanum als an tha fingerum.
70. This forma benis wtgong sonder ther breinpanna, hwer so hit an tha bene is: xxxii englescer.
71. This ora benis wtgong: xvi englescer.
72. This tredda: viii englescer.
73. Er scil hi ther enn benebreke spracka, ér hi ther benena wtgong moghe sprecka. Als hi thet metedolg unbrocht hawid an thine mon ther hi on tallat, so scil hi thine benbreke and thera benena wtgong allerlyck mit en ethe unzwera⁶⁸⁴ jef hi tha bote habba wille.
74. Synkerf an thera helsine: v scillingan.
75. Synkerf an ther hoxna: thera iiii ellerlyck twa enza englescer.
76. Halssine: iiii enza englescer; sonder thisse thrium is⁶⁸⁵ thi synkerf en enza englescer.
77. Erginge antha fingere there fiarndeale allereck en enza, jef hi bicant; jef hi naut ne bicant, so ne moet hi mer onzwara than tha tre delan, hwant hit naut gersfallich is.
78. Thio erne an ther hand and an tha fote: viii enza, jef hi bikant; jef hi naut bicant, so ne moet hi mer onzwara than tha tre delan; hwant hit naut gersfallich nis.
79. Aldus is thio erne an tha tanum as an tha fingerum, an tha fotum as an tha hand.
80. Inrid in thine ermmerch and in thine tiachmerch: xxxii englescer.
81. Anen dolg ni mei thi mon mer onzwora thrira benenum brackan and trira sinena kerum and trira benena wtgong. Nu sal hi an ene eed⁶⁸⁶ habba thet mat mochte hera clappia ther efter een errue als thit riocht wiist.
82. Blodresne, inre in thine bwck: viii scillingan.
83. Metedolg en inre in thine bwck: iiii penningan min than x scillingan.
84. Altherto mei hi beens breke and benis wtgong zwarra als that riocht wyst.
85. Benbreke and ther knesciwa: iiii scillingen.
86. Ther filmenabreke: also.
87. Thio lessa eerne an tha buke thera fiarndela allerlyck twa enza and mit ene ethe on ti bringane; thine fiarndel mei hi naut hawa, want hi naut gersfallich nis.
88. So hwa so sine sondena lia mist ther hi mede bern is, jef ma hit bicant, thio bote lxxxviii enzena englescer; jef hit naut bicant, so ne moet hi mer onzwara than tha tre delan allerlyck twa and sawentich enza englescer. Thine fiarndeel mei hi naut habba, hwant hit naet gersfallich is.
89. Hwam so tha wrste kate af tha finger eslain se, thet hio gersfallich se, thio bote vii pengen and iiii enza englescer and tribete.
90. Aldus ist an tha tanum.
91. So hwam so sine handwerste is ofeslain, thet hit gersfallich is, thio bote xxxii enza englescer.
92. Jef thi foet of is bi tha anklewe: also stoer.⁶⁸⁷
93. So hwam so thio hand is of it tha ermboga, thio bote xxxvi enza englescer, and also graet is an tha knebolla.
94. Hwer so thi mon orne bit: tribete and bonscildich.
95. Thi brand: also stoer,⁶⁸⁸ bihale that hi naut bonscildich is, so is thi mon niare ti ongane this bitis and zwara thet hiit mit wepneder hand deen hadde and riochte bote ti iowane, than thi othra mit tha onbring. Thine bite and thine brande meta ma bi ther epena wunde and elles nene.
96. Hwa so otherum tha tilingha binimit, and se gersfallich wert, thio bote xxxii enza englescer an tribete, so fiir thit dolg onebrocht se, so scil hi sine bote winna mit een ethe, thet hi thera tilingha misse.
97. Hwer so thi mon dolgat wert and hi that calde irsne binna hawe, thio bote xvi enza jef xxxii enza. Andnimt hi tha xvi, so sal mane altherop jelda jef hi stert; andnimt hi tha xxxii enza, so is dio bote wol biscad. Wert him liif, wert him daed van tha dolghe, hi scil and tha friund⁶⁸⁹ tha frethe ethan zwara this monnis liive and thi landis⁶⁹⁰ leghere.

⁶⁸⁴ Hs. *unwircza*.

⁶⁸⁵ Hs. *Halsine enza engl sonder thisse serum is*.

⁶⁸⁶ Hs. *nu sal an ene eed*.

⁶⁸⁷ Hs. *scoer*.

⁶⁸⁸ Hs. *scoer*.

⁶⁸⁹ Hs. *frind*.

⁶⁹⁰ Hs. *ladis*.

98. So hwam so ma siut thruch syn buck, so aech mane to mattane bi ther cortera sida and bi this tumma kate; nu ach ma ti jowane fan aither kate xvi englescer and thet dolg altherto ti betane and thet inre. Jef hi therbi naut lia nelle, so moet hi inthaia mit sine ain ethe and this thine ker hawe, hor hi nime tha minstaerne (so tha middelsta) bi vii enzum, tha middelste bi xiiii enzum, tha masta bi xxi enzum englescer.
99. Vm thaerne in tha fote and an ther hand, an tha sconck and an tha erme, so moet⁶⁹¹ hi efter thine ker habba hor hi nime tha minsta bi enere merk, so tha middelsta bi twam merkum, so tha masta bi trim merkum. Jetta⁶⁹² is ther ene minneraerne and thio is bi twam enzum englescer.
100. Jeft ther een mon een ere ne wil onbringa an ther spreke so mei hi dis niata en merck.
101. Aldus is hit van ther here.
102. Wil hi eenerne onbringa van ther sione, so moet hi this thine ker habba hor hi nime tha minsta bi sawen enzum, so tha middelste bi xiiii enzum, so tha masta bi xxi enzum engelscera.
103. Hwer so een mon anen orne twa blodreesne tallat thet hi se him deen hawe it en sleke jefta it een stete and hi hia bispanna⁶⁹³ mei anther en mete hels fel antwiska is, so mei hi se gaderia ti ene metedolge.
104. Fyf bloedresne mei thi mon on ene otherne talia and nin meer. So scil hi quedan, thet hi se him edan hawe it ene sleke jefta it ene stete, mei hi hia bispanna and ther helis fellis en meta atwiska is, so is hi mit ene ethe niar ti gaderiane ti twam metedolgum and ti enere blodresne, so thi ore ti ongane.
105. Swimslekes bote is bi tha londriochte xv scillingan bi hale vi englescer; bi loda wilker v scillingan englescer.
106. Hwa so orne mit cop end mit biere werpt onder tha onletene, xxi englescer is thio bote, jefta fiourasum onzwara.
107. Halt hi thine cop in ther hond and zwingt mit tha biare, thio bote iiii englescer, jefta mit enre hand onzwara.
108. Hwa so otherum syn claed tirand, an syn willa and an thi otheris onwilla, thio bote is xvj englescer, hit ne se thet thi othere qweeth, thet hi swarra wil thet hiit him ti leke ni ti lastere deen habbe, and hi nime thinne nidla and treed and siet weder, and se ther mede seend.
109. Hwer so en mon een lappa ofeslain⁶⁹⁴ wert, thet hit gersfallich wert, and hit allerweikes en meta hawed omme thine ig, so is aller meta lic tribete, jef hi bicant; jef hi nat bicant, so ne moet hi mer onzwara so tha tre delen, and nath hit naut allerweikes en meta, so ist en bloedresene.
110. Benbreke an ther foetwersta: xvi englescer.
111. Flioswerp, ther otherne in an⁶⁹⁵ slaet werpt, thet hi weet and wasich wert, thio bote also fula, jefta fiourasum onzwara.
112. Flioswerp in en bannena sylrode, thio bote is v scillingan englescer.
113. Wapeldranck: xvii enza and xiii englescer and iiii hwite.
114. Jef thio here is af tha ara, thio bote iiii scillingan.
115. Jef thet axelbeen antwa is: xxxii englescer.
116. Een daedjelda is iiii enza end xiii penningan and iiii hwite penningen.
117. Jef ther an tha thumma thet wrste lid of is bi tha neile, thio bote iiii enza englescer.
118. Therbi itta knokle: viii enza.
119. Is hi al of: xii enza.
120. Jef thet wrste lid is of tha scotfinger: iiii enza.
121. It tha knokle: viii enza.
122. Al af: xi enza.
123. Jef thet feerste lit is af tha longsta finger: iiii enza.
124. It tha middele: viii enza.
125. Al of: x enza.
126. Jef thet ferste lit of is itta goldfinger: iiii enza.
127. Itta middele: viii enza.
128. Al of: ix enza.

⁶⁹¹ Hs. *nimt*.

⁶⁹² Hs. *jefta*.

⁶⁹³ Hs. *spanna*.

⁶⁹⁴ Hs. *ofeslainit*.

⁶⁹⁵ Hs. *a*.

129. Is thi litika finger al of: viii enza.

130. Van this hinxtis bote of hot hi deth, and van tha honde, and van tha oxa, and van tha zwine, and van tha honna, and van ther catta, ist alst afarra biscrewen is in tha arsta bota.

131. Hot so ma mit sax deth, thet is al twibete.

Voor Vrije Friezen draaide alles om eer. In hun autonome gebiedjes langs de Nederlandse en Duitse Noordzeekust werd menige vete uitgevochten omdat men zich in zijn eer voelde aangetast. Wat werd gerekend tot schending van de eer is vastgelegd in zogenaamde Oudfriese boeteregisters: letselschadelijsten met opsommingen van verwondingen, beledigingen en andere geweldsdaden met bijbehorende schadevergoedingen. Vets konden worden voorkomen of beslecht door voor het gerecht compensatie te claimen op basis van deze rechtsteksten.

Nijdam's historisch-antropologische analyse van de boeteregisters, waarvan de tekstoverlevering is vastgelegd op de cd-rom, verheldert niet alleen de concepten eer en lichaam en hun onderlinge relatie, maar laat ook zien dat het beeld dat Friezen van het fysieke lichaam hadden, implicaties had voor de manier waarop zij het sociale en het politieke 'lichaam' definieerden. Deze drie lichamen vormen de bestanddelen van een model van belichaamde eer dat op meerdere culturen toepasbaar is.

